

Disputas: Asbjørn Rachlew

MSc Asbjørn Rachlew ved institutt for kriminologi og rettssosiologi vil forsvare sin avhandling for graden ph.d: Justisfeil ved politiets etterforskning, noen eksempler og forskningsbaserte mottiltak.

Tid og sted:

18. des. 2009 13:15, [Gamle festsal, DA](#)

Tid og sted for prøveforelesning

[Se informasjon om prøveforelesning.](#)

Bedømmelseskomité

- Professor Ragnhild Hennum, Universitetet i Oslo (leder)
- Lektor Rolf Granér, Växjö universitet (1. opponent)
- Dr. Maria Hartwig, John Jay College of Criminal Justice (2. opponent)

Leder av disputas

Professor [Kristian Andenæs](#)

Veileder

- Professor [Ulf Stridbeck](#)
- Professor [Liv Finstad](#)

Sammendrag

I avhandlingen Justisfeil ved politiets etterforskning - noen eksempler og forskningsbaserte mottiltak tar Rachlew utgangspunkt i straffesaken mot Stein Inge Johannessen som satt uskyldig varetektsfengslet i ni måneder for drap. Rachlew arbeidet selv som politietterforsker ved avdelingen som etterforsket saken, og i avhandlingens prolog skriver han:

Alt vi presterte var å konstruere vår egen versjon av hva som hadde skjedd. Flere la sågar sin profesjonelle stolthet ned i arbeidet, som gikk ut på å tegne et overbevisende bilde av Stein Inge som drapsmann.

Avhandlingen består av et innledende sammendrag (Del I) og fire artikler (Del II). I sammendraget introduseres begrepet Justisfeil, hvor fokus rettes inn mot politiets etterforskningsmetoder og prosessene som i sentral faglitteratur beskrives som de umiddelbare og underliggende årsaker til at uskyldige mennesker blir dømt.

Avhandlingen er et tverrfaglig arbeid og bygger blant annet på kognitiv- og sosialpsykologisk teori om beslutningstaking, hvor menneskets begrensede evne til å forholde seg objektivt står sentralt.

Rachlew illustrerer teorien ved å henvise til aktuelle straffesaker, og påpeker at **når beslutningstakeren mener å kjenne sannheten, inntreffer flere og gjensidig forsterkende psykologiske prosesser, prosesser som synes å øke i styrke etter hvor mye som står på spill.**

I artiklene 1–4 belyses utvalgte etterforskningsmetoder fra juridiske, rettspsykologiske og kriminologiske perspektiv. Artikkel 1 Det er han, tror jeg – om utpeking av gjerningsmenn og artikkel 2 Eyewitness identification following a staged event, omhandler politiets anvendelse av vitnekonfrontasjoner – en etterforskningsmetode som i internasjonal faglitteratur om uriktige domfellelser fremheves som den hyppigste av de umiddelbare årsakene til at uskyldige blir dømt. I lys av teori og egen empiri dokumenteres behovet for oppdaterte retningslinjer for norsk politi. Artikkel 3 Politi og informanter. Partnere i lovens navn, uten lov omhandler politiets anvendelse av informanter. Dette er en etterforskningsmetode som norske myndigheter ikke har ønsket å lovregulere fordi det kan være «prinsipielt betenkelig å lovfeste regler som oppfordrer til angiveri». I lys av teori og egen empiri stiller Rachlew spørsmålet om etterforskningsmetoden blir mindre betenkelig ved å la politiet selv regulere og kontrollere forhandlingene mellom politiet og deres informanter. Løgn deteksjon er blitt en betydelig industri, og i artikkel 4 Løgnforskningens tunnelsyn beskriver Rachlew konturene av et fagområde der økonomiske motiv synes å ha fått minst like stor plass som vitenskaplig kunnskap om emnet. Fremstillingens kritiske utgangspunkt er om samfunnet er tjent med forskernes streben etter en feilfri løgn-detektor, og mens vi venter: Har samfunnet behov for apparater som ikke fungerer som påstått av de som anvender dem. Avhandlingen belyser sider ved politiets etterforskningsfunksjon som i norsk kontekst ikke er gjort til gjenstand for systematisk granskning tidligere, og i sammendraget understreker Rachlew betydningen av å belyse problemstillingene i et systemteoretisk perspektiv.

For mer informasjon

Kontakt [Ørnulf Kristiansen](#).

Emneord: **Rettspsykologi, kriminologi og strafferett**

Publisert 4. des. 2009 14:06 - Sist endret 8. des. 2009 10:38

**Justisfeil ved politiets etterforskning
- noen eksempler og forskningsbaserte mottiltak**

Ph.d. avhandling levert Det juridiske fakultet, UiO 2009

Asbjørn Rachlew

Veiledere:

**Professor Liv Finstad
Professor Ulf Stridbeck**

© Asbjørn Rachlew, 2009

*Doktoravhandlinger forsvart ved
Det juridiske fakultet, Universitetet i Oslo.
Nr. 25*

ISSN 1890-2375

Det må ikke kopieres fra denne boka i strid med åndsverkloven eller med avtaler om kopiering inngått med Kopinor, interesseorgan for rettighetshavere til åndsverk.

Omslag: Inger Sandved Anfinsen.
Trykk og innbinding: AiT e-dit AS, Oslo, 2009.

Produsert i samarbeid med Unipub AS, Oslo.
Avhandlingen blir kun produsert av Unipub AS i forbindelse med disputas.
Alle henvendelser vedrørende avhandlingen skal rettes til rettighetshaver eller enheten der doktorgrad er forsvart.

*Unipub AS er et heleid datterselskap av
Akademika AS, som eies av Studentsamskipnaden i Oslo.*

Forord

Det føles naturlig å innlede med å takke Gunnar Larsen, Finn Abrahamsen og Anne Karin Hannevold: Tre ledere i politiet med faglig trygghet til å tenke nytt. De gav meg inspirasjon og mulighet til å studere. Roger Andresen og Hans Halvorsen lyttet til dem, og la alt til rette for at Ingelin Killengreen og Anstein Gjengedal som politimestre i Oslo kunne innvilge mine søknader om studiepermisjoner med lønn - først ett år ved Universitetet i Liverpool (1998/1999), deretter i fem år ved Universitetet i Oslo (2004 – 2009). I tilknytning til oppstarten av doktorgradsarbeidet fikk jeg dessuten unnværlig støtte av tidligere leder ved Politihøgskolen, politimester Ragnar Auglend og avdelingsdirektør Kyrre Stenbro i Justis- og politidepartementet. Takk for at dere gav meg sjansen til å realisere mine drømmer.

I politiet har jeg venner som har inspirert og støttet meg, fra Politiskolen frem til i dag. Ann Kristin Johansen, Grete Metlid og Ingebjørg Hansen sto sentralt i utviklingen av utdanningskonseptet vi gav navnet Kreativ. Jorunn Leksås og Kari-Janne Lid har drevet konseptet videre på Politihøgskolen. Ole Jakob Øglænd og Ivar Fahsing har i tillegg vært mine næreste venner. Jeg er dere evig takknemlig. En ekstra takk til Ivar, min faglige sparringspartner, som blant annet har lest og gitt verdifulle innspill under arbeidet med avhandlingen.

Utenfor politiet har jeg venner som jeg også ønsker å takke. Det er ikke bare moro, men også trygt å være sammen med dere. Til alle i PIB, Fredrik, Tor Martin, Morten og Per Ivar: Takk for deres vennskap og støtte.

Reidun og Haakon – mamma og pappa – Jeg er glad i dere og kan ikke få takket dere nok. Maylén og Cecilie, likeså. I tillegg til å opprettholde den trygge familierelasjonen, har pappa og Cecilie tatt aktiv del i arbeidet. Pappa som korrekturleser, Cecilie som kollega. Takk også til tante Elisabeth for din inspirasjon og støtte.

I stipendiatperioden har fakultetet arrangert seminar og studieturer. Her er jeg blitt kjent med flere hyggelige og kunnskapsrike mennesker. Takk til fakultetet og takk til Runar Torgersen for faglige diskusjoner og sosiale stunder. Ved Institutt for kriminologi og retts sosiologi ble jeg tatt i mot med åpenhet. Deres engasjement for mennesker er beundringsverdig. Alle har behov for hjelp, og i den anledning har jeg vært så heldig å ha Thomas Mathiesen som nærmeste nabo på kontoret. Takk for ditt vennskap og din kunnskap.

Liv Finstad og Ulf Stridbeck har vært mine veiledere. Jeg har støttet meg til dere, og dere har vist vei: Ikke ved å peke i den ene eller andre retningen, men ved å stimulere til refleksjon og egen utvikling. Ulf er streng og god, Liv er god og tøff. Dere har tatt meg og mitt prosjekt på alvor: lest utkast både hjemme og borte, natt og dag. Forskning er mer enn produksjon av kunnskap. Jeg vil forsøke å følge de retningslinjene dere har vist meg.

Jeg har gått på universitetsskolen i fem år, Dennis har gått på skolen i seks. Din læringskurve har vært brattere enn min: Hadde jeg lært like mye og like raskt som deg, så hadde deler av det jeg har skrevet vært kortere og klokere. Lucas ble født ett år ut i stipendiatperioden - Phillip kom som en gledelig overraskelse like etter. I motsetning til menneskene ovenfor, har guttene ikke gjort det enklere å skrive, men de har gjennom sin eksistens og uforbeholdne kjærlighet satt arbeidet i perspektiv.

Monica, mitt anker: Ingen er så god som du.

INNHold

Forord
Innhold

Del I

	Prolog		
1	Innledning.....	side	1
2	Begrepsavklaring.....	side	1
	2.1 Justisfeil.....	side	3
	2.2 Justisfeil, troverdighet og behovet for å klassifisere.....	side	6
	2.3 Noen øvrige begrep og perspektiver.....	side	8
3	Empiri og teori.....	side	10
	3.1 Case-studier.....	side	11
4	The Innocence Project.....	side	11
	4.1 The Innocence Project – et utgangspunkt.....	side	13
5	Øvrige internasjonale kilder.....	side	15
6	Politiets sentrale rolle.....	side	18
7	Øvrige norske kilder.....	side	19
8	Tunnelsyn og bekreftelsesfeller.....	side	21
	8.1 Bekreftelsesfellenes opphav.....	side	21
	8.2 Bekreftelsesfeller som forklaringsmodell.....	side	22
	8.3 Å nøytralisere motstridende informasjon: Kan ikke utelukke at... ..	side	24
	8.4 Gruppetenkning.....	side	26
	8.5 Bekreftelsesfeller og tolkning av løgn.....	side	28
	8.6 Kognitive personskjema.....	side	30
	8.7 Bekreftelsesfeller og mottiltak.....	side	31
9	Justisfeil og mottiltak.....	side	33
10	Samfunnsvitenskaplig forskning og systemendringer.....	side	35
11	Mot en avslutning – og begynnelse.....	side	37
	Referanser.....	side	39

Del II

Artikkel 1	Det er han, tror jeg – om utpeking av gjerningsmenn	side	153 - 189
Artikkel 2	Eyewitness identification following a staged event.....	side	1 - 13
Artikkel 3	Politi og informanter. Partnere i lovens navn, uten lov.....	side	1 - 110
Artikkel 4	Løgnforskningens tunnelsyn.....	side	1 - 62

Epilog

Vedlegg 1	Erklæring
Vedlegg 2	Spørreundersøkelse

Prolog

Våren 2001 satt jeg på kontoret og forberedte et foredrag. Jeg satt på politihuset i Oslo i 6. etasje. To år var gått siden jeg kom tilbake til voldsavsnittet fra studieoppholdet i England. Fordelen med den nye stillingen som politispesialist var at jeg ikke lenger hadde saksansvar. Jeg kunne arbeide med faglige spørsmål, uten å kjenne presset som ofte bygger seg opp når en som saksbehandler tillater seg å prioritere fag fremfor sakspapirene på kontorpulten. Jobben som rådgivende politispesialist var muligens ikke blitt enklere, men oppklaringspresset jeg opplevde tidligere som etterforsker var borte.

En av ulempene med spesialiststillingen var at jeg ikke lenger tok aktivt del i spenningen som genereres i gangen hvor etterforskerne har sine kontorer og avhørsrom. Heldigvis var det fortsatt slik at etterforskere tok turen innom kontoret mitt for å fortelle eller spørre om noe:

- Har du hørt det? Jeg må snakke med deg.

Det var politiførstebetjent og etterforskningsleder, Ole Jakob Øglænd, som stakk innom; en av mine nærmeste kollegaer og personlige venn. Av natur er Ole Jakob en rolig type som søker å unngå situasjoner som forårsaker unødig tidspress. Derfor forbereder han seg godt og møter alltid i god tid til avtaler etc. Selv om han er faglig engasjert, ønsker han ikke å involvere seg personlig på jobb. Nå gjentok han spørsmålet sitt før jeg hadde rullet å besvare det første:

- Har du hørt det!/?

- Nei?, svarte jeg spørrende, og avsluttet det jeg holdt på med. Ole Jakob lukket døren bak seg, satte seg ned på den eneste ledige stolen i det trange kontoret, en stol tiltenkt vitner og mistenkte. Normalt ville Ole Jakob ha ventet på en invitasjon, i det minste søkt aksept gjennom blick og kroppsspråk før han satte seg. I klasse P på politiskolen, og senere på jobb i Oslo politidistrikt har vi hatt mange faglige diskusjoner om aktuelle saker. Nå forstod jeg at det Ole Jakob var i ferd med å fortelle meg, ville få konsekvenser langt utover det vi tidligere anså som faglig interessante problemstillinger.

- Jeg forstår det ikke, fortsatte Ole Jakob.

Han satt på den spinkle stolen med blikket rettet mot gulvet, tilsynelatende stirrende på et punkt, midt mellom sine egne sko. Der satt jeg i min komfortable kontorstol foran pc-en, med Ole Jakob på den andre siden av skrivebordspulten, lutende og usikker. Underbevisstheten arbeider fritt og kontinuerlig, og det ble umulig å fortrenge assosiasjonene som strømmet på fra tidligere avhør. Menneskets juridiske status spiller som regel en beskjeden rolle under initiale avhør i drapssaker. Da er det fortvilelsen som preger menneskene, enten de er pårørende eller mistenkt. Ole Jakob var ingen av delene, men like fullt virket han håpløst fortvilet.

- Det sitter en mann i avhør og sier det var han som drepte Kolstad.

Drapet på den tidligere norgesmesteren i bodybuilding, Marius Kolstad, var Ole Jakobs første drapssak som etterforskningsleder. På grunn av bemannings- og sakssituasjon ved voldsavsnittet påsken 1999, var Ole Jakob blitt spurt om å tre inn i rollen som etterforskningsleder. Dette var et tungt ansvar, å gripe fatt i en bevismessig vanskelig sak, en sak som skulle forbli uopplært i hele 12 måneder. Vi hadde hatt lange samtaler om saken, ikke minst da media økte presset med å lansere overskriften: *Drapssak i stampe* (Aftenposten 06.04.99). Ole Jakob var vel vitende om at norsk politi oppklarer ca. 95 prosent av alle drap. I nesten ett år sto han som etterforskningsleder med en oppklaringsprosent på null.

Som vanlig ble det satt relativt mange etterforskere på saken da drapet ble oppdaget, men etter hvert som resultatene uteble og nye saker presset på, ble Ole Jakob i realiteten sittende med saken alene. Drapet skjedde rundt påsketider 1999 og alle saksdokumenter ble samlet i påskegule dokumentpermer. Ubehaget med å tittle opp på permene i hyllen tiltok ettersom tiden gikk. Det ble både sommer, høst og vinter. Etter ett år fikk Ole Jakob innvilget sitt ønske om å gjennomføre et siste forsøk på å identifisere drapsmannen. Avsnittslederen, Finn Abrahamsen, kunne avse to innleide etterforskere, uten erfaring, i tre måneder. Dette gav resultater.

På bakgrunn av et vitneavhør, gjennomført av en av de innleide etterforskerne, ble Stein Inge Johannessen pågrepet og fengslet for drapet. Under politiavhørene, med påfølgende rettslige avhør, hadde vitnet forklart at hun så Stein Inge, tilgriset med blod, komme ut av rommet der Marius Kolstad ble funnet drept. Stein Inge ble sittende varetektsfengslet i 9 måneder, i alt vesentlig i full isolasjon. Selv om Stein Inge gjennom hele perioden nektet for å ha noe med drapet å gjøre, mente politi- og påtalemyndigheter at hans forklaringer ikke reduserte, men tvert imot styrket mistanken mot ham. Under avhørene forsøkte Stein Inge blant annet å dekke over at han og Kolstad hadde vært sammen om lyssky virksomhet. Stein Inge kunne heller ikke huske hva han gjorde den aktuelle dagen, 12 måneder tidligere. I en drapssak er det i realiteten *skjellig grunn til mistanke* som kreves for å holde et menneske varetektsfengslet. De øvrige vilkårene oppfylles i all hovedsak gjennom sakens alvor. Forhørsretten og lagmannsretten var enig med politiet; det var mer sannsynlig at vitnet snakket sant enn at Stein Inge var uskyldig.

Nå satt Ole Jakob foran meg, fortvilet. Det var kun 4 dager til saken mot Stein Inge Johannesen skulle opp for retten. Riksadvokaten hadde tatt ut tiltale for forsettlig drap. Hva var det Ole Jakob forsøkte å fortelle meg?

- Hva er det du sier? Har Stein Inge tilstått?

Før Ole Jakob rakk å svare, innså jeg hvor uheldig mitt siste spørsmål hadde vært. Det var både ledende og sånn sett hemmende for kommunikasjonen og Ole Jakobs mulighet til selv å fortelle hva han hadde på hjertet. Det siste spørsmålet røpte, som ledende spørsmål ofte gjør, min uvitenhet. Dersom det hadde vært Stein Inge som satt i avhør og tilsto drapet, ville Ole Jakob ikke sittet nedtyngt og fortvilet i stolen. En tilståelse, fire dager før rettssaken, ville tilintetgjort all usikkerhet som fortsatt heftet ved saken.

Ole Jakob løftet blikket for første gang.

- Nei, det sitter en annen mann og sier at vi må stanse rettssaken mot Stein Inge. Mannen sier at det var han og ikke Stein Inge som drepte Kolstad.

Politiet anser seg selv som handlekraftige støttespillere for mennesker i vanskelige situasjoner (PHS 2007). Ved første øyekast fremstår det som et paradoks at det nettopp er politiet som initierer det største sviket staten kan påføre sine borgere - å fengsle uskyldige mennesker. Det var dette Ole Jakob satte seg ned for å fortelle meg. Voldsavsnittet hadde, med god hjelp fra påtalemyndigheten, lagt alt til rette for en domfellelse av et uskyldig menneske. Alle lovlige tvangsmidler var benyttet, tvangsmidler som samfunnet har gitt politiet under forutsetning av at de ikke misbrukes. Ole Jakob var etterforskningsleder på saken og følte seg personlig ansvarlig. Jeg begynte å ane konturene av fortvilelsen han etter hvert satte ord på.

Rettssaken ble innstilt, og et par uker senere avhørte jeg Stein Inge på voldsavsnittets video-avhørsrom. Det jeg husker best fra avhøret er hans eneste ønske:

- Dette håper jeg dere tar lærdom av.

Stein Inge, Ole Jakob og jeg har i ettertid møtt hverandre relativt ofte. Sammen har vi utviklet en foredragsrekke om saken.¹ Når vi møtes for å holde foredrag for politi- og påtalemyndighet, forsøker jeg å takke Stein Inge for hans ønske som også gav meg inspirasjon til å forske videre på politiets etterforskningsmetoder. All den urett og alle de justisfeilene Stein Inge måtte tåle er ikke beskrevet nærmere i min oppgave, men jeg håper at tekstene kan gi svar på noen av de spørsmålene jeg vet at Stein Inge har stilt seg selv.

Hvorfor måtte det et utenforstående menneske til, et menneske med en sjelden samvittighet, for at Stein Inge skulle bli trodd? Hvorfor fant ikke politi- og påtalemyndigheten ut at han var uskyldig? Riktignok var ressurs- og mannskapssituasjonen ikke ideell ved voldsavsnittet da han ble pågrepet og satt i isolat. Et forsiktig overslag tilsier at godt over 50 representanter fra straffesakskjeden arbeidet med saken, noen på heltid, flere på deltid. Alt vi presterte var å konstruere vår egen versjon av hva som hadde skjedd. Flere la sågar sin profesjonelle stolthet ned i arbeidet, som gikk ut på å tegne et overbevisende bilde av Stein Inge som drapsmann.

Til tross for dette har han aldri gitt uttrykk for hat eller bitterhet. Riktignok har Stein Inge beskrevet episoder som vanskelig kan forklares uten å rette kritikk, men jeg tror han forsto at de feilene som ble begått, i første rekke skyldtes universelle, menneskelige svakheter som påvirker all menneskelig atferd, inkludert politiets. En slik forklaringsmodell som retter seg inn mot de prosessene som foregår på systemnivå, har solid støtte i psykologisk forskning og synes å fange opp de underliggende årsaker som er identifisert gjennom uavhengig granskning av tilsvarende straffesaker.

Gjennom foredrag har Stein Inges tanker allerede påvirket nær 1000 representanter fra politi- og påtalemyndigheten. Jeg håper at også mine tekster vil være et bidrag i tilsvarende retning.

¹ Mannen som på eget initiativ tilsto drapet ble dømt av Oslo tingrett til 6 år i fengsel. Lagmannsretten satte straffen til 6 ½ år.

1 Innledning

Avhandlingen består av et innledende sammendrag (Del I) og fire artikler (Del II). Av prosjektbeskrivelsen som ligger til grunn for avhandlingen fremgår det at «oppgavens fokus - den røde tråden, vil gjennomgående rettes inn mot politiets anvendelse av ulike etterforskningsmetoder». Selv om arbeidstittelen er justert, er det fortsatt politiets etterforskningsmetoder som danner utgangspunktet for artiklene som presenteres. Avhandlingen er således avgrenset mot politiets øvrige informasjonsinnsamling (etterretningsvirksomhet) på den ene siden, påtalemyndigheten og domstolenes behandling av straffesakene på den andre.

Skillet mellom etterretningsvirksomhet og etterforskning er ikke alltid like klart (Myhrer 2001 s. 10). Påtalemyndighetens integrerte ledelse av politiets etterforskning gjør at avgrensningen mot påtalemyndighetens arbeid heller ikke er skarp (Myhrer 2001 s. 26). Politiets etterforskningsmetoder er dessuten sentrale tema i domstolene. En for streng avgrensning mellom straffesaks kjedens ulike ledd blir også kunstig i lys av Den europeiske menneskerettskonvensjonen (EMK).² Menneskerettighetsdomstolen (EMD) har slått fast at retten til en rettferdig rettergang materialiseres fra det øyeblikk politiet får en mistanke og starter sine undersøkelser, til straffesaken får sin endelige avgjørelse. Hele prosessen skal være rettferdig, og må sees i sammenheng (Jebsen 2004 s. 314).

Like fullt, avhandlingens sentrale problemstillinger søker inn mot politiets etterforskere og deres arbeid med å finne løsninger i bevismessige vanskelige straffesaker. Et sentralt tema i avhandlingen er hvordan politiets beslutninger påvirker straffesakens endelige utfall.

2 Begrepsavklaring

Opprinnelig ble betegnelsen «justismord» anvendt som et begrep om saker der rettslige aktører, mot bedre viten, sørget for at uskyldige mennesker ble dømt til døden (Arnstad 2006). Betegnelsen har senere fått en utvidet betydning. I språkrådets ordliste (2009) beskrives begrepet som «det at en uskyldig blir domfelt (og før: henrettet)». I sin moderne versjon er altså kravet til dødsstraff og korrupte aktører fjernet. Begrepet inkluderer i dag saker der en gjenopptagelse av en rettskraftig dom omgjøres. Et nærliggende spørsmål er om begrepets utvidede betydning gir en hensiktsmessig beskrivelse av de faktiske forhold.

Begrepsutvikling foregår på mange plan: på gata, i media, gjennom reklame og offentlige dokument. Formålet med å introdusere nye begrep varierer. For eksempel trekker Grunnlovens § 96 opp regler mot pinlige *forhør*. I nyere lover omtales imidlertid den samme hendelsen som *avhør*. Lovgivers formål har muligens vært å kvitte seg med de negative assosiasjonene det gamle begrepet bar med seg. Tilsvarende utvikling finner vi i England. Etter flere rettsskandaler hvor det ble avdekket at politiet hadde presset frem falske tilståelser, tok britiske myndigheter et oppgjør med politiets avhørsmetoder (Rachlew 2003 s. 403). Begrepet «Interrogation» ble byttet ut med «Investigative interviewing» i et forsøk på å gjenopprette politiets tillitt. Det nye begrepet ble promotert gjennom nye retningslinjer og nytt opplæringsprogram (Sear og Williamson 1999 s. 68), og i dag er begrepet interrogation: «a term which has significantly fallen out of favour in discourse on police investigation in the UK» (Savage og Milne 2007 s. 619).

² Den europeiske menneskerettighetskonvensjon av 4. november 1950, i kraft fra 3. september 1953.

På et mer allment, sosialt plan introduseres det nye begreper kontinuerlig, uten andre formål enn å beskrive en utvikling som mangler et passende navn. I tilknytning til drapet på Benjamin Hermansen på Holmlia i Oslo, januar 2001, måtte flere politietterforskere lære seg begrepet «å chatte» før de forsto at det var mulig å skaffe seg elektronisk adgang til ulike «chatterom», hvor det var mulig å søke etter bevis.

Begrepsutvikling har også en sentral plass i vitenskapen. Gjennom forskning introduseres nye begreper som utvikles og introduseres for å beskrive et nytt fenomen, ny kunnskap eller ny teori. Begreper utvikles også for å avlive myter eller nyansere etablerte oppfatninger. Hva er så årsaken til at det dramatiske begrepet justismord har overlevd? Samfunnsutviklingen tilsier at begrepet for lengst skulle vært utdatert. Dødsstraffen er avskaffet, og dommere i konspirasjon med politi- og påtalemyndighet som bevisst sørger for å plassere uskyldige mennesker bak lås og slå, synes heldigvis fjernet fra realitetene.

Stridbeck (2007 s. 65) henstiller til språklig edrulighet og konkluderer med at begrepet «justismord» bør få hvile i sin historiske kontekst. Han argumenterer med at manglende begrepsutvikling hindrer saklig meningsutveksling, og støtter seg til Arne Næss advarsel mot å anvende tendensiøse ord. Stridbeck frykter at et utdatert og upresist begrepsapparat vil kunne lede samfunnet på villspor i arbeidet med å forebygge uriktige domfellelser. Slik jeg ser det er Stridbeck av den oppfatning at begrepet «uriktige domfellelser» er et mer presist og oppdatert begrep, blant annet fordi det, i motsetning til begrepet justismord, ikke forutsetter at aktørene produserer uriktige domfellelser med forsett, ei heller forutsetter det henrettelse som utfall. I den moderne internasjonale litteraturen finnes det riktignok flere eksempler på det motsatte (Gross og medarbeidere 2005 s. 533), men som påpekt av Zuckerman (1992 s. 324) er det hovedsaklig kognitive begrensninger, ikke ond vilje, som forårsaker feilene som leder ut i uriktige domfellelser.

Media ser det annerledes. Begrepet justismord vekker vår appetitt for sensasjon. Justismord gir assosiasjoner til noe dramatisk. Holdt opp imot alternative og mindre emosjonelt ladete begrep, er muligens medias behov for sensasjon en av forklaringene til at «justismordet» lever videre i et samfunn det ikke hører hjemme i. Begrepet fanger opp det emosjonelle perspektivet, og fremstår således som en dekkende beskrivelse av en situasjon som allmennheten ser på som traumatisk. Bare det å bli mistenkeliggjort av politiet, uansett om det kun dreier seg om en trafikkforseelse, oppleves som ubehagelig. Vi blir nervøse og usikre. Det er således ikke vanskelig å forstå at tanken på å bli pågrepet, varetektsfengslet og dømt for noe en ikke har gjort, fortjener en beskrivelse som fanger opp alvoret (mord), plasserer skyld (justis) og sammenheng (Justismord). Begrepet uriktig domfellelse plasserer skyld og sammenheng, men fanger ikke opp de emosjonelle sidene på tilsvarende måte. «Uriktig» blir noe instrumentelt og juridisk; en teknisk beskrivelse av en prosess, uten at det gir, emosjonelt sett, dekkende assosiasjoner. I tråd med argumentet om at begrepet uriktig domfellelse muligens blir for teknisk, skriver Yssen (2006): «Justismord er et forferdelig ord, men treffende fordi det betegner en rettslig katastrofe, nemlig at systemet gjør en utilgivelig feil og domfeller en uskyldig». Bratholm og Eskeland (2008 s. 16) deler Stridbecks oppfatning om at det nok er ytterst sjeldent at strafferettsapparatet *bevisst* avsier uriktige dommer, men ser likevel ikke behovet for å begrave begrepet. De opprettholder med det Eskelands tidligere kritikk av Stridbecks henstilling om å avvikle begrepet (Eskeland 2007).

Jeg tror at Stridbeck har rett i at begrepet justismord ikke stimulerer streben etter kunnskap som kan avdekke eventuelle systemfeil. Det sensasjonsvekkende begrepet retter fokus inn mot aktørene; «justismorderne» (Stanghelle 2006), og kan avspore det som etter mitt syn bør være

forskningens primære mål: å produsere kunnskap som kan forebygge tilsvarende saker. Illustrerende i denne sammenheng er Wikipedias beskrivelse av begrepet: «Det sterke uttrykket "mord" er en illustrasjon av den kriminelle handlingen det er å bidra til eller forårsake et uskyldig menneskes dom og frihetsberøvelse».³ Forskere som systematisk har undersøkt straffesaker der uskyldige dømmes, påpeker at den som leter etter ond vilje fra aktørenes side, som regel vil komme til kort. Feilene oppstår i all hovedsak i et klima der aktørene søker etter informasjon som bekrefter deres hypoteser, ofte formet med bakgrunn i premature feilsutninger (Zuckerman 1992 s. 324, NOU 2007:7 s. 128).

Jeg vil senere redegjøre for prosesser og systemfeil som er identifisert i den internasjonale litteraturen. Først vil jeg imidlertid trekke veksler på den begrepsutvikling som den internasjonale forskningen har ledet ut i, en begrepsutvikling som synes å ha kommet lengre enn i Norge. Når formålet er å forebygge at uskyldige mennesker dømmes for forbrytelser de ikke har begått, må begrepsutviklingen rettes inn mot prosessene som leder ut i det uønskede resultatet. Hvilket begrep som tjener den faglige utviklingen best, «justismord» eller «uriktig domfellelse», er som Eskeland (2007 s. 437) påpeker viktig, men etter mitt syn av sekundær betydning i denne sammenheng. Verken justismord eller uriktig domfellelse fanger opp de grunnleggende prosessene som forårsaker ulike feil i vårt strafferettssystem.

2.1 Justisfeil

Begrepsapparatet som ligger til grunn i nyere, internasjonal litteratur er utviklet, ikke etter en ensidig streben etter justismordets indre vesen, men gjennom en kartlegging av de feil og feilslutninger aktørene begår i sitt daglige virke. Noen feil leder ut i tvilsomme domfellelser, andre i positivt, uriktige domfellelser. Majoriteten av feilene som begås får imidlertid mindre dramatiske konsekvenser. Noen kan enkelt korrigeres, andre er uopprettelige. Feilene kan slå begge veier, og like gjerne forårsake at ingen holdes ansvarlig for lovbruddene som etterforskes. Som anført av Stridbeck (2007 s. 66) utgjør uoppklarte straffesaker også en belastning. Tanken på at det går en voldtektsforbryter løs oppleves som ubehagelig, først og fremst for offeret, men også for andre. Dersom det sniker seg inn en uvisshet om at politiet ikke har utført sitt etterforskningsarbeid optimalt, trues tilliten til rettsapparatet, ikke minst dersom feilene som begås bærer preg av systemfeil.

Erkjennelsen av at feil slår begge veier har etter hvert stimulert forskere til å søke etter kunnskap som ikke bare reduserer sjansen for at uskyldige dømmes. Når for eksempel en konkret etterforskningsmetode testes av rettspsykologer, søkes det i dag også etter kunnskap som styrker etterforskningsmetodens potensial til å oppklare straffesaker (Granhag og Christianson 2008 s. 284). Systematisk kunnskap om ulike etterforskningsmetoders fallgruver gir overskuddsinformasjon, for eksempel i form av forebyggende tiltak og prosedyrebeskrivelser. En personkonfrontasjon som gjennomføres av politiet i strid med etablert, vitnepsykologisk kunnskap, øker, avhengig av omstendighetene, både sjansen for at gjerningsmannen går fri og faren for at et vitnet plukker ut en uskyldig. Det siste utfallet er selvsagt mer alvorlig enn det første, men utgangspunktet for denne avhandlingen er at det synes å eksistere en indre sammenheng mellom feil som leder ut i manglende oppklaring, og feil som leder ut i uriktige domfellelser. Som påpekt av Martin (2001 s. 77):

«[...] many of the systemic frailties and failing that result in the conviction of the innocent are identical to the practices that result in a failure to apprehend or prosecute the guilty[...].»

³ Se <http://no.wikipedia.org/wiki/Justismord> (siste lesedato 18.06.09)

En innvending mot det eksisterende begrepsapparatet i den norske diskursen rundt justismord / uriktige domfellelser blir følgelig at begge begrepene utelukkende refererer seg til saker som leder ut i domfellelse av uskyldige. Justismord og uriktige domfellelser retter dessuten fokus inn mot den siste avgjørelsen som treffes. Riktignok er domfellelsen strafferettssystemets endelige avgjørelse, og følgelig av grunnleggende betydning. Poenget her er at dommen utgjør en av utallige beslutninger som allerede er truffet. Det er den upålitelige informasjonen som sniker seg inn i sakens initiale ledd, som til syvende og sist leder ut i uriktig dom.

For å nærme seg disse problemstillingene fra et analytisk perspektiv oppstår det behov for et utvidet begrepsapparat; begrep som beskriver prosessene og ikke bare utfallet. «Systemfeil» er et innarbeidet begrep som retter oppmerksomheten inn mot de prosessene jeg ønsker å undersøke, men gir ingen direkte assosiasjoner til straffesakskjeden. Å trekke veksler på allerede eksisterende begrep og teorier er et naturlig utgangspunkt, men det er ikke alltid mulig. I sin innledning viste for eksempel Hjort (1952) til det engelske begrepet «Miscarriage of justice» da han definerte begrepet justismord i sin bok med samme navn. Begrepet er godt innarbeidet i den engelskspråklige litteraturen, men er vanskelig å oversette til norsk. I boken *Errors of Justice* med undertittelen *Nature, Sources and Remedies*, fremmer imidlertid Forst (2004 s. 4) et begrep som ikke mister sin mening når det oversettes, og som etter mitt syn tilfører straffesakskjeden (og de fagområdene som interesserer seg for den), et nytt og anvendelig begrep.

«Errors of Justice» - «justisfeil» - defineres som ethvert avvik fra straffesakens optimale utfall. Justisfeil kan slå ut i begge retninger; fra uriktig domfellelse til manglende oppklaring. En justisfeil kan være av individuell karakter, men også bero på feil i systemet. Avviket fra det optimale utfallet – justisfeilen, må vurderes ut ifra den totale sosiale kostnad som avviket forårsaker. En uriktig domfellelse koster selvsagt penger og ressurser, men først og fremst medfører justisfeil med alvorlige følger, store sosiale kostnader for de impliserte. En reduksjon i samfunnets tillit til rettsapparatet må også inkluderes. På tilsvarende måte vil justisfeil som forsinker eller hindrer oppklaring, medføre både økonomiske og sosiale kostnader.

Forst presiserer at all aktivitet som leder ut i avvik må karakteriseres som justisfeil, inkludert feil som forårsakes av faktorer som ikke kan kontrolleres av rettssystemet. Selv om politiet gjør det de kan for å sikre en forsvarlig vitnekonfrontasjon, hender det at vitner plukker ut uskyldige. Slik informasjon kan villedet et velmenende politi og må karakteriseres som en justisfeil. En redelig politietterforsker som produserer et upålitelig bevis, og som viser seg å ikke inneha nødvendig skoloring, skal etter Forsts begrep klassifiseres som en justisfeil av systemisk karakter (s. 17). Som et eksempel på det Forst omtaler som «mindre aktverdige» justisfeil, viser han til forskning om at manipulative avhørsmetoder kan lede ut i falske tilståelser. Hendelser som politiet i sin villfarelse tilskriver eksterne årsakssammenhenger, fanges også opp. Det er etter mitt syn en styrke: Det er ikke vanskelig å se for seg situasjoner hvor et vitneutsagn som i ettertid viser seg å være upålitelig, tilskrives vitnets manglende hukommelse. Vi kan alle ta feil, men forskning viser at sjansen øker betraktelig dersom politiet stiller oss ledende spørsmål (Lofthus og Palmer 1974).

Å håndtere justisfeil må ikke betraktes som rettssystemets primære mål: Som regel skyldes de mer grunnleggende problemer, påpeker Forst. Men når justisfeil oppdages, bør de stimulere til undersøkelser som tar sikte på å avdekke om, eventuelt hvilke, systemiske årsaker som forårsaker dem (Forst 2004 s. 218).

I tråd med Packer's teorier om kriminalitetskontroll og betryggende rettsprosesser (1969)⁴, tar Forsts definisjon av begrepet justisfeil høyde for at straffesakskjedens aktører opererer i et felt der motstridende hensyn kjemper en kontinuerlig kamp om prioritet. Dersom den totale sosiale kostnaden ved å forebygge justisfeilen overstiger kostnaden som avviket medfører, må samfunnet leve med avviket, inntil samfunnet finner en løsning som skaper balanse. Detaljerte regler som reduserer politiets skjønsmessige vurderinger kan redusere individuelle feil. Men blir reglene for detaljerte, eller kontrollinstansene for mange og omfattende, vil politiets ressurser og handlinger bindes opp. Saksbehandlingstiden vi trolig øke, og således redusere politiets kapasitet. Forsts teorier om justisfeil handler, slik jeg forstår dem, om å identifisere og forebygge justisfeil som koster samfunnet mer enn hva det koster å ignorere dem – og å søke etter løsninger på systemnivå, ikke ad hoc-tiltak på person eller saksnivå. I denne sammenheng er det av avgjørende betydning å analysere politiets praksis i et langsiktig og helhetlig perspektiv:

«[.]dersom politiet vektlegger arbeidet med å fange lovbrøyttere (kriminalitetskontroll) i så stor grad at det hindrer betryggende rettsprosesser, risikerer politiet å tape samfunnets tillit og dermed også sin fremtidige kriminalitetskontrollerende funksjon». (Forst 2004 s. 92, min oversettelse).

Justisfeil refererer seg ikke utelukkende til det endelige utfallet av en straffesak, men til handlinger og prosessuelle beslutningene som straffesakskjedens aktører treffer, uavhengig av om feilen leder ut i uriktig fengsling eller domfellelse på den ene siden av skalaen, forsinket eller manglende oppklaring på den andre. Begrepet er således anvendelig for den som ønsker å belyse politiets etterforskningsmetoder. Først og fremst fordi det retter seg inn mot prosessene som leder ut i uønskede resultat, men også fordi begrepet gir direkte assosiasjoner til straffesakskjeden. Etter mitt syn har begrepet også en viktig egenskap ved at det plasserer ansvar på en sektor (justis) som riktignok består av en rekke institusjoner, men som aldri vil kunne bli mer betryggende enn sitt svakeste ledd. Et raskt tilbakeblikk på Karmøy-saken illustrerer poenget: Da problemene omkring Karmøy-saken oppsto, ble nærmest all fokus rettet inn mot politiet og dets avhørsmetoder (Gudjonsson 2004, Rt. 2003 s. 1690). Det er imidlertid påtalemyndigheten som er ansvarlig for politiets etterforskning, og i dag vet vi at tilsvarende avhørsmetoder har preget norske politiavhør i minst 20 år før Karmøy-saken oppsto (NOU 2007:7 s. 107, 197 og 284, Rachlew 2003 s. 422). I begrepet justisfeil ligger forståelsen av at feil ved politiets avhørsmetoder er et produkt av noe større. Hvorfor skulle etterforskerne endre sine avhørsmetoder når verken politiets sentrale ledelse, påtalemyndigheten eller domstolene reagerte på gjeldende praksis? Riktignok holdt politiet sine avhørsmetoder unna offentlighetens lys, men om kontrollinstansene også ble ført bak lyset, representerer det i så fall en justisfeil på høyeste nivå.

En lumsk egenskap ved justisfeil er at de kan begås av straffesakskjedens aktører som til tross for feilen, like fullt opplever at straffesaken oppnår et riktig resultat i domstolene. For eksempel kan en politietterforsker være av den feilaktige oppfatning at han eller hun er i stand til å skille sannhet fra løgn gjennom mistenktes kroppsspråk under avhør. Etterforskeren kan arbeide i flere år i tråd med myten og samtidig motta positiv feedback på arbeidet som utføres, for eksempel i form av en dom mot mistenkte. Dommen eller varetektsfengslingene kan være feil, og således opprettholdes myten og gir næring til nye, tilsvarende justisfeil. Mer vanlig er nok de sakene hvor den samme justisfeil begås, men hvor straffesakene like fullt ender opp med riktig domfellelse. Gjennom illusoriske korrelasjoner kan individuelle justisfeil således ta

⁴ Packer's teorier om kriminalitetskontroll (Crime Controll) og betryggende rettsprosesser (Due Proces) beskrives nærmere i artiklene som følger. Se for eksempel artikkel 3, del 4.7 for en nærmere beskrivelse.

form av systemfeil. Tilsvarende justisfeil kan også snike seg inn i systemet når etterforskere gis rollen som lærer, foreleser eller instruktør, basert på vedkommendes erfaring eller posisjon i det operative miljøet. Uten en kunnskapsbasert plattform, der politiets etterforskningsmetoder utvikles gjennom åpen og kritisk forskning, vil politiet fremstå som sårbare: sårbare for at individuelle justisfeil, som ennå ikke har ledet ut i (oppdaget) ineffektivitet eller uriktige domfellelser, skaper eller befester en uheldig praksis.

Politiets prestasjoner i konkrete straffesaker blir ofte gjenstand for offentlig debatt. Det er sunt, og er en sentral komponent i en demokratisk rettsstat. Jeg er imidlertid ikke sikker på om de offentlige diskusjonene, som til tider preges av polariserte standpunkt om skyld eller uskyld, er de beste. Kriminal saker engasjerer offentligheten, spesielt dersom skyldspørsmålet ikke er opplagt. Gjennom journalister med blikk for kontroversielle uttalelser, og redaktører som spisser sine overskrifter, polariseres debatten og miljøene ytterligere (Pollack 2008 s. 432). En medvirkende årsak til dette kan være at det tilgjengelige begrepsapparatet er så begrenset at det skaper unødige hindre for en meningsfull kunnskapsutveksling. Slik jeg opplever kriminalpolitiske debatter om politiets etterforskningsfunksjon, både i straffesaks kjeden og i strafferettsmiljøet ved universitetet, virker det som om flere meningsbærere vokter sine ord og uttrykk, avhengig av hvem som er tilstede og hvilken sak som danner utgangspunkt for debatten. Det var for eksempel vanskelig å delta i samfunnsdebatten om politiets avhørsmetoder i tilknytning til Karmøysaken, uten samtidig å «avsløre» hvilken side du tilhørte når det gjaldt skyldspørsmålet: var fetteren skyldig eller uskyldig? For faget avhørsmetodikk er spørsmålet irrelevant, og i alle fall av marginal verdi. Det faglig relevante poenget er at politiets avhørsmetoder var upålitelige, noe som burde ha forårsaket undersøkelser som tok sikte på å undersøke i hvilken utstrekning de anvendte metodene var en del av et system. Mitt inntrykk er at tilsvarende polarisering gjorde seg gjeldende under gjenopptagelsesprosessen i tilknytningen til straffesakene mot Fritz Moen og Fasting Torgersen.

Gjennom forskning skapes nye og mer hensiktsmessige begreper som leder ut i mer nyanserte debatter. Med en dreining fra «justismord» mot «justisfeil» vil det bli enklere å delta i de faglige diskusjonene om konkrete straffesaker. I kriminalpolitiske debatter bør det være mulig å kritisere deler av politiets etterforskning, og påpeke eventuelle justisfeil, uten nødvendigvis å ta standpunkt til skyldspørsmålet. Slik jeg oppfatter fagmiljøene i dag, er slike diskusjoner fortsatt kriminalpolitisk betente. I skrivende stund kan det for eksempel virke som om sentrale aktører «holder pusten» og venter på nye utspill, før justisfeilene begått under etterforskningen av Thomas Quick løftes opp til debatt. Uten en utvikling av etterforskningsfaget, preget av større åpenhet om politiets ulike etterforskningsmetoder, vil straffesaks kjeden aldri nå sitt potensial. En dreining fra «utfall» mot «prosess» vil gjøre det enklere å angripe de faglige problemstillingene uten å støte de involverte, eller bidra til ytterligere polarisering av fagmiljøet.

2.2 Justisfeil, troverdighet og behovet for å klassifisere

Enkelte justisfeil er mer alvorlige enn andre. Å identifisere justisfeilens *potensielle konsekvenser* er selvsagt av betydning dersom øvelsen er å gradere alvorlighetsgraden. At en uskyldig dømmes, er i så måte det mest alvorlige utfall.⁵ Langt vanligere er justisfeil som ikke får andre konsekvenser enn intern korreksjon, forhåpentligvis etterfulgt av veiledning fra overordnede. For å gradere alvorlighetsgraden av justisfeil på systemnivå, må egenskaper ved

⁵ Påstanden behøver strengt talt ingen referanse, men i artikkelen: *Hvorfor er det bedre at ti skyldige går fri enn at en uskyldig blir dømt?* gir Halvorsen (2002a) en etisk fundert begrunnelse.

justisfeilen som hindrer korreksjon identifiseres. I tråd med den intuitive tanke, viser nordamerikansk forskning at åpenbare justisfeil ved politiets etterforskning, avdekkes og korrigeres enklere enn mindre åpenbare justisfeil (Huff, Ratter og Sagarin 1996 s. 144). Subtile justisfeil som leder ut i informasjon og som gir assosiasjoner til skyldspørsmålet, er spesielt lumske.

Ifølge Lèvi-Strauss er binære opposisjoner – eksempelvis relevant / irrelevant, ond / god - en av hjernens mest basale klassifikasjonsformer (Wilken 2008 s. 33). Påstanden underbygges i avhandlingens artikler som viser hvordan aktørens binære kategorisering av vitner og mistenktes «troverdighet» påvirker beslutningsprosessene. Troverdighet forbindes med «sannhet», og «løgn» leder raskt til tanker om skyld og uskyld, avhengig av hvem som er subjektet for våre klassifiseringer. Slike klassifiseringer kan være vanskelige å korrigere: Når mennesket mener å kjenne sannheten, inntreer flere og gjensidig forsterkende, psykologiske prosesser, prosesser som synes å øke i styrke etter hvor mye som står på spill (Baron 1994 s. 285).

Etterforskningsmetoden som danner utgangspunkt for avhandlingens to første artikler er spesielt sårbar for slike justisfeil. Under en foto- eller personkonfrontasjon kan en uheldig formulering fra en etterforsker være nok til å produsere et villedende bevis, så sterkt at det påvirker alle beslutningene som senere treffes i saken. Vitnepsykologisk forskning viser at vitner som deltar i foto- eller personkonfrontasjoner, bevisst eller ubevisst, leter etter signaler om hvem politiet mistenker. Vitner vil ofte ha stor tiltro til politiet og mange ønsker nok også å være til hjelp. Dersom politiet glemmer å informere vitnet om at gjerningsmannen ikke nødvendigvis er tilstede i paraden som fremvises, risikerer politiet å påvirke vitnets minne og subjektive sikkerhet. Forskning viser at slike vitnebevis like fullt står meget sterkt i vårt rettssystem, blant annet fordi aktørene forveksler begrepene «troverdighet» og «pålitelighet» (Magnussen 2004 s. 18, JK:s rättsikkerhetsprosjekt 2006 s. 473). Velvillige vitner som både er og fremstår som ærlige, er ikke nødvendigvis pålitelige. Det vitnepsykologiske eksperimentet som ligger til grunn for artikkel 2, viser for eksempel at politivitner ikke presterer bedre enn sivile vitner i vitnekonfrontasjoner. Og i artikkel 1 illustreres hvordan en slik subtil justisfeil kan få alvorlige følger.

I artikkel 4 er det mistenktes troverdighet som danner utgangspunktet. Her viser jeg hvordan behovet for binære klassifiseringer har ledet ut i mer eller mindre sofistikerte teknikker for å skille «sannhet» fra «løgn». Når et uskyldig menneske er på vei å dømmes, tolkes all informasjon i straffesaken i tråd med aktørens feilaktige overbevisning. Derfor representerer en feiltolkning av mistenktes kroppsspråk under politiavhør en alvorlig justisfeil. Alvorlig fordi justisfeilen nødvendigvis inntreffer på et tidlig stadium av saken. Og som avhandlingen viser oppnår politiet lite annet enn å forme et beslutningsklima der ulike bekræftelsesfeller (confirmation bias) preger den etterfølgende informasjonsinnsamlingen.

Justisfeil kan (og vil) også begås av velmenende og samvittighetsfulle etterforskere og føre til alvorlige konsekvenser. For å forebygge polariserte debatter, preget av subjektive og ofte emosjonelt betonte innlegg, må det utvikles kunnskap og begrep som tar høyde for at ingen nødvendigvis må bebreides eller straffes. I denne anledning fremstår justisfeil som et beskrivende begrep. Begrepet er anvendelig av flere årsaker, ikke minst fordi det omfatter unnlater, positive handlinger og beslutningene de bygger på.

2.3 Noen øvrige begrep og perspektiver

I avhandlingens artikler forsøker jeg å belyse aktuelle problemstillinger og tolke mine data gjennom begrep og teorier fra flere fagdisipliner. Politiets etterforskningsmetoder lar seg vanskelig belyse uten et juridisk, straffeprosessuelt perspektiv. Her står verdiene bak begrepet «rettssikkerhet» sentralt. Strafferettens regler skal være forutsigbare, og håndteres uten at noen utsettes for vilkårlighet eller usakelig forskjellsbehandling (Dullum 2008). I tråd med utviklingen av straffeprosessen, har jeg forsøkt å sikre at problemstillingene som reises, også belyses i et menneskerettslig perspektiv med henvisninger til sentrale dommer og litteratur. Et viktig spørsmål i artikkel 3 er for eksempel om mistenkte har krav på innsyn i dokumenter som omhandler politiets anvendelse av informanter. Spørsmålet er forsøkt klargjort gjennom begrepet «sakens dokumenter». I artikkelen belyses begrepets ulike fasetter i et juridisk perspektiv med utgangspunkt i aktuelle lover, lovenes forarbeider, rettspraksis fra Høyesterett og Den europeiske menneskerettighetsdomstolen. Det juridiske perspektivet forsterkes ytterligere når teori og øvrige hensyn trekkes inn: Alt som tidligere er skrevet om «sakens dokumenter», er skrevet av jurister.

Avhandlingen sentrerer naturlig nok også rundt politioperative problemstillinger knyttet til etterforskningsmetodene. Det politifaglige perspektivet har klare paralleller til det juridiske, men er ikke belyst med tilsvarende tyngde i skriftlige kilder. Mangel på litteratur og teori er spesielt tydelig i norsk sammenheng, hvor politiets etterforskningsmetoder sjelden blir gjort til gjenstand for forskning eller andre former for teoretiske fremstillinger. Det politifaglige perspektivet er derfor knyttet nærmere avhandlingens empiriske grunnlag. Et av avhandlingens formål er å produsere systematisk og forskningsbasert kunnskap om politiets etterforskningsmetoder, og således bidra til å løfte frem en faglig retning som av årsaker jeg kommer tilbake til, tradisjonelt har vært preget av taus kunnskap. Det vil si: erfaringsbasert kunnskap som vanskelig lar seg overføre til andre. Begrepet «hvite innganger» er også hentet fra artikkel 3, og illustrerer «det tause», politifaglige perspektivet. Til tross for at hvite innganger (og den aktiviteten begrepet beskriver) står helt sentralt i informantbehandlernes arbeid med å beskytte sine informanter, er begrepet ikke tidligere beskrevet, verken i juridisk eller politifaglig litteratur. Kort fortalt handler det om å skjule alle koblinger mellom politiet og informanten. Min undersøkelse viser at metodikken reiser politifaglige, juridiske og etiske spørsmål, ikke minst når straffesakene skal pådømmes i domstolene. Å møte som vitne i retten kan da oppleves som en «stor psykisk påkjenning» for politiets informantbehandlere (Haukaas og Sønstelid 1997 s. 51).

Som artiklene viser, står det politifaglige perspektivet i kontrast til psykologenes interesse for politiets etterforskningsmetoder. Ingen forskningsbasert fagdisiplin har viet politiets etterforskningsmetoder større oppmerksomhet enn psykologien (Leo 2005 s. 208). Fagretningen er beskrevet med ulike betegnelser i den internasjonale litteraturen.⁶ I Norden synes betegnelsen «Rettspsykologi» å ha festet seg som et fyllestgjørende begrep (Granhag og Christianson 2008). Selv om rettspsykologien er relativt ung, har universiteter i flere verdensdeler etablert egne forskningssentre og avdelinger med master- og doktorgradsprogram. I artiklene som følger viser jeg hvordan rettspsykologer har utviklet politiets etterforskningsmetoder. I artikkel 4, Løgnforskningens tunnelsyn, retter jeg samtidig et kritisk blikk mot en av retningene som rettspsykologien har interessert seg for, men som også har vakt interesse i andre forskningsmiljø. Forskning på løgn gir inntektskilder, både i form av oppdragsforskning og som en kommersiell forretningside. Løgn deteksjon blitt en betydelig industri, og i min kritiske gjennomgang av litteraturen aner jeg konturene av et fag der

⁶ Psychology and Law, Forensic psychology, Investigative psychology med flere.

industrielle motiv synes å ha like stor plass som produksjonen av vitenskaplig kunnskap. Leo (2005 s. 206-208) etterlyser mer sosiologisk og kriminologisk forskning på politiets etterforskningsmetoder. I min fremstilling viser jeg hvordan kriminologiske og retts sosiologiske perspektiver kan gi økt innsikt og nye forklaringsmodeller om hvordan og hvorfor politiets etterforskningsmetoder utvikles og anvendes som de gjør. I artikkelen om løgndeteksjon peker jeg mot et felt som blant annet understøtter Christies teorier om «Kriminalitetskontroll som industri» (1993).

I artikkel 3 om politiets anvendelse av informanter, anvender jeg Finstads analytiske begrep og teorier om «politiblikket» (2000) for å belyse hva som motiverer politiets informantbehandlere i deres kontinuerlige jakt på det Christie og Bruun omtaler som «den gode fiende» (2003). Artikkelen belyser en etterforskningsmetode – informantbehandling - som er sentral i politiets bekjempelse av narkotika, men som likevel savner norske referanser. Med unntak av Rasch-Olsens masteroppgave (2008), eksisterer det ingen norske studier eller ugraderte tekster om denne etterforskningsmetoden. Med bakgrunn i teoretiske kilder og empiriske undersøkelser forsøker jeg å bryte med det jeg omtaler som misforstått hemmeligholdelse. I fremstillingen belyses etterforskningsmetoden gjennom ulike perspektiv. Sentralt står Packers teorier om balansen mellom verdien bak «kriminalitetskontroll» og «betryggende rettsprosesser».⁷ Mine analyser av det empiriske materialet leder også ut i klasse- og kjønnsperspektiver. Undersøkelser fra USA viser at politiets anvendelse av informanter bidrar til å reproducere sosial ulikhet (Natapoff 2004 s. 685), og i artikkelen peker jeg på flere forhold som indikerer at etterforskningsmetoden anvendes med større intensitet mot allerede utstøtte samfunnslag, også i Norge. Kjønnsperspektivet ledes ut av empirien og inkluderes i min beskrivelse av informantbehandlerne «raffinerte politiblikk». Det raffinerte politiblikket er kreativt, kontinuerlig på utkikk etter utradisjonelle løsninger som kan gi resultater i form av pågripelser og beslag, uten at informanten røpes. Gjennom begrepet forsøker jeg å beskrive hvordan informantbehandlerne rendyrker de maskuline og mest actionpregede oppgavene fra ordenspolitiet. Fordi etterforskningsmetoden reiser flere etiske spørsmål, trekker jeg også veksler på noen filosofiske kilder, blant annet Halvorsen, som i sin doktoravhandling (2002) berører de etiske spørsmålene som reises når politiet opptrer skjult og forledende.

I hvilken grad politiet bør kunne forlede publikum gjennom etterforskningsmetoder som baseres på løgn, reiser ikke bare etiske, men også kriminalpolitiske spørsmål. Det kriminalpolitiske perspektivet kommer særlig til uttrykk i artikkel 3 og 4. Etterforskningsmetodene som danner utgangspunktet for artiklene står sentralt i USAs kriminalpolitiske filosofi om et «effektivt» strafferettssystem. Dersom fengselspopulasjonen forteller noe om systemets effektivitet, fremstår USA som ledende nasjon i verden, med over 750 fanger per 100 000 innbyggere. I så måte har Norge langt igjen, med cirka 70 fanger pr. 100 000 innbyggere (Walmsley 2009). For meg, og de studier jeg støtter meg til, indikerer tallene at tankesettet som i stor grad preger utviklingen av nordamerikanske etterforskningsmetoder, svekker tilliten til rettsstaten. I den teoretiske gjennomgangen som ligger til grunn for artikkel 3 (informanter) og 4 (løgndeteksjon) er det ingen ting som tyder på at utstrakt bruk av forledende etterforskningsmetoder forebygger justisfeil. I artikkel 4 argumenterer jeg også for at etterforskningsmetoder som søker snarveier til «sannheten» gjennom løgn og manipulasjon, mister sitt potensial etter hvert som samfunnet innser at det blir lurt. I artikkelen beskriver jeg ulike apparater som er utviklet for å skille sannhet fra løgn. Teknikken som foretrekkes av politiet i USA forutsetter at den som utsettes for den, faktisk

⁷ Se fotnote 3.

tror at den virker, og som påpekt av Vrij (2000 s. 206) må politiet i den anledning lyve overbevisende om at så er tilfelle.

Det er flere årsaker til at troen på raske løsninger er viet plass i avhandlingen. Disse kommer jeg tilbake til i artiklene hvor jeg i tillegg til internasjonale erfaringer, også beskriver noen historiske trekk, blant annet for å belyse problemstillinger som mangler norske referanser. Selv om avhandlingen også beskriver etterforskningsmetoder og regelverk som den norske straffesakskjeden etter mitt syn gjør best i å styre unna, viser avhandlingen at det er utviklet etterforskningsmetoder, og vedtatt regelverk i andre land, til inspirasjon for videre utvikling av norske etterforskningsmetoder.

3 Empiri og teori

Avhandlingen er et tverrfaglig arbeid hvor ulike tema belyses gjennom ulike metoder og faglige tradisjoner. Artikkel 1 innledes med en beskrivelse av en aktuell straffesak (en case). Deretter beskrives den vitnepsykologiske teorien om vitnekonfrontasjoner. Teorien holdes så opp i mot eksisterende regelverk som leder ut i en analyse, der avvik mellom teori og praksis dokumenteres. I analysen anvendes case-studien som illustrasjon.⁸ Artikkelen er skrevet i samarbeid med Cecilie Rachlew.

I artikkel 2 beskrives et vitnepsykologisk eksperiment der 120 mennesker ble eksponert for to «gjerningsmenn»: en med etnisk norsk, - og en med etnisk pakistansk opprinnelse. Vitnene ble delt opp i ulike grupper og bedt om å identifisere (hvis tilstede) «gjerningsmennene». Tretti vitner ble testet umiddelbart etter eksponering. De resterende 90 ble testet to måneder senere. Alle fikk se to parader: en med ti etnisk norske menn, og en med 10 etnisk pakistanske menn. En tredjedel av vitnene ble testet med fotokonfrontasjon, en tredjedel med videokonfrontasjon og en tredjedel med personkonfrontasjon. Vitnenes prestasjoner presenteres gjennom statistiske analyser. Artikkelen er skrevet på engelsk i samarbeid med Cecilie Rachlew og Svein Magnussen. Vår undersøkelse bekrefter vitnepsykologenes advarsler: det er lett å ta feil. Kun 19 vitner maktet å gjenkjenne begge «gjerningsmennene» - til tross for optimale forhold under innkodningen/observasjonen. Prestasjonene ligger under det nivået som normalt rapporteres fra vitnepsykologiske studier av vitnekonfrontasjoner: Metaanalyser viser at treffprosenten normalt ligger rundt 50 (Stebly, Dysart, Fulero og Lindsay 2001, 2003; Kersholt, Koster og van Amelsvoort 2004). Forklaringen var forventet og i tråd med de relativt få studiene som ligner vårt: Normalt eksponeres testpersonene kun for én «gjerningsmann». Når vitner eksponeres for to «gjerningsmenn» synker prestasjonsnivået betydelig.

Artikkel 3 innledes med en relativ omfattende redegjørelse av den internasjonale litteraturen om politiets anvendelse av informanter. Den teoretiske fremstillingen inkluderer juridiske kilder, inkludert beskrivelser av gjeldende rett i Norge og Storbritannia. Det britiske lovverket er interessant av flere årsaker. Først og fremst fordi britene har valgt å lovregulere etterforskningsmetoden (RIPA 2000), men også fordi det er i Storbritannia at forskningen på politiets informantbehandling synes å ha kommet lengst (Billingsley, Nemitz og Bean 2001, Billingsley 2009). Deretter beskrives en relativt omfattende spørreundersøkelse, der 43 norske informantbehandlere ble stilt spørsmål om sin virksomhet. Informantbehandlernes svar analyseres i lys av juridisk, rettspsykologisk, kriminologisk og politisosiologisk litteratur. Det empiriske tilfanget støttes opp av mine observasjoner som deltagende observatør på Politiets skolenes utdanning av informantbehandlere.

⁸ Se del 3.1 - Grefsen-saken.

Artikkel 4 er en gjennomgang av teori og litteratur og omhandler ulike teknikker og apparat som er utviklet for å «skille sannhet fra løgn». Teknikkene og apparatene analyseres i lys av relevant kriminologisk, rettspsykologisk og juridisk litteratur. Fremstillingens kritiske utgangspunkt er om samfunnet er tjent med forskernes streben etter en feilfri løgndetektor, og mens vi venter: Om samfunnet har behov for apparater som ikke fungerer som påstått av de som anvender dem.

Flere resultater og referanser fra artiklene presenteres nedenfor, forhåpentligvis i en kontekst hvor de utfyller de sentrale problemstillingene som studier av uriktige domfellelser har avdekket. Avhandlingens teoretiske og empiriske grunnlag suppleres og illustreres gjennom analyser av tre norske straffesaker. Nedenfor følger en kort redegjørelse av sakene og mitt grunnlag for å uttale meg om dem.

3.1 Case-studier

I tillegg til straffesaken mot Stein Inge Johannessen, vil jeg illustrere avhandlingens sentrale tema ved å trekke vekslers på straffesakene mot Fritz Moen, og straffesakene som startet med en overfallsvoldtekt i Oslo 2002 (Grefsen-saken).

Sakene mot Fritz Moen ble jeg først kjent med gjennom samtaler med Moens forsvarsadvokater i tilknytning til gjenopptagelsesprosessen, jf. Rt. 2003 s. 1389 (avsnitt 16). Min kunnskap om sakene bygger videre på skriftlige og muntlige kilder (NOU 2007:7, Sandberg 2007 og Mæland 2007/08).⁹ I stipendiatperioden har jeg publisert en kronikk i Aftenposten og en spalte på Kriminalpolitik.no med straffesakene mot Fritz Moen som utgangspunkt (Rachlew 2006a, 2006b). I tilknytning til Justisdepartementets ideseminar ved Politihøgskolen i kjølvannet av den endelige frifinnelsen av Fritz Moen, var jeg tilstede som deltager og foredragsholder (Justisdepartementet 2007 s. 18). Jeg har også holdt flere foredrag ved Politihøgskolen om etterforskningen og gjenopptagelsesprosessene: en prosess Fritz Moen selv aldri fikk oppleve slutten av.

Overfallsvoldtekten fra Oslo kjenner jeg gjennom samtaler og møter med straffesakens etterforskere og påtalejurister, og som sakkyndig vitne for påtalemyndigheten da saken fikk sin endelige avgjørelse i Oslo tingrett (2008).

Avhandlingen bygger i stor grad på internasjonal litteratur. I tillegg til at de norske straffesakene fortjener oppmerksomhet i vitenskaplige arbeider, anvendes de her for å illustrere at mange av spørsmålene og tema som reises i den internasjonale litteraturen, også er relevante i norsk kontekst.

Nedenfor vil jeg nærme meg avhandlingens sentrale formål: å belyse hva som går galt når det går galt med politiets etterforskning, og på den måten produsere vitenskaplig kunnskap som kan forebygge tilsvarende utfall.

4 The Innocence Project

For å undersøke hva som gikk galt i straffesaken mot Stein Inge Johannessen, var det naturlig å starte avhandlingsarbeidet med å undersøke hva som tidligere er skrevet om tilsvarende saker. Naturligvis eksisterer det mer litteratur på engelsk enn på norsk, og for meg ble

⁹ Foredrag av Mæland ved Politihøgskolen og Kriminalistforeningen høsten 2007.

inngangen til relevant litteratur og teori funnet i arbeidet til de nordamerikanske juristene Barry Scheck og Peter Neufeld i *The Innocence Project*.

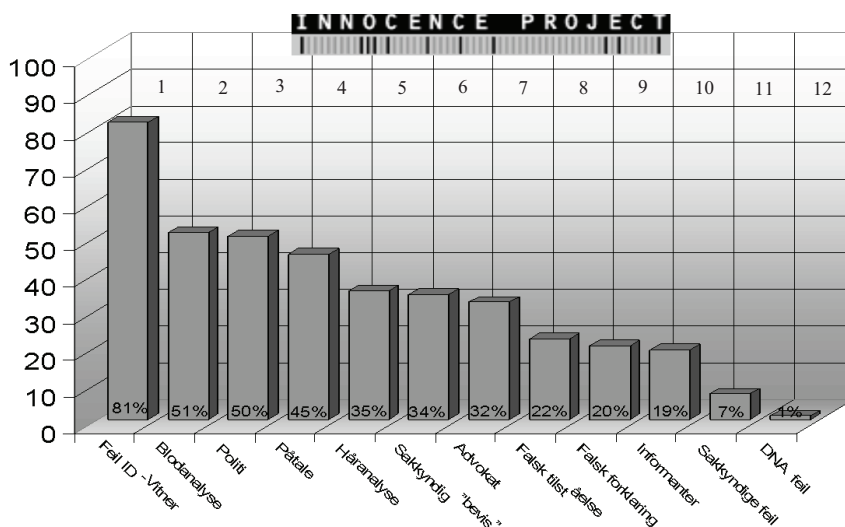
The Innocence Project ble grunnlagt av Scheck og Neufeld i 1992 ved Benjamin N. Cardozo School of Law, Yeshiva University, New York. Formålet med prosjektet er å hjelpe uskyldig dømte ut av fengsel gjennom DNA testing av biologisk materiale som foreligger i straffesaken mot den uskyldige, men som ikke ble testet da vedkommende ble dømt. Så langt har prosjektet medvirket til at domstolene har omgjort snart 250 dommer med bakgrunn i «nye», biologiske bevis. Som påpekt av Gross og medarbeidere utgjør tallet bare en brøkdel av uskyldige mennesker som sitter fengslet i nordamerikanske fengsel. Kun unntaksvis foreligger det biologiske spormateriale egnet til å avgjøre skyld og uskyld (Gross mfl. 2005 s. 531).

I 2000 gav Scheck, Neufeld og Dwyer ut boken *Actual Innocence* hvor de presenterte en analyse av hva som gikk galt i de første 74 straffesakene de var med å omgjøre.¹⁰ Figur 1 illustrerer deres analyser, og gir en oversikt over de umiddelbare årsakene til de uriktige domfellelsene. Dersom en legger sammen alle variablene i figur 1, oppdager en straks at prosentangivelsene overstiger 100. Forklaringen er at det aldri bare er en årsak som leder ut i domfellelse av et uskyldig menneske.

Scheck og medarbeiderne nøler ikke med å anvende betegnelsen «uskyldig». The Innocence Project arbeider kun med saker der det foreligger sporstoffer med DNA fra åsted eller offer, som ikke ble analysert da den uskyldige ble dømt. Betegnelsen uskyldig (actual innocent) beskriver mennesker som utelukkes som gjerningsmenn gjennom nye DNA analyser, og deretter frifinnes av domstolene. Begrepet inkluderer således ikke mennesker som av juridiske årsaker skal anses som uskyldige, for eksempel på grunn av selvforsvar, bevisprovokasjon eller prosessuelle regelbrudd som leder til frifinnelse. Tabell 1 er hentet fra Scheck, Neufeld og Dwyer 2000 s. 361¹¹ og gir en oversikt over de umiddelbare årsakene til at uskyldige mennesker dømmes for forbrytelser de ikke har begått.

¹⁰ Boken ble gitt ut på nytt med oppdatert tekst i 2003 (Scheck, Neufeld og Dwyer 2003).

¹¹ Dataene som illustreres i tabell 1 bygger på en gjennomgang av de første 74 sakene. Det foreligger i dag tilsvarende analyser av de første 130 sakene (Scheck, Neufeld og Dwyer 2003 s. 365) med tilsvarende prosentvis fordeling. På www.innocenceproject.org/ oppdateres tallene kontinuerlig. Årsaken til at jeg har valgt å ta utgangspunkt i tabell 1 er at den, etter mitt syn, gir den beste oversikten.

Figur 1 – Variabler som går igjen når uskyldige dømmes

4.1 The Innocence Project – et utgangspunkt

Nedenfor vil jeg gi en kort beskrivelse av søylene i figur 1. Ved å knytte avhandlingens artikler til oversikten fra The Innocence Project, håper jeg å formidle hvordan jeg har tenkt under oppbygningen av avhandlingen. For å synliggjøre de prioriteringene som ligger til grunn for valg av artikler, har jeg også inkludert informasjon om noen arbeider jeg har publisert i stipendiatperioden, men som ikke er inntatt i avhandlingen. Søylene bygger på data fra USA, men gjennom referanser til de ovenfor nevnte straffesakene fra Norge, forsøker jeg å vise hvordan tabellen kan anvendes som et analytisk verktøy i norsk kontekst.

Søyle 1 - Feil ID-vitner.

The Innocence Project slår fast at feil identifisering av mistenkte under vitnekonfrontasjoner fortsatt er den hyppigste årsaken til at uskyldige mennesker dømmes i USA (Borchard 1932 s. 367). Av de uskyldig dømte som er identifisert gjennom prosjektet, er åtte av ti feilaktig identifisert av vitner. Som vi gjør rede for i artikkel 1 og 2, finnes det ulike former for vitnekonfrontasjoner. Fritz Moen ble utsatt for den mest upålitelige fremgangsmåten. I litteraturen omtales metoden som «one-on-one show up», og etter at et 12 år gammelt vitne fra Trondheim «identifiserte» den eneste mannen som politiet presenterte for ham, forble Fritz Moen fengslet i 18 år (NOU 2007:7 s. 85, 119 og 154). Prosedyren som Fritz Moen ble utsatt for brøt med vitnepsykologiske hensyn og riksadvokatens retningslinjer fra 1933. Retningslinjene er de samme i dag, og i artikkel 1 og 2 argumenteres det for at retningslinjene bør oppdateres i tråd med forskningen på området.

Søyle 2,5,6, 11 og 12 - Sakkyndige bevis

Sakkyndiges bidrag utgjør en betydelig del av sakene som er gått galt i USA. De sakkyndige feilslutningene er utført i tilknytning til blod,¹² hår og andre, mer eller mindre, sakkyndige

¹² Sakkyndige blodanalyser (søyle 2) sto helt sentralt i prosessene mot Fritz Moen (NOU 2007:7). Både under etterforskningen av Sigrid-saken i 1977 (s. 201 - 211), rettsaken i 1981 (s. 258 - 259), det mislykkede forsøket

analyser. Sakkyndiges sentrale rolle i tilknytning til uriktige domfellelser må sees i sammenheng med at deres tjenester ofte etterspørres i bevismessige, meget vanskelige saker. I 2006 skrev jeg en artikkel om sakkyndiges vitneplikt (Rachlew 2006c). Artikkelen inngår ikke som en del av avhandlingen, men i artikkel 4, *Løgnforskningens tunnelsyn*, står problemstillinger knyttet til sakkyndighet sentralt. Her retter jeg et kritisk blikk mot forskningen som var ment å hjelpe politiets etterforskere i deres arbeid med å skille sannhet fra løgn, men som også er blitt et forretningskonsept, påvirket av markedskrefter som truer rettssikkerheten.

På tilsvarende måte som politiets etterforskere klarte å så tvil om de sakkyndiges opprinnelige angivelse av drapstidspunktet i Lilandsaken (NOU 1996:15 s. 19, 35 og 59), klarte også etterforskerne å «flytte» drapstidspunktet i straffesaken mot Stein Inge Johannessen. Å flytte drapstidspunktet er et klassisk eksempel på hvordan politiets etterforskere søker og produserer informasjon som bekrefter deres mistanke. I kognitiv og sosialpsykologisk litteratur presenteres en rekke eksperimenter og teorier som beskriver og forklarer de psykologiske forenklingsstrategiene. Kunnskapen er i liten grad utnyttet i juridisk og politifaglig litteratur. Ulike bekreftelsesfeller og hvordan disse påvirker utfallet av straffesaker, er et gjennomgående tema i avhandlingen.

Søyle 3 og 4 - Politi og påtale

I søylene «politi» og «påtale» har The innocent project plassert ulike årsaker de mener bør tilskrives politiet eller påtalemyndigheten. Variablene må sees i sammenheng med de øvrige årsakene. Når politiet fremprovoserer en uriktig identifikasjon fra et vitne, og denne leder til domfellelse av en uskyldig, kategoriserer The Innocence Project hendelsen både som feil ID (søyle 1) og som «Police misconduct» (søyle 3). Uvettig bruk av informanter som leder til domfellelse av den det informeres om, kodes både som «Police misconduct» (søyle 3) og «Informanter» (søyle 10). The Innocence Project redegjør for de ulike kombinasjonene på sine internettsider (se fotnote 10).

Handlinger som fortjener betegnelsen korrupsjon eller «noble cause» korrupsjon sorterer under søyle 3, eventuelt søyle 4 dersom tjenesteforsømmelsen begås av påtalemyndigheten. Fordi min avhandling omhandler politiet og deres etterforskningsmetoder, rettes ingen av artiklene direkte inn mot påtalemyndighetens arbeid. Påtalemyndighetens sentrale rolle kommer imidlertid klart frem i artikkel 1 og 3.

Søyle 7 – Advokaten

I en tredjedel av sakene er The Innocence Project av den oppfatning at den uskyldige ikke har fått innfridd sin rett til adekvat juridisk bistand. Av prosjektets hjemmesider fremgår det at sakene som klassifiseres under «bad lawyering» varierer fra inkompetanse til overarbeidede advokater. Det følger av teksten ovenfor at ingen av artiklene i avhandlingen er direkte knyttet til forsvarsadvokatens rolle. I Rachlew 2006c står forsvarerens anvendelse av sakkyndige sentralt, og i artikkel 3 knytter jeg noen etiske betraktninger til forsvarerens rolle i straffesaker der politiet benytter informanter.

Søyle 8 - Falske tilståelser

I overkant av 20 prosent av straffesakene der uskyldige dømmes for forbrytelse de ikke har begått, foreligger det falske tilståelser. I artikkelen *Investigative Interviewing – The Nordic*

på gjenopptakelse i 2001 (s. 369) og endelig i kjøremålsutvalgets beslutning om å tillate gjenopptakelse av Sigrid-saken, men ikke Torunn-saken i 2003 (s. 401-412).

region (Fashing og Rachlew 2009) redegjør vi for deler av den vitnepsykologiske forskningen som omhandler politiets avhørsmetoder, og hvordan disse kan lede til falske tilståelser. Artikkelen inngår ikke i avhandlingen, men demonstrerer at falske tilståelser ikke bare er et problem i USA.

Under foredragene om sine opplevelser som uskyldig i politiets varetekt, forteller Stein Inge Johannessen hvordan han, etter flere måneder i isolasjon, våknet om natten og trodde at det virkelig var han som hadde begått drapet han var siktet for.¹³ I motsetning til Stein Inge Johannessen, klarte ikke Fritz Moen å motstå presset under politiavhørene (NOU 2007:7 s. 105 og 201). Det er i denne anledning verdt å merke seg at de tre mest sentrale mottiltakene mot falske tilståelser: (1) advokat tilstede under avhør, (2) videoopptak av hele avhøret og (3) informasjonsinnsamlende, i motsetning til tilståelsesfokuserede avhørsmetoder,¹⁴ kom Stein Inge Johannessen, men ikke Fritz Moen, til gode.

Søyle 9 - Falske vitneforklaringer

Falske vitneforklaringer ligger til grunn for uriktige domfellelser i ca. 20 prosent av sakene fra USA. I straffesaken mot Stein Inge Johannessen sto ord mot ord. I gjentatte politi- og rettslige avhør fortalte et vitne at Stein Inge måtte ha drept Kolstad. Hun løy, men ble trodd. Stein Inge, som like ofte fortalte at han var uskyldig, ble ikke trodd. Forklaringene ble lyttet til og evaluert av politietterforskere, påtalejurister og dommere. Alle tok feil.

Menneskets evne til å finne sannheten er begrenset, påpeker Hjort (1952). «Til alle tider har en derfor i rettslivet søkt etter en metode til å finne sannheten». (s. 10). I artikkel 4, løgnforskningens tunnelsyn, redegjør jeg for utviklingen av faget løgndeteksjon, og refererer vitenskaplige undersøkelser av alle metodene jeg har funnet i min gjennomgang av litteraturen: fra ulike former for polygrafter, stemmeanalyser og hjernesanning gjennomført med neuro-teknologiske apparater (fMRI), til mer klassiske metoder som ulike former for kroppsspråk og strukturerte innholdsanalyser.

Søyle 10 - Informanter

Som illustrert i figur 1 er informanter en direkte årsak til uriktige domfellelser i ca. 20 prosent av sakene som inngår i analysene fra The Innocence Project. I nordisk sammenheng har politiets anvendelse av informanter nærmest stått urørt av forskere. I artikkel 3 forsøker jeg å belyse feltet. Det er lite i mine data som bekrefter det nordamerikanske bilde av informanter som en direkte årsak til uriktige domfellelser. Med tanke på at justisfeil slår begge veier, er det interessant at norske journalisert er blitt tildelt to SKUP-priser for sine undersøkelser. I begge undersøkelsene er det uriktige frifinnelser (henleggelse) som utgjør problemet. Min undersøkelse av politiets anvendelse av informanter leder inn i kriminologiske diskusjoner, der metodenes treffsikkerhet bekymrer like mye som metodenes upålitelighet (Finstad 2000 s.125).

5 Øvrige internasjonale kilder

MacFarlane (2006) beskriver flere internasjonale undersøkelser av straffesaker der mennesker er blitt dømt for forbrytelser de ikke har begått. I tillegg til data fra USA, trekker han veksler på undersøkelser fra Canada, Storbritannia, Australia og New Zealand.

¹³ De samme tankene kommer til uttrykk i et intervju Stein Inge Johannessen gav til Aftenposten (25.10.04) med overskriften: *Jeg hadde mest lyst til å tilstå*. Artikkelen er tilgjengelig på internett med URL: <http://www.aftenposten.no/nyheter/iriks/article897853.ece> (lesedato 05.01.09).

¹⁴ Se for eksempel Leo 2001 s. 47, Scheck, Neufeld og Dwyer 2003 s. 354 og Gudjonsson 2003 s. 21-24.

Flere av de undersøkelsene som beskrives i MacFarlanes artikkel inngår som grunnlagsmateriale for en rekke bøker om temaet (Borchard 1932, Huff, Rattner og Sagarin 1996, Connery 1996, Walker og Starmer 1999, Westervelt og Humphrey 2001, Knoops 2006, m.fl.). Forskerne har funnet nasjonale særtrekk, men flere årsaker synes å gjøre seg gjeldende, uavhengig av hvilket rettssystem som granskes. MacFarlane påpeker at de undersøkelsene han har gransket viser en utvikling: Frem til 1990-tallet ble granskningsrapporter hvor feil ble konstatert, gjerne avskrevet som enkeltstående begivenheter, ikke som symptomer på svikt i systemet. Dette bildet forandret seg dramatisk etter utviklingen av DNA-teknologien. Etter hvert ble sakene så mange at systemkritiske analyser tvang seg frem. MacFarlane konkluderer med at straffesaker der uskyldige dømmes, i all vesentlighet kan tilskrives systemfeil, og at det umulig kan skyldes tilfeldigheter at de systematiske problemene dukker opp regelmessig, med forbløffende likhet, i flere rettssystem, over hele verden (s. 483).

I sin analyse av den internasjonale litteraturen skiller MacFarlane mellom umiddelbare, og underliggende årsaker til at uskyldige dømmes. De umiddelbare årsakene som trekkes frem svarer i all hovedsak til søylene i tabell 1. Før han redegjør for disse (s. 445), påpeker MacFarlane betydningen av å se nærmere på de underliggende årsakene; årsaker som bereder grunnen for at uskyldige trekkes inn og dømmes (s. 435). Disse er:

- Oppklaringspress i alvorlige, profilerte straffesaker
- En upopulær, «annerledes» mistenkt
- Regelbrudd i beste hensikt (noble cause corruption).
- Rettsforhandlinger som utvikler seg til en kamp mellom partene (aktor og forsvarer)

MacFarlane illustrerer de underliggende årsakene med ekstreme eksempler, hentet fra studier eller granskningsrapporter fra ulike land, og påpeker at de underliggende årsaker har en skummel tendens til å utvikle seg til et innsnevret «tunnelsyn» hos politiets etterforskere, og en like skummel «vinnekultur» blant påtalemyndighetens aktører.

Martin (2001) undersøkte mye av det samme materialet, igjen med data innhentet fra USA, Canada, Storbritannia, Australia og New Zealand. Også hun fremhever årsakenes internasjonale karakter (s. 80). I Martins meta-analyse fokuseres det riktignok noe mer på de mest omtalte sakene fra common law landene, der ulike granskningsutvalg i tillegg til systemsvikt, også avdekket grove regelbrudd.¹⁵ I kjølvannet av de profilerte straffesakene har kanadiske myndigheter utgitt en omfattende rapport der konkrete mottiltak lanseres (Report on the Prevention of Miscarriages of Justice 2004). Mottiltakene svarer i hovedsak til variablene i figur 1 og de underliggende årsakene som fremheves av MacFarlane.

Gross og medarbeidere (2005) analyserte 340 nordamerikanske saker med uriktig domfellelser i tidsrommet mellom 1989 (året da Gary Dotson som første amerikaner ble frifunnet av DNA) frem til 2003. Artikkelen handler primært om omfanget av uriktige domfellelser i USA, analysert i lys av ulike variabler som sakstype, etnisk bakgrunn, hvor

¹⁵ Flere av de mest omtalte granskningsrapportene er tilgjengelige på internett (siste lesedato: 02.07.09)

Canada: Guy Paul Morin: www.attorneygeneral.jus.gov.on.ca/english/about/pubs/morin/
Thomas Sophonow: www.gov.mb.ca/justice/publications/sophonow/index.html?/

New Zealand: Thomas Commission: <http://netk.net.au/NewZealandHome.asp>

USA: Se fotnote10.

mange som satt på death row (74/340), hvilken stat de satt fengslet i osv. Gross og medarbeidere holder muligheten åpen for at noen få skyldige kan ha sneket seg inn i deres datasett, men beskriver strenge inntaksregler.¹⁶ Sakene fra The Innocence Project og den tilsvarende organisasjonen i Chicago, The Center on Wrongful Convictions,¹⁷ tilfredsstillter Gross og medarbeidernes strenge kriterier, og er følgelig inkludert i deres datasett.

Gross og medarbeidere demonstrerer at sakene de klarte å samle (N=340), ikke utgjør mer enn «toppen av isfjellet» av den totale andelen av uskyldige i nordamerikanske fengsel (s. 531). For eksempel viser deres analyser at mennesker som er uskyldig dømt for voldtekt er klart overrepresentert. Nesten 90 prosent av disse klarte å bevise sin uskyld gjennom DNA-analyser av biologisk spormateriale som ble sikret da saken ble anmeldt, men som ikke var teknisk mulig å DNA-teste da de ble dømt. Gross og medarbeideres poeng er ikke at voldtektssaker produserer flere uriktige domfellelser enn andre lovbrudd, men at de fleste som sitter uskyldig dømt for andre lovbrudd, aldri får muligheten til å bevise sin uskyld gjennom DNA-analyser.

Videre viser analysene at over 2/3 av de uskyldig dømte har minoritetsbakgrunn (s. 546). Flere forskere presiserer at overrepresentasjonen ikke er overraskende: Tallene gjenspeiler de store skjevhetene en finner i nordamerikanske fengsler generelt (se for eksempel Parker, Dewees og Radelet 2001)

Gross og medarbeidere demonstrerer videre hvordan studier av uriktige domfellelser avdekker ytterligere skjevheter. Tall fra Bureau of Justice Statistics viser at 90 % av alle voldtekter som anmeldes av hvite kvinner begås av gjerningsmenn med samme, etniske bakgrunn. Av voldtektssakene som inngår i Gross og medarbeidernes datamateriale, hvor etnisk bakgrunn er kjent, viser det seg imidlertid at halvparten (39/80) av de uskyldige har afroamerikansk bakgrunn. Nær sagt alle er feilidentifisert i vitnekonfrontasjoner (s. 548). Gross og medarbeidere utelukker ikke andre årsaker, men trekker veksler på vitnep psykologisk forskning der såkalt *cross-racial bias* er demonstrert gjennom 30 års forskning (Meissner og Bringham 2001).

I artikkel 1 oppsummerer Cecilie Rachlew og jeg den vitnep psykologiske forskningen, og i artikkel 2 testet vi blant annet vitner med etnisk norsk bakgrunn og deres evne til å identifisere en «gjerningsmann» med etnisk pakistansk bakgrunn. Blant vitnene som ble testet med fotokonfrontasjon slo den kryssetniske effekten inn.

For øvrig svarer Gross og medarbeidernes analyser av sakenes umiddelbare årsaker, i alt vesentlig til søylene i figur 1 (s. 542 – 546).

I 2004 nedsatte den svenske justitiekonslern en arbeidsgruppe som fikk i oppdrag å undersøke rettssikkerheten i Sverige. Gruppen avgrenset sitt undersøkelsesmateriale ved å undersøke alle straffesaker fra 1990 hvor tidligere domfelte har fått sin sak gjenopptatt og deretter «[...] helt frikäfts vid en förnyad prövning» (JK:s rättssäkerhetsprojekt 2006 s. 5).

¹⁶ For eksempel: I perioden mellom midten av 1980-, til midten av 1990-tallet opplevde USA minst 10 sakskompleks tilsvarende Bjugn-saken i Norge. Minst 72 mennesker ble dømt. Nær sagt alle ble etter hvert sluppet fri, men kun en av disse er inkludert i analysene til Gross og medarbeiderne fordi ingen offisielt er frifunnet (Gross mfl. 2005 s. 539)

¹⁷ The Center on Wrongful Convictions at Northwestern University Law School.
URL: <http://www.law.northwestern.edu/wrongfulconvictions/>

Gruppen fant 11 slike saker, i underkant av en sak pr. år, og reiste med bakgrunn i sine funn et prinsipielt viktig spørsmål: «- är det mycket eller litet?». Ikke mange i forhold til det totale antall straffesaker i det samme tidsrommet, men som påpekt av gruppen: Når man tenker på at det handler om 11 uskyldige individer som har sittet lenge i fengsel, så er det alvorlig nok (s. 436).¹⁸ Grovt sett delte sakene seg inn i to kategorier: drap og seksuelle overgrep mot barn. Gruppen fant «utredningsbrister» i alle sakene, særlig knyttet til avhørene av barna (s. 168, 246, 273 og 288). Slett sakkyndighet ble også identifisert, spesielt i tilknytning til overgrepssakene (s. 449). I lys av avhandlingens artikkel 4 om løgndeteksjon er det faglig interessant å registrere at utredningen fant grunn til å skrive et eget kapittel om sakkyndige og dommers tro på egne evner til å skille sannhet fra løgn gjennom egne, subjektive vurderinger (s. 473).

6 Politiets sentrale rolle

Dersom rettssystemet skal lære av sine justisfeil må feilens art, omfang og hvor i systemet de oppstår, kartlegges (Stridbeck 1995 s. 100). I sine analyser av straffesaker som går galt, fremhever flere forskere politiets sentrale posisjon. Zuckerman (1992 s. 323) påpeker at det er politiets feilslutninger som leder til tiltale og uriktige domfellelser. Han foreslår mottiltak, i hovedsak på linje med de som fremmes i den kanadiske rapporten. Zuckerman betegner tiltak som rettes inn mot politiets etterforskning som «rotfyllinger», og begrunner analogien med at effektive tiltak mot uriktige domfellelser, må settes inn der feilen oppstår. Martin (2001 s. 78) deler Zuckermans beskrivelser av politiets sentrale rolle og argumenterer for tilsvarende mottiltak. Som påpekt av Eskeland (2008 s. 191): Det er først når uskyldige plasseres i tiltaleboksen at uskyldige kan dømmes. Hatlem (1999 s. 73) uttrykker det samme poenget: «Det er i politiet at selve grunnlaget for den høyere påtalemyndighet sine vurderinger blir tilrettelagt».

I sin bok *Convicted But Innocent* (2001), presenterer Huff, Ratter og Sagarin flere undersøkelser av og om uriktige domfellelser. Datagrunnlaget inkluderer spørreundersøkelser,¹⁹ og analyser av over 500 straffesaker der uskyldige er blitt dømt (s. 55 - 66). Med hensyn til umiddelbare årsaker, presenterer forskerne en oversikt over 205 saker som de beskriver som sin innledende database (s. 64). Databasen bygger på tidligere forskning, inkludert Borchards studie fra 1932. På tilsvarende måte som i *The Innocence Project* (figur 1), kategoriseres de umiddelbare årsakene og presenteres i en tabell. Tabellen inkluderer i hovedsak de samme variablene som i figur 1. Etter hvert som nyere saker har fylt opp deres database, har imidlertid Huff, Ratter og Sagarin besluttet at de ikke vil fortsette med kategoriseringen.

For det første, presiserer forskerne, danner de nye sakene et mønster som er ubehagelig (distressingly) likt det opprinnelige. Videre understrekes at årsakene virker sammen på en så kompleks måte, at en enkel tabell der årsakene ramses opp, blir en for grov forenkling, og således misvisende (s. 65).

Huff, Ratter og Sagarin konkluderer med at deres forskning avdekker et fenomen på systemnivå. Fenomenet har, mener de, betydelig relevans med hensyn til

¹⁸ Grounds (2004) undersøkte 18 personer løslatt etter frifinnende dommer. De undersøkte hadde i gjennomsnitt sonet ti år før de ble frifunnet. Fjorten ble diagnostisert med vedvarende personlighetsforandring, tolv hadde utviklet Post-traumatisk stresslidelse. De fleste slet også med humør- og angstlidelser (s. 168 – 169). Alle slet med å etablere sosiale bånd til familie og venner (s. 173).

¹⁹ Uskyldig dømte, dommere, politi, advokater og statsadvokater.

strafferettssystemets produksjon av uriktige domfellelser. Med bakgrunn i observasjonene lanserer de en forklaringsmodell de kaller *the ratification of error*. Modellen tar utgangspunkt i politiets etterforskning. Straffesakskjeden har en tendens til å ratifisere feil som begås på et tidligere stadium av saken: Desto høyere saken når i (straffesak) systemet, jo mindre er sjansen for at feilen blir oppdaget og korrigert. Unntaket er saker der feilen består i åpenbare brudd på grunnleggende rettigheter (Huff, Ratter og Sagarin 1996 s. 144). Det sier seg selv, men poenget er så sentralt at det er gode grunner til å ta det med: Hver gang feilen ratifiseres, forsterkes effekten av den (Ramsey 2003 s. 93).

7 Øvrige norske kilder

Et sentralt spørsmål i avhandlingens artikler er i hvilken grad den internasjonale kunnskapen om uriktige domfellelser er relevant for norsk straffeprosess i dag. Med unntak av enkeltstående saker som er gjort til gjenstand for offentlig granskning, er den norske forskningen på området beskjeden. I 1952 publiserte forsvarsadvokaten J.B. Hjort boken *Justismord*. Her beskriver han flere historiske rettsprosesser som han mener fortjener betegnelsen, og starter med saken mot Jesus fra Nazareth (Hjort 1952 s. 25). I boken refereres tre norske saker, men i Hjorts fremstilling er det ikke politiets etterforskningsmetoder som står i fokus. Det er sakenes behandling i domstolene som vies størst oppmerksomhet. I denne forbindelse trekker han veksler på de rettslige prinsippene som det norske rettssystemet har nedarvet fra de gamle menneskerettighetserklæringene fra det 18. århundre.²⁰ Hjort erkjenner at uriktige dommer vil forekomme, selv i det best ordnede rettsamfunn, og forklarer fenomenet med «den menneskelige skrøpeligheit» (s. 9). Slik jeg tolker teksten, refererer Hjort her til de samme teoriene som springer ut fra psykologisk forskning på menneskets begrensede evne til å fatte upåvirkede beslutninger. Teoriene, og deler av den forskningen som ligger til grunn for dem, beskrives nærmere i del 8.

I 1998 sendte Bratholm og Stridbeck ut en spørreundersøkelse til 258 forsvarsadvokater. Halvparten (125) svarte. Hensikten med undersøkelsen var å undersøke hvordan aktører med erfaring fra straffesakskjeden vurderte risikoen for uriktige domfellelser i Norge. Femti forsvarsadvokater (40 %) svarte at de i tidsrommet mellom 1986 og 1995, en eller flere ganger, har opplevd at klienten de forsvarte ble dømt, til tross for at de selv var overbevist om at vedkommende var uskyldig. Forsvarsadvokatene rapporterte totalt 144 saker i denne kategorien, litt i underkant av 15 saker pr. år. Fordi det finnes langt flere forsvarsadvokater enn de som responderte, konkluderte Bratholm og Stridbeck med at antall saker der tiltalte dømmes, til tross for at forsvareren føler seg overbevist om at vedkommende er uskyldig, nok er atskillig høyere enn 15 saker pr. år (s. 329).

I tråd med hovedlinjene i den internasjonale forskningen, presiserer Bratholm og Stridbeck at det er ingen ting i deres materiale som tyder på at straffesakskjedens aktører har forårsaket uriktige domfellelser med (ond) vilje. Videre konkluderer også Bratholm og Stridbeck med at det ikke finnes en felles årsaksforklaring i sakene som advokatene innrapporterte (s. 362). Deres undersøkelse var ikke spesifikt rettet inn mot politiets etterforskningsmetoder, men Bratholm og Stridbeck konkluderer med at lydopptak av politiavhør, og spørsmål knyttet til rekruttering (herunder kjønnsfordelingen) og utdanning av politiet, er viktige spørsmål for å heve kvaliteten på politiets etterforskning. Videre: at «bevisstgjøring om kravene til en upartisk etterforskning [kan] være veien å gå, dvs. aktivt å motarbeide subjektivitet under opplæring av politifolk» (s. 352). Dersom jeg tolker dem rett, sikter også Bratholm og Stridbeck til det Hjort betegnet som den menneskelige skrøpeligheit.

²⁰ De amerikanske fra 1770-tallet og den franske av 26. august 1789.

I 2008 publiserte Bratholm og Eskeland (red.) boken *Justismord og rettsikkerhet*. Her beskrives en rekke norske enkeltsaker. Flere av de internasjonale kildene jeg har referert ovenfor er også tatt med. Politiets etterforskning kritiseres fra flere hold, men konkrete forslag til utvikling av eksisterende (eller nye) etterforskningsmetoder, presenteres ikke. Eskeland (2008) konkluderer i tråd med Hjort (1952), Bratholm og Stridbeck (1998), at mottiltak må settes inn mot: «[...]de sterke sosialpsykologiske mekanismer som former våre oppfatninger» (s. 192). Videre gjentar Bratholm og Eskeland betydningen av en politi- og juristutdanning som tar «[...]sikte på å skape større bevissthet om feil som kan gjøres og blir gjort [...]» (s. 222).

I sin fremstilling av politiets etterforskning faller også Andenæs ned på det samme (2000 s. 285):

«Har han [etterforskeren] først gjort seg opp en mening om saken, er det ikke mer enn menneskelig at hans interesse særlig vil være rettet mot alt som kan tjene til å styrke hans hypotese.»

Jussprofessorene er altså rimelig enige om hva som synes å være det underliggende problemet knyttet til politiets rolle i straffesaker der uskyldige dømmes. Som anført ovenfor vil jeg fremheve deler av den kognitive og sosialpsykologiske forskningen som beskriver og forklarer de menneskelige forenklingsstrategiene. Gjennom en beskrivelse av disse vil jeg forsøke å synliggjøre hvordan kunnskap fra dette forskningsfeltet kan bidra til økt innsikt. Her vil jeg blant annet trekke vekslers på Ask (2006). Gjennom en serie laboratorieeksperiment viser han hvordan ulike bekreftelsesfeller påvirker politietterforskeres beslutninger.

Stridbeck etterlyser en bred utredning av norske gjenopptakelsessaker (2001 s. 4). Slik jeg kjenner disse, er jeg rimelig sikker på at trekkene fra den internasjonale forskningen vil gjenkjennes. Like fullt vil en meta-analyse av norske saker ha historisk verdi i seg selv og gi verdifulle innganger til videre undersøkelser, for eksempel om systemiske årsaksforhold. Den rettsikkerhetsmessige overføringsverdien vil imidlertid preges av de begrensningene som ligger i min gjennomgang av den internasjonale litteraturen. Riktignok vil analytiske problemer knyttet til nasjonale særtrekk elimineres, men det empiriske grunnlagsmaterialet vil fortsatt preges av historiske observasjoner. Flere av sakene er så gamle at metodene som ble anvendt, allerede er byttet ut med nye (Busch og Killengreen 2007). Flere saker må tilskrives sosiale strømninger som var sterke den gang, men som ikke er gyldige i dag (Lange-Nielsen 2008 s. 144). Det betyr imidlertid ikke at enkelte av de sentrale problemstillingene den gang, ikke er gyldige i dag. En slik holdning ville være historieløs, og meget farlig. Som påpekt av Hjort (1952 s. 16):

«Når menneskene da med visse mellomrom må ta seg sammen og fastlå sine idealer på ny, er det fordi de selv så ofte i det daglige liv forsømmer å holde dikene mot urettens lumske flod ved like».

Etter sin gjennomgang av syv utvalgte incest-saker der de domfelte senere ble frifunnet, presiserer Lange-Nielsen at det fortsatt knytter seg stor usikkerhet til troverdighetsbedømmelser i tilsvarende saker (2008 s. 148). Det vil det alltid gjøre. Ikke bare i incest-saker, men i alle straffesaker der skyldspørsmålet ikke er opplagt. Problemet er at det eksisterer en åpenbar sammenheng mellom politiets behov for hjelp på den ene siden, og

manglende bevis på den andre. Det er når politiets etterforskere står fast, og søker etter noe som kan lede dem videre mot en løsning, at ulike troverdighetsvurderinger aktualiserer seg. I artikkel 4 begrunner jeg hvorfor mennesker som påberoper seg sakkyndighet i troverdighetsvurderinger (med eller uten apparater), aldri må gis mandat til å uttale seg om vitner, mistenkte eller fornærmedes troverdighet. Når en «sakkyndig løgndetektor» uttaler seg om troverdigheten av et bestemt vitneutsagn, presenterer eksperten samtidig sin «vitenskaplig» funderte oppfatning av skyldspørsmålet. Uansett hvor stort forbehold den sakkyndige måtte ta, oppstår det således en reel fare for at kvalifiserte gjetninger om skyldspørsmålet tillegges vitenskaplig objektivitet og tyngde. Ved å gå inn i den fristende, men farlige tankegangen risikerer politiet å forsterke de menneskelige forenklingsstrategiene som Hjort (1952), og mange med ham, fremhever som den grunnleggende årsak til at uskyldige dømmes.

8 Tunnelsyn og bekreftelsesfeller

Tabell 1 gir en oversikt over de umiddelbare årsakene til at uskyldige mennesker dømmes for forbrytelser de ikke har begått. Tabellen er fundert i erfaringer fra det nordamerikanske rettssystemet, men som illustrert her og i artiklene som følger, kan den systematiske oversikten anvendes som et analytisk verktøy i arbeidet med å evaluere norske straffesaker. I lys av Huff, Ratter og Sagarins ratifiseringsteori (1996 s. 144) gir tabellen et utgangspunkt i arbeidet med å identifisere hvor og på hvilken måte feilen oppsto. Isolerte studier av de umiddelbare årsakene fanger imidlertid ikke opp de sammensatte problemstillingene som reises i slike saker. Oversikten gir heller ikke innsikt i prosessene som følger etter at justisfeilene er begått, og er således ikke egnet (eller ment) som noen overordnet forklaringsmodell.

Som beskrevet ovenfor kan justisfeil påvirke påliteligheten av den informasjonen som politiet samler inn. Uten korreksjon vil politiet fatte nye beslutninger på sviktende grunnlag: Ny informasjon samles inn, og nye beslutninger treffes. I komplekse straffesaker kan syklusen pågå i måneder og år (Ask og Granhag 2008 s. 162). Alle avgjørelser i rettssystemet fattes gjennom menneskelige beslutninger, og for å forklare hvordan informasjon som følge av justisfeil ved politiets etterforskningsmetoder oppstår og forplanter seg, viser innledningen ovenfor at en fruktbar forklaringsmodell kan søkes i kunnskap og teori knyttet til menneskets (manglende) evne til å fatte objektive beslutninger. Findley og Scott (2006 s. 292) henviser til det samme empiriske grunnlaget som ligger til grunn for tabell 1 og konkluderer: «A theme running through almost every case, that touches each of these individual causes, is the problem of tunnel vision».

8.1 Bekreftelsesfellenes opphav

I den psykologiske faglitteraturen beskrives prosessen frem til gode beslutninger som en gjennomgripende streben etter alternative løsninger, uten å favorisere den vi allerede har i tankene (Alison og Canter 1999a s. 30). Det er ikke enkelt å leve opp til det normative ideal. Er vi heldige og ikke stilles overfor de helt store prøvelsene, klarer vi oss relativt greit med de beslutningene vi treffer i vår hverdag. Innimellom foretar vi imidlertid uriktige slutninger: Kanskje velger vi å tro på noe som senere viser seg å ikke stemme. Slike beslutninger får som regel ubetydelige konsekvenser i hverdagslivet. Som regel kan vi revurdere og endre standpunkt, uten dramatisk. Aner vi at beslutningen kan få alvorlige konsekvenser, har vi som regel tid og anledning til å utsette den. I mange tilfelle kan vi også benytte oss av friheten til ikke å velge, ikke treffe noen beslutning i det hele tatt. Vi kan også overlate beslutningen til andre.

I de få tilfellene hvor vi stilles overfor alvorlige dilemmaer, og for eksempel på grunn av tidspress, tvinges til å ta et valg, påvirkes våre beslutninger på flere måter. Dersom tidspress eller opplevelsen av tidspress knyttes til spørsmål som både er kompliserte og betydningsfulle, øker opplevelsen av stress. Alle beslutninger har en emosjonell komponent. Ved stress øker den emosjonelle mobiliseringen, noe som medfører at vi lettere velger enkle beslutningsstrategier. Vi vurderer færre alternativer og/eller støtter oss til det etablerte syn (Lai 1999 s. 104). I det daglige nyter mennesket godt av disse (og andre) forenklingsstrategier. Uten dem ville vi ikke klare å skaffe oss nødvendig oversikt eller forståelse, vi ville blitt handlingslammet, frustrerte og deprimerte. Som påpekt av Ask (2006 s. 54):

«In everyday life, the use of heuristics and biases cannot easily be dismissed as undesirable. In fact, most human thinking tendencies probably exist for some functional reason, or they would not have developed in the first place».

Handlingsrommet vi nyter godt av når vi treffer våre beslutninger i den sosiale hverdagen er ofte betydelig innsnevret i profesjonelle settinger. Flere av «sikkerhetsventilene» (utsette, overlate etc.) er ikke lenger tilgjengelige. Forenklingsstrategiene som stimulerer vårt behov for harmoni i sosiale settinger, skaper utfordringer i den rettslige kontekst hvor konsekvensene av feilslutninger blir alvorlige og synligere. Kravet til presise beslutninger øker. I motsetning til valgene vi treffer i sosiale sammenheng, veies rettslige beslutninger opp imot det normative ideal: etterforskningen skal innfri objektivitetsprinsippet jf. straffeprosessloven (strpl.) § 226, 3. ledd, men fordi forenklingsmekanismene styres av ubevisste prosesser, er det umulig å legge dem fra seg hjemme.

8.2 Bekreftelsesfeller som forklaringsmodell

Zuckerman (1992 s. 323) påpeker i denne anledning at politiets etterforskere står ovenfor de samme utfordringer som forskere i academia. Feilene som begås skyldes normalt ikke udugelighet, ulovligheter eller latskap:

«Rather the reason lies in very real obstacles to the discovery of what happened. These cognitive obstacles are not unique to police investigations. They tend to hamper every search for factual reality, including research in science».

Zuckerman henviser til bekreftelsesfellene og den tradisjon vitenskapen har for å gardere seg mot dem. Gjennom vitenskapens metoder har det sprunget frem en sterk kultur, preget av verifikasjon. I vitenskapen takles de menneskelige svakhetene gjennom etablerte metoder og publikasjoner; en prosess som skaper akkumulert kunnskap og en profesjonell kompetanse med høy standard. Verifiseringskulturen gir både virkemidler og insentiver til å identifisere og korrigere feil. Zuckerman presiserer at behovet for å demme opp for alle bekreftelsesfellene som inntreer når fortiden skal rekonstrueres, er like akutt for politiets etterforskere som det er for vitenskapens forskere. Men, påpeker Zuckerman: kontrasten mellom academia og politiet kunne ikke vært større (s. 234). I motsetning til academia, hvor forskernes kognitive utfordringer løftes frem i åpne diskurser, håndteres de samme utfordringene med taushet i straffesakskjeden.

Påstandene kan sikkert nyanseres, men i tråd med Ask og Granhag (2008 s. 161), tror jeg at Zuckerman her retter oppmerksomheten mot et tema som i nær fremtid vil utgjøre en av hovedretningene i forskningen på politiets etterforskningsmetoder. «Tunnelsyn», «ensporet etterforskning», «den menneskelige skrøpeligheit» og andre beskrivelser av de kognitive- og

sosialpsykologiske prosessene vi refererer til (og kritiserer) når feilene oppdages, er på ingen måte nye erkjennelser eller viten: Allerede i 1620 skrev Francis Bacon (s. 36): «[...] the first conclusion colors and brings into conformity with itself all that come after [...]». Zuckermans poeng er imidlertid at den tradisjonelle måten å takle utfordringene på i rettslig kontekst, stopper stort sett opp når tunnelsynet er konstatert og kritisert. Riktignok peker flere forskere på noen åpenbare variabler som forsterker de psykologiske forenklingsstrategiene: tidspress, oppklaringspress, uheldige subkulturer osv. (Walker 1999a s. 51, Martin 2001 s. 80, MacFarlane 2006 s. 435 m.fl.). Svært få studier har gått videre og undersøkt de psykologiske prosessene som påvirker politiets beslutningsprosesser (Ask 2006 s. 3).

I juridisk litteratur beskrives fenomenet ofte med samlebetegnelsen *tunnelsyn*, ofte uten at mekanismene som inntreffer forklares dypere. Begrepet tunnelsyn er ikke definert i vitenskaplig sammenheng, men illustrerer fenomenet godt fordi begrepet: «[...] beskriver hur alltför snäver fokus på ett förventat utfall skapar en blindhet för information som tyder på något annat». (Ask og Granhag 2008 s. 164). I politisosiologisk litteratur har McConville, Sanders og Leng forsøkt å beskrive fenomenet gjennom teoriene om *case construction* (Smith 1997).²¹ I kognitiv og sosialpsykologisk litteratur presenteres en rekke relevante eksperimenter og teorier og beskriver fenomenet som menneskelige forenklingsstrategier. Etablerte teorier viser at mennesket har en tendens til å (a) søke etter informasjon som støtter opp under mistanken (hypotesen), (b) ta nøytral informasjon til inntekt for sitt etablerte syn og (c) ignorere eller bortforklare informasjon som ikke passer inn (Nickerson 1998 s. 175, Ask og Granhag 2008 s. 164). De psykologiske kreftene er sterke og mange: så sterke at selv erfarne fingeravtrykksekspertene konkluderer feil når de utsettes for dem (Dror, Charlton og Péron 2006). Begrepet *confirmation bias* anvendes gjerne som en samlebetegnelse, en form for «paraplyteori» som referer til en rekke psykologiske fenomener hvor mennesket søker og tolker informasjon som bekrefter eksisterende oppfatninger.

I kjernen av teoriene omkring *confirmation bias* ligger forståelsen av at de psykologiske prosessene (forenklingsstrategiene) påvirker beslutningstagernes informasjonsinnsamling og deres tolkning av informasjonen som samles inn, uten at etterforskeren nødvendigvis opplever følelsen av manglende objektivitet (Nickerson 1998 s. 176, Ask og Granhag 2008 s. 162). I boken *Dømmekraft* gir Lai (1999) en oversikt over denne og andre kognitive- og sosialpsykologiske teorier. Her presenteres forklaringer til de kognitive mekanismene som på mange måter forenkler vår hverdag, men som utfordrer vår evne til å forholde oss nøytrale.

Riktignok er det domstolene og ikke politiets oppgave å trekke konklusjoner om skyld, men det er naivt å tro at politiets etterforskere skal forholde seg objektive etter at de selv har arbeidet seg frem til en mistanke (Canter og Allison 1999 s. 13, Walker 1999b s. 5). Det er nettopp når mistanken formes at mange av de psykologiske mekanismene inntreffer: «[...] regardless of whether one's treatment of evidence was evenhanded before the stand was taken, it can become highly biased afterwards» (Nickerson 1998 s. 177). Fordi det er de samme kognitive mekanismene som forårsaker flere av feilkildene (inkludert behovet for å forstå og mestre, skape balanse og harmoni), inntreffer flere av feilkildene samtidig, og kan når situasjonen tilsier det, virke sterkt gjensidig forsterkende og sågar lede ut i selvpåfyllende profetier (Lai 1999 s. 58, 79 og 82).

²¹ I artikkelen *Case construction and the goals of criminal process* beskriver Smith (1997) teoriene og følger opp med en kritisk vurdering av disse.

I beste fall var det slike sterke innslag av ulike bekreftelsesfeller, dominert av forenklingsstrategien forskerne beskriver som en «irrasjonell og vedvarende tro på egen overbevisning» (Baron 1994 s. 281), eventuelt kombinert med gruppetenkning (Janis 1971), som preget deler av etterforskningen da Fritz Moen begjærte sine saker gjenopptatt 2. januar 2000. I denne prosessen klarte politiet å få fire vitner til å huske tilbake til kvelden da Sigrid Heggheim ble drept - 24 år tilbake i tid - og beskrive hva slags fottøy Heggheim hadde på seg, til tross for at vitne:

- nr. 1 ikke gav noen slik beskrivelse til politiet da hun ble avhørt 24 år tidligere,
- nr. 2 ikke kunne huske hva slags fottøy Sigrid hadde på seg da han ble avhørt og spurt om dette noen dager etter hendelsen,
- nr. 3 forklarte til politiet i 1976 at Sigrid hadde seilsko, men (og i tråd med politiets teori) forandret dette etter 24 år til støvler, og
- nr. 4 forklarte til politiet i 1976 at Sigrid hadde seilsko, men (og i tråd med politiets teori) forandret dette etter 24 år til støvler.²²

Som påpekt av granskningskommisjonen (NOU 2007: s. 314):

«De nye avhørene [...] bærer i det hele preg av at politiet ukritisk søker svar som støtter politiets teori om at Sigrid kunne ha vært drept søndag kveld».

8.3 Å nøytralisere motstridende informasjon: Kan ikke utelukke at...

Ikke bare klarte politiet i Trondheim å få et av vitnene til å huske «med sikkerhet» hva slags fottøy Sigrid hadde på seg 24 år tidligere; de klarte også å få et vitne, som fem dager etter hendelsen ikke kunne huske hva Sigrid hadde på føttene, til å «mene bestemt å huske» at Sigrid hadde støvler på seg - 24 år senere (!) Rent vitnep psykologisk finnes det i realiteten bare en plausibel forklaring: Vitnene ble ledet av politiet, noe som også bekrefte av et av de fire vitnene. Til granskningsutvalget fortalte vitnet at politiet ønsket at hun skulle endre forklaring. Dessverre gav hun, som mange andre med høy tillit til politiet, etter for presset. Med mindre avhøret tas opp på lyd eller video, levnes det sjelden spor av press eller ledende spørsmål i avhørsrapportene som følger saken. Det som ble stående var informasjonen som ikke utelukket Fritz Moen som drapsmann: «[...] vitnet [så ikke] bort fra at hun den gang kunne ha husket feil med tanke på fottøy» (s. 314).

Riktignok skjedde det flere ting under etterforskningen av drapene i Trondheim som vi i dag vil stille spørsmålstegn ved. For meg er imidlertid det største spørsmålet hvordan norsk politi i år 2000/2001 klarte å få fire vitner til å huske og endre sine vitneforklaringer som beskrevet ovenfor. I artikkel 3 som omhandler politiets anvendelse av informanter, beskriver jeg begrepet «nobel cause corruption». Dersom grensedragningen mellom korrupsjon og de gjensidig forsterkende bekreftelsesfellene trekkes ved den *bevisste* handling er det (i tråd med litteraturen jeg har beskrevet ovenfor) mest fruktbart å analysere politi- og påtalemyndighetens arbeid i et psykologisk perspektiv. Granskningsrapporten blir da stående som et illustrerende eksempel på hvor sterkt de kognitive og sosialpsykologiske mekanismene kan påvirke politi og påtalemyndighet når mye står på spill. Nickerson (1998 s. 210) forklarer (min oversettelse):

²² Se NOU 2007:7 s. 312 – 314.

«Når bevis som styrker mistanken øker, noe som nødvendigvis vil skje dersom man favoriserer bekreftende informasjon og ignorerer eller bortforklarer motstridende informasjon, strykes nødvendigvis også overbevisningen om man hadde rett da den første mistanken ble formet».

Utvalget som gransket straffesakene mot Fritz Moen knytter ingen teori til sine vurderinger, men jeg tror utvalget henviser til det samme fenomenet når de konkluderer (NOU 2007:7 s. 321):

«De fleste bruddene på objektivitetsprinsippet er isolert sett ikke grove, og enkeltvis har neppe noen av dem fått særlig betydning for resultatet. Men samlet sett kan de etter utvalgets syn ha hatt stor betydning».

I kapitlet *Psykologiske påverkansfaktorer ved utredningsarbeide* forklarer Ask og Granhag (2008 s. 169) at en måte å opprettholde sitt etablerte syn på, er å konstruere forklaringer som «nøytraliserer» ny og motstridende informasjon. Vitneavhørene i gjenopptagelsesprosessen av sakene mot Fritz Moen fremstår som et ekstremt eksempel. Et mindre ekstremt tilfelle (og kanskje nettopp derfor et mer illustrerende eksempel) på at kunnskap og teori om «den menneskelige skrøpeligheit» gir fruktbare forklaringsmodeller til hva som går galt når det går galt med politiets etterforskning, er politiets forsøk på å kontrollere vitneforklaringen som holdt Stein Inge Johannessen varetektsfengslet i 9 måneder.

Vitnet fortalte politiet at hun, etter «å ha sett Stein Inge komme ut fra den dreptes leilighet, tilgriset med blod», ringte en venn like etter sine «observasjoner». Vitnet snakket ikke med vennen om hva hun angivelig hadde opplevd, men for politiets etterforskere var opplysningen om mobiltelefonsamtalen noe konkret og kontrollerbart. Da drapet ble oppdaget, sørget politiets etterforskere rutinemessig for at all samtaletrafikk i det aktuelle området ble lagret hos teleselskapene. Undersøkelser i kjølvannet av vitnets forklaring avdekket imidlertid at den påståtte samtalen ikke var loggført. Opplysningene passet dårlig med vitnets forklaring, og svekket politiets sak mot Stein Inge. Saken handlet, som vanskelige saker ofte gjør, om troverdighet. Hvordan responderte etterforskerne til informasjonen fra teleselskapet? I tråd med forskningsbasert kunnskap som viser at mennesket har en tendens til å bortforklare motstridende informasjon, tok de kontakt med teleselskapet og stilte det ledende spørsmålet som også preget store deler av etterforskningen mot Fritz Moen: Kan det tenkes / kan det utelukkes at / kan en se bort ifra muligheten for (eller lignende)... at vitnet kan ha foretatt denne samtalen, uten at den slo inn på basestasjonene i området? Teleselskapet svarte at det eksisterer en teknisk mulighet, og at det således *ikke kunne utelukkes*. Ved å «nøytraliserer» informasjonen, opprettholdt politiet sin teori, og som anført av Lai (1999 s. 79): «Bekreftende informasjon gir oss en form for mental belønning som virker oppmuntrende og styrker vår overbevisning om egen dømmekraft – og om at vi er på rett spor».

Etter at Fritz Moen tilsto drapet på Torunn Finstad, rettet politiet igjen oppmerksomheten mot ham i Sigrid-saken. Moen var tidligere sjekket ut av Sigrid-saken på grunn av sitt handikap. Dessuten hadde han alibi. Heller ikke hadde han samme blodtype som drapsmannen. Det var gått 13 måneder siden drapet, og oppklaringspresset var stort: Politiet hadde på dette tidspunktet ingen andre mistenkte enn Fritz Moen. Politiets utfordring var at blodanalysene ikke passet inn i teorien om at Moen også hadde drept Sigrid. På tilsvarende måte som med teleselskapet i straffesaken mot Stein Inge, ble det biologiske spørsmålet i Sigrid-saken «nøytralisert» ved at politiet ba om en tilleggsuttalelse: også her i form av et ledende spørsmål: Kan det biologiske materialet fra åstedet ha blitt utsatt for bakterier? - noe som i så

fall ville gi en teoretisk åpning for at Fritz Moen kunne være drapsmannen. Prosektor Lie gav bekreftelsen politiet hadde håpet på: «[...] det *kan ikke utelukkes* at den påviste substans skyldes bakterier og at gjerningsmannens blodtype derfor er ukjent» (NOU 2007:7 s. 174, 202 – uthevet av meg). Et av vitnene som sto sentralt i politiets opprinnelige fastsettelse av drapstidspunktet (hvor altså Moen hadde alibi), ble truet med anmeldelse for falsk forklaring om hun ikke endret forklaringen. Om Moen skulle være drapsmannen, kunne hun ikke ha sett det hun forklarte at hun så. Ett år og tre måneder etter sin første forklaring fremgår det av politidokumentene at hun nå var blitt usikker (s. 196).

I straffesakene mot Fritz Moen og Stein Inge Johannessen vrir politiet bevisbildet en rekke ganger ved å stille ledende spørsmål som tvinger respondenten til å reservere eller nøytralisere sitt opprinnelige bidrag. Vi vet at ledende spørsmål under politiavhør produserer mindre pålitelig informasjon enn åpne spørsmål (Lofthus og Palmer 1974). Den vitnepsykologiske kunnskapen om spørsmålenes form har bidratt til utviklingen av nye, mer pålitelige avhørsmetoder i en rekke land (Williamson, Milne og Savage 2009). Bevisstheten omkring ledende spørsmål har også tilført straffesakskjedens aktører et analytisk verktøy når bevisverdien av sentrale vitneavhør skal evalueres. Ledende spørsmål fra politiet til ulike informasjonskilder *utenfor* avhørsrommet har, så lang jeg kjenner til, ikke fått særlig oppmerksomhet. Som eksemplene ovenfor viser er ledende spørsmål like skumle her, som i avhørsrommet. Et siste eksempel fra straffesaken mot Stein Inge illustrerer poenget:

Av vitneforklaringen som formet mistanken og som politiet bygget sin sak på, fremgår det at vitnet gikk ut etter at hun gjorde sine observasjoner. Hun fortalte at det regnet ute: duskregn med små dråper som etter hvert gikk over til regn. Stein Inges forsvarer, advokat Storvik, kontaktet Meteorologisk institutt hvor han fikk opplyst at det snødde i Oslo i det aktuelle tidsrommet. Dette svekket vitneforklaringen, og følgelig også politiets teori. Etterforskerne tok da kontakt med samme institutt, og på ledende spørsmål fra politiet kunne metrologene *ikke utelukke* at det regnet i sentrum, selv om det altså snødde på Blindern. Slik (og tilsvarende) ble teorien opprettholdt både her og i straffesaken mot Fritz Moen (NOU 2007:7 s. 202, 313, 357).

8.4 Gruppetenkning

I praksis er det ikke alltid like enkelt å skille prosesser der informasjon bevisst selekteres, fra prosesser der informasjon ubevisst tillegges større eller mindre vekt enn det er grunnlag for. Nickerson påpeker det opplagte; nemlig behovet for å skille mellom prosesser der informasjon samles inn før eller etter en konklusjon er trukket (s. 175). Fordi politiets etterforskning ofte får alvorlige konsekvenser, som for eksempel varetektsfengsling, forsterkes flere av bekreftelsesfellene (Baron 1994 s. 285). Dersom politiets etterforskere også opplever personlig engasjement, viser forskningen at politiet risikerer at bekreftelsesfellene forsterkes ytterligere (Lai 1999 s. 58). Politiets informantbehandlere som deltok i min undersøkelse (artikkel 3), forteller at den personlige egenskapen som beskriver dem og deres kolleger best, er at de er engasjerte. Noen bruker betegnelsen motiverte idealister, de «brenner for jobben», de er dedikerte og entusiastiske. Videre beskriver de seg selv som faglige dyktige med et utviklet «jaktinstinkt», rettet mot mennesker som bryter narkotikalovgivningen. Det er ikke vanskelig å se at dette er egenskaper som kan gi resultater i jakten på lovbrøttere. Haukaas og Sønstelid (1997 s. 48) uttrykker det slik:

«[...] disse egenskapene er meget viktige, men også farlige relatert til ovenfor nevnte [moraliske holdninger]. Noen kan være villige til å gå meget langt for å oppnå et bra resultat, sågar lengre enn det som er legalt og etisk forsvarlig –

”målet helliger middelet”. Viljen til å overstige grensene blir større jo nærmere en er målet, og den blir større jo flere saker en løser uten at noen reagerer på at en er i ”grenseland” eller langt over grensen».

Resultatene i min undersøkelse bekrefter behovet for kontroll. Politidirektoratet har da også tatt systematiske grep for å sikre en tryggere praksis (POD 2003). Feltet er i endring, men undersøkelsen avdekker et behov for ytterligere grep. Vitenskapens verifiseringskultur som Zuckerman (1992 s. 323) etterlyser for å forebygge uriktige domfellelser forutsetter større åpenhet, men som det fremgår av artikkel 3 står åpenhet i sterkt kontrast til informantbehandlerne faglige diskurs.

Som påpekt av Harfield (2009 s. 43) eksisterer det legitime og gode grunner til å beskytte politiinformantenes identitet. Politiets legitime tilbakeholdenhet om enkeltsaker skaper etter mitt syn økt behov for åpne, mer generelle beskrivelser av metodens kostnader, etiske utfordringer, kontrollmekanismer osv. Når generelle problemstillinger knyttet til politiets anvendelse av informanter dukker opp til overflaten, er politi- og påtalemyndigheten imidlertid lite villige til å diskutere etterforskningsmetoden. I artikkelen bruker jeg benevnelsen misforstått hemmeligholdelse, og trekker i den anledning paralleller til tidligere arbeid med politiets avhørsmetoder – som også var «hemmelige» helt frem til slutten av 1990-tallet (Fahsing og Rachlew 2009 s. 42). Når politiet lukker seg, øker faren for at deres metoder havner i utakt med samfunnets forventninger. Politiet risikerer at koblingen mellom yrkesetikken og grunnlagsetikken svekkes. Da den misforståtte hemmeligholdelsen omkring politiets avhørsmetoder opphørte ved at fasaden sprakk, startet en kostbar og smertefull prosess. I etterpåklokskapens lys er det leit å tenke på at mye kunne vært unngått dersom norske politietterforskere hadde holdt seg oppdatert, og utviklet sine metoder i tråd med kunnskapen som allerede forelå (Gudjonsson 1992 og 2003 s. 590).

Forskere som har gransket årsakene til at uskyldige blir dømt har anført at rettssystem organisert som en partsprosess, med politi- og påtalemyndighet på den ene side og siktede med forsvarer på den andre, har flere fordeler. Samtidig kan partsprosesser fungere som katalysator som forsterker bekreftelsesfellene: Prosessen risikerer å utvikle seg til en kamp mellom partene, noe som bidrar til at partenes oppfatning av saken polariseres mot yttergrensene hvor målet blir å «vinne» (Findely og Scott 2006 s. 323). Når slike kamper utspiller seg, oppstår det en fare for at gruppetenkning oppstår med den følge at gruppene utvikler en sterk «oss mot dem»-følelse. Gruppetenkning karakteriseres også ved at viljen til å fatte risikofylte beslutninger øker. Oppmerksomheten sentrerer mot informasjon som underbygger gruppens standpunkter og beslutninger og motparten blir utsatt for stereotypisering og stigmatisering (Janis 1971 s. 84, 88 og 86). Av artikkel 3 fremgår det at politiets informantbehandlere har opparbeidet en sterk mistillit til forsvarsadvokater; en mistillit det kan tyde på at informantbehandlerne har hatt i mange år. Problemet er så dyptpløyende at det sågar har vært med på å forme etterforskningsmetoden (Politiforum 2006 s. 6, Haukaas og Sønsteli 1997 s. 42).

Ask (2006 s. 32) konkluderer da også sin avhandling med at det eksisterer en rekke faktorer i etterforskernes arbeidsmiljø som «can seriously bias human judgment and decisions». I tråd med Forsts tanker om at justisfeil kan slå begge veier, konkluderer Ask videre med at bekreftelsesfellene og politiets manglende fokus og metoder for å falsifisere sine hypoteser (mistanker), ikke bare utgjør en trussel mot rettssikkerheten for uskyldige som mistenkes: En etterforskning der bekreftelsesfellene preger informasjonsinnsamlingen øker også sjansen for at skyldige går fri. Bekreftelsesfellene kan slå inn og sentrerer rundt en uskyldig eller en teori

som aldri vil lede til gjerningsmannen. Bekreftelsesfellene øker også faren for at skyldige mistenkte slipper unna. Når alternative hypoteser ikke er falsifisert under etterforskningen, gis den skyldige og forsvareren økt mulighet til å presentere alternative hypoteser under domstolsbehandlingen, noe som kan lede ut i uriktige frifinnelser (Ask 2006 s. 44).

Selv om informantbehandling er en etterforskningsmetode som produserer resultater i form av beslag og fengselsstraffer, er informantbehandling også en etterforskningsmetode der politiets informantbehandlere opplever at lovbrytere ikke stilles til ansvar for sine handlinger. Dette skaper usikkerhet og tilbøyelighet hos enkelte til å tøyne loven. Informantbehandlerne forteller at når det gjøres, så er det for å beskytte informanten. Det utelukker i så fall ikke Janis teorier om gruppetenkning hvor han påpeker at et av symptomene er medlemmenes sterke tro på gruppens moral – en tro som skaper en tilbøyelighet til å ignorere etiske og moralske konsekvenser av beslutningene som fattes (Janis 1971 s. 86). Undersøkelsen av politiets anvendelse av informanter belyser et felt der sterke og motstridende hensyn preger aktiviteten. Staten har ikke ønsket å lovregulere forhandlingene mellom politiet og deres informanter fordi det kan være: «prinsipielt betenkelig å lovfeste regler som oppfordrer til angiveri». (Innst. O. nr. 45 – 2000-2001 s. 7 og 8). Blir metoden mindre betenkelig ved å la politiet selv regulere og kontrollere forhandlingene?

8.5 Bekreftelsesfeller og tolkning av løgn

Det er ikke lett å gardere seg mot de ulike bekreftelsesfellene våre beslutninger preges av. En bevisstgjøring er i seg selv ikke nok. Forskning viser at testpersoner som i forkant av eksperimentet gis informasjon om bekreftelsesfellene og oppfordringer om å «tenke nøytralt», har liten effekt (Findley og Scott 2006 s. 371). «Men innsikt i *hvilke* feilkilder vi er utsatt for, *hvordan* de påvirker oss, og *hvor* de stammer fra, er et første steg på veien og gjør det lettere å se hvordan man kan sette inn mottiltak» (Lai 1999 s. 14). Det følger av det normative idealet som trekkes opp i den psykologiske litteraturen, der beslutningstakeren oppfordres til å falsifisere sine mistanker og søke etter alternative forklaringer - uten å favorisere løsningen en har for hånden, at jo tidligere politiet konkluderer, jo større er risikoen for at de kognitive forenklingsstrategiene trer i kraft. All metodikk og tankegang som stimulerer premature beslutningsstrategier er derfor risikable.²³

I artikkel 4 beskriver jeg hvordan politiets etterforskere, i samarbeid med forskere og forretningsmenn, har forsøkt å tilegne seg kunnskap om å «skille sannhet fra løgn» gjennom å tolke mistenktes kroppsspråk eller fysiologiske reaksjoner under avhør. I lys av bekreftelsesfellenes lumske egenskaper, holdt opp i mot politiet og apparatenes (manglende) treffsikkerhet, risikerer politiet å gjøre vondt til verre for uskyldige mistenkte (Meissner og Kassin 2004 s. 91, Drizin og Leo 2004 s. 998), slik det blant annet gjorde for Fritz Moen (NOU 2007:7 s. 128).

Artikkel 4 må sees i sammenheng med avhandlingens utgangspunkt, som beskrevet i prologen. Stein Inge Johannessen satt uskyldig varetektsfengslet i 9 måneder. Kun et «bevis» talte mot ham: et vitneavhør av en kvinne som løy til politiet. Men hva var årsaken til at

²³ I straffesaker der bevisituasjonen er udiskutabel vil det i henhold til Forsts definisjon kunne føre til justisfeil (sløsing med resurser, økt saksbehandlingstid) å vektlegge falsifiseringsstrategier, utforske alternative forklaringer osv. Bevismessig opplagte straffesaker er, verken her eller i artiklene som følger, utgangspunktet for drøftelsene. Det vil si: I bevismessig opplagte straffesaker har politiet verken behov for informanter, vitnekonfrontasjoner eller å skille sannhet fra løgn gjennom kroppsspråk eller fysiologiske reaksjoner. Se Innes (2003 s. 198) for en nærmere redegjørelse og betydningen av distinksjonen mellom «self-solvers» og «Whodunits».

politiet festet lit til henne? Snyder og medarbeidere har i gjentatte eksperimenter funnet ut at mennesker, uansett hvor sterkt eller svakt hypotesen (mistanken) er fundert, velger å «teste» hypotesen ved søke etter bekræftende bevis (Snyder 1981 s. 284). Når en slik strategi velges, aktiviseres bekræftelsesfellene, noe som er spesielt skummelt når den opprinnelige mistanken er løst fundert. I sin doktoravhandling gjennomførte Ask (2006) flere eksperimenter der han viser at også politietterforskere påvirkes av ulike former for bekræftelsesfeller. Kombinert med resultatene fra doktoravhandlingen til Ottesen Wessel og Bollingmo (2007) som dokumenterer at emosjonelle uttrykk påvirker politiets vurdering av troverdighet, vil jeg forsøke å beskrive hva som utløste mistanken mot Stein Inge Johannessen.

Samtidig som avhøret av vitnet pågikk, satt etterforskningslederen og leste forklaringen fortløpende via elektronisk tekstoverføring. Drapssaken hadde på dette tidspunktet stått uløst i ca. ett år, noe som nok genererte et sterkt oppklaringspress (Forst 2004, s. 70), og et tilsvarende kognitivt behov for å «komme til en løsning / konkludere» - en sinnstilstand som i litteraturen beskrives som «the need for closure» (Ask 2006 s. 9). I avhøret gav vitnet en slik etterlengt løsning: Hun forklarte at hun så Stein Inge komme gående ut fra den dreptes leilighet, tilgriset med dryppende blod. Etterforskningslederen ble emosjonelt preget og sterkt engasjert, noe som går frem av en intern e-post som etterforskningslederen sendte inn til etterforskeren mens avhøret pågikk:

«Hva er det som skjer?? Har hun sett dette, eller er dette fantasi. Hva tror du? Det virker helt sprøtt å sitte her å lese dette som du skriver».

Noen minutter senere kom svaret fra etterforskeren:

«Hun gråter. Snakket i 30 minutt om barndom og vonde ting. DETTE ER SANT. JENTA HAR SAMVITTIGHET».²⁴

Noen dager senere ble Stein Inge Johannessen pågrepet og varetektsfengslet. I likhet med etterforskningen mot Fritz Moen, hvor etterforskeren som avhørte ham også kunne «se» på kroppsspråket til Fritz Moen at Moen snakket sant da han tilsto drapene (NOU 2007/7 s.128), viser saksdokumentene (som illustrert ovenfor) at politiet samlet inn, tolket og produserte informasjon som støttet opp under deres overbevisning om at Stein Inge var skyldig. Informasjonen ble ikke samlet inn av korruperte tjenestemenn, men av mennesker sterkt påvirket av bekræftelsesfellene som fulgte etterforskerens konklusjon under avhøret av vitnet.

I artikkel 4 legger jeg til grunn at en feiltolkning av mistenktes kroppsspråk representerer en alvorlig justisfeil. Alvorlig, fordi en justisfeil av denne karakter nødvendigvis inntreffer på et tidlig stadium av saken hvor øvrig informasjon er begrenset. Premature slutninger, kombinert med oppklaringspress skaper et miljø der ulike bekræftelsesfeller (confirmation bias) vil kunne prege etterfølgende informasjonsinnsamling. Fordi verken mennesker eller apparater er i stand til å skille sannhet fra løgn gjennom tolkning av objektets kroppsspråk - uansett om apparatene måler fysiologiske, neurologiske eller andre former for kroppslige reaksjoner - (Vrij 2008), preges artikkel 4 av mitt syn om at slike øvelser ikke bør finne sted: Verken under politiets etterforskning eller domstolenes behandling av straffesaker. Det skulle være unødvendig, men i lys av den kommersielle interessen for avsløring av løgn, nevner jeg som et illustrerende eksempel at slike øvelser da heller ikke bør finne sted under sosialetatens

²⁴ E-posten refereres her med samtykke fra etterforskeren og etterforskningslederen. Jeg har kopi av e-posten og sitatene er ordrett skrevet fra denne.

behandling av søknader om stønad.²⁵ I artikkelen viser jeg hvordan mytene omkring kroppsspråk og løgn utnyttes av politiet, enkelte forskningsmiljø og næringslivet. Artikkelen avsluttes mer optimistisk enn den innledes. I mylderet av ulike former for snarveier til «sannheten», vokser det seg frem en alternativ tankegang med nordisk opphav. I et samarbeid mellom politi og det vitnepsykologiske fagmiljøet i Göteborg er myter om løgnens psykologi byttet ut med informasjonsinnsamlende strategier (Hartwig 2005 s. 44).²⁶ Metoden er godt mottatt av politiet (Fahsing og Rachlew 2009 s. 53) og er empirisk testet med oppløftende resultat (Hartwig, Granhag, Strömwall og Kronkvist 2006); så oppløftende at den etter hvert har fått internasjonal oppmerksomhet (Kassin 2006 s. 218, Vrij 2008 s. 414). Teknikkens fremste egenskap er etter mitt syn at den stimulerer politiets etterforskere til å søke alternative forklaringer til bevisene de mener taler mot den mistenkte for de starter sine avhør (Fahsing og Rachlew 2009 s. 54).

Straffesaken mot Stein Inge (og Fritz Moen) illustrerer problemstillinger som vitnepsykologer i lengre tid har anført mot den innflytelsesrike avhørsmanualen *Criminal Interrogation and Confessions*. Første utgave kom ut i 1962, fjerde utgave i 2001 (Inbau, Reid, Buckley og Jayne 2001) og i en forkortet utgave i 2005 *Essentials of the Reid Technique: Criminal Interrogations and Confessions* av samme forfattere. Kort fortalt presenterer manualen en avhørsmetodikk som bygger på forutsetningen om at politiets etterforskere er i stand til å skille sannhet fra løgn gjennom tolkning av avhørsobjektets kroppsspråk.²⁷ Strömwall, Granhag og Hartwig (2004 s. 240) skriver at det blir umulig å estimere hvor ofte slike feiltolkninger har initiert politietterforskninger som leder ut i uriktige domfellelser, men understreker faren for at politiets tolkning av kroppsspråk leder ut i en prosess der det er *mistanken* som driver etterforskningen fremover. Strömwall, Granhag og Hartwig trekker veksler på Wagenaar, van Koppen og Crombags (1993) distinksjon mellom «suspect-driven» og «offence-driven» etterforskning. Begrepene bygger på en analyse av 35 nederlandske straffesaker som viser at den misstankestyrte etterforskningen er spesielt sårbar for ulike bekreftelsesfeller (Se også Ask og Granhag 2008 s. 165).

8.6 Kognitive personskjema

Våre vurderinger og beslutninger bygger på mentale modeller av situasjoner vi befinner oss i. Modellene betegnes gjerne som *kognitive skjema* som er kunnskapsstrukturer og «[...] utgjør de «brillene» vi ser virkeligheten gjennom, og de «boksene» vi putter situasjoner, hendelser og mennesker i» (Lai 1999 s. 51). Kognitive skjema er i det vesentlige automatiserte og ikke bevisste og utgjør hovedmekanismen i bekreftelsesfellene. Skjemaene blir robuste fordi «[...] de selektivt velger ut konsistent informasjon og siler bort inkonsistent sådan» (Lai 1999 s.

²⁵ I artikkel 4 viser jeg hvordan den nordamerikanske fascinasjonen og troen på «løgndetektorer» som en snarvei til «sannheten» har spredd seg: Fra politiet i USA, via forretningsmenn, til sosialkontorer i England som bruker løgndetektorene til å «undersøke» om klientene lyver eller overdriver om sitt behov for hjelp (Science 2009 s. 863).

²⁶ Myten jeg her refererer til er folks tro på at løgnere har et annet kroppsspråk enn mennesker som snakker sant. En rekke studier viser at politiet er ikke flinkere enn befolkningen generelt til å skille sannhet fra løgn gjennom tolkning av kroppsspråk. Meta-analyser av en rekke eksperiment hvor menneskets prestasjoner er testet, avslører en treffprosent så vidt i overkant av 50 (Magnussen og Stridbeck 2001 s. 85, Bond, Jr. og DePaulo 2006, s. 214). Med andre ord; de fleste av oss kan like gjerne kaste krone og mynt, og bruke myntens vilkårlige landing som vår metode for avsløre løgn. Av den rettspsykologiske litteraturen fremgår det at politifolk har en tendens til å tro at de er flinkere til å skille sannhet fra løgn gjennom kroppsspråk enn befolkningen generelt (Hartwig 2005 s. 11) – en tendens som bekreftes i avhandlingens artikkel 3.

²⁷ For en nærmere redegjørelse av manualen på norsk, se Rachlew 2003 s. 407 – 421. Manualen (og filosofien bak den) trekkes også frem i artikkel 4.

53). Kognitive personskjema hjelper oss i hverdagen med å skaffe oss rask oversikt over hva og eventuelt hvem vi står ovenfor, hvordan vi bør forholde oss til andre osv. Når vi har klassifisert en person i den «mentale båsen» vi ubevisst mener vedkommende hører hjemme, skal det, i gitt situasjon, mye til for at vi forandrer oppfatning.

All informasjon politiet innhentet om Stein Inge Johannesen ble tolket gjennom etterforskernes kognitive personskjema av ham som en voldelig drapsmann. Da et vitne fortalte politiet at Stein Inge skal ha deltatt i en «gruppevoldtekt», tok politiet ut siktelse mot Stein Inge for voldtekt - uten å avhøre vedkommende som skal ha blitt voldtatt. På dette tidspunktet hadde Stein Inge sittet fire måneder i varetekt med brev og besøksforbud/kontroll (i dag betegnet som *fullstendig isolasjon*, jf. strpl. § 186a). Under sine foredrag om saken forteller Stein Inge at da Oslo tingrett (den gang forhørsretten) og Borgarting lagmannsrett gav politiet medhold i at det i tillegg til «skjellig grunn til mistanke for drap», nå også var «skjellig grunn til mistanke for voldtekt», vurderte han å ta sitt eget liv. Han hadde verken begått drap eller voldtekt, men ble sterkt forvirret og deprimert, blant annet fordi han opplevde at strafferettssystemet (politi, påtalemyndighet og domstolene) konspirerte mot ham. Siktelsen for voldtekt ble raskt frafalt da det angivelige voldtektsofferet ble avhørt. Hun var ikke blitt voldtatt av Stein Inge, og kjente heller ikke igjen hendelsen som sto beskrevet i anmeldelsen politiet fremla for forhørsretten. Avhørene der to ulike vitner fortalte to ulike løgner til politiet om Stein Inge ble ikke tatt opp på video. Derfor blir det vanskelig å finne svar på spørsmålet om justisfeilene som oppsto var tilfeldige, systematiske eller en kombinasjon, men som påpekt av Bull (2004 s. 264):

«There are certainly findings in social psychology and in the psychology of policing [...] that interviewers (i) seek out information that confirms their hypotheses and (ii) may actually `choose` to behave in ways that cause the very behaviors in others they then take to justify their hypotheses».

Av saksdokumentene i straffesaken mot Stein Inge fremgår det at vitnet som løy om drapet, var livredd for Stein Inge da han slapp ut av varetekt etter 9 måneder. I tråd med politiets «personskjema» av henne og Stein Inge, fikk hun beskyttelse. Da vitnet gav uttrykk for at hun ønsket å trekke sin vitneforklaring, tolket politiet dette i lys av hennes frykt for «drapsmannen». Etterforskerne gav henne voldsalarm, og overtalte henne til å stå løpet ut. Som presisert ovenfor: Ulike bekreftelsesfeller virker gjensidig forsterkende på hverandre.

8.7 Bekreftelsesfeller og mottiltak

For å forebygge bekreftelsesfellenes innflytelse i straffesaksbehandlingen, trekker Ask (2006 s. 53) veksler på kunnskap fra kognitive og sosialpsykologiske teorier hvor spesielt en strategi peker seg ut som spesielt lovende: Å sørge for at systemet stiller krav til at beslutningstakerne dokumenterer sine beslutninger. Høyere krav til dokumentasjon vil kunne lede til økt følelse av ansvar, noe som igjen vil øke motivasjonen for å treffe presise beslutninger. Dessuten vil selve prosessen med å skrive ned tanker og begrunnelser tvinge etterforskerne til å vurdere alternative forklaringer til informasjonen de samler inn. Som påpekt av Baron (1994 s. 304): «[...] accountability for one's judgments increases active open-mindedness». Findley og Scott (2006 s. 354) foreslår gjennomgripende mottiltak og fremhever blant annet betydningen av tiltak som stimulerer transparente beslutningsprosesser og etterforskningsmetoder.

I utredningen av straffesakene mot Fritz Moen foreslår utvalget noe som ved første øyekast kan forveksles med Asks anbefalinger. Utvalget ber departementet vurdere å lovfeste en plikt for politiet «til å skrive en redegjørelse for de bevismomentene som har betydning for skyld-

eller straffespørsmålet». Problemet med anbefalingen er at redegjørelsen skal skrives etter at politiet anser saken som ferdig etterforsket, ikke fortløpende når de kritiske beslutningene fattes. «Redegjørelsen må være objektiv[...], skriver utvalget (NOU 2007:7 s. 322). Jeg støtter deres argument om at en slik rapport vil virke ansvarliggjørende, men det kan løses med en setning: «Politiet er ikke kjent med opplysninger som svekker tiltaltes skyld». Utvalgets argument om at en slik rapport vil «bidra til at hele bevisbildet kommer frem» er jeg mer skeptisk til. Dersom etterforskningen er blitt rammet av bekreftelsesfellene, vil rapporten nødvendigvis preges av tunnelsynet, og som utvalget selv skriver: «Redegjørelsen vil også lette overordnet påtalemyndighets arbeid med å skaffe seg innsikt i saken». Om bekreftelsesfellene er et sykdomstegn, vil en slik redegjørelse fungere mer som smittebærer enn som ett antivirus. Det er i denne anledning verdt å merke seg at etterforskerne i straffesaken mot Stein Inge Johannesen vedla nettopp en slik redegjørelse da de oversendte sakskomplekset til påtalemyndigheten. «Viruset» var ca. 75 sider langt, men innholdt ingen informasjon om fortløpende avveininger slik Ask foreslår.

Ask medgir at slike tiltak (i alle fall på kort sikt) vil knipe ressurser fra et politi som allerede opplever at de er underbemannet, men konkluderer i lys av sine funn med at «[...] the benefits may well outweigh the costs». I artikkel 3 om politiets anvendelse av informanter foreslår jeg et slikt tiltak, rettet inn på systemnivå. Det er det flere årsaker til, blant annet fordi denne etterforskningsmetoden har vært preget av en kultur der muntlighet fremfor skriftlighet har stagnert utviklingen av etterforskningsmetoden (Oppen Gundhus 2006 s. 194). Mine undersøkelser viser at etterforskningsmetoden er i en utviklingsfase der økt dokumentasjon står sentralt, men at omstillingsprosessen trekker ut i tid. I artikkelen trekker jeg vekslers på det britiske regelverket hvor det blant annet fremgår at politispanere som ønsker å registrere en informant, må begrunne hvorfor nettopp denne informanten er et nødvendig og proporsjonalt virkemiddel; hva politiet søker å oppnå med å verve informanten osv. Det ligger i etterforskningsmetodens natur at politiets informantbehandlere risikerer å utvikle et (for) tett forhold til sine informanter (Haukaas og Sønstelid 1997 s. 49), noe som vil kunne skape grobunn for ulike bekreftelsesfeller. Den britiske ordningen med skriftlige og lovpålagte autorisasjonsordninger sikrer at (i) politiets anvendelse av informanter er hjemlet i lov, jf. EMK artikkel 8 og 13, at (ii) samfunnets legitime krav for kontroll ivaretas ved at det finnes et lovregulert system der all aktivitet loggføres og (iii) at politiets beslutninger dokumenteres fortløpende.

Som presisert ovenfor fatter straffesakskjedens aktører beslutninger på ulike nivå. Når politiet pågriper og får medhold i sin begjæring om varetektsfengsling av mistenkte, ratifiseres beslutningene – både av påtalemyndigheten og av domstolene. Riktignok med reservasjoner om at beslutningene bare konstaterer skjellig grunn til mistanke, jf. strpl. § 171, eventuelt en kvalifisert mistanke jf. § 172. Dette er de samme reservasjonene som politiet forholder seg til. Hver gang uriktige beslutninger ratifiseres, forsterkes effekten av den (Huff, Ratter og Sagarin 1996 s. 144, Ramsey 2003 s. 93).

I tråd med min innledende avgrensning har jeg fokusert på politiet og de beslutningene som fattes på etterforskningsstadiet. I fremstillingen har jeg lagt vekt på de etterforskningsmetodene som internasjonal forskning har identifisert som spesielt sårbare, og som altså danner utgangspunktet for artiklene som følger. I et rettssikkerhetsperspektiv gir imidlertid Huff, Ratter og Sagarins ratifiseringsteori direkte innganger til kriminalpolitiske diskusjoner om ordningen med integrert påtalemyndighet og domstolenes uavhengighet. Flere momenter tilsier at det også er behov for systematisk kunnskap om beslutningene som fattes i straffesakens øvrige ledd.

Vi vet at politiets beslutninger påvirkes av ulike bekreftelsesfeller (Ask 2006). I hvilken grad påtalemyndigheten påvirkes av oppklaringspress og andre variabler er imidlertid et forsømt forskningstema (Ask og Granhag 2008 s. 171). Etter granskning av straffesaken mot Thomas Sophonow advarte imidlertid Cory commission (2001 s. 37): «Tunnel vision is insidious [...] Anyone, police officer, counsel or judge can become infected by this virus».²⁸ Et det politiets «tunnelsyn» som smitter påtalemyndigheten når det tas ut tiltale mot mistenkte som senere viser seg å være uskyldig, eller er det andre, uheldige innslag som inntreffer i samme sak? Den ene muligheten utelukker selvsagt ikke den andre. Mine undersøkelser aktualiserer spørsmålene, men gir ingen entydige svar.

9 Justisfeil og mottiltak

Norsk politi nyter stor tillit i befolkningen. Årlige undersøkelser viser at befolkningen stoler mer på politiet enn noen andre (St.meld. nr. 42 [2004 - 2005] s. 56). Politiets tillitsvalgte argumenterer med at tilliten er skapt av politiet selv. Samfunnsvitene peker gjerne på faktorer i den norske befolkningen generelt (NOU 2009:12 s. 37). Andenæs (2001) skriver at politiets tillit er et tegn på et samfunn uten store motsetninger og konflikter, men dersom tilliten er uforbeholden, kan den sette rettssikkerheten på prøve. van Koppen har forsket på uriktige domfellelser i Nederland og nevner den høye tilliten som en mulig årsak til at uskyldige dømmes: «We do not distrust the police and the prosecution enough» (van Koppen 2007 s. 58). Til tross for disse betenkeligheter tror jeg likevel at et åpent og demokratisk politi vil korrigere de mest åpenbare justisfeil internt. Andre mer subtile justisfeil krever eksterne kontrollrutiner. Den norske straffesaksjeden er oppsatt med en rekke slike mekanismer.

Politiet skal ikke gå til pågrepelse før det er grunnlag for det, jf. strpl. §§ 171, 172 og 173, og når en uskyldig likevel blir siktet - og bekreftelsesfellene skulle inntre - har han eller hun krav på offentlig oppnevnt forsvarer på ethvert trinn av saken etter reglene i straffeprosessloven (strpl.) kapittel 9. Dersom mistanken opprettholdes, vil politiets begjæring om fengsling prøves og fortløpende kontrolleres av tingretten, jf. strpl. §§ 183 og 185. Også inngrepene etterforskningsmetoder skal godkjennes av retten i den enkelte sak jf. (for eksempel) strpl. § 211. Tiltale i alvorlige straffesaker vil ikke bli reist før saken er evaluert av statsadvokaten og i særlig alvorlige saker av riksadvokaten, jf. straffeprosessloven §§ 65, 66 og 67. Tiltalte vil normalt ha krav på to rettsforhandlinger, jf. strpl. § 321, 3. ledd. Tiltalte har også mulighet til å anke saken inn for Høyesterett, dog ikke med begrunnelse om feil ved bevisbedømmelsen under skyldspørsmålet, jf. § 306, 2. ledd. Etter rettskraftig dom kan domfelte kreve gjenåpning etter reglene i strpl. kapittel 27. I 2004 ble Kommisjonen for gjenopptakelse av straffesaker opprettet. Kommisjonen sikrer en uavhengig vurdering om vilkårene for gjenåpning er tilstede, for eksempel om det foreligger nye bevis eller omstendigheter som synes egnet til å føre til frifinnelse, eller om det foreligger andre særlige forhold som gjør det tvilsomt at dommen er riktig, jf. strpl. §§ 390, 391 og 392. Når alle rettsinstanser er utprøvd, har den domfelte også mulighet til å klage saken inn for Menneskerettsdomstolen i Strasbourg: Gjennom Menneskerettighetsloven (EMK) har Norge forpliktet seg til å sørge for at alle som settes under etterforskning skal nyte godt av minimumsrettighetene som trekkes opp i EMK art. 6 om rettferdig rettergang. Dersom det skulle oppstå konflikt med norsk lov, gis menneskerettighetene forrang, jf. Menneskerettighetsloven § 3. Den norske strafferettspleien har dessuten lang tradisjon med rettsprinsipper som søker å ivareta mistenktes rettssikkerhet: uskyldspresumpsjon (se Strandbakken 2003 s. 130), det kontradiktoriske prinsipp (se Jebens 2004 s. 326), vern mot selvinkriminering (jf. strpl. § 232

²⁸ Se fotnote 14.

1. ledd), rett til innsyn i egen sak (jf. strpl. § 242), retten til å begjære rettergangsskritt (jf. strpl. § 241), for å nevne noen.

Som teksten ovenfor illustrerer, hender det likevel at ting går galt. Men kontrollinstansene er mange og omfattende, så det skal mye til. I en leder i Tidsskrift for Strafferett refererer Stridbeck (2009) til Doyle som påpeker «[...] en feilaktig domfellelse er en «organizational accident» som beror på mange samvirkende feiltakelser sammen med uheldige omstendigheter». Doyle (2009) hevder i denne sammenheng at straffesakskjeden bør lære av luftfarten og medisinen som han mener har innsett, og satt i verk tiltak, som tar høyde for organisatoriske ulykker.²⁹ Riktignok er det individer som feiler, men uansett om vedkommende er «et råttent eple» i organisasjonen eller en dyktig etterforsker med tunnelsyn, må feilen anses og angripes som systemfeil. I tilknytning til gjenopptagelsesprosessen av straffesaken mot Per Liland understreker Stridbeck (1995 s. 92) behovet for systemisk tenkning og skriver: «Här är det snarare så att framförallt formella och informella strukturer har lagt hinder i vägen». Stridbeck støtter seg deretter til Bratholm (1994) og foreslår opprettelse av en «Resningsdomstol» som i beskrivelsen ligner *Kommisjonen for gjenopptakelse* av straffesaker som ble opprettet ca. 10 år senere.

I tråd med tankene om at en uriktig domfellelse er et produkt av en organisatorisk ulykke, fremhever også Lofquist (2001 s. 175) betydningen av å evaluere uriktige domfellelser i lys av teoriene som er utviklet for å avdekke systemfeil i organisasjoner. Lofquist presiserer at organisatoriske prosesse teorier utfordrer det tradisjonelle synet, der identifiserbare tjenesteforsømmelser (misconduct) identifiseres og betraktes som et utgangspunkt for prosessen som fører til uriktige domfellelser. Lofquist trekker veksler på Vaughans arbeid med å forklare årsakene til at romfergen Challenger gikk i oppløsning, og retter med det all oppmerksomhet inn mot tiltak i et system som må ta høyde for at individuelle feil - av ulike typer og alvorlighetsgrad - alltid vil forekomme (Lofquist 2001 s. 177).

I sin tekst analyserer Lofquist en straffesak der Dale N. Johnston ble dømt til døden, men senere frifunnet av ankedomstolen i Ohio, USA. Lofquist rettet sine analyser av straffesaken inn mot systemets strukturelle og kulturelle rammer, både på mikro- og makronivå. I dette perspektivet betraktes individuelle beslutninger som et produkt av organisasjonens struktur og kultur, som igjen må sees på som et produkt, tett knyttet til større institusjonelle og samfunnsstrukturelle omgivelser (s. 192). Slik jeg tolker Lofquist plasserer han seg innenfor systemteorien hvor «[...] grunntanken er at man ved undersøkelse av visse fenomener bør se dem som deler i en helhet» (Egidius 1998 s. 506).

Lofquists tanker er i tråd med Forsts teorier om at alt som bærer galt av sted, uansett om det skyldes forsett, uaktsomhet, uflaks eller udyktighet, må betraktes som en justisfeil som bør stimulere undersøkelser som tar sikte på å avdekke eventuelle årsaker i systemet som forårsaker dem (Forst 2004 s. 218).

²⁹ I tilknytning til mitt arbeid med å innhente samtykke fra etterforskeren i straffesaken mot Stein Inge Johannesen, hadde jeg en lengre samtale med ham om saken. Etterforskeren fortalte at det nå snart var gått 10 år siden saken oppsto, og at han hadde tenkt mye over hva som skjedde. Han fortalte videre at han var fasinert av dokumentarprogrammer, og at han etter hvert har sett paralleller mellom etterforskningen mot Stein Inge og flyulykker – noe går galt som følge av en rekke uheldige omstendigheter. Tilbake på kontoret noterte jeg meg etterforskerens interessante betraktninger i mine feltnotater. Av disse fremgår det også at etterforskeren beskrev flere av Janis (1971) symptomer på gruppetenkning. Interessant i denne sammenheng er det faktum at verken jeg eller etterforskeren på dette tidspunktet var kjent med begrepet «organizational accident» eller Doyls henvisning til luftfarten. Tanken om å forebygge systemfeil i politiet gjennom erfaringer fra luftfarten er imidlertid ikke ny (Finstad 2000 s. 327).

Jeg forstår Lofquist, Doyle, Stridbeck, Forst og andre som har fordypet seg i problematikken rundt uriktige domfellelser dit hen at utgangspunktet, det vil si de umiddelbare årsakene, først og fremst må anses som portaler til videre undersøkelser og ikke som forklaringer i seg selv. For å forstå, og derigjennom lære å forebygge tilsvarende saker, må de umiddelbare årsakene betraktes som produkter av et mer eller mindre fungerende system som opererer innenfor en større sosial og kulturell kontekst.

10 Samfunnsvitenskaplig forskning og systemendringer

Artiklene som ligger til grunn for avhandlingen må leses som små dykk ned i noen få utvalgte områder i et stort felt; et felt samfunnsvitere for alvor er i ferd med å interessere seg for, også i Norden (Granhag og Christiansson 2008). Gjennomgangen ovenfor viser at forskere som undersøker straffesaker der uskyldige blir dømt ser årsakssammenhengene i et systemperspektiv. Ingen akademisk fagretning har forsket mer på politiets etterforskningsmetoder enn rettspsykologien. Leo (2005 s. 208) beskriver rettspsykologiske studier som delstudier av uriktige domfellelser. Av artikkel 1 og 2 fremgår det at rettspsykologene har tilegnet seg ny kunnskap og foreslått systemendringer innenfor de ulike delfeltene – motivert ut ifra tanken om at slike endringer styrker helheten – dvs. straffesakskjeden, eventuelt samfunnet om man vil.

Feil ved vitnekonfrontasjoner er den hyppigste, primære årsaken til at uskyldige dømmes i USA. Gjennom over 2000 publiserte studier har det rettspsykologiske fagmiljøet testet metoden (Leo 2005 s. 208). Med bakgrunn i disse har forskerne i lengre tid foreslått systemendringer for å heve etterforskningsmetodens pålitelighet. I USA ble imidlertid ikke forskernes advarsler tatt på alvor før strafferettssystemet, blant annet gjennom arbeidet til *The Innocent Project*, forsto omfanget av problemet (Wells, Memon og Penrod 2006 s. 45). Trenering av forskningsbasert, rettspsykologisk kunnskap har også preget den manglende utviklingen på andre områder.

Vitnepsykologenes advarsler om at ledende og manipulerende avhørsmetoder øker faren for falske tilståelser, er heller ikke tatt på alvor av det nordamerikanske rettssystemet (Kassin 2008). Sakte implementeres i dag systemendringer i det nordamerikanske rettssystemet,³⁰ men det går tregt: Politiet tviholder på sine manipulative avhørsmetoder fra 1960-tallet (Kassin, Leo, Meissner mfl. 2007 s. 388), og er skeptiske til lyd- og videopptak (Drizin og Reich 2004 s. 645).

Jeg finner grunn til å påpeke de beklagelige utviklingstrekkene fra USA fordi jeg aner konturene av en tilsvarende usikkerhet om behovet for rettspsykologisk kunnskap i det norske strafferettssystemet. I gjenopptakelsesprosessen av straffesakene mot Fritz Moen ble behovet for slik kunnskap et tema:

Etter å ha satt seg inn i sakskomplekset, forsto Fritz Moens nye forsvarere at politiavhørene utgjorde helt sentrale bevis i dommene mot ham. Dersom Fritz Moen var uskyldig, måtte tilståelsene være falske. Høyesteretts kjæremålsutvalg som tillot gjenopptagelse av Sigrid-saken, men ikke Torunn-saken, inntok tilsvarende utgangspunkt i sin vurdering av bevismaterialet i Torunn-saken (Rt. 2003 s. 1389 [273]):

³⁰ Se <http://www.innocenceproject.org/fix/> (Siste lesedato 13.06.09).

«Troverdigheten av tilståelsene er her det sentrale for spørsmålet om gjenoptakelse».

Falske tilståelser, manipulative avhørsmetoder og sårbare avhørsobjekt var på dette tidspunktet allerede godt belyst gjennom rettspsykologiske studier (Gudjonsson 1992, Leo 1994, Kassin 1997, Sear og Williamson 1999). Fritz Moens forsvarere ønsket en sakkyndig redegjørelse av den foreliggende kunnskapen, men i sin bevisvurdering av Moens tilståelser, valgte Høyesteretts kjæremålsutvalg å vurdere tilståelsenes bevisverdi uten sakkyndig bistand (Rt. 2003 s. 1389 [16]).

I etterpåklokskapens lys, som i denne saken sterkt (NOU 2007:7, Sandberg 2008), er det lett å kritisere andres arbeid. Dette er ikke hensikten, verken her eller i de kritiske artiklene som følger. Det overordnede formålet med avhandlingen er å produsere kunnskap, egnet både til å belyse og utvikle politiets etterforskningsmetoder videre. Poenget her er at Høyesterett representerer en autoritativ stemme i fagmiljø som til daglig må fatte beslutninger om, eventuelt på hvilken måte samfunnsviternes kunnskap skal implementeres i systemets ulike ledd. Som påpekt av Granhag (2001 s. 143), vil forskningsbasert kunnskap av nyere dato etter all sannsynlighet føre til at domstolene står bedre rustet i de beslutningssituasjoner som krever rettspsykologisk kunnskap. Etter å ha undersøkt norske dommeres innsikt i vitnepsykologiske spørsmål, konkluderte Magnussen m.fl. (2008) med at dommerne som besvarte deres spørreskjema (N=157), på tilsvarende måte som deres nordamerikanske kolleger, har behov for økt vitnepsykologisk kunnskap (s. 481) – en påstand som underbygges i vår analyse av Grefsen-saken i artikkel 1.

Som illustrert gjennom figur 1 (Søylene 2, 5, 6, 11 og 12 - Sakkyndige bevis) kan samfunnsvitene, medisinere og andre forskere på mange måter takke seg selv for domstolenes nølende holdning. Også i Norge har sakkyndiges bidrag villredet strafferettssystemet i alle ledd; i Bjugn, på Karmøy og i straffesakene mot Fritz Moen, for å nevne noen. Utredningene som fulgte i kjølvannet av Lilandsaken har ført til systemendringer og mer systematiske samarbeidsrutiner mellom domstolene og det rettsmedisinske fagmiljøet (NOU 1996:15, NOU 2001:12), men som påpekt i artikkel 4, er det fortsatt forskere, psykologer og andre, som tar på seg rettslige oppdrag som ledende vitnepsykologer advarer mot (Granhag 2001 s. 144).

Ingen er mer skeptiske til kliniske psykologer, psykiatere eller andre som tar på seg rettslige oppdrag de ikke har formalkompetanse til å løse, enn forskere innenfor det vitnepsykologiske fagmiljøet (Magnussen 2009, Granhag 2001 s. 147, Alison og Canter 1999b s. 17, Canter 1988). Som påpekt av Magnussen (2004 s. 35): «Det er altså ikke tilstrekkelig med generell psykologisk utdanning, vitnepsykologien representerer spesifikk kunnskap», og henviser blant annet til Schjeldrup som hevdet det samme for 75 år siden. Dersom den vitnepsykologiske forskningen og advarslene i denne ikke når frem til domstolene, kan det skyldes de samme forenklingsstrategiene jeg har redegjort for tidligere: Dommernes «personskjema» er for grovt – en psykolog er en psykolog. Dersom jeg har rett, trekker i så fall dommerne med seg alle de negative erfaringene straffesakskjeden har hatt med kliniske psykologer, psykiatere og andre som velmenende, men med fatale utfall, har assistert politi og domstolene med å «hjelp barn å huske/fortelle», lage gjerningsmannsprofiler av mistenkte osv. (Lange- Nielsen 2008 s. 129, Gudjonsson 2004 s. 292). Faktum er at ledende forskere i det vitnepsykologiske fagmiljøet erkjenner kunnskapens begrensninger (DePaulo og Morris 2004, s. 15) og uttaler seg av prinsipp ikke om ulike aktørers troverdighet i konkrete saker (Granhag 2001, s. 144).

I motsetning til Sverige er det vitnepsykologiske fagmiljøet i Norge litet og sårbart. I 2006 foreslo Hareide-utvalget opprettelsen av Statens rettsakkyndige institutt, hvor rettspsykologi ble innlemmet for å kvalitetssikre sakkyndiges bidrag i straffesakskjeden. Magnussen og Stridbeck (2007) har fremmet forslag om å opprette et kompetansesenter for rettspsykologi. Ingen av forslagene har så langt fått gehør i departementet. Det er leit, ikke minst i lys av at straffesakskjedens aktører etterspør vitnepsykologisk sakkyndighet i stadig økende grad (Rachlew 2006c s. 123, Magnussen 2009 – under utgivelse). Etterspørselen er forståelig, for som mine artikler viser er behovet stort, både i politiet og for påtalemyndigheten og domstolene.

11 Mot en avslutning – og begynnelse

I artikkelen *Rethinking the Study of Miscarriages of Justice* understreker Leo (2005) betydningen av at forskningen beveger seg videre fra det han betegner som *the familiar plot*, til studier med et større, mer overordnet perspektiv (s. 207). Det velkjente forløpet kjennetegnes ved at de umiddelbare årsakene identifiseres (tabell 1), etterfulgt av forslag til systemendringer. Leo undervurderer ikke betydningen av slike studier og viser til at de har ført til viktige reformer i USA, blant annet knyttet til politiets gjennomføring av vitnekonfrontasjoner (Wells m.fl. 1998). Nye studier av tilsvarende karakter vil imidlertid ha begrenset verdi påpeker Leo, og konkluderer (s. 211):

«In short, one must go beyond the study of individual sources of error to understand how social forces, institutional logics, and erroneous human judgments and decision come together to produce wrongful convictions».

I norsk sammenheng blir det vanskelig å betegne forskning rettet inn mot politiets etterforskningsmetoder som «velkjente studieførlop». Artiklene som følger representerer nye retninger i norsk sammenheng. Artikkel 1 og 2 som omhandler vitnekonfrontasjoner er de første studiene av etterforskningsmetoden basert på norske data. Med unntak av en mastergrad fra Politihøgskolen (Rasch-Olsen 2008) er politiets anvendelse av informanter heller ikke gjort til gjenstand for systematisk granskning tidligere. I artiklene som følger forsøker jeg å fremheve internasjonal forskning og tiltak som etter mitt syn fremstår som særlig viktig med tanke på en fremtidig oppbygging av et forskningsfelt, basert på norske forhold. Overføringsverdien er stor. Ikke bare fordi internasjonal forskning tilsier at en rekke av problemstillingene er universelle, men også fordi feltet, med noen spredte unntak, i stor grad står uberørt.³¹

Avhandlingen viser at den internasjonale litteraturen er relevant for vår forståelse av hva som går galt når det går galt med norske straffesaker. Leos oppfordring om å se de umiddelbare årsakene i sammenheng med menneskets (manglende) evne til å fatte objektive beslutninger illustrerer hvordan vondt blir til verre for uskyldige mistenkte når bekreftelsesfellene setter inn, uansett om saken etterforskes av norsk eller amerikansk politi.

³¹ Politiets avhør av barn er unntaket som bekrefter regelen. Avhør av barn er underkastet flere systematiske undersøkelser på doktorgradsnivå (Gamst og Langballe 2004, Melinder 2004). Pionerens forskning har ledet ut i nye avhørsmetoder i politiet som nå granskes i et nytt doktorgradsprosjekt (Myklebust pågående). Riktignok vet vi noe om hvordan deler av norsk politi avhørte mistenkte på 1980 og -90-tallet (Rachlew 2003) og hvordan undervisningen på Politihøgskolen endret seg ved årtusenskiftet, men i hvilken grad undervisningen følges opp i praksis vet vi lite om (Fahsing og Rachlew 2009). Øvrige etterforskningsmetoder er det strengt talt ikke publisert noen kritiske analyser av.

Et politi som søker snarveier til «sannheten» gjennom tolkning av avhørsobjektets kroppsspråk risikerer også å gjøre vondt verre for uskyldige. I lys av bekreftelsesfellenes innflytelse på straffesakens utfall, spiller det for eksempel liten rolle for den uskyldige om politiet overbeviser seg selv ved hjelp av apparater eller egne observasjoner; det er den subjektive troen på metodens fortreffelighet som er avgjørende. Avhandlingen støtter også opp under påstanden om at norske dommere ikke er mer kunnskapsrike enn sine amerikanske kolleger til å bedømme bevisverdien av politiets vitnekonfrontasjoner (Magnussen mfl. 2008). Videre viser avhandlingen at de forskningsbaserte mottiltakene som Wells og medarbeiderne (1998) har fremmet for å styrke påliteligheten av vitnekonfrontasjoner er like relevante her som i andre land. Avhandlingen viser også at politiets anvendelse av informanter reiser samme etiske spørsmål som en finner i den internasjonale litteraturen om emnet: Unge informanter er like sårbare i Norge som de er i England. De rettsikkerhetsmessige problemene som er identifisert i USA knyttet til politiets anvendelse av informanter, skyldes imidlertid i stor grad ordningen som Warden (2004) omtaler som «The Snitch system», hvor påtalemyndigheten «kjøper» et vitnebevis av en innsatt som hevder å ha opplysninger som politi og påtalemyndighet er interessert i. Betalingen er en kontraktsfestet avtale om redusert straff, forutsatt at opplysningene leder til domfellelse. Fordi informasjon fra informanter i utgangspunktet ikke anvendes som bevis i Norge (Busch 2006 s. 138), må overføringsverdien av nordamerikansk forskning nyanseres.

I tråd med mine tanker om et fokus vekk fra justismord, inn mot justisfeil (del 2.1), presiserer Carson (2007 s. 412):

«If we are concerned about the quality of investigations and decisions in our criminal justice system, then the end is not always the best place to begin».

Systematiske undersøkelser av straffesaker som går galt representerer viktige bidrag i arbeidet med å belyse de aktuelle sakene, og systemet de er en del av. I lys av min gjennomgang mener jeg at samfunnet har alt å tjene på å utvide nedslagsfeltet. Et snevert fokus på saker som fører til uriktige domfellelser, mister viktig datagrunnlag. Det ligger hundrevis av alvorlige straffesaker i politiets registre der uskyldige er blitt pågrepet og fengslet, men hvor etterforskningen er snudd før tiltale er tatt ut. Bare i utredningen av straffesaken mot Fritz Moen får vi innblikk i 2 tilfeller (NOU 2007:7 s. 284). Ved å inkludere straffesaker som startet galt, men som endte riktig, vil datamaterialet bli rikere og inkludere saker som straffesaken mot Stein Inge. Med et rikere datamateriale vil det bli enklere å identifisere justisfeil på systemnivå, og ikke minst: Det vil bli enklere å identifisere gode beslutningsstrategier, egnet til å bryte gruppetenkning og andre relevante bekreftelsesfeller.

Noen justisfeil er grovere enn andre og ingen deltagere i straffesakskjeden kan fraskrive seg sitt personlige ansvar. I et systemteoretisk perspektiv er det ingen selvmotsigelse mellom dette og tanken om at alle justisfeil må betraktes som potensielle muligheter for å utbedre strafferettssystemet. I artiklene som følger har jeg forsøkt å belyse noen av de etterforskningsmetodene som i den internasjonale forskningen er trukket frem som spesielt sårbare. Som påpekt av Hjort (1952 s. 9):

«For det første belyses herved rettsvesenets prinsipper og gode sider. Mot bakgrunnen av det patologiske trer det sunne klart og tydelig frem».

Litteratur

- Alison, L. og Canter, D. V. (1999a). Professional, Legal and Ethical Issues in Offender Profiling. I: D. V. Canter og L. Alison (red.). *Profiling in Policy and practice*. Vol. II. Aldershot, U.K.: Dartmouth Publishing Ltd., s. 21 – 54.
- Alison, L. og Canter, D. V. (1999b). Profiling in Policy and Practice. I: D. V. Canter og L. Alison (red.). *Profiling in Policy and practice*. Vol. II. Aldershot, U.K.: Dartmouth Publishing Ltd., s. 3 – 19.
- Andenæs, J. (2000). *Norsk straffeprosess*. Bind I. 2. opplag 2003. Oslo: Universitetsforlaget.
- Andenæs, U. (2001). Vi tror det beste om politiet. Kommentar i *Aftenposten*, morgen, 13.09.2001, s. 11.
- Arnstad, I. (2006). Er det justismordere som begår justismord? *Rett på sak. Aktualitetsmagasin for domstolene*. Nr. 3 2006.
- Ask, K. (2006). *Criminal Investigation. Motivation, emotion and cognition in the processing of evidence*. Doktoravhandling. Department of Psychology Göteborg University, 2006. URL: <http://hdl.handle.net/2077/676> (siste lesedato 19.06.09)
- Ask, K. og Granhag, P. A. (2008). Psykologiske påverkansfaktorer ved utredningsarbeidet. I: P. A. Granhag og S. Å. Christianson (red.). *Hanbok i rättspsykologi*. Stockholm: Liber AB, s. 161 – 174.
- Bacon, F. (1939). *Novum organum*. I: E. A. Burt (red.). *The English philosophers from Bacon to Mill*. New York: Random House, s. 24-123. (Original tekst publisert i 1620).
- Baron, J. (1994). *Thinking and Deciding*. Second Edition. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Billingsley, R., Nemitz, T. og Bean, P. (2001). *Informers. Policing, Policy, Practice*. (red.). Devon, UK: Willian Publishing.
- Billingsley, R. (2009). *Covert Human Intelligence Sources. The 'Unlovely' Face of Police Work*. (red.). Hampshire, UK: Waterside Press.
- Bond, Jr. C. og DePaulo, B. M. (2006). Accuracy of Deception Judgments. *Personality and Social Psychology Review*, 10 (3), s. 214 – 234.
- Borchard, E.M. (1932). *Convicting the innocent*. Garden city, N.Y.: Garden City Publishing Company, Inc.
- Bratholm, A. og Stridbeck, U. (1998). Rettssikkerhet i praksis. En empirisk undersøkelse. *Lov og Rett*, nr. 6/1998, s. 323 – 363.
- Bratholm, A. og Eskeland, S. (2008). *Justismord og rettssikkerhet*. (red.). Oslo: Universitetsforlaget.

- Bull, R. (2004). Training to detect deception from behavioural cues: attempts and problems. I: P. A. Granhag og L. A. Strömwall (red.). *The Detection of Deception in Forensic Contexts*. Cambridge, England: Cambridge University Press, s. 251 – 268.
- Busch, T.A. (2006). Beskyttelse av sensitiv informasjon – nødvendig ved bekjempelse av alvorlig kriminalitet. Ytring i *Tidsskrift for Strafferett*, nr. 3/2006, s. 137 – 140.
- Busch, T. A. og Killengreen, I. (2007). Politiet tar kritikken på alvor. Kronikk, *Dagbladet* 15.07.2007, s. 44.
- Canter, D. V. (1998). 'Profiling' as poison. *Inter-alia*, 2, (1), 1998. URL: http://www.i-psy.com/publications/article_poison.php. (siste lesedato: 19.06.09).
- Canter, D. V. og Alison, L. (1999). Interviewing and Deception. I: D. V. Canter og L. Alison (red.). *Profiling in Policy and practice*. Vol. I. Aldershot, U.K.: Dartmouth, s. 3 – 21.
- Carson, D. Models of investigation. I: T. Newburn, T. Williamson og A. Wright (red.). *Handbook of Investigation*. Devon, England: Willan Publishing, s. 407 – 425.
- Christie, N. (1993). *Kriminalitetskontroll som industri*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Christie, N. og Bruun, K. (2003). *Den gode fiende*. 3. reviderte utgave. Oslo: Universitetsforlaget.
- Connery, D.S. (1996). *Convicting the innocent*. (red.). Cambridge, Massachusetts: Brookline Books, Inc.
- Cory commission (2001). *Thomas Sophonow Inquiry Report*. Manitoba Justice, Manitoba: Kanada. URL: <http://www.gov.mb.ca/justice/publications/sophonow/index.html> (siste lesedato: 25.06.09)
- DePaulo, B. M. og Morris, W. L. (2004). Discerning lies from truth: behavioural cues to deception and the indirect pathway of intuition. I: P. A. Granhag og L. A. Strömwall (red.). *The Detection of Deception in Forensic Contexts*. Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Doyle, J. M. (2009). The Wrong Way To Think (And Write) About Forensics Reform. Crime Report, 17. 02.2009. URL: <http://thecrimereport.org/2009/02/17/the-wrong-way-to-think-and-write-about-forensics-reform/> (siste lesedato 19.06.09).
- Drizin, S. A. og Leo, R. A. (2004). The problems of false confessions in the post-DNA world. *North Carolina Law Review*, 82, s. 891 – 1003.
- Drizin, S. A. og Reich, M. J. (2004). Heeding the Lessons of History: The Need for Mandatory Recording of Police Interrogations to Accurately Assess the Reliability and Voluntariness of Confessions. *Drake Law Review*, 52, s. 619 – 646.

- Dror, I. E., Charlton, D. og Péron, A. E. (2006). Contextual information renders experts vulnerable to making erroneous identifications. *Forensic Science International*, 156, s. 74–78.
- Dullum, J. (2008). Rettssikkerhetsutfordringer. Leder, *Materialisten* nr. 4/2008 s. 3 – 4.
- Egidius, H. (1996). *Psykologisk leksikon*. Norsk utgave, oversatt av J. Rygge, J. og T.M. Anderssen. Oslo: Tano Aschehoug.
- Eskeland, S. (2007). Justismord – språk og realiteter. *Lov og Rett* nr. 7/2007, s. 437 – 440.
- Eskeland, S. (2008). Bevisvurdering og justismord. I: A. Bratholm og S. Eskeland (red.). *Justismord og rettssikkerhet*. Oslo: Universitetsforlaget, s. 173 – 192.
- Fashing, I.A. og Rachlew, A. (2009). Investigative interviewing in the Nordic region. I: T. Williamson, B. Milne og S. P. Savag (red.). *International Developments in Investigative Interviewing*. Devon, UK: Willan Publishing.
- Finstad, L. (2000). *Politiblikket*. Oslo: Pax Forlag A/S.
- Findley, K. A. og Scott, M. (2006). The Multiple Dimensions of Tunnel Vision in Criminal Cases. *Wisconsin Law Review*, 2, s. 291 – 397.
- Forst, B. (2004). *Error of Justice. Nature, Sources and Remedies*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Gamst, K. T. & Langballe, Å. (2004). *Barn som vitner: En empirisk og teoretisk studie av kommunikasjonen mellom avhører og barn i dommeravhør: Utvikling av en avhørsmetodisk tilnærming*. Doktoravhandling. Institutt for spesialpedagogikk, Universitetet i Oslo.
- Granhag, P.A. (2001). *Vitnespsykologi*. Lund: Studentlitteratur.
- Granhag, P. A. og Christianson, S. Å. (2008). *Handbok i rättspsykologi*. (red.). Stockholm: Liber.
- Granhag, P. A. og Christianson, S. Å. (2008). Vitneskonfrontasjoner. I: P. A. Granhag og S. Å. Christianson (red.). *Handbok i rättspsykologi*. Stockholm: Liber, s. 275 – 290.
- Gross, S. R., Jacoby, K., Matheson, D. J., Monogomery, N. og Patil, S. (2005). Exonerations in the United States 1989 through 2003. *The journal of criminal law & criminology*, 95, s. 523 – 560.
- Gudjonsson, G. H. (1992). *The Psychology of Interrogations, Confession and Testimony*. Chichester, England: John Wiley & Sons, Ltd.
- Gudjonsson, G. H. (2003). *The Psychology of Interrogations and Confession. A Handbook*. Chichester, England: John Wiley & Sons, Ltd.

- Gudjonsson, G. H. (2004). Drap i Norge: Falsk tro som ledet til falsk tilståelse. *Tidsskrift for Strafferett*, nr.3/2004, s. 287 – 315.
- Halvorsen, V. (2002). *Ethics, Force and Violence in Policing*. Doktoravhandling, Det juridiske fakultet, UiO.
- Halvorsen, V. (2002a). Hvorfor er det bedre at ti skyldige går fri enn at en uskyldig blir dømt? *Tidsskrift for Strafferett*, nr. 2/2003.
- Harfield, C. (2009). The Regulation of CHIS. I: R. Billingsley (red.). *Covert Human Intelligence Sources. The 'Unlovely Face of Police Work*. Hampshire, UK: Waterside Press, s. 43 – 56.
- Hartwig, M. (2005). *Interrogating to detect deception and truth: Effects of strategic use of evidence*. Doktoravhandling, Psykologiska institutionen, Göteborgs universitet. URL: <http://gupea.ub.gu.se/dspace/handle/2077/191> (siste lesedato 19.06.09)
- Hartwig, M., Granhag, P. A., Strömwall, L. og Kronkvist, O. (2006). Strategic use of evidence during police interrogations: When training to detect deception works. *Law and Human Behavior*, 30, 603 – 619.
- Hatlem, R. (1999). *Kvaliteten på politiets etterforskning*. PHS-Forskning 1993:3. Oslo: Politihøgskolen.
- Haukaas, K. og Sønstelid, P-T. (1997). *Ekstraordinære- og utradisjonelle etterforskningsmetoder, samt informantbehandling*. Kriminaletterretning for etter- og videreutdanningen. Temahefte 3: Politihøgskolen (Fortrolig).
- Hjort, J.B. (1952). *Justismord*. Oslo: Gyldendal norsk forlag.
- Huff, C. R., Rattner, A. og Sagagrín, E. (1996). *Convicted But Innocent. Wrongful Conviction and Public Policy*. Thousand Oaks, USA: Sage Publications, Inc.
- Inbau, F. E., Reid, J. E., Buckley, J. P. og Jayne, B. C. (2001). *Criminal interrogation and confessions*. Gaithersburg, MD: Aspen Publishers.
- Innes, M. (2003). *Investigating Murder. Detective Work and the Police Response to Criminal Homicide*. Oxford, UK: Oxford University press.
- Innst. O. nr. 45 (2000-2001). Innstilling fra justiskomiteen om lov om endringer i straffeloven og straffeprosessloven (*bruken av varetektsfengsling m.v.*). Justiskomiteen. Kildedokument: Ot.prp. nr. 81 (1999-2000)
- Jebens, S. E. (2004). *Menneskerettigheter i straffeprosessen*. Oslo: Cappelen akademisk forlag.
- Janis, I. L. (1971). Groupthink. *Psychology Today*, 5, s. 43-46, 74-76.
- JK:s rättsikkerhetsprosjekt. (2006). *Felaktig dømde – Rapport från JK:s rättsikkerhetsprosjekt*. Stockholm: JK:s rättsikkerhetsprosjekt.

- Justisdepartementet (2007). *Forskning og forskningsbehov i lys av Fritz Moen-sakene*. Rapport utgitt av Justis- og Politidepartementet.
- Kassin, S.M. (1997). The psychology of confession evidence. *American Psychologist*, 52, s. 221 – 233.
- Kassin, S. M. (2006). A critical appraisal of modern police interrogations. I: Williamson, T. (red.). *Investigative Interviewing. Rights, research, regulation*, Devon, UK: Willan Publishing, s. 207 – 228.
- Kassin, S. M., Leo, R. A., Meissner, C. A., Richman, K. D., Colwell, L. H., Leach, A-M. og Fon, D. L. (2007). Police Interviewing and Interrogation: A Self-Report Survey of Police Practices and Beliefs. *Law and Human Behavior*, 31, s. 381–400.
- Kassin, S. M. (2008). Confession Evidence. Commonsense Myths and Misconceptions. *Criminal Justice and Behavior*, 35 (10), s. 1309-1322.
- Kerstholt, J. K., Koster, E. R. og van Amelsvoort, A. G. (2004). Eyewitnesses: A comparison of live, video and photo line-ups. *Journal of Police and Criminal Psychology*, 19 (2), s. 15 – 22.
- Knopps, G-J.A. (2006). *Redressing Miscarriages of Justice: Practice and Procedure in National and International Criminal Law Cases*. Ardsley, NY: Transnational Publishers.
- van Koppen, P. J. (2007). Miscarriages of justice in inquisitorial and accusatorial legal systems. *The Journal of the Institute of Justice & International Studies*, 7, s. 50 – 58.
- Lai, L. (1999). *Dømmekraft*. Oslo: Tano Aschehoug.
- Lange-Nielsen, T. (2008). Saker om seksuelt misbruk av mindreårige. I: A. Bratholm og S. Eskeland (red.). *Justismord og rettsikkerhet*. Oslo: Universitetsforlaget, s. 95 – 147.
- Leo, R.A. (1994) Police Interrogation and Social Control. *Social & Legal Studies*, 3, s. 93 – 120.
- Leo, R.A. (2001). False Confessions: Causes, Consequences, and Solutions. I: S. D. Westervelt og J. A. Humphrey (red.). *Wrongly Convicted. Perspectives on failed justice*. New Brunswick, N.J. Rutgers University Press, s. 36 – 54.
- Leo, R. A. (2005). Rethinking the Study of Miscarriages of Justice: Developing a Criminology of Wrongful Conviction. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 21, s. 201 – 223.
- Loftus, E. F. og Palmer, J. E. (1974). Reconstruction of automobile destruction: An example of the interaction between language and memory. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behaviour*, 13, s. 585 – 589.

- Lofquist, W. S. (2001). Whodunit? An Examination of the Production of Wrongful Convictions. I: S. D. Westervelt og J. A. Humphrey (red.). *Wrongly convicted. Perspectives on failed justice*. New Brunswick, N.J. Rutgers University Press, s. 174 – 196.
- MacFarlane, B. (2006). Convicting The Innocent: A Triple Failure of the Justice System. *Manitoba Law Journal*, 31, s. 403 – 483.
- Magnussen, S. og Stridbeck, U. (2001). Vurdering av troverdighet. Hva sier forskningen? *Tidsskrift for strafferett*, nr. 1/2001, s. 81-97.
- Magnussen, S. (2004). *Vitnepsykologi*. Oslo: Abstrakt forlag as.
- Magnussen, S. og Stridbeck, U. (2007). Rettssikkerheten i Norge: Det må satses på vitnepsykologisk forskning. Ytring i *Tidsskrift for Strafferett*, nr. 3/2007.
- Magnussen, S., Melinder, A., Raja, A.Q. og Stridbeck, U. (2008). Faktorer som påvirker påliteligheten av øyevitner: Hva vet dommere og jurymedlemmer? *Lov og Rett*, nr. 8/2008, s. 472 – 482.
- Magnussen, S. (2009). Psykologi og juss. Kan psykologien bidra til rettssikkerhet? I: B. Røed Hansen og S. Magnussen (red.). *Psykologiens yttergrenser*. Oslo: Abstrakt forlag, under utgivelse.
- Martin, D. L. (2001). The Police Role in Wrongful Convictions: An International Comparative Study. I: S. D. Westervelt og J. A. Humphrey (red.). *Wrongly convicted. Perspectives on failed justice*. New Brunswick, N.J. Rutgers University Press, s. 77 – 98.
- Meissner, C. A. og Brigham, J. C. (2001). Thirty years of investigating the own-race bias in memory for faces. A meta-analytic review. *Psychology, Public Policy and Law*, 7 (1), s. 2 – 35.
- Meissner, C. A., og Kassin, S. M. (2004). You're Guilty, So Just Confess!" Cognitive and Behavioral Confirmation Biases in the Interrogation Room. I: G. D. Lassiter (red.). *Interrogations, confessions, and entrapment*. New York: Kluwer Academic. s. 85 – 106.
- Melinder, A. (2004). *Perspectives on Children as Witnesses*. Doktoravhandling. Det samfunnsvitenskapelige fakultetet, Psykologisk institutt, Universitetet i Oslo.
- Myklebust, T. (pågående). *Analysis of field investigative interviews of children conducted by special trained police investigators*. Doktorgradsprosjekt, Det samfunnsvitenskapelige fakultet, Psykologisk institutt, Universitetet i Oslo.
- Natapoff, A. (2004). Snitching: The Institutional and Communal Consequences. *University of Cincinnati Law Review*, 73, s. 645 – 703.
- Nickerson, R. S. (1998). Confirmation bias: A ubiquitous phenomenon in many guises. *Review of General Psychology*, 2, s. 175 – 220.

- NOU (1996:15). *Lilandsaken*. Norges offentlige utredninger. Justis- og politidepartementet.
- NOU (2001:12). *Rettsmedisinsk sakkyndighet i straffesaker*. Norges offentlige utredninger. Justis- og politidepartementet.
- NOU (2007:7). *Fritz Moen og norsk strafferettspleie*. Norges offentlige utredninger. Justis- og politidepartementet.
- NOU (2009:12). *Et ansvarlig politi. Åpenhet, kontroll og læring*. Norges offentlige utredninger. Justis- og politidepartementet.
- Oppen Gundhus, H. (2006). *For sikkerhets skyld. IKT, yrkeskulturer og kunnskapsarbeid i politiet*. Doktoravhandling, Institutt for kriminologi og rettsosjologi, Det juridiske fakultet, Universitetet i Oslo.
- Ottesen Wessel, E. og Bollingmo, G. C. (2007). *The emotional witness – A study of judgments of credibility*. Doktoravhandling, Psykologisk institutt, Det samfunnsvitenskapelige fakultet, UiO.
- Politiforum (2006). Nye politimetodene lammes. *Politiforum* nr. 3/06 s. 6-7.
- Pollack, E. (2008). Medier og brott. I: *Handbok i råttspsykologi*. P. A. Granhag og S. Å. Christianson (red.). Stockholm: Liber, s. 423 – 436.
- Packer, H.L. (1996). *The limits of the criminal sanction*. London, UK: Oxford University press.
- Parker, K. R., Dewees, M. A, og Radelet, M. L. (2001). Racial Bias and the Conviction of the Innocent. I: S. D. Westervelt og J. A. Humphrey (red.). *Wrongly Convicted. Perspectives on failed justice*. New Brunswick, N.J. Rutgers University Press, s. 114 – 131.
- Rachlew, A. (2003). Norske politiavhør i et internasjonalt perspektiv. *Tidsskrift for Strafferett*, nr. 4/2003, s. 400 – 439.
- Rachlew, A. (2006a). Når politiavhør manipulerer. Kronikk i *Aftenposten*, 31.08.2006.
- Rachlew, A. (2006b). Verdenskonferansen i politiavhør. Ukens spalte. Uke 28, 2006. Publisert på www.kriminalpolitikk.no (siste lesedato 17.04.09).
- Rachlew, A. (2006c). Hvor langt strekker vitneplikten? – Vitnepliktenes skjæringspunkt mot sakkyndighet. *Tidsskrift for Strafferett*, nr. 2/2006, s. 123 – 137.
- Ramsey, R. J. (2003). *False Positives in the Criminal Justice Process – An Analysis of Factors Associated With Wrongful Conviction of the Innocent*. Doktoravhandling (Ph.D), Division of Research and Advanced Studies Of the University of Cincinnati, Division of Criminal Justice. URL: http://www.ohiolink.edu/etd/view.cgi?acc_num=ucin1044985710 (siste lesedato: 18.06.09)

- Rasch-Olsen, A. (2008). *Informantbehandling i politiet. En kartlegging av konsekvenser og faktorer, som påvirker effektiviteten ved politiets bruk av informanter*. Masteroppgave, Politihøgskolen 2008.
- Report on the Prevention of Miscarriages of Justice (2004). FPT heads of prosecutions committee working group, Canada.
- RIPA 2000. *The Regulation of Investigatory Powers Act 2000 (RIPA)*, Part II, Surveillance and Covert Human Intelligence Sources, United Kingdom.
- Sandberg, T. (2007). *Overgrepet. Justismordene på Fritz Moen*. Oslo: Cappelen Damm.
- Savage, S. P. og Milne, B. (2007). Miscarriages of justice. I: T. Newburn, T. Williamson og A. Wright (red.). *Handbook of Investigation*. Devon, England: Willan Publishing, s. 610 – 627.
- Scheck, B., Neufeld, P. og Dwyer, J. (2000). *Actual innocence*. New York: Random House.
- Scheck, B., Neufeld, P. og Dwyer, J. (2003). *Actual innocence. When justice goes wrong and how to make it right*. (Updated). New York: Random House.
- Sear, L. og Williamson T. (1999). British and American Interrogation Strategies. I: D. V. Canter og L. Alison (red.). *Interviewing and deception*. Vol. I. Aldershot, U.K.: Dartmouth Publishing Ltd, s. 65 – 81.
- Science (2009). Journal Flinches as Article on Voice Analyzer Sparks Lawsuit Threat. *Science*, 323, 13.02.2009, s. 863.
- Smith, D.J. (1997). Case construction and the goals of criminal process. *The British Journal of Criminology*, 37, s. 319 – 346.
- Snyder, M. (1981). Seek and ye shall find: Testing hypotheses about other people. I: E. T. Higgins, C. P. Heiman og M. P. Zanna (red.). *Social cognition: The Ontario symposium on personality and social psychology*, Hillsdale, NJ: Erlbaum, s. 277–303.
- Språkrådets ordliste (2009). *Bokmålsordboka*. URL: http://www.dokpro.uio.no/ordboksoek_nynorsk.html (siste lesedato: 17.06.09)
- Stanghelle, H. (2006). Justismorderne blant oss. Leder, *Aftenposten* 27. august 2006.
- Stebly, N., Dysart, J., Fulero, S. og Lindsay, R. C. L. (2001). Eyewitness accuracy rates in sequential and simultaneous lineup presentations: A meta-analytic comparison. *Law and Human Behavior*, 25, s. 459 – 473.
- Stebly, N., Dysart, J., Fulero, S. og Lindsay, R. C. L. (2003). Eyewitness accuracy rates in police showup and lineup presentations: A meta-analytic comparison. *Law and Human Behavior*, 27, s. 523 – 540.
- Strandbakkenen, A. (2003). *Uskyltspresumpsjonen. "In dubio pro reo"*. Bergen: Fagbokforlaget.

- Stridbeck, U. (1995). Liland-skandalen. *Retfærd*, nr. 69, nr. 2/1995, s. 87 – 100.
- Stridbeck, U. (2001). Ytring. *Tidsskrift for Strafferett*, nr. 1/2002, s. 3 – 4.
- Stridbeck, U. (2007). Justismord. *Lov og Rett*, nr. 2/2007, s. 65 – 66.
- Stridbeck, U. (2009). Ytring. *Tidsskrift for Strafferett*, nr. 2/2009, s. 149 – 152.
- St.meld. nr. 42 (2004–2005) *Politiets rolle og oppgaver*. Tilråkning fra Justis- og politidepartementet av 24. juni 2005, godkjent i statsråd samme dag (Regjeringen Bondevik II).
- Strömwall, L. A., Granhag, P. A., Hartwig, M. (2004). Practitioners` beliefs about deception. I: P. A. Granhag og L. A. Strömwall, (red.). *The Detection of Deception in Forensic Contexts*. Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Vrij, A. (2000). *Detecting Lies and Deceit. The Psychology of Lying and the Implications for Professional Practice*. Chichester, England: John Wiley & Sons, Ltd.
- Vrij, A. (2008). *Detecting Lies and Deceit. Pitfalls and Opportunities*. Second Edition. Chichester, England: John Wiley & Sons, Ltd.
- Walker, C. og Starmer, K. (1999). *Miscarriages of Justice. A review of Justice in Error*. (red.). Oxford, UK: Oxford University press.
- Walker, C. (1999a). Miscarriages of Justice in Principle and Practice. I: C. Walker og K. Starmer (red.) *Miscarriages of Justice. A review of Justice in Error*. Oxford, UK: Oxford University press, s. 31 – 62.
- Walker, C. (1999b). The Agenda of Miscarriages of Justice. I: C. Walker og K. Starmer (red.) *Miscarriages of Justice. A review of Justice in Error*. Oxford, UK: Oxford University press, s. 3 – 30.
- Walmsley, R. (2009) World Prison Population List (eight edition). King`s College LONDON. International Centre for Prison Studies. URL: <http://www.kcl.ac.uk/depsta/law/research/icps/news.php?id=203> (siste lesedato 02.04.09).
- Warden, R. (2004). The Snitch System. How Snitch testimony sent Rande Steil and other innocent Americans to death row. A Center on wrongful convictions survey, Winter 2004 – 2005. *Northwestern University School of Law Center on Wrongful Convictions*.
- Westervelt, S. D og Humphrey, J.A. (2001.). *Wrongly convicted. Perspectives on failed justice*. (red.). New Brunswick, N.J.: Rutgers University Press.
- Wells, G. L., Small, M., Penrod, S., Malpass, R. S., Fulero, S. M. og Brimacombe, C. A. E. (1998). Eyewitness identification procedures: recommendations for lineups and photospreads. *Law and Human Behavior*, 22 (6), s. 1 – 39.

- Wells, G. L., Memon, A. og Penrod, S. D. (2006). Eyewitness evidence. Improving its probative value. *Psychological Science in the Public Interest*, 7 (2), s. 44 – 73.
- Wilken, L. (2008). *Pierre Bourdieu*. Oversatt til norsk av V. F. Andreassen, Trondheim: Tapir Akademisk Forlag.
- Williamson, T., Milne, B. og Savage, S. P. (2009). *International Developments in Investigative Interviewing*. Devon, UK: Willan Publishing.
- Yssen, H. (2006). Justismord-hva bør vi lære av det? Kronikk, 10.10.06. *Telemark Arbeiderblad*. URL: <http://www.ta.no/meninger/sokelys/article2340974.ece> (siste lesedato: 25.06.09)
- Zuckerman, A. A. S. (1992). Miscarriage of justice – a root treatment. *Criminal Law Review*, May 1992, s. 323 – 345.

Dommer:

Rt. 2003 s. 1690

Rt. 2003 s. 1389

Oslo tingrett (2008). Dom avsagt 27. juni 2008. Saksnummer: 08-010091MED-OTIR/04

"Ja, han ligner tror jeg". Cecilie Rachlew og Asbjørn Rachlew. Tidsskrift for strafferett 2009, 2, 153-189.

Publisert i DUO med tillatelse fra [Gyldendal akademisk](#)

Også tilgjengelig fra idunn.no

«Ja, han ligner – tror jeg.»

– Om utpeking av gjerningsmenn

ARTIKKEL 1

(Publisert i Tidsskrift for Strafferett nr. 2/2009)

STIPENDIAT ASBJØRN RACHLEW
DET JURIDISKE FAKULTET, UIO

CAND.PSYKOL. CECILIE RACHLEW
PSYKOLOGISK INSTITUTT, UIO

«Ja, han ligner – tror jeg.»

– Om utpeking av gjerningsmenn

Cand.psykol. Cecilie Rachlew og stipendiat Asbjørn Rachlew¹

Nordamerikanske studier viser at *feilaktig vitneidentifikasjon* er den hyppigste årsaken til at uskyldige mennesker dømmes for forbrytelser de ikke har begått.²³ Nærmere analyser viser at etterforskningsmetoden har produsert flere villedende *bevis* enn øvrige, umiddelbare⁴ årsaker til sammen.⁵ Det tallmessige grunnlaget av tilsvarende saker i Norge er heldigvis så begrenset at liknende analyser ville hatt begrenset verdi. En ny dom fra 2008 i Oslo tingrett⁶ viser imidlertid at uskyldige mennesker plukkes ut og dømmes, også i Norge. Videre viser dommen at den vitnep psykologiske forskningen på området er relevant for alle som er opptatt av rettsikkerhet.

-
1. Artikkelen er basert på et samarbeidsprosjekt mellom forfatterne og inngår som en del av A. Rachlews ph.d.-avhandling ved Det juridiske fakultet, UiO og C. Rachlews hovedfagsoppgave, levert Psykologisk institutt, UiO, våren 2007. I den anledning ønsker vi å rette en stor takk til professor Ulf Stridbeck og professor Svein Magnussen. Artikkelen er fagfelleurdert.
 2. Rattner, A. (1988). Convicted but innocent. Wrongful conviction and the criminal justice system. *Law and Human Behavior*, vol. 12, nr. 3, s. 283–293.
 3. Scheck, B., Neufeld, P. og Dwyer, J. (2003). *Actual innocence. When justice goes wrong and how to make it right* (oppdatert utgave). New York: Random House.
 4. MacFarlane trekker opp et skille mellom umiddelbare (feilaktige vitneidentifikasjon, falsk tilståelse mfl.) og mer underliggende årsaker til at uskyldige mennesker dømmes for forbrytelser de ikke har begått (oppklaringspress, tunnelsyn mfl.). Se MacFarlane, B. (2006). Convicting The Innocent: A triple Failure of the Justice System. *Manitoba Law Journal*, 2006, vol. 31, nr. 3.
 5. Wells, G.L., Small, M., Penrod, S., Malpass, R. S., Fulero, S. M. og Brimacombe, C. A. E. (1998). Eyewitness identification procedures: recommendations for lineups and photo spreads. *Law and Human Behavior*, vol. 22, nr. 6, 1–39.
 6. Oslo tingrett, 27. juni 2008. Saksnr. 08–0100091MED-OTIR/04.

1. Grefsen-saken. Politiets etterforskning

I august 2002 ble en kvinnelig jogger forfulgt og overfalt ved Grefsenkollen i Oslo. Med en kniv mot strupen ble kvinnen truet ca. 40 meter inn i skogen og voldtatt. Delvis naken klarte fornærmede etter hvert å flykte. Hun løp hjem, dusjet og ringte politiet, som rykket ut og avsperret åstedet. I sin første forklaring til politiets etterforskere, avgitt ca. 4 timer etter hendelsen, gav fornærmede følgende beskrivelse av gjerningsmannen:

«**Gjerningsmannen:** Mann, ca. 45 år, ca. 180 cm. høy, litt kraftig kroppsbygning, og noe mage. Mørkebrunt tynt kort hår, med noe gråstenkt, tynt oppå fremparten av hodet med viker. Meget dårlige tenner, kan muligens mangle noen tenner i undermunnen.

Særkjenne: Ikke helt mørk i huden, kan muligens være sydeuropeer, tyrker utseende (?), snakket gebrokkent norsk, og sa at han hadde bodd i Norge i 10 år.»

Ut fra beskrivelsen ovenfor ble det laget to fantomtegninger av overfallsmannen. Figur 1 viser gjerningsmannen i helfigur og profil.

Tegningene ble publisert i media og genererte flere tips, blant annet at tegningene lignet en navngitt mann. Til *Aftenposten*⁷ uttalte en av tipserne at «tegningen er nesten som et fotografi av mannen».

Mannen, en tidligere ustraffet familiefar med bosnisk etnisk opprinnelse, ble oppsøkt av politiet og avga forklaring. Under avhøret benektet han enhver befatning med saken. Han lot seg avfotografere og samtykket til at fotografiet kunne brukes i en vitnekonfrontasjon for å avkrefte mistanken mot ham.

Figur 1 Fantomtegninger av gjerningsmannen fra Grefsen, publisert i flere aviser.

7. *Aftenposten Aften*, 23. september 2002. Mann utpekt av flere etter voldtekt. Nyheter, side 9.

Fotokonfrontasjonen: Syv uker etter hendelsen arrangerte politiet en fotokonfrontasjon med fornærmede. Fotokonfrontasjonen ble gjennomført i tråd med Riksadvokatens rundskriv av 1933, oppdatert med vedlegg fra Kriminalpolitisenentralen fra 1973. Med ett unntak (som vi kommer tilbake til i artikkelens avsluttende del) mener vi videre at fotokonfrontasjonen ble gjennomført i tråd med de overordnede prinsippene for vitnekonfrontasjoner, jf. påtaleinstruksens § 8–6 fjerde ledd. Fotografiet av mistenkte ble redigert inn i en fotomontasje. Foruten mistenkte besto fotomontasjen av ni like bilder av menn av tilsvarende alder, etnisk bakgrunn og omtrent samme utseende for øvrig, jf. riksadvokatens rundskriv.⁸ Alle ble rutinemessig plukket ut fra politiets fotoregister. Fotomontasjen ble fremvist simultant, det vil si at fornærmede fikk se alle bildene samtidig. I politiets rapport⁹ om fotokonfrontasjon står det skrevet:

«Fornærmede sa fort at hun kjente igjen personen på bilde nr. 2 som mulig gjerningsmann. Hun forklarte at han lignet veldig mye og at ingen av de andre bildene lignet. På spørsmål om hva som lignet på bilde nr. 2, svarte hun at det var alt. Det var håret, munn, øyenbryn og nese. Hun sa videre at hun ikke kunne være 100 prosent sikker, men at han var veldig lik og mente at det kunne være gjerningsmannen.»

Tre dager etter fotokonfrontasjonen skrev fornærmedes bistandsadvokat et brev til politiet. Av brevet fremgår det blant annet at

«[fornærmede] forteller at hun har vært til fotokonfrontasjon. Hun anmoder om at det blir gjennomført en *personkonfrontasjon* da dette i større grad vil bidra til å fastslå om hun kjenner igjen/kan utelukke at vedkommende er rett gjerningsperson. Jeg viser til Riksadvokatens retningslinjer om slike konfrontasjoner.»

Etter et purrebrev fra bistandsadvokaten besluttet politiet å etterkomme fornærmedes ønske. Oslo Politidistrikt valgte å leie inn en pensjonert avdelingsjef til å

-
8. Tre av bildene viser menn med bart. En av disse er i tillegg nesten skallet. Det kan derfor diskuteres hvorvidt deres utseende faller innenfor riksadvokatens krav om «[...] omtrent samme [...] utseende for øvrig». Se for øvrig artikkelens del 4.4 om «Konfrontasjonsgruppens struktur».
 9. A. Rachlew har vitnet som sakkyndig for påtalemyndigheten i saken og i den anledning studert sakens dokumenter.

lede personkonfrontasjonen.¹⁰ Det er ingen spor i saksdokumentene som antyder at politiets etterforskere forsto at de nå, med påtrykk fra bistandsadvokaten, var i ferd med å begå en alvorlig justisfeil.

Personkonfrontasjonen: Tre uker etter fotokonfrontasjonen ble mistenkte stilt opp sammen med tre politimenn og tre tolker i en parade på syv. Av politirapportene fremgår det at fornærmedes subjektive sikkerhet forsterket seg:

«Vitnet er helt sikker på at nr. X er gjerningsmannen. Hun sier: alt stemte, kroppen, håret, ansiktet, øynene, nesen og munnen ... Med en gang hun så paraden så hun at gjerningsmannen var nr. X. Da han kom enda nærmere, var hun helt sikker på at det var han og pulsen hennes ble svært høy. Hun legger til at hun kjente igjen kroppen og kroppsholdningen. Med det mener hun at han var 'fremoverlutet' og hadde 'krumme skuldre'.

[...] Hun sier videre at det ikke er noen andre enn nr. X som kan være gjerningsmannen.»

Figur 2 Personkonfrontasjonen. Sladdet bilde fra illustrasjonsmappen, fremvist i tre rettsaker.

10. Vi inkluderer denne informasjonen fordi den forteller mye om valg av konfrontasjonsmetoder i norsk politi. Videre forteller den mye om forholdet mellom retningslinjer og praksis. Av vedlegget fra Kriminalpolitisenralen fra 1973, som følger Riksadvokatens rundskriv av 1933, fremgår det at personkonfrontasjon skal være politiets første valg. Kun unntaksvis skal fotokonfrontasjon benyttes. I det vitnepyskologiske eksperimentet som utgjør vårt samarbeidsprosjekt, står valg av konfrontasjonsmetode (foto, video eller person) helt sentralt.

Figur 2 er en sladdet versjon av et bilde fra personkonfrontasjonen. Bildet ble lagt inn i et dokument som fulgte saken (illustrasjonsmappe). Er det mulig å se hvem som er politi, tolk og den siktede?

Forhåpentligvis ikke, men da rettspsykologen Sven-Åke Christianson dro til USA med videokonfrontasjonen der Lisbet Palme plukket ut Christer Petterson, demonstrerte Christianson identifiseringsbevisets sårbarhet.¹¹ Forsøkspersonene i USA ante ikke hvem Christer Petterson var, men ble like fullt bedt om å plukke ut den personen de trodde hadde drept den svenske statsministeren (på tilsvarende måte som du ovenfor ble bedt om å plukke ut den mistenkte i Grefsen-saken). Av forsøkspersonene i gruppe 1, som ikke fikk noe tilleggsinformasjon, ble Petterson plukket ut på sjansenivå. Med andre ord, figurantene (også her politimenn) ble plukket ut like hyppig som mistenkte. Svensk politi hadde (ved første øyekast) satt sammen en pålitelig identifiseringstest, uten slagside mot den mistenkte. Av forsøkspersonene i gruppe 4, som fikk vesentlig deler av den informasjonen som hadde versert i media før Lisbeth Palme identifiserte Petterson,¹² plukket derimot tre av fire forsøkspersoner (74 %) ut Christer Petterson. Den svenske studien illustrerer hvordan ekstern informasjon kan påvirke påliteligheten av vitnebeviset. Som påpekt av grunnleggeren av The Innocence Project: En liten feil, bevisst eller ubevisst, kan lede ut i en feilidentifisering.¹³ Uten sammenlikning for øvrig, men allikevel interessant: Ta en ny titt på bilde i figur 2 og tenk på at politiets konfrontasjonsleder gir instruksjoner til alle i paraden om hvor figurantene skal stå, gå, opptre osv. Kan du se hvem som, kanskje fordi han er mer nervøs enn de øvrige, ikke har fulgt politiets instruksjoner?

Tilbake til Grefsen-saken og hvordan straffesakskjedens øvrige aktører vurderte beviset. Etter hintet ovenfor er det ikke vanskelig å se hvem som holdt hendene på ryggen, mens politi og tolker lot dem henge ned langs siden. Dette burde straffesakskjedens aktører også reagert på, men de så det tydeligvis ikke. Ingen gjorde dem oppmerksom på det. Mer bekymringsfullt, de så heller ikke de øvrige, mer subtile feilene som forplantet seg videre i straffesakskjeden: subtile feil som lese-

11. Christianson, S.-Å. (1994). *Traumatiska minnen*. 3. utgave. Stockholm: Natur och Kultur, s. 167–174.

12. Gruppe 1 i Christiansons studie fikk ingen informasjon. Gruppe 2 fikk se fantombilder. Gruppe 3 fikk i tillegg høre at gjerningsmannen haltet. Gruppe 4 fikk på toppen av det vite at politiet hadde pågrepet en rusmisbrukende mistenkt.

13. Scheck, B. (2008). Press Release, The Innocence project, 15. april 2008. Nedlastet fra Internett. URL: <http://www.innocenceproject.org/Content/1285.php#> (siste lesedato: 5. mars 2009).

ren allerede nå, og definitivt etter vår gjennomgang av teorien, bør kunne diagnostisere før vår sakkyndige vurdering av identifiseringsbeviset i Grefsen-saken presenteres i artikkelens avsluttende del.

1.1 Grefsen-saken. Påtale- og domstolledet

Påtalevedtak: Foruten fornærmedes identifisering forelå det ingen øvrige bevis mot mistenkte, snarere tvert imot. DNA, sikret fra noen flekker¹⁴ i en underbukse for menn innenfor det avsperrede åstedet, stammet ikke fra mistenkte. Statsadvokaten besluttet derfor at saken mot mistenkte måtte henlegges. Fornærmede, som på dette tidspunktet var «100 prosent sikker» på at mistenkte var gjerningsmannen,¹⁵ påklaget henleggelsen til riksadvokaten. Etter sin gjennomgang av saken omgjorde riksadvokatembetet statsadvokatens henleggelsesvedtak og tok ut tiltale.

Oslo tingrett (2004): Av dommen fra Oslo tingrett 27. august 2004 fremgår det blant annet at det ikke finnes tekniske bevis i saken, og at rettens bevisvurdering må ta utgangspunkt i fornærmedes forklaring. Videre at:

«Fornærmede har ikke vært i tvil om at tiltalte er rett gjerningsmann. Hennes forklaring er svært troverdig.»

Flertallet, inkludert rettens fagdommer, konkluderte med at det var «hevet over enhver rimelig, forstandig tvil at tiltalte er rett gjerningsmann», og dømte tiltalte for overtredelse av strl. § 192 første og andre ledd og satte straffen til 3 ½ års fengsel pluss 100 000 kroner i oppreisning til fornærmede. Tiltalte anket.¹⁶

Borgarting lagmannsrett: I februar 2005 ble ankeforhandling med lagrette holdt i Borgarting lagmannsrett.¹⁷ Av rettsboken fremgår det at aktor i tilknytning til fornærmedes vitneforklaring fremla tegninger av *tiltalte* i profil og helfigur (figur 1). Riktignok lignet tiltalte på tegningene, men i rettsboken skulle det ha stått at aktor fremla tegninger av gjerningsmannen. Videre fremgår det at aktor, fortsatt i tilknytning til fornærmedes forklaring, fremviste fotomontasjen og illustrasjonsmappen fra personkonfrontasjonen (figur 2). Oss bekjent sto saken i all vesentlig-

14. Politiets teknikere antok at flekkene var tørket sædveske. Rettsmedisinsk institutt kunne ikke fastslå med sikkerhet at det var sædveske, men utelukket det ikke.

15. *Aftenposten Aften*, 17. mars 2004. Utpekte voldtjektsmann, saken henlegges trolig. Nyheter, s. 12.

16. Oslo tingrett (2004): Dom avsagt 27. august 2004. Saksnummer: 04-010958MED-OTIR/07.

17. Borgarting lagmannsrett: Ankeforhandling 21. februar 2005. Saksnummer: 04-056358AST-BORG/03.

het som den gjorde under tingrettens behandling. Etter å ha hørt fornærmede, tiltalte og 15 vitner, frifant juryen tiltalte.

Drøye to år senere pågrep politiet i Oslo en annen mann, siktet for å ha drept sin kone. Mannens DNA-profil ble rutinemessig sjekket opp mot DNA-registeret over uløste straffesaker. Undersøkelsene viste at mannens DNA var identisk med sporene i underbuksen fra åstedet ved Grefsenkollen. Mannen, også han av baltisk opprinnelse, ble dømt for drapet på sin kone, men nektet enhver befatning med voldtektssaken. I tillegg til DNA-beviset og det faktum at den nye mistenkte også var svært lik tegningene, fant politiet ut at han, i tidsrommet da voldtekten skjedde, var psykiatrisk dagpasient med foreskrevet antidepressiva (med virkestoff Citalopram). Analyser av noen tablettfragmenter som ble funnet og sikret av politiet fra åstedet, avdekket samme virkestoff. Ny tiltale i saken ble tatt ut.

Oslo tingrett (2008):¹⁸ I dommen beskrives det samme hendelsesforløpet, men med ny gjerningsmann. Dommen avsluttes med en oppfordring til ansvarlige myndigheter:

«Når det gjelder [fornærmedes] tidligere sikkerhet på at [tiltalte nr. 1] var gjerningsmannen, skal kort bemerkes at fotokonfrontasjonen og særlig personkonfrontasjonen led av betydelige mangler i måten de ble gjennomført på [...] Nyere forskning han [den sakkyndige] har fordypet seg i, viser at rutinene for slike konfrontasjoner bør endres.»

Tiltalte ble dømt for voldtekt, og den samlede dommen for voldtekt og drap ble satt til 15 år. Dommen ble ikke anket. Nedenfor vil vi forsøke å forklare, på tilsvarende måte som tingretten fikk det forklart, hvorfor tiltalte nr. 1 ble dømt i Oslo tingrett til 3 ½ års fengsel for en voldtekt han ikke hadde begått.

Innledningsvis vil vi trekke paralleller til tilsvarende saker fra internasjonale undersøkelser. Deretter vil vi kort redegjøre for noen minnep psykologiske faktorer som påvirker påliteligheten av øyenvitner generelt, før vi belyser de mest sentrale faktorene som knytter seg til vitnekonfrontasjoner spesielt. I artikkelens avsluttende del knytter vi teorien tilbake til Grefsen-saken og norsk straffeprosess. Med bakgrunn i forskningsbaserte anbefalinger foreslår vi i den anledning noen systemendringer som vil kunne heve påliteligheten av fremtidige vitneidentifikasjoner i Norge.

18. Oslo tingrett (2008). Dom avsagt 27. juni 2008. Saksnummer: 08-010091MED-OTIR/04.

2. Når uskyldige pekes ut

Juni 2000 skrev Jennifer Thompson et innlegg i *New York Times* med tittelen: «I Was Certain, but I Was Wrong».¹⁹ Innlegget refereres hyppig i akademiske tekster fordi teksten gir et enestående innblikk i de problemstillingene som beskrives ovenfor, fra fornærmedes perspektiv. Thompson- og Grefsen-saken har mange fellesnevner. Begge kvinnene ble voldtatt av overfallsmenn med kniv. Begge hjalp politiet med produksjon av detaljerte fantomtegninger. Begge gjennomgikk to vitnekonfrontasjoner hos politiet: først en fotokonfrontasjon med positiv identifisering, deretter en personkonfrontasjon. Begge kvinnene ble så sikre at domstolene dømte personene de plukket ut, uten øvrige bevis. Thompsons utpekte måtte imidlertid sone 11 år av sin livstidsdom før DNA-teknologien reddet ham.²⁰

Analyser av de første 40 straffesakene som ble omgjort i USA med bakgrunn i nye DNA-analyser, viser at 90 % av de uskyldige var blitt feilaktig utpekt av et eller flere vitner. I sakene som inngikk i dette studiet, hadde de uskyldige sonet til sammen 340 år i fengsel. Fem sonet i påvente av henrettelse.²¹

The Innocence Project i USA, et uavhengig juridisk organ som ved hjelp av DNA-teknologien arbeider med å få uskyldige mennesker ut av amerikanske fengsler, bekrefter disse funnene. I en analyse av de 130 første domfellelsene som prosjektet fikk omgjort etter nye DNA-analyser, fremsto feilaktige vitneidentifikasjoner igjen som den ledende årsak til de uriktige domfellelsene. Og denne trenden fortsetter. Frem til våren 2009 har 238 uskyldige mennesker fått omgjort sine dommer på bakgrunn av nye DNA-analyser i USA. Deres analyser viser at vitneidentifikasjoner var vesentlige bevis i den feilaktige domfellelsen i ca. 75 % av sakene.²² De kjente sakene utgjør bare en liten brøkdel av problemet. De aller fleste som sitter uskyldig domfelt i USA, har ikke mulighet til å bevise sin uskyld

19. Thompson, J. (2000). «I Was Certain, but I Was Wrong». Innlegg i *New York Times*. Nedlastet fra URL: <http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9B00E6DA1631F93BA25755C0A9669C8B63>. (Siste lesedato: 5. mars 2009). Se også Thompson-Cannino, J., Cotton, R., og Torneo, E. (2009). *Picking Cotton. Our memoir of injustice and redemption*. New York: St. Martin's Press.

20. I begge sakene er gjerningsmennene dømt i ettertid, blant annet med bakgrunn i DNA-analyser. I tilknytning til Thompsons identifisering understreker MacFarlane (2006) s. 22, jf. fotnote 4, at det mest skremmende med slike bevis er at de fremstår som pålitelige, i all hovedsak fordi vitnene er både ærlige og oppriktige. Også her vil alle med kjennskap til Grefsen-saken kjenne seg igjen.

21. Se Wells, G.L. mfl. (1998), jf. fotnote 5.

22. Scheck, B. mfl. (2003), jf. fotnote 3, og The Innocence Project, *The causes of wrongful convictions*. Nedlastet fra URL: <http://www.innocenceproject.org/understand/> (siste lesedato: 2. mars 2009).

gjennom nye DNA-analyser, primært fordi det ikke eksisterer biologisk materiale i sakene de er dømt for.²³

Avsløringene av feilaktige vitneidentifikasjoner med påfølgende uriktige domfellelser har medført at forskere har viet denne etterforskningsmetoden stor oppmerksomhet, spesielt de siste 20 årene. I vitenskapelige studier som har til hensikt å undersøke påliteligheten av vitneidentifikasjoner, blir gjerne deltagerne vitne til en iscenesatt forbrytelse og senere bedt om å forsøke å gjenkjenne gjerningsmannen i en vitnekonfrontasjon. Studiene har demonstrert betydelig varians, både med hensyn til korrekte og feilaktige identifikasjoner. Som påpekt av Wells har forskere oppnådd alt fra bare noen få prosent til over 90 % feilidentifisering i sine undersøkelser.²⁴ Flere undersøkelser har vist at den totale andel korrekte responser fra vitnene typisk ligger rundt 50 %.²⁵ Gjennom matematiske sannsynlighetsberegninger fant Levi at frekvensen av feilaktige vitneidentifikasjoner i reelle kriminalsaker kan være så høy som 25 %.²⁶ Det vil si at en av fire individer som blir plukket ut i en vitnekonfrontasjon og senere dømt, teoretisk sett kan være uskyldig.

Dette tallet stemmer godt overens med funn fra såkalte arkivanalyser, hvor forskerne har undersøkt vitners identifikasjonsprestasjoner i reelle kriminalsaker. På bakgrunn av et betydelig antall vitnekonfrontasjoner gjennomført av britisk og amerikansk politi, viser flere uavhengige undersøkelser at vitner plukker ut en av de personene i konfrontasjonsgruppen som politiet med sikkerhet vet er uskyldige (figuranter) i ca. 20 % av tilfellene.²⁷

23. The Innocence Project (2007). *Lessons not learned. New York state lead in the number of wrongful conviction but lags in policy reforms that can prevent them.* An innocence project report. Benjamin N. Cardozo School of law, Yeshiva University.

24. Wells, G.L. (1993). What do we know about eyewitness identification? *American Psychologist*, vol. 48, nr. 5, s. 553–571.

25. Steblay, N., Dysart, J., Fulero, S. og Lindsay, R. C. L. (2003). Eyewitness accuracy rates in police show up and lineup presentations: A meta-analytic comparison. *Law and Human Behavior*, vol. 27, nr. 5, s. 523–540.

26. Levi, A.M. (1998). Are defendants guilty if they were chosen in a lineup? *Law and Human Behavior*, vol. 22, nr. 4, s. 389–407.

27. Wells, G.L., Memon, A. og Penrod, S.D. (2006). Eyewitness evidence. Improving its probative value. *Psychological Science in the Public Interest*, vol. 7 nr. 2, s. 45–73.

3. Bevisverdi

Systematiske undersøkelser dokumenterer altså at uriktige domfellelser forekommer, og i USA er feilaktige vitneidentifikasjoner utvilsomt den variabelen som forårsaker de aller fleste av disse. Like fullt viser en rekke undersøkelser at vitneidentifikasjoner står meget sterkt som bevis i straffesaker.²⁸

I 1996 gjennomførte Elizabeth Loftus et klassisk eksperiment hvor hun demonstrerte nettopp dette. Forsøkspersonene i studien ble bedt om å ta på seg rollen som jurymedlem i en fiktiv drapssak. I den første versjonen av studien fikk *jurymedlemmene* høre om en rekke indisier mot den tiltalte. Med denne informasjonen tilgjengelig fant 18 % av jurymedlemmene den *tiltalte* skyldig i drap. I en annen versjon fikk jurymedlemmene i tillegg høre at det fantes et øyevitne til hendelsen, og at dette øyevitnet hadde identifisert den tiltalte som gjerningsmannen. Det viste seg da at hele 72 % av jurymedlemmene fant den tiltalte skyldig. I en tredje versjon dømte overraskende nok 68 % av deltagerne den tiltalte skyldig, til tross for at de samtidig fikk vite at øyevitnet på grunn av svært dårlig syn åpenbart ikke hadde hatt mulighet til å se gjerningsmannen.²⁹

Undersøkelsene til Loftus demonstrerer at jurymedlemmer i større grad legger vekt på vitneutsagn enn andre former for bevis når de trekker sine slutninger. Videre viser det seg at desto sikrere vitnet er i sitt vitneutsagn, jo større er tiltroen til vitnet og dermed også sjansen for at juryen finner den tiltalte skyldig.³⁰ Som illustrert gjennom Grefsen-saken, og som vist i en mengde studier, eksisterer det imidlertid ingen perfekt sammenheng mellom vitners subjektive sikkerhet og deres pålitelighet som vitner.³¹ En nordamerikansk spørreundersøkelse dokumenterer i tråd med dette at potensielle jurymedlemmer har begrenset og mangelfull kunnskap omkring faktorer som påvirker hukommelsen generelt, og øyevitners pålitelighet spesielt.³²

28. Cutler, B.L. og Penrod, S.D. (1995). *Mistaken identification: The eyewitness, psychology and law*. Cambridge: Cambridge University Press.

29. Loftus, E.F. (1996). *Eyewitness testimony*. Cambridge: Harvard University Press.

30. Luus, C.A.E. og Wells, G.L. (1994). The malleability of eyewitness confidence: co-witness and perseverance effects. *Journal of Applied Psychology*, vol. 79, nr. 5, s. 714–723.

31. Sporer, S., Penrod, S., Read, D. og Cutler, B.L. (1995). Choosing, confidence, and accuracy: A meta-analysis of the confidence-accuracy relation in eyewitness identification studies. *Psychological Bulletin*, nr. 118, s. 315–327.

32. Schmechel, R.S., O'Toole, T.P., Easterly, C. og Loftus, E.F. (2006). Beyond the ken? Testing jurors' understanding of eyewitness reliability evidence. *Jurimetrics*, nr. 46, s. 177–214.

I en nyere spørreundersøkelse av norske og amerikanske dommere fant Magnussen og medarbeidere at også profesjonelle dommere synes å ha begrensede kunnskaper, og til dels også oppfatninger som motstrider dagens vitenskapelige kunnskap omkring faktorer som påvirker øyevitners pålitelighet.³³

4. Feilaktig vitneidentifikasjon: Forskning og teori

Selv om vår episodiske hukommelse inneholder minner fra vårt eget liv, lagres ikke disse minnene, som man intuitivt kan tenke seg, som en film man senere kan spole tilbake og spille av. Episodisk hukommelse er ingen reproduksjon av virkeligheten, men snarere en *rekonstruksjon* av det som har hendt.³⁴ Rekonstruksjonen er basert på det vi faktisk har opplevd og observert, men er i tillegg også påvirket av flere andre faktorer som kan opptre både ved innkoding, lagring og i gjenhentingsfasen. Disse faktorene kan enten påvirke vår hukommelse kvantitativt ved å føre til utelatelse av informasjon (vi husker mindre), eller kvalitativt ved en fordreining av minnet (vi husker feil).^{35,36}

Vår hukommelse er både konstruktiv og påvirkelig. Vi oppfatter verden slik vi tror den er, noe som ikke nødvendigvis er i samsvar med den objektive virkelighet. Vitnepsykologien kan lett gi inntrykk av at menneskers hukommelse stort sett er mangelfull og upålitelig. Det er selvsagt ikke riktig. I det daglige gjør hukommelsen en fremragende jobb. Men i det øyeblikket vi skal vitne i en rettslig kontekst, blir imidlertid hukommelsen vår satt på prøver den primært ikke er designet for, og konsekvensene av hukommelsesfeil kan således bli større og mer alvorlige.³⁷

I løpet av de siste 30 årene er det utført et stort antall studier som har hatt som formål å avdekke hvilke faktorer som påvirker påliteligheten av vitneidentifikasjoner. Selv om det meste av vår kunnskap omkring dette temaet stammer fra denne perioden, kan man allikevel spore forskningstradisjonen så langt tilbake

33. Magnussen, S., Wise, R.A., Raja, A.Q., Safer, M.A., Pawlenko, N. og Stridbeck, U. (2008a). What judges know about eyewitness testimony: A comparison of Norwegian and US judges. *Psychology, Crime & Law*, vol. 14, nr. 3, s. 177–188.

34. Magnussen, S. (2004). *Vitnepsykologi. Troverdighet og pålitelighet i dagligliv og rettssal*. Oslo: Abstrakt forlag, s. 41.

35. Schacter, D.L. (2001). *The seven sins of memory: How the mind forgets and remembers*. Boston, MA: Houghton Mifflin.

36. Karlsen, P.J. (2008). *Hva er hukommelse*. Oslo: Universitetsforlaget.

37. Magnussen, S. (2004), jf. fotnote 33 s. 67.

som til begynnelsen av 1900-tallet.³⁸ I sitt klassiske verk *On the Witness Stand* trakk Hugo Münsterberg (1908) vitners pålitelighet i tvil, og oppfordret rettsvesenet til å erstatte sine intuitive antagelser om vitners pålitelighet med vitenskape-
lig psykologisk kunnskap. Hans viktige bidrag begrenset seg imidlertid til det å rette søkelyset mot temaet. Det var som nevnt ikke før på slutten av 1970-tallet at forskere for alvor begynte å jakte på mulige årsaker, det vil si å analysere *hvorfor* feilaktige vitneidentifikasjoner forekommer, og ut ifra dette også forsøke å utvikle mulige løsninger på problemet.³⁹

4.1 Estimat- versus systemvariabler

Et viktig teoretisk bidrag i denne forbindelse har vært Wells' skille mellom såkalte estimatvariabler og systemvariabler.⁴⁰ Dette skillet, som vil bli nærmere beskrevet nedenfor, har fungert som en nyttig retningslinje for, og som en god måte å kategorisere den eksisterende forskningen på området.

I henhold til denne inndelingen er det altså to hovedretninger innenfor identifikasjonsforskningen. Den første retningen undersøker variabler som kan påvirke et vitnes nøyaktighet og treffsikkerhet, men som ikke kan kontrolleres av rettssystemet, for eksempel lysforhold, avstand, eksponeringstid, vitnets alder, osv. Dette er variabler som kan manipuleres i forskningsøyemed, men altså ikke i reelle kriminalsaker. Slike variabler burde derfor, ifølge Wells, kalles for estimatvariabler, fordi man i reelle straffesaker kun i etterkant kan *estimere* deres rolle i et vitneutsagn. Den andre typen identifikasjonsforskning undersøker derimot variabler som er eller potensielt kan være under direkte kontroll av rettssystemet, for eksempel valg av konfrontasjonstype (foto-, video- eller personkonfrontasjon). Ifølge Wells burde disse variablene kalles for systemvariabler, fordi forskning på denne typen variabler har et potensial for å kunne være med på å forandre og forbedre den daglige praksis innenfor rettssystemet. En fullstendig forståelse av

38. Magnussen, S. og Overskeid, G. (1998). Påliteligheten av øyevitneforklaringer. *Lov og Rett*, nr. 4, s. 387–419.

39. Wells, G.L., Malpass, R.S., Lindsay, R.C.L., Turtle, J.W. og Fulero, S.M. (2000). From the lab to the police station. A successful application of eyewitness research. *American Psychologist*, vol. 55, nr. 6, s. 581–598.

40. Wells, G.L. (1978). Applied eyewitness testimony research: System variables and estimator variables. *Journal of Personality and Social Psychology*, vol. 36, nr. 12, s. 1546–1557. Se også Wells (1993), jf. fotnote 23.

de sosiale og kognitive prosessene som påvirker øyevitners pålitelighet, krever imidlertid kunnskap og forskning innenfor begge disse retningene. Vitenskapelig kunnskap om estimatvariabler hjelper oss til å forstå *hvorfor* feilaktige vitneutsagn og -identifikasjoner kan forekomme. Kunnskap om systemvariabler kan derimot være med på å øke nøyaktigheten av vitneutsagnene, og således redusere sjansen for at feilaktige identifikasjoner forekommer i det hele tatt. Forskning på estimatvariabler er med andre ord primært av teoretisk interesse, mens systemvariabler knyttes tettere til gjennomføringen av vitneidentifikasjonene og utleder således mer praktiske implikasjoner.

4.2 Estimatvariabler

Et illustrerende eksempel på en estimatvariabel er lysforholdene under den aktuelle hendelsen, det vil si hvor *godt* vitnet fikk se den aktuelle personen. Et annet eksempel er eksponeringstiden, det vil si hvor *lenge* vitnet fikk se den aktuelle personen.⁴¹ Begge disse eksemplene er variabler som kan knyttes direkte til den observerte hendelsen. I tråd med vår intuisjon har forskning dokumentert at bedre lysforhold og lenger eksponeringstid gir mer pålitelige prestasjoner enn korte observasjoner under dunkle forhold. Estimatvariabler kan imidlertid også være knyttet til vitnet eller til den mistenkte. Et eksempel på en estimatvariabel knyttet til vitnet, er vitnets alder. Forskning viser tydelig at små barn og eldre individer gjør flere feilidentifikasjoner enn hva unge voksne gjør, spesielt hvis målpersonen (gjerningsmannen) ikke er til stede i konfrontasjonsgruppen.⁴² I tillegg viser det seg at barn kan være svært suggestible, og således også lettere å påvirke enn hva unge voksne er.⁴³

Den kanskje mest undersøkte estimatvariabelen, som fungerer både som et kjennetegn ved vitnet og hos den mistenkte, er individenes etniske opprinnelse. Det er ikke slik at individer med en bestemt etnisk bakgrunn kan vise til bedre prestasjoner enn andre, men en rekke studier over en 35-årsperiode viser at det er

41. Narby, D.J., Cutler, B.L. og Penrod, S.D. (1996). The effect of witness, target, and situational factors on eyewitness identifications. I Sporer, Malpass og Koehnken (red.) *Psychological issues in eyewitness identification*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.

42. Pozullo, J.D. og Lindsay, R.C.L. (1998). Identification accuracy of children versus adults: A meta-analysis. *Law and Human Behavior*, vol. 22, nr. 5, s. 549–570.

43. Ceci, S.J. og Bruck, M. (1995). *Jeopardy in the courtroom: A scientific analysis of children's testimony*. Washington, DC: American Psychological Association.

vanskeligere for oss mennesker å identifisere individer med en annen etnisk opprinnelse enn vår egen.⁴⁴ Videre demonstrerer en nyere svensk undersøkelse, hvor deltagerne var vitner til en voldsepisode, at vitner har en tendens til å oppfatte den kriminelle handlingen som grovere og mer klanderverdig dersom gjerningsmannen er av en annen etnisk opprinnelse enn dem selv.⁴⁵ Dette fenomenet, ofte kalt den kryssetniske effekten, viser seg både hos voksne og hos barn,⁴⁶ er gyldig på tvers av en rekke etniske grupper,⁴⁷ og refererer altså til den interaksjonen man finner mellom vitnets og den mistenktes etniske bakgrunn.

Studier tyder imidlertid på at den kryssetniske effekten påvirkes av sosial kontakt mellom gruppene. En undersøkelse fra USA kom frem til at hvite individer som fulgte ivrig med på basketball, hvor majoriteten av spillerne er av afrikansk opprinnelse, viste mindre kryssetnisk effekt enn de som ikke var interessert i denne sporten. Videre viser flere studier at barn og unge oppvokst i integrerte nabolag har lettere for å gjenkjenne ansikter fra en annen etnisk gruppe enn de som er oppvokst i segregerte nabolag. Også individer som selv rapporterer at de har hatt mye sosial kontakt med individer fra andre etniske grupper, har vist seg å prestere bedre enn de som rapporterer lav sosial kontakt.⁴⁸

4.3 Systemvariabler

Som tidligere nevnt er systemvariabler (valg av konfrontasjonstype osv.) de variabler som kan påvirke nøyaktigheten av vitneidentifikasjoner, og som er eller potensielt kan være under direkte kontroll av rettssystemet.⁴⁹ Før vi går nærmere inn på beskrivelsen av disse, kan det imidlertid være relevant å trekke en parallell til generell psykologisk forskningstradisjon.

44. Meissner, C.A. og Brigham, J.C. (2001). Thirty years of investigating the own-race bias in memory for faces. A meta-analytic review. *Psychology, Public Policy and Law*, vol. 7, nr. 1, s. 2–35.

45. Lindholm, T. (2004). Etniska fördomar vid vittnessituasjonen. *Tidsskrift for Strafferett*, nr. 3, s. 316–330.

46. Corenblum, B. og Meissner, C.A. (2006). Recognition of faces of in-group and out-group children and adults. *Journal of Experimental Child Psychology*, nr. 93, s. 187–206.

47. Brigham, J.C., Bennett, L.B., Meissner, C.A. og Mitchell, T.L. (2007). The influence of race on eyewitness memory. I: R.C.L. Lindsay, D.F. Ross, J.D. Read og M.P. Toggia (red.) *Handbook of eyewitness psychology. Volume 2. Memory for people*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates. Se også Meissner og Brigham (2001), jf. fotnote 43.

48. Se Meissner, C.A. og Brigham, J.C. (2001), jf. fotnote 43 og Brigham mfl. (2007), jf. fotnote 46.

49. Se Wells, G.L. (1978), jf. fotnote 39.

Et vitenskapelig eksperiment utføres gjerne for å teste en spesifikk hypotese. For at resultatene skal være informative, må man sørge for at eksperimentet er riktig designet, variablene godt operasjonalisert og prosedyren godt kontrollert, dette for å kunne eliminere alternative fortolkninger av resultatene. I vitenskapelig forskning antar man altså at validiteten av et oppnådd resultat er avhengig av de metoder man har benyttet seg av. Denne antagelsen kan man direkte overføre til identifikasjonssituasjonen.⁵⁰ Som i vitenskapelig forskning starter politiets etterforskere gjerne med en hypotese (at den mistenkte er den faktiske gjerningsmannen), utarbeider et design for å teste denne hypotesen (plasserer den mistenkte blant en rekke figuranter), gjennomfører en bestemt prosedyre (instruerer vitnet og presenterer konfrontasjonsgruppen), observerer og registrerer data (vitnets atferd og beslutning), for så å tolke resultatene opp mot den originale hypotesen (om den mistenkte er den faktiske gjerningsmannen). Ut ifra dette er det rimelig å anta at alle de faktorer som kan forårsake misledende resultater i et vitenskapelig eksperiment, også kan gjøre seg gjeldende i identifikasjonssituasjonen. Systemvariablene kan altså sammenliknes med potensielle *metodefeil* innenfor vitenskapelig forskning, og i all hovedsak dreier det seg om de prosedurale utfordringene rundt det å skulle sette sammen, presentere og gjennomføre en vitnekonfrontasjon.⁵¹

4.3.1 Ulike konfrontasjonsmetoder. Foto-, video- eller personkonfrontasjon

Valg av presentasjonsmetode er ansett som en systemvariabel. Ulike land har ulik praksis, både med hensyn til gjennomføring og foretrukket presentasjonsmetode.^{52,53,54,55} Generelt kan man si at en vitnekonfrontasjon er en form for gjenkjenningstest som har til hensikt å teste et vitnes evne til å identifisere en person de har sett ved en tidligere anledning. Hensikten med konfrontasjonen er at den

50. Wells, G.L., og Olson, E.A. (2003). Eyewitness testimony. *Annual Review of Psychology*, nr. 54, s. 277–295.

51. Se Wells, G.L. og Olson, E.A. (2003), jf. fotnote 49.

52. Norge: Riksadvokatens rundskriv (1933). *Konfrontasjon*. (Del II – nr. 4 1933). Oslo: Riksadvokaten.

53. England: Home Office (2004). *Police and Criminal Evidence Act 1984. Codes of practice. Code of practice for the identification of persons by police officers (Code D)*. London: HMSO Publications.

54. USA: U.S. Department of Justice (1999). *Eyewitness evidence: A guide for law enforcement* (NCJ No. 178240). Washington, DC: National institute of Justice.

55. Sverige: Rikspolisstyrelsen (2005). *Vitneskonfrontation (RPS rapport 2005: 2)*. Stockholm: Carlshamn Tryck & Media.

skyldige eventuelt skal identifiseres, eller at en uskyldig fris fra mistanke.⁵⁶ Med dette som formål har de fleste land inntil nylig i all hovedsak benyttet seg av enten personkonfrontasjon og/eller fotokonfrontasjon.⁵⁷

I en tradisjonell personkonfrontasjon blir mistenkte gjerne plassert i et rom med enveisspeil sammen med en gruppe andre personer (figuranter). I henhold til Riksadvokatens rundskriv fra 1933 skal

«[...] den siktede/mistenkte framstilles sammen med fra 5–8 personer av omtrent samme alder, høyde, og utseende forøvrig i en identifikasjonsparade. Deltagerne skal være kledd så likt som mulig, og helst noenlunde slik som den ukjente (gjerningsmannen) var da han ble iaktatt».

I England er det påkrevd at personkonfrontasjonen består av *minst* 8 figuranter i tillegg til den mistenkte. I Sverige skal en personkonfrontasjon bestå av 6–10 figuranter i tillegg til den mistenkte. I USA er det derimot kun 4 figuranter som er påkrevd i en personkonfrontasjon. Figurantene kan bli bedt om å bevege seg ved for eksempel å gå eller snu seg rundt, eller de kan bli bedt om å snakke, alt etter som hva vitnet måtte ønske. Vitnet står på den andre siden av enveisspeilet, og blir bedt om å si ifra om han eller hun gjenkjenner noen av personene i konfrontasjonsgruppen.⁵⁸

En tradisjonell *fotokonfrontasjon* består av et sett med portrettbilder som viser mistenkte og de andre figurantene forfra og i profil. Bildene blir gjerne satt sammen til en fotomontasje, slik at alle bildene blir vist samtidig (simultant) til vitnet. Ifølge Riksadvokatens rundskriv skal fotokonfrontasjonen bestå av «minst 10 fotografier av personer i samme aldersgruppe og mest mulig like av utseende for øvrig». I England er det påkrevd at man viser 12 bilder i en fotokonfrontasjon, i Sverige krever de bilder av 6–10 figuranter i tillegg til den mistenkte, mens man i USA kun krever 5 figuranter per konfrontasjonsgruppe. Vitnet blir bedt om å studere bildene nøye og se om det gjenkjenner noen av personene som gjerningsmannen.⁵⁹

56. Loftus, E.F. og Ketsham, K. (1991). *Witness for the defense: The accused, the eyewitness, and the expert who puts memory on trial*. New York: St. Martin's Press.

57. Cutler, B.L., Berman, G. L., Penrod, S. og Fisher, R. P. (1994). Conceptual, practical, and empirical issues associated with eyewitness identification test media. I: R.C.L. Lindsay, D.F. Ross, J.D. Read og M.P. Toglia (red.). *Adult eyewitness testing: current trends and developments*. New York: Cambridge University Press.

58. Jf. fotnote 52–54.

59. Jf. fotnote 52–54.

Personkonfrontasjon sies å bli foretrukket fremfor bruk av fotografier, dette fordi de er mer virkelighetsnære og av den grunn antas å produsere mer nøyaktige identifikasjonsbedømmelser, og således står sterkere som bevis i en eventuell rettssak senere.⁶⁰ I praksis viser det seg imidlertid at politiet som regel benytter foto- fremfor personkonfrontasjon.⁶¹ Årsaken til dette er trolig av rent praktiske hensyn.⁶² Å sette sammen og administrere en personkonfrontasjon er både ressurs- og tidkrevende. Det tar tid å finne frem til personer som både er villige til å stille opp som figuranter, og som i tillegg likner den mistenkte i saken. Det kan også være vanskelig for et vitne å møte opp der hvor personkonfrontasjonen finner sted, og man har ellers liten kontroll over målpersonens (og figurantenes) atferd under en personkonfrontasjon. Man kan for eksempel tenke seg at den mistenkte, selv om vedkommende er uskyldig, er i en annen sinnstilstand enn figurantene. I motsetning til den mistenkte har jo ikke figurantene noe å tape på å være med på konfrontasjonen. De kan derfor fremstå som tryggere og roligere i sin atferd enn hva den mistenkte gjør (vi minner i denne anledning på bilde av personkonfrontasjonen i Grefsen-saken, figur 2). Det kan tenkes at usikre vitner kan oppfatte denne subtile forskjellen i ikke-verbal atferd, og dermed plukke ut den mistenkte på bakgrunn av denne misvisende informasjonen. I den vitnepsykologiske litteraturen påpekes det videre at det for enkelte vitner vil fremstå som mer psykisk belastende å delta i en personkonfrontasjon enn en fotokonfrontasjon.⁶³

Bruk av fotokonfrontasjon gjør det enklere å møte disse potensielle utfordringene. Alle som blir arrestert og brakt inn på en politistasjon, blir som regel fotografert, og disse bildene kan således benyttes ved en senere fotokonfrontasjon. Det betyr at man har et stort og allerede eksisterende lager av fotografier å velge figuranter ut ifra. En fotokonfrontasjon er i tillegg også transportabel og i større grad kontrollerbar.

Videokonfrontasjonen er et relativt nytt alternativ til disse to konfrontasjonstypene. Ved en slik konfrontasjonstype får vitnet se et visst antall videoklipp som viser målpersonen og figurantene i bevegelse. Hvert videoklipp viser kun én person av gangen, men videoklippene skal ellers være så like som mulig med hensyn til

60. Se Cutler, B.L. mfl. (1994), jf. fotnote 56 og Riksadvokatens rundskriv (1933), jf. fotnote 51.

61. Granhag, P.A. og Christianson, S.Å. (2004). Signalement och vittneskonfrontationer. I: Christianson og Granhag (red.), *Polispsykologi* s. 235–251. Stockholm: Natur och Kultur. Se også fotnote 9 for norske forhold.

62. Se Magnussen, S. (2004), s. 153, jf. fotnote 33.

63. Se Cutler, B.L. mfl. (1994), jf. fotnote 56.

for eksempel hvilke bevegelser som utføres. På bakgrunn av en generell beskrivelse av den mistenkte kan man raskt hente frem videoklipp fra en database som matcher denne beskrivelsen, og således sette sammen en konfrontasjonsgruppe.

Videokonfrontasjon har mange av de praktiske fordelene man finner ved en fotokonfrontasjon. Samtidig kan man også tenke seg at de intuitive fordelene ved personkonfrontasjonen vil gjøre seg gjeldende.⁶⁴⁶⁵ Metoden er tids- og ressursbesparende som en fotokonfrontasjon, den er antagelig mindre angstfremkallende enn en personkonfrontasjon, samtidig som den igjen er mer virkelighetsnær sammenliknet med bruk av fotografier.

Videokonfrontasjon har i de senere årene blitt tatt i bruk i blant annet Storbritannia.⁶⁶ En undersøkelse viste nemlig at 50 % av personkonfrontasjonene ble avlyst før de i det hele tatt ble vist til vitnene nettopp på grunn av utfordringene beskrevet ovenfor.⁶⁷ Politiet fikk ofte problemer med å finne personer som var villige til å stille opp som figuranter, og likedan å få vitnene til å møte opp til konfrontasjonen. I tillegg tok det ofte lang tid å få i stand en personkonfrontasjon. Med dette som bakgrunn utviklet de derfor videokonfrontasjonen som et forsøk på å bøte på disse problemene. En studie utført av Pike og medarbeidere i 2000 demonstrerer at forsøket har vært vellykket. Etter innføringen av videokonfrontasjoner sank avlysningsprosenten fra 50 til 5 %.⁶⁸

Undersøkelser tyder også på at videokonfrontasjon er mer rettferdig mot den mistenkte enn hva den tradisjonelle personkonfrontasjonen er. Valentine og Heaton lot 216 tilfeldige personer (såkalte falske vitner) studere enten en personkonfrontasjon eller en videokonfrontasjon, og deretter plukke ut den de trodde var den mistenkte på bakgrunn av en generell beskrivelse av vedkommende. Disse personene hadde ikke sett den mistenkte tidligere. I en fullstendig rettferdig konfrontasjon ville den mistenkte derfor bli plukket ut ved ren tilfeldighet av 11 %

64. Valentine, T. og Heaton, P. (1999). An evaluation of the fairness of police line-ups and video identifications. *Applied Cognitive Psychology*, nr. 13, s. 59–72.

65. Kemp, R.I., Pike, G.E. og Brace, N.A. (2001). Video-based identification procedures. Combining the best practice and practical requirements when designing identification systems. *Psychology, Public Policy, And Law*, vol. 7, nr. 4, 802–807.

66. Se Home Office (2004), jf. fotnote 52.

67. Slater (1995), omtalt i: Kemp, R.I. mfl. (2001), jf. fotnote 64.

68. Pike mfl. 2000, omtalt i: Valentine, T., Darling, S. og Memon, A. (2007). *Do Strict Rules and Moving Images Increase the Reliability of Sequential Identification Procedures?* *Applied Cognitive Psychology*. 21: 933–949.

av de falske vitnene. Det viste seg imidlertid at de falske vitnene plukket ut den mistenkte i 25 % av tilfellene ved personkonfrontasjon, mens dette kun skjedde i 15 % av tilfellene ved videokonfrontasjon. Denne forskjellen var statistisk signifikant, og som påpekt ovenfor kan en mulig forklaring være at den mistenktes atferd har skilt seg ut fra de andre figurantene under personkonfrontasjonen.⁶⁹ Likeså kan den økte tilgjengeligheten av mulige figuranter ved bruk av videokonfrontasjonsmetoden ha vært med på å øke rettferdigheten og således reliabiliteten til vitnekonfrontasjonsbeviset. Videokonfrontasjon har ved senere undersøkelse også vist seg å være like rettferdig både ved etnisk europeiske og etnisk ikke-vestlige konfrontasjonsgrupper.⁷⁰ I dag gjennomføres nær sagt alle vitnekonfrontasjoner i Storbritannia med video.⁷¹

4.3.2 Sammenlikning av ulike konfrontasjonsmetoder

Vi vet relativt lite om hvordan de ulike konfrontasjonsmetodene (person- foto- eller videokonfrontasjon) påvirker vitners evne til å identifisere en gjerningsmann. Intuitivt kan det imidlertid være rimelig å anta at man vil oppnå bedre identifikasjonsresultater ved bruk av en personkonfrontasjon enn ved videokonfrontasjon, og videre at resultatene vil være bedre ved en videokonfrontasjon enn ved bruk av fotografier. Man bygger i så fall på antagelsen om at en økning av bildekvalitet og antall tilgjengelige visuelle holdepunkter vil lette identifikasjonsoppgaven for det potensielle vitnet.⁷² På den andre siden kan man også tenke seg at en personkonfrontasjon kan forårsake mer stress hos enkelte vitner enn de andre metodene. Som påpekt tidligere kan det å stå ansikt til ansikt med en potensiell gjerningsmann for noen individer oppleves som så angstfremkallende at det kan gå ut over deres evne til å identifisere den rette personen.⁷³ Men hva sier egentlig forskningen på dette området?

Kort oppsummert gir forskningen ulik støtte til antagelsen om at en økning av bildekvalitet og antall tilgjengelige visuelle holdepunkter vil lette identifikasjonsoppgaven for det potensielle vitnet. I en meta-analyse sammenliknet forskerne

69. Se Valentine, T. og Heaton, P. (1999), jf. fotnote 63.

70. Valentine, T., Harris, N., Piera, A. C. og Darling, S. (2003). Are police video identifications fair to African-Caribbean suspects? *Applied Cognitive Psychology*, nr. 17, s. 459–476.

71. Wilcock, R., Bull, R. og Milne, R. (2008). *Witness identification in criminal cases. Psychology and practice*. Oxford: Oxford University press, s. 127.

72. Se Cutler, B.L. mfl. (1994), jf. fotnote 56 og Magnussen, S. (2004), jf. fotnote 33.

73. Se Cutler, B.L. mfl. (1994), jf. fotnote 56.

resultater på tvers av 128 rene ansiktsgjenkjenningsstudier og kom frem til et resultat stikk i strid med antagelsen.⁷⁴ Resultatene fra mer kontrollerte undersøkelser, hvor antall tilgjengelige fysiske holdepunkter ble manipulert innenfor en identifikasjonsmetode, tyder på at det med hensyn til treffsikkerhet ikke er av noen betydning hvorvidt vitner får tilgang til få eller et større antall fysiske holdepunkter ved testing.^{75,76}

Seks eksperiment hvor metodene er direkte sammenliknet opp mot hverandre, viser imidlertid resultater som er i tråd med antagelsen.

I ett av disse⁷⁷ ble en ukjent person eksponert for 337 deltagere under hva de trodde var en vanlig hukommelsestest. Den ukjente personen kom inn i rommet og avbrøt testingen ved å snakke til testlederen. Hendelsen varte i ca. tretti sekunder, og etter at personen gikk ut av rommet igjen, måtte deltagerne fullføre hukommelsestesten. Umiddelbart etter dette ble deltagerne bedt om å forsøke å identifisere den ukjente personen blant syv andre figuranter. Deltagerne ble enten utsatt for en person, video- eller fotokonfrontasjon, hvor målpersonen enten kunne være til stede eller fraværende i konfrontasjonen. Resultatene fra dette studiet viste at alle de tre metodene førte til et likt antall korrekte identifikasjoner, uavhengig av om målpersonen var til stede eller ikke. Deltagerne utførte imidlertid flere feilidentifikasjoner når de ble utsatt for enten video- eller fotokonfrontasjon (i motsetning til personkonfrontasjon) hvis de hadde sett konfrontasjonsgrupper der målpersonen ikke var til stede blant figurantene. Tilsvarende funn ble også rapportert i de øvrige sammenlikningsstudiene. Å øke antall tilgjengelige visuelle holdepunkter (fra foto til video eller person eller fra video til person) gjør det ikke enklere for vitnene å identifisere gjerningsmannen, men synes å redusere utpeking av feil gjerningsmann.^{78,79}

74. Shapiro, P.N. og Penrod, S. (1986). Meta-analysis of facial identification studies. *Psychological Bulletin*, nr. 100, s. 139–156.

75. Cutler, B.L., Penrod, S. D. og Martens, T. K. (1987). Improving the reliability of eyewitness identification: Putting contexts into context. *Journal of Applied Psychology*, vol. 72, nr. 4, s. 629–637.

76. Cutler, B.L. og Penrod, S. D. (1988). Improving the reliability of eyewitness identification: Lineup construction and presentation. *Journal of Applied Psychology*, vol. 73, nr. 2, s. 281–290.

77. Kerstholt, J.K., Koster, E. R. og van Amelsvoort, A. G. (2004). Eyewitnesses: A comparison of live, video and photo line-ups. *Journal of Police and Criminal Psychology*, vol. 19, nr. 2, s. 15–22.

78. Se fotnote 77.

79. Darling, S., Valentine, T. og Memon, A. (2008). Selection of Lineup Foils in Operational Contexts. *Applied Cognitive Psychology*, nr. 22, s. 159–169.

I Rachlew, Rachlew og Magnussens studie⁸⁰ viste fotokonfrontasjon seg mer sårbar enn video- og personkonfrontasjon på to måter. Vitnene som ble testet med foto to måneder etter en arrangert hendelse, presterte signifikant dårligere enn vitnene som ble testet samtidig, men med video eller personkonfrontasjoner. Videre fant vi, i motsetning til hos forsøkspersonene som ble testet med video eller personkonfrontasjon, en kryssetnisk effekt blant de som ble testet med foto. Holdt opp imot vitnenes evne til å identifisere «gjerningsmannen» når denne var av etnisk norsk opprinnelse, presterte vitnene (etnisk norske) signifikant dårligere i sine forsøk på å identifisere den etnisk pakistanske «gjerningsmannen».

Etter sin grundige gjennomgang av temaet konkluderte Cutler mfl. med at de på bakgrunn av de gjennomgåtte studiene ikke hadde noe grunnlag for å hevde at en konfrontasjonsmetode burde foretrekkes fremfor noen andre. Samtidig påpeker de at det vil være naivt å anta at bruk av fotografier uten videre kan måle seg med en personkonfrontasjon på bakgrunn av deres analyse. Darling, Valentine og Memon formulerer seg slik:⁸¹

«Selv om våre data favoriserer levende bilder (når dette er mulig), ser vi ingen sterke argumenter til å forandre retningslinjene og gjøre levende bilder (video) obligatorisk i alle saker, uten unntak. Vår anbefaling bør være relevant for lesere som er opptatt av nordamerikansk juridisk praksis, hvor bruken av statiske bilder er normalen» (vår oversettelse).

Anbefalingen er følgelig relevant, også for de som er opptatt av norske forhold. Video- og personkonfrontasjon synes å være mer pålitelig, i den forstand at det forebygger positive, falske identifiseringer, men effektene er ikke så store som man intuitivt skulle tro. Det eksisterer imidlertid andre systemvariabler som er av større betydning.

4.4 Konfrontasjonsgruppens struktur

En viktig systemvariabel er hvordan konfrontasjonsgruppen er strukturert eller satt sammen. Dette innebærer både hvor mange og ikke minst hvilke individer som inngår i konfrontasjonsgruppen. Generelt kan man si at en konfrontasjonsgruppe er strukturert slik at den mistenkte plasseres sammen med en gruppe individer (figuranter) som man med sikkerhet vet ikke har noe med den aktuelle

80. Rachlew, A., Rachlew, C. og Magnussen, S. (Under bearbeidelse).

81. Se Darling, S., Valentine, T. og Memon, A. (2008) s. 168, jf. fotnote 77.

saken å gjøre. Det er imidlertid viktig å være oppmerksom på at heller ikke den mistenkte nødvendigvis er innblandet i den aktuelle saken. En mistenkt kan være skyldig eller uskyldig. Sagt på en annen måte, den faktiske gjerningsmannen kan enten være eller ikke være til stede i en bestemt konfrontasjonsgruppe.

Hensikten med figurantene er først og fremst å redusere sjansen for at den mistenkte blir plukket ut ved ren tilfeldighet.⁸² Mest alvorlig er dette selvsagt i de konfrontasjonsgruppene hvor gjerningsmannen ikke er til stede. Et viktig poeng er skillet mellom faktisk og funksjonell størrelse på konfrontasjonsgruppen.⁸³ Faktisk størrelse er antall figuranter. Funksjonell størrelse refererer til det antall figuranter som deler et adekvat antall fysiske kjennetegn med den mistenkte. En rettferdig konfrontasjonsgruppe vil derfor være en konfrontasjonsgruppe hvor den *faktiske* og den *funksjonelle* størrelsen er lik hverandre. Det vil med andre ord si at den mistenkte ikke skiller seg systematisk ut fra de andre figurantene i gruppen, for å forhindre at han risikerer å bli plukket ut som gjerningsmann kun fordi han *stikker seg ut*. Studier har da også vist at sjansen for feilidentifisering er større dersom den mistenkte og figurantene i konfrontasjonsgruppen ikke likner på hverandre.⁸⁴

En konfrontasjonsgruppe bør imidlertid ikke bestå av fullstendig like individer. Blir figurantene for like, vil det gå utover antall korrekte identifikasjoner der gjerningsmannen er til stede.⁸⁵ Balansegangen med hensyn til utvelgelsen av figuranter er altså en viktig systemvariabel. Utvelgelsen kan skje på flere måter, men velger man å se bort ifra prosedyrer med åpenbare svakheter, står man igjen med to ulike utvelgelsesprosedyrer: å rekruttere figurantene på bakgrunn av deres ytre likhet med den *mistenkte*, eller å rekruttere figuranter på bakgrunn av *vitnets beskrivelse av gjerningsmannen*. Den førstnevnte synes å være den mest brukte i den daglige praksis.⁸⁶ Enkelte forskere har imidlertid argumentert for den sistnevnte, fordi man på denne måten baserer utvelgelsen på bakgrunn av likhet med den faktiske gjerningsmannen istedenfor likhet med den mistenkte, som jo potensielt kan være

82. Luus, C.A.E. og Wells, G.L. (1991). Eyewitness identification and the selection of distracters for lineups. *Law and Human Behavior*, vol. 15, nr. 1, s. 43–57.

83. Wells, G.L., Leippe, M.R. og Ostrom, T.M. (1979). Guidelines for empirically assessing the fairness of a lineup. *Law and Human Behavior*, vol. 3, nr. 4, s. 285–293.

84. Lindsay, R.C.L. og Wells, G.L. (1980). What price justice? Exploring the relationship of lineup fairness to identification accuracy. *Law and Human Behavior*, vol. 4, nr. 4, 303–313.

85. Se Luus, C.A.E. og Wells, G.L. (1991), jf. fotnote 80.

86. Wogalter, M.S., Malpass, R.S. og McQuiston, D.E. (2004). A national survey of US police on preparation and conduct of identification lineups. *Psychology, Crime & law*, vol. 10, nr. 1, 69–82.

uskyldig.⁸⁷⁸⁸ Det knyttes imidlertid flere utfordringer til sistnevnte utvalgsmetode, blant annet en forutsetning om at mistenkte ikke avviker fra vitnets opprinnelige beskrivelse.⁸⁹ Nyere studier har dessuten ikke funnet den ene metoden tryggere enn den andre.⁹⁰ Forskningen om hvordan konfrontasjonsgruppen er strukturert eller satt sammen, gir med andre ord ingen grunn til å forandre føringene som gis i Riksadvokatens rundskriv (punkt 6), hvor det fremgår at figurantene skal velges ut med bakgrunn i mistenktes utseende.

4.5 Relativ bedømmelse versus absolutt bedømmelse

Som beskrevet ovenfor er det å sørge for en rettferdig konfrontasjonsgruppe, i form av en god struktur, en grunnleggende forutsetning for et pålitelig resultat. Dette er imidlertid verken nok til å forstå hvorfor feilaktige vitneidentifikasjoner forekommer, eller forhindre at dette skjer.

En psykologisk prosess som kan være med på å forklare hvorfor feilidentifiseringer forekommer, er menneskets tendens til å foreta *relative* bedømmelser. Elimineringmetoden er kjent for oss alle, og det finnes god empirisk støtte for at øyevitner har en tendens til å plukke ut det medlemmet av en konfrontasjonsgruppe som likner mest på deres hukommelse av gjerningsmannen, sammenliknet med de andre medlemmene av gruppen.⁹¹ Dette kan ved første øyekast virke som en opplagt og logisk måte å foreta et valg på, men det kritiske aspektet ved denne tendensen blir tydeligere hvis vi tenker oss hvilke konsekvenser den har for konfrontasjonsgrupper der gjerningsmannen ikke er til stede. Under slike betingelser vil det fremdeles være noen i konfrontasjonsgruppen som likner gjerningsmannen mer enn andre, og en identifisering på bakgrunn av en slik prosess blir følgelig feilaktig.

En norsk, uoppklart drapssak illustrerer poenget. I 1999 ble 12 år gamle Kristin Juel Johannesen funnet drept i Hedrum, utenfor Larvik. Etter lengre tids etter-

87. Wells, G.L., Rydell, S.M. og Seelau, E.P. (1993). The selection of distracters for eyewitness lineups. *Journal of Applied Psychology*, vol. 78, nr. 5, s. 835–844.

88. Malpass, R.S., Tredoux, C. G. og McQuiston-Surrett, D. (2006). Lineup construction and lineup fairness. I: R.C.L. Lindsay, D.F. Ross, J.D. Read og M.P. Toglia (red.) *Handbook of eyewitness psychology. Volume 2. Memory for people*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.

89. Se Wells, G.L. mfl. (1993), jf. fotnote 85.

90. Se Darling, S., Valentine, T. og Memon, A. (2008), jf. fotnote 77.

91. Wells, G.L. (1984). The psychology of lineup identifications. *Journal of Applied Social Psychology*, vol. 14, nr. 2, s. 89–103. Se også Wells mfl. (1998), jf. fotnote 5.

forskning ble en 25 år gammel mann mistenkt og pågrepet for drapet. Mistenkte forklarte til politiet at han var uskyldig, men ble ikke trodd. Et sentralt vitne i saken plukket ut mistenkte i en fotokonfrontasjon hos politiet. Det var da gått 7 måneder siden vitnet gjorde sin observasjon. Under rettssaken kom det imidlertid frem at vitnet ikke lenger var så sikker på om den tiltalte var den samme mannen som hun hadde sett den kvelden drapet på Kristin fant sted. Som referert i *Aftenposten* uttalte kvinnen fra vitneboksen: «Jeg pekte ut han fordi det var han som lignet mest.»⁹² Mannen ble for drapet på Kristin dømt til 12 års fengsel og 240 000 kroner i erstatning til Kristins foreldre, men ble senere frikjent på bakgrunn av nye DNA-analyser som viste at hårstrået som ble funnet på åstedet, med sikkerhet ikke kunne ha tilhørt han.⁹³

En undersøkelse utført av Dunning og Stern (1994) illustrerer problemene med relative bedømmelser ytterligere. I etterkant av en iscenesatt forbrytelse med påfølgende vitnekonfrontasjon ble vitnene spurt om hvordan de hadde gått frem i sitt forsøk på å identifisere den aktuelle gjerningsmannen. De vitnene som rapporterte at de hadde benyttet seg av en relativ prosess gjennom elimineringsmetoden, viste seg å ta oftere feil enn de vitnene som ikke kunne gjøre rede for noen bevisst avgjørelsesprosess, men som isteden hadde opplevd at de bare automatisk gjenkjente ansiktet til den personen de plukket ut.⁹⁴ I tråd med dette tyder flere studier på at vitner som klarer å identifisere riktig gjerningsmann, viser seg å bruke kortere tid på å komme frem til en beslutning enn de som identifiserer feil person.⁹⁵ Forskningsresultatene gir god støtte til antagelsen om at feilaktige identifikasjoner er et resultat av en relativ bedømmelsesprosess, en kognitiv prosess som man jo logisk kan anta vil ta lenger tid enn en automatisk gjenkjenning.

Den relative bedømmelsesprosessen står altså i kontrast til en såkalt *absolutt* bedømmelse, hvor vitnet, i motsetning til å sammenlikne de ulike medlemmene av en konfrontasjonsgruppe opp mot hverandre, automatisk bruker sin egen hu-

92. *Aftenposten*, 15. desember 2001. Vitne i Hedrum-saken ikke lenger sikker, men «han lignet mest».

93. *Aftenposten*, 1. mars 2003. Frikjennes for drap uten rettssak.

94. Dunning, D. og Stern, L.B. (1994). Distinguishing accurate from inaccurate eyewitness identifications via inquiries about decision processes. *Journal of Personality and Social Psychology*, vol. 67, nr. 5, s. 815–835.

95. Sporer, S.L. (1993). Eyewitness identification accuracy, confidence, and decision times in simultaneous and sequential lineups. *Journal of Applied Psychology*, vol. 78, nr. 1, s. 22–33. Se også Wells og Olson (2003), jf. fotnote 49.

kommelse som sammenlikningsgrunnlag. På bakgrunn av dette vil enhver variabel som kan være med på å redusere tendensen til relativ bedømmelse og øke tendensen til absolutt bedømmelse, være med på å redusere sjansen for at feilaktige identifikasjoner vil forekomme.

4.6 Presentasjonsmetode: simultan versus sekvensiell

En systemvariabel som nettopp har dette potensialet, handler om hvordan politiet velger å presentere selve konfrontasjonsgruppen for et potensielt vitne. I en tradisjonell vitnekonfrontasjon blir vitnet presentert for den mistenkte og figurantene samtidig. Som påpekt ovenfor kan dette foregå på flere ulike måter, men hovedpoenget her er altså at hele konfrontasjonsgruppen blir vist simultant. De aller fleste vitnekonfrontasjonene som utføres i USA, benytter seg av en slik fremgangsmåte.⁹⁶ Gjennom Riksadvokatens rundskriv (1933) anbefales også norsk politi en simultan visning i sine vitnekonfrontasjoner. På bakgrunn av kunnskap omkring øyevitners tendens til relativ bedømmelse og ikke minst farene ved dette har imidlertid Lindsay og Wells (1985) foreslått en alternativ måte å presentere konfrontasjonsgruppen på, nemlig sekvensielt.⁹⁷

I sin banebrytende undersøkelse arrangerte Lindsay og Wells en hendelse med 240 uvitende deltagere (vitner) til stede. Halvparten av vitnene ble presentert for en tradisjonell, simultan konfrontasjon, mens den resterende halvparten fikk se en sekvensiell presentasjon av den samme gruppen. Ved den sekvensielle presentasjonen fikk deltagerne se ett og ett bilde av de ulike konfrontasjonsmedlemmene, og måtte for hvert medlem uttale seg om vedkommende var eller ikke var den faktiske gjerningsmannen før de fikk se neste bilde. Deltagerne fikk beskjed om å bruke så lang tid de ville på hvert bilde, men at de kun fikk se de enkelte bildene én gang. Dette ble gjort for å forhindre tendensen til relativ bedømmelse, og isteden fremme bruken av en absolutt bedømmelse av bildene. Den faktiske gjerningsmannen kunne enten være eller ikke være til stede blant figurantene. Resultatene viste tydelig at sekvensiell presentasjon av konfrontasjonsgruppen

96. Steblay, N., Dysart, J., Fulero, S. og Lindsay, R.C.L. (2001). Eyewitness accuracy rates in sequential and simultaneous lineup presentations: A meta-analytic comparison. *Law and Human Behavior*, vol. 25, nr. 5, s. 459–473.

97. Lindsay, R.C.L. og Wells, G.L. (1985). Improving eyewitness identifications from lineups: simultaneous versus sequential lineup presentation. *Journal of Applied Psychology*, vol. 70, nr. 3, s. 556–564.

signifikant reduserte antall falske identifikasjoner sammenliknet med den tradisjonelle, simultane prosedyren, uten å ha noen signifikant innvirkning på antall korrekte identifikasjoner.

I en meta-analyse på bakgrunn av 23 ulike studier kom forskerne frem til et mer differensiert, men dog liknende resultat. De fant at simultan presentasjon av konfrontasjonsgruppen førte til et høyere antall korrekte identifikasjon (50 % versus 35 %) der hvor gjerningsmannen var til stede i konfrontasjonsgruppen. Under disse betingelsene viste det seg altså å være lettere å gjenkjenne gjerningsmannen hvis man fikk se alle konfrontasjonsmedlemmene samtidig. I de konfrontasjonsgruppene hvor gjerningsmannen ikke var til stede blant figurantene, hadde imidlertid den sekvensielle fremgangsmåten klare fordeler. Under disse betingelsene viste det seg at 72 % av deltagerne klarte å avstå fra å feilaktig plukke ut et medlem av konfrontasjonsgruppen, sammenliknet med bare 49 % av de som så en simultan konfrontasjon. Følgelig var det altså færre feilidentifikasjoner ved de sekvensielle konfrontasjonsgruppene (28 %) enn ved de simultane konfrontasjonene (51 %).⁹⁸

Det sentrale, minnep psykologiske poenget er at mennesker som presenteres for en sekvensiell visning av bilder, tvinges til å vurdere de enkelte bildene opp imot sitt eget minne fra hendelsen (absolutt bedømming). Ved simultane presentasjoner kan vitnene henge seg opp i de ulike bildene og vurdere dem opp imot hverandre (relativ bedømming).

Oppsummerer man disse resultatene, kan det altså se ut som om den sekvensielle fremgangsmåten fører til en større grad av tilbakeholdenhet hos vitnene. Det vil si at de som blir utsatt for sekvensiell konfrontasjon, sjeldnere velger å plukke ut et av konfrontasjonsmedlemmene. Det betyr at i de konfrontasjonsgruppene hvor gjerningsmannen faktisk er til stede, vil bruken av denne fremgangsmåten kunne gå på bekostning av antall korrekte identifikasjoner, mens den på den andre siden vil være med på å beskytte mot feilidentifisering av uskyldig mistenkte individer. På tross av visse begrensninger konkluderer analysen med at den sekvensielle presentasjonsmåten har klare fordeler fremfor den simultane – hvis man legger avgjørende vekt på betydningen av å unngå utpeking av feil gjerningsmann med påfølgende uriktig domfellelse.

98. Se Steblay, N. mfl. (2001), jf. fotnote 94.

Det er i denne anledning verdt å merke seg at flere forskere argumenterer for at reduksjonen i antall korrekte identifiseringer ved den sekvensielle fremgangsmåten ikke er annet enn en reduksjon i heldige eller kalkulerete gjetninger.⁹⁹

Dette ser også ut til å være den generelle oppfatningen blant eksperter på området: 81 % av forskerne som ble spurt, mente at den såkalte sekvensielle overlegenheten var et svært robust vitenskapelig funn.¹⁰⁰

Senere har forskere imidlertid blitt opptatt av å nyansere dette bildet. Selv om sekvensiell presentasjon beviselig reduserer tendensen til relativ bedømmelse, og således også feilaktige identifikasjoner, har søkelyset i større grad blitt rettet mot de mulige negative aspektene ved den sekvensielle presentasjonsmåten. En generell innsigelse er at de robuste funnene til fordel for en sekvensiell visning i all vesentlighet er identifisert gjennom laboratoriestudier. Som påpekt av Memon og Gabbert (2003) er det i reelle saker en stor sannsynlighet for at gjerningsmannen kan ha forandret utseende i tiden mellom den aktuelle hendelsen og konfrontasjonstidspunktet. Denne variabelen fanges imidlertid ikke opp av laboratorieundersøkelser, hvor forsøkspersonene som regel blir testet umiddelbart etter eksponering av gjerningsmannen. Memon og Gabbert testet denne variabelen i sin studie, og fant at når gjerningsmannen hadde forandret utseende, så var den sekvensielle presentasjonsmetoden assosiert med både færre responser totalt, samt et lavere antall korrekte responser, sammenliknet med en simultan fremvisning. Forskere har derfor innsett at behovet for mer spesifikk forskning og kunnskap rundt dette temaet fremdeles er til stede.^{101,102}

I sin bok *Witness identification in criminal cases* oppsummerer Wilcock, Bull og Milne slik (vår oversettelse):¹⁰³

99. Penrod, S. (2003). Eyewitness Identification Evidence. How Well Are Witnesses and Police Performing? *Criminal Justice Magazine*, vår 2003, vol. 18, nr. 1, s. 36–47, 54. Se også Steblay mfl. 2001, jf. fotnote 94.

100. Kassin, S.M. (1998). Eyewitness Identification Procedures: The Fifth Rule. *Law and Human Behavior*, vol. 22, nr. 6, s. 649–653.

101. Memon, A. og Gabbert, F. (2003). Unraveling the effect of sequential lineup. *Applied Cognitive Psychology*, nr. 6, s. 703–714.

102. McQuiston-Surrett, D., Malpass, R.S. og Tredoux, C.G. (2006). Sequential vs. simultaneous lineups: A review of methods, data and theory. *Psychology, Public Policy and Law*, vol. 12, nr. 2, s. 137–169.

103. Se note 71 s. 131.

«Med bakgrunn i tilgjengelig forskning angående sekvensiell presentasjon mener vi at det vil være prematurt å trekke den konklusjonen at sekvensiell presentasjon (som anbefalt av mange forskere) er å foretrekke fremfor simultan presentasjon.»

Like fullt, og som påpekt av Granhag og Christianson: Poenget med vitnekonfrontasjoner er ikke å anvende den metoden som gjør vitnene mest villige til å forsøke en identifisering. Hensikten må være å anvende den metoden som gir det mest pålitelige resultatet. Det gjør, påpeker de, den sekvensielle fremvisningen. Granhag og Christianson støtter seg i den anledning til den (foreløpig) siste meta-analysen av studier som direkte har sammenliknet sekvensielle og simultane vitnekonfrontasjoner. Meta-analysen, som inkluderer ca. 70 studier og 10 000 vitner, er ennå ikke publisert, men presentert av Steblay på en internasjonal konferanse i 2007.¹⁰⁴ Granhag og Christiansons primære begrunnelse for sin anbefaling av den sekvensielle presentasjonsmetoden ligger i metodens overlegne resultater i de tilfellene der gjerningsmannen ikke er til stede i konfrontasjonen. «I dessa situationer leder den sekvensielle varianten till ungefär hälften så många felaktiga utpekanden som den simultana varianten».¹⁰⁵ At gjerningsmannen ikke nødvendigvis er til stede i konfrontasjonen, er selvsagt noe politiet må ta høyde for: Når politiet føler seg sikre på gjerningsmannens identitet, arrangerer de normalt ikke vitnekonfrontasjoner.

4.7 Sosial påvirkning og behovet for dobbel-blind administrering

De to neste systemvariablene vi vil trekke frem, dreier seg begge om konfrontasjonslederens rolle under konfrontasjonsgjennomføringen. Klassiske psykologiske studier, som Solomon Aschs konformitetsstudier og Stanley Milgrams lydighetsstudier, viser tydelig at vi mennesker har en tendens til å la oss påvirke av andre mennesker, og spesielt av individer vi har respekt for.¹⁰⁶ Nyere vitnepsykologiske undersøkelser demonstrerer, i tråd med den klassiske forskningen, at konfrontasjonslederens instruksjoner og/eller eventuelle tilbakemeldinger til vitnet både før, under og i etterkant av en vitnekonfrontasjon kan ha stor innvirkning på

104. Granhag, P.A. og Christianson S.Å. (2008). Vittneskonfrontationer. I: *Handbok i rättspsykologi*. Granhag og Christianson (red.). Stockholm: Liber, s. 285.

105. Ibid. s. 284 Sekvensiell fremvisning er da også anbefalt i det svenske instruksverket. Se Rikspolisstyrelsen (2005), jf. fotnote 55.

106. Forsyth, D. R. (1999). *Group dynamics*. Belmont: Wadsworth Publishing Company, s. 175 og 208.

påliteligheten av vitneidentifikasjonene. Det vil således være svært viktig å påse at disse individene opptrer så korrekt som overhodet mulig for å forhindre mulig påvirkning av vitnet. Denne holdningen er da også nedfelt som et grunnleggende prinsipp i det instruksverket norsk politi forholder seg til (påtaleinstruksen § 8-6 fjerde ledd). Påtaleinstruksen sier imidlertid ingenting om hvordan prinsippet skal etterleves rent praktisk. Derimot har omfattende forskning identifisert kritiske variabler, og på bakgrunn av dette kommet med konkrete anbefalinger som, dersom de følges, eliminerer konfrontasjonslederens mulighet for å påvirke vitnet.

Det var Malpass og Devine som først stilte spørsmålet om konfrontasjonslederens instruksjoner i forkant av en vitneidentifikasjon på en systematisk måte. Etter å ha vært vitne til en iscenesatt forbrytelse ble deltagerne i deres studie bedt om å delta i en vitnekonfrontasjon. Konfrontasjonslederen fortalte halvparten av vitnene i forkant av konfrontasjonen at han trodde gjerningsmannen var til stede blant figurantene. Den andre halvparten ble imidlertid gjort oppmerksom på at gjerningsmannen enten kunne være eller ikke være til stede i gruppen. Denne instruksjonen viste seg å være svært utslagsgivende i de konfrontasjonsgruppene der gjerningsmannen var fraværende. Av de som ble fortalt at konfrontasjonslederen trodde at gjerningsmannen muligens var til stede, plukket 78 % ut en figurant som gjerningsmann. Kun 33 % av de som mottok advarselen, begikk samme feil. Å informere vitnene om at gjerningsmannen ikke nødvendigvis var til stede blant figurantene, hadde imidlertid liten negativ innvirkning med hensyn til korrekte identifikasjoner: Av de som mottok informasjonen, klarte 87 % å identifisere gjerningsmannen når han var til stede.¹⁰⁷

Stebly utførte en meta-analyse av forskningslitteraturen på dette området, og kom frem til at effekten av å inkludere instruksjonen om at gjerningsmannen ikke nødvendigvis var til stede blant figurantene, var både stor og konsistent. Det viste seg at sjansen for feilidentifisering ble redusert med hele 42 % hvis vitnene mottok denne instruksjonen.¹⁰⁸

Instruksjonen hadde, som i Malpass og Devines originalstudie, imidlertid svært liten effekt på antall korrekte identifikasjoner.

107. Malpass, R. S. og Devine, P.G. (1981). Eyewitness identification: Lineup instructions and the absence of the offender. *Journal of Applied Psychology*, vol. 66, nr. 4, 482–489.

108. Stebly, N.M. (1997). Social influence in eyewitness recall: a meta-analytic review of lineup instruction effects. *Law and Human behavior*, vol. 21, nr. 3, 283–297.

Ut ifra dette kan det altså se ut som om vitner har en tendens til intuitivt å anta at gjerningsmannen er til stede i konfrontasjonsgruppen. En mulig årsak til dette har nok bakgrunn i en generell respekt for politiet og dets arbeid, og et genuint ønske om å være til hjelp fra vitnets eller den fornærmedes side. Hvis så er tilfelle, er sjansen for bruk av en relativ bedømmelse stor. Dersom et vitne er av den godtroende oppfatning at politiet ikke ville innkalt til en vitnekonfrontasjon med mindre de var sikre på at den skyldige var blant figurantene, samtidig som de ønsker å være til hjelp, så er sannsynligheten for at de plukker ut den personen i konfrontasjonsgruppen som likner mest, relativt høy. En viktig systemvariabel er derfor å inkludere en slik instruksjon for å justere vitnets virkelighetsbilde, og således oppfordre dem til å benytte seg av en mer absolutt bedømmelsesprosess. Som påpekt av Smith var slike instruksjoner inkludert i britiske instruksjoner allerede i 1978. Smith anfører på samme side: «I Skandinaviens findes ikke sådanne regler, men meget taler for at indføre noget lignende.»¹⁰⁹

Hvilke instruksjoner vitnet mottar i forkant av en vitnekonfrontasjon, kan altså ha stor innvirkning på identifikasjonsprosessen. Hva som blir sagt og gjort underveis eller i etterkant, kan imidlertid også være utslagsgivende. I en undersøkelse var forskerne opptatt av å studere hvorvidt konfrontasjonslederens kunnskap om den mistenktes identitet kunne føre til påvirkning av vitner, og således ha noen innvirkning på vitners identifikasjonsprestasjoner. Deltagerne i undersøkelsen ble vilkårlig plassert i en av to grupper, enten som vitne eller som forsøksleder. En forbrytelse ble iscenesatt, og vitnene ble bedt om å identifisere de to gjerningsmennene ut ifra en fotokonfrontasjon. De faktiske gjerningsmennene var imidlertid ikke representert i konfrontasjonsgruppen, noe konfrontasjonslederne var uvitende om. Halvparten av konfrontasjonslederne fikk derimot uriktig informasjon om hvem som var den mistenkte blant figurantene, mens den resterende halvparten forble uvitende. Resultatene viste at konfrontasjonslederens kunnskap om den mistenktes identitet påvirket vitnene i deres identifikasjoner. Det var flere vitner som identifiserte den mistenkte (som jo faktisk var uskyldig) der hvor konfrontasjonslederen visste hvem dette var. Dette tyder på at konfrontasjonslederne på en eller annen måte må ha gitt vitnene noen hint i retning av den mistenkte. Dette

109. Smith. E. (1986). *Vidnebeviset*. København: G.E.C. Gads Forlag, s. 538.

kan skje enten bevisst eller ubevisst i form av verbale ytringer, ansiktsuttrykk, eller kroppsbevegelser.¹¹⁰

Tilbakemeldinger i etterkant av en vitnekonfrontasjon har vist seg å ha en annen, men like alvorlig, innvirkning på vitnet. Flere uavhengige studier viser at vitner som begår en feilaktig identifisering av en uskyldig person, men som i etterkant mottar tilbakemeldinger som: «Et annet vitne identifiserte også denne personen»,¹¹¹ eller: «Bra, du identifiserte den mistenkte»,¹¹²¹¹³ øker vitnets egen subjektive sikkerhet om at de identifiserte korrekt person. Videre fører slike tilbakemeldinger til at vitnet i tillegg har større sannsynlighet for å overdrive med hensyn til andre aspekter ved vitnemålet i en senere retts sak, som for eksempel hvor godt de så gjerningsmannen, eller hvor lett de syntes det var å foreta identifikasjonen. Som nevnt innledningsvis gir dette grunn til bekymring fordi vitnets inntrykk av subjektiv sikkerhet har vist seg å ha en stor innvirkning på en jurys evaluering av deres vitnemål, hvor sikrere vitner blir vurdert som mer pålitelige.¹¹⁴

På bakgrunn av dette vil enhver variabel som kan være med på å redusere sjansen for sosial påvirkning av vitnet, enten det skjer på et bevisst eller på et mer subtilt nivå, være med på å redusere sjansen for at feilaktige identifikasjoner forekommer. En måte å møte dette problemet på er å sørge for at de etterforskerne som skal administrere vitnekonfrontasjonen, ikke selv vet hvem av personene i konfrontasjonsgruppen som er den mistenkte.¹¹⁵ Denne formen for administrering, såkalt dobbel-blind administrering, hvor verken vitnet eller forsøkslederen vet hvem som er den mistenkte, kan spores tilbake til generell vitenskapelig forskning. Dersom man for eksempel ønsker å finne ut om et bestemt medikament har en medisinsk virkning eller ei, er det vanlig å gi halvparten av forsøkspersonene

110. Phillips, M.R., McAuliff, B. D., Kovera, M. B. og Cutler, B. L. (1999). Double-blind photoarray administration as a safeguard against administer bias. *Journal of Applied Psychology*, nr. 84, s. 940–951.

111. Se Luus, C.A.E. og Wells, G.L. (1994), jf. fotnote 29.

112. Wells, G.L. og Bradfield, A. L. (1998). «Good, you identified the suspect»: feedback to eyewitnesses distorts their reports of the witnessing experience. *Journal of Applied Psychology*, vol. 83, nr. 3, s. 360–376.

113. Douglass, A.B. og Steblay, N. (2006). Memory distortion in eyewitnesses: A meta-analysis of the post-identification feedback effect. *Journal of Applied Psychology*, nr. 20, s. 859–869.

114. Cutler, B.L., Penrod, S. D. og Dexter, H. R. (1990). Juror sensitivity to eyewitness identification evidence. *Law and Human Behavior*, vol. 14, nr. 2, s. 185–191. Se også Luus, C.A.E. og Wells, G.L (1994), jf. fotnote 29.

115. Se Wells, G.L. mfl. 1998, jf. fotnote 5.

det aktuelle medikamentet, mens den andre halvparten får et blindpreparat uten noen spesiell virkning. I en slik situasjon er det helt avgjørende at alle parter er uvitende om hvem som har fått hvilke medikamenter, for å forhindre forekomsten av såkalte placeboeffekter, det vil si at den terapeutiske virkningen kan tilskrives andre, ikke-medisinske faktorer, som for eksempel sosial påvirkning eller forventning.¹¹⁶ Som påpekt av Magnussen¹¹⁷ er en slik fremgangsmåte en forutsetning for at seriøse medisinske tidsskrifter i dag vil anta artikler som omhandler utprøving av nye medikamenter. Forskere har påpekt at disse høye kravene også bør gjelde i forhold til identifikasjonssituasjonen. En dobbel-blind administrering eliminerer praktisk talt sjansen for at vitnet kan bli utsatt for påvirkning fra konfrontasjonslederen både før, under og i etterkant av identifikasjonen, nettopp fordi grunnlaget for påvirkning, kunnskap omkring den mistenkte, blir fjernet.

På oppdrag fra justisministeren i USA ble Wells og medarbeidere (1998) bedt om å foreslå nye retningslinjer for avhør og vitnekonfrontasjon. På bakgrunn av en omfattende gjennomgang av forskningslitteraturen, hvorav deler er blitt gjengitt her, utarbeidet forskerne fire anbefalinger med hensyn til gjennomføring av en vitnekonfrontasjon:

- Dobbel-blind administrering
- Informasjon om muligheten for at den faktiske gjerningsmannen ikke nødvendigvis er til stede i konfrontasjonsgruppen
- At den mistenkte ikke skal skille seg ut fra de andre figurantene
- At konfrontasjonslederen umiddelbart etter identifikasjonen skal spørre vitnet om hvor sikker han eller hun er på sin avgjørelse¹¹⁸

Det fremgår videre av deres rapport at en sekvensiell presentasjonsform foretrekkes, men at metoden ikke ble inkludert som en konkret anbefaling fordi ekspertgruppen fryktet at for mange (nye) rutiner ville bli vanskelig å gjennomføre i

116. Atkinson, R.L., Atkinson, R.C., Smith, E.E., Bem, D.J. og Nolen-Hoeksema, S. (2000). *Hilgard's introduction to psychology* (13. utgave). Forth Worth: Harcourt College Publishers, s. 590.

117. Se fotnote 34 s. 150.

118. Selv om konfrontasjonslederen er *blind* når konfrontasjonen gjennomføres, vil vitnet etter hvert (for eksempel gjennom media), og i alle fall under en eventuell rettssak, få en form for tilbakemeling. Følgelig er den mest pålitelige vurderingen av vitnets subjektive sikkerhet den som tar utgangspunkt i vitnets umiddelbare (upåvirkede) beslutning.

praksis.¹¹⁹ Året etter ble anbefalingene inntatt i en ny håndbok om vitnekonfrontasjoner, utgitt av U.S. Department of Justice.¹²⁰

Flere land, blant annet England og Sverige, har utarbeidet eksplisitte og detaljerte regler som regulerer gjennomføringen av vitnekonfrontasjonen på bakgrunn av oppdatert vitenskapelig forskning. I alle reglene er de fire ovennevnte anbefalingene inkludert.¹²¹

Det norske instruksverket var godt da det kom, faktisk et forbilde for Nederland, som fortsatt bruker betegnelsen *Oslo-confrontatie* når de taler om personkonfrontasjon.¹²² I dag mangler imidlertid det norske rundskrivet de to første og delvis også den siste anbefalingen i Wells og medarbeideres innflytelsesrike rapport. Regelverket bør følgelig oppdateres.

5. Kritiske punkter i Grefsen-saken

Etterforskningsstadiet. Som tidligere anført er det ingenting som tyder på at etterforskeren som gjennomførte fotokonfrontasjonen med fornærmede i Grefsen-saken, ikke forholdt seg til gjeldende retningslinjer. Problemet med denne og trolig også de aller fleste andre konfrontasjoner som gjennomføres i norsk politi, er altså at retningslinjene ikke er oppdatert. Det mest åpenbare problemet er at gjeldende metodikk ikke inkluderer informasjon om hvordan politiet skal instruere vitnet før konfrontasjonen starter. Uten informasjon kan paradoksalt nok de mest hjelpsomme vitnene bli den uskyldiges verste fiende. Som påpekt av Granhag og Christianson (2008 s. 280):

«Om det finns brister i en instruktion av detta slag – och om den misstänkte är oskyldig, men lik den faktiska gärningsmannen – så finns en markant ökad risk för ett felaktigt utpekande.»

119. Se Wells, G.L. mfl. (1998) s. 31, jf. fotnote 5 for en mer detaljert begrunnelse.

120. Blind administrering ble anbefalt i retningslinjene fra U.S. Department of Justice (1999), men ikke gjort obligatorisk i påvente av resultater fra prøveprosjekt (s. 9). I dag har flere stater og en rekke jurisdiksjoner (byer og politidistrikt) innført obligatorisk blind administrering. (Se URL: www.innocenceproject.org og The National Association of Criminal Defense Lawyers og deres oversikt over State legislation, URL: http://www.nacdl.org/sl_docs.nsf/freeform/SLN_by_State (siste lesedato 10. februar 2009).)

121. Se Home Office 2004 og Rikspolisstyrelsen 2005, jf. fotnote 52 og 54.

122. Van Koppen, P.J. og Wagenaar, W.A. (2002). *Herkennen van gezichten*. I: P.J. van Koppen, D.J. Hessing, H.L.G.J. Merckelbach og H.F.M. Cromag (red.). *Het Rech van Binnen. Psychologie van het Recht*. Deventer: Kluwer BV, s. 548.

I artikkelens innledning gjengav vi fornærmedes forklaring fra fotokonfrontasjonen. Her forklarte hun blant annet at «[bilde nr. 2] lignet veldig mye og at ingen av de andre bildene lignet». Uttalelsen tyder på at politiet ikke har informert fornærmede om at gjerningsmannen ikke nødvendigvis var med i fotomontasjen.¹²³ Videre kan dette tyde på at mangelfull informasjon til vitnet, i tråd med forskernes advarsler, kan ha medvirket til at fornærmede plukket ut den som lignet mest (relativ bedømmelse).

Etterforskeren som gjennomførte fotokonfrontasjonen, visste selv hvem den mistenkte var. Han var således ikke *blind*, og selv om etterforskeren aldri bevisst avslørte sin viten ovenfor fornærmede, kan verken han eller vi utelukke at det hjelpsomme vitnet ubevisst fanget opp signaler under eller etter sin identifisering av mistenkte. Fordi etterforskeren selv ikke var blind, kunne han følgelig heller ikke informere vitnet om at han ikke visste hvem den mistenkte var. Det bør politiet gjøre for å forebygge situasjoner der vitnet søker etter signaler fra etterforskeren.¹²⁴

Av påtaleinstruksens § 8–6 fjerde ledd fremgår det at politiet må benytte en fremgangsmåte under konfrontasjoner «som så vidt mulig utelukker *mistanke om påvirkning* og risiko for gal identifikasjon» (vår utheving). I lys av dagens teknologi tolker vi instruksjonen som et krav om at alle vitnekonfrontasjoner skal tas opp, i alle fall på lyd og helst med video. Opptak av vitnekonfrontasjoner anbefales av nær sagt alle forskere.¹²⁵ Kassin anser videoopptak som «arguably the most important rule of all», og begrunner sine anbefalinger med at videoopptak blant annet vil gi et objektivt bilde, både av politiets fremgangsmåte og av vitnets beslutning.¹²⁶ Videre leser vi de overordnede prinsippene i påtaleinstruksjonen som et krav til *blind* administrering. Ikke bare fordi en slik metodikk så vidt mulig utelukker mistanke om påvirkning. Forskning viser at denne og øvrige anbefalinger reduserer risikoen for gal identifikasjon.

123. I tilknytning til det sakkyndige oppdraget A. Rachlew ble gitt av påtalemyndigheten, gjennomførte han et intervju med etterforskeren som gjennomførte fotokonfrontasjonen. Etterforskeren bekreftet at han fulgte Riksadvokatens rundskriv og den sparsommelige opplæringen han har fått, og at han ikke hadde gitt fornærmede instruksjoner om at gjerningsmannen ikke nødvendigvis var med i fotomontasjen.

124. Se Wells, G.L. mfl. (1998), jf. fotnote 5.

125. Se for eksempel Granhag, P.A. og Christianson, S-Å. (2008) s. 280, jf. fotnote 101.

126. Kassin, S.M. (1998). Eyewitness Identification Procedures: The Fifth Rule. *Law and Human Behavior*, vol. 22, nr. 6, s. 649–653.

Da Oslo politidistrikt tillot fornærmede å delta i en ny identifiseringstest (personkonfrontasjon), hvor den mistenkte var den *eneste personen* som gikk igjen fra den første testen (foto), ble vondt til verre for den uskyldige. Politiet brøt med gjeldende retningslinjer (Riksadvokatens rundskriv, punkt 11) og skapte en situasjon som fremprovoserte en feilattribusjon. Isolert sett var det ingen feil ved sammensetningen av personkonfrontasjonen. Det har Stridbeck og Mestad testet¹²⁷, men blant annet fordi menneskets episodiske hukommelse påvirkes kontinuerlig, ble det vanskelig for fornærmede å skille mellom den hun kjente igjen bra bildet og den hun kjente igjen fra virkeligheten. Vitners subjektive sikkerhet er ingen god indikator på pålitelighet¹²⁸, og som påpekt av Stridbeck og Mestad: «På bakgrunn av vitnepsykologisk forskning må man legge til grunn at når et vitne først har utpekt en uskyldig er det svært sannsynlig at hun vil utpeke ham også ved en senere konfrontasjon.»

Påtale- og domstolsstadiet. Vi har ingen informasjon om hva riksadvokatembetet la vekt på da det omgjorde politiets innstilling. Like fullt, fornærmedes subjektive sikkerhet og det faktum at politiet tilsynelatende hadde fulgt gjeldende instruksjoner for vitnekonfrontasjoner, må ha påvirket deres beslutning. Riksadvokaten, og mange med ham, har i lengre tid vært bekymret over den lave andelen av voldtekssaker som oppklares, påtales og pàdømmes.¹²⁹ Fornærmede og hennes bistandsadvokat argumenterte aktivt for at embetet skulle omgjøre politiets henleggelse, både gjennom formelle klageskriv og gjennom media. Forskning har dokumentert at politiets beslutninger påvirkes av eksterne faktorer.¹³⁰ I hvilken grad påtalemyndigheten påvirkes av oppklaringspress og andre variabler som forsterker menneskelige bekreftelsesfeller, er imidlertid et forsømt forskningstema.¹³¹ Uten informasjon eller forskningsbasert kunnskap blir det meningsløst å spekulere om hvorvidt og eventuelt i hvilken grad de utenforliggende omstendighetene påvirket embetets beslutning.

127. Stridbeck, U. og Mestad, I. (2009). Det troverdige vitnet – den uskyldiges verste fiende. *Juristkontakt* nr. 5-2009.

128. Se fotnote 34, side 127.

129. NOU (2008: 4). *Fra ord til handling. Bekjempelse av voldtekt krever handling*. Norges offentlige utredninger. Justis- og politidepartementet.

130. Ask, K. og Granhag, P.A. (2008). Psykologiske påverkansfaktorer ved utredningsarbeid. I: P.A. Granhag og S.-Å. Christianson (red.). *Handbok i rettspsykologi*. Stockholm: Liber.

131. I Ask, K. og Granhag, P.A. 2008 s. 171, jf. fotnote 124.

Av den første dommen fra Oslo tingrett (2004) kan det synes som om domstolen vurderte vitnebeviset ut ifra en generell evaluering av fornærmedes troverdighet. Som presentert innledningsvis fremgår det av dommen at «[r]ettens bevisvurdering må ta utgangspunkt i fornærmedes forklaring, som retten har funnet troverdig», og videre at «[f]ornærmede har ikke vært i tvil om at tiltalte er rett gjerningsmann. Hennes forklaring er svært troverdig». Dette og tilsvarende vitnebevis handler ikke primært om troverdighet. Det er identifiseringens *pålitelighet* som er det avgjørende punkt. Som påpekt av Magnussen og medarbeidere:¹³²

«Når retten skal vurdere øyenvitner, melder det seg to spørsmål: For det første, er vitnet troverdig? Og for det andre, er vitnet pålitelig?»

For å vurdere påliteligheten må beslutningstakeren for det første ha kjennskap til relevante estimat- og systemvariabler, og dernest kritisk evaluere disse i lys av sakens faktum. Først når det er gjort, blir det meningsfylt å påstå at de juridiske beslutningene treffes etter en samlet bevisvurdering.

De som leder, kontrollerer, vurderer og bedømmer bevisene som produseres i politiets avhør, er jurister. Et nærliggende spørsmål blir hvor juristene får sin innsikt fra. Påtalemyndighetens jurister har samme grunnutdannelse som dommerne. Forsvarerne likeså. Grefsen-saken støtter opp under Magnussen og medarbeideres påstand om at utdannelsen ikke gir juristene tilstrekkelig kunnskap om de faktorene som påvirker påliteligheten av vitnebevis.¹³³ Etter sin relativt omfattende spørreundersøkelse av 157 dommere konkluderte forskerne med at norske dommere i stor grad trekker veksler på psykologisk folklore i sine evalueringer av vitnebevis. Det er bekymringsfullt og virker fornuftstridig i lys av juristenes egne karakteristikk av vitnebeviset som det *viktigste bevis*.¹³⁴

I tråd med forskningen på området demonstrerer Grefsen-saken at vitneidentifikasjoner står meget sterkt som bevis i straffesaker, også i Norge. Feil i gjenomføringen av vitnekonfrontasjoner er vanskelig eller umulig å rette opp. På tilsvarende måte som tekniske bevis kan også vitnebevis forringes eller tapes for alltid. I samarbeid med medisinere, biologer og kjemikere kan det synes som om

132. Magnussen, S., Melinder, A., Raja, A.Q. og Stridbeck, U. (2008b). Faktorer som påvirker påliteligheten av øyevitner: Hva vet dommere og jurymedlemmer? *Lov og Rett*, vol. 47, nr. 8, 2008 s. 472–482.

133. Se fotnote 33.

134. Andenæs, J. (2009). *Norsk straffeprosess*. 4. utgave. Samlet utgave ved Tor-Geir Myhrer. Oslo: Universitetsforlaget, s. 175.

politiet har kommet lengre i sin tankegang om hvordan fysiske bevis skal innhen-tes, sikres og bevares. Vi tror i så fall at det skyldes begrenset kunnskap om men-neskets konstruktive og påvirkelige hukommelse. Konsekvensen er at aktørene ikke behandler vitnebevis med tilsvarende (åsted)sdisiplin som faller seg naturlig når det er tale om fysiske bevis.

I fremtiden må justissektoren sørge for å organisere seg slik at forskningsbasert kunnskap om vitnebevis implementeres, slik at unødvendige justisfeil elimineres.

Asbjørn Rachlew er stipendiat ved Juridisk fakultet, UiO hvor han forsker på politiets etterforskningsmetoder. Han ble uteksaminert fra Politiskolen i 1992, har spesialfag i kriminologi UiO 1995 og en mastergrad (MSc) fra Universitetet i Liverpool (1999) i rettspsykologi. A. Rachlew utviklet Norges første opplæringsprogram i avhørsteknikk og har holdt en rekke foredrag, nasjonalt og internasjonalt om temaet avhørsteknikk, herunder vitnekonfrontasjoner. I 2003 skrev han artikkelen *Norske politiavhør i et inter-nasjonalt perspektiv* (TfS Nr. 4/2003). E-post: asbjorn.rachlew@jus.uio.no

Cecilie Rachlew er utdannet psykolog ved Psykologisk institutt, UiO. Hun arbeider i dag som klinisk psykolog ved Follo Distriktpsikiatriske senter (DPS), Allmennpoliklinisk enhet. Under profesjonsstudiet (2001–2007) skrev hun alle sine selvvalgte (semester) oppgaver innenfor feltet vitnepsykologi: om avhør av barn, om falske tilståelser og om løgndeteksjon. I 2007 leverte C. Rachlew sin hovedoppgave: *Vitnekonfrontasjon: valg av identifikasjonsmetode og vitners pålitelighet*. E-post: cecira@aus.no

**Eyewitness identification following a
staged event with two targets***

ARTIKKEL 2

STIPENDIAT ASBJØRN RACHLEW
DET JURIDISKE FAKULTET, UIO

CAND.PSYKOL. CECILIE RACHLEW
PROFESSOR SVEIN MAGNUSSEN
PSYKOLOGISK INSTITUTT, UIO

* We thank Superintendent Knut Arild Løberg, Oslo Police District, The Norwegian Police College for making the study possible, and Abid Raja, for recruiting lineup participants.

Abstract

One-hundred-and-twenty Caucasian witnesses (70 police officers and 50 civilian staff of Oslo Police District, Norway) witnessed a staged event involving two males, one of Pakistani and one of Norwegian origin, and were subsequently tested with either photo, video or live identification procedures closely resembling real life investigations; lineups were conducted by police officers blind to the target. Thirty witnesses were interviewed immediately after the event and the remaining 90 witnesses were tested two months later. The results show a main effect of delay, no main effect of ethnicity or lineup medium (photo-video-live), but interactions between ethnicity and lineup medium, and between ethnicity and delay of testing: Witnesses viewing photo spreads were more accurate when identifying the Norwegian compared to the Pakistani target, and identification accuracy with photo spreads was significantly more affected by delay than video and live lineups. Accuracy of identification was lower than generally reported in studies with a single target. The frequency of «don't know» responses were significantly higher among the police officers compared to the civilian staff, but the police officers were not more accurate.

1. Introduction

Despite statistical evidence that erroneous eyewitness identifications is a primary, immediate (MacFarlane, 2006), cause to wrongful convictions (Huff, Rattner & Sagarin, 1996; Scheck, Neufeld & Dwyer, 2003; Wells, Memon & Penrod, 2006), eyewitness identifications are considered powerful evidence in court (Cutler & Penrod, 1995; Loftus, 1996). A positive identification may even out-weight contradictory technical evidence, as evidenced by a recent rape case in Norway.

In September 2002, in Oslo, a female jogger was attacked and, with a knife to her throat, forced into the woods where she was raped. With the assistance of the victim, a detailed police sketch was prepared and circulated in the media. The police was tipped of a man of Baltic origin who closely resembled the sketch. The suspect claimed innocence and agreed to participate in a photo spread and later in a live lineup. The police records show that the victim's confidence rose from a «possible» to an «absolutely certain» identification, and at both times the victim is quoted as saying «it is definitely not any of the others». No other evidence pointed to the suspect; to the contrary, biological material secured at the rape scene did not match the suspect's DNA. However, despite the contradicting biological evidence, and a serious flaw in the lineups – photo and live lineups were conducted with different fillers – the man was convicted in the District court, which based its verdict on the premise that the victim was «highly credible». The convicted man appealed and was fortunately acquitted by the jury in the Court of Appeal, because three years later a routine DNA-check of another man charged with murdering his wife matched the biological evidence secured from the rape scene. After hearing the new evidence, the District court passed a new, guilty verdict in the rape case. The convicted murderer, also of Baltic origin and resembling the innocent man, did not appeal (Oslo District Court, 2004, 2008).

In most western legal systems the prosecutor's office is responsible for indictments and verdicts are passed by the courts. Nevertheless, these legal institutions are dependent upon the will and ability of the police service to collect accurate and reliable information (Zuckerman, 1992). Hence, reliable police eyewitness identification procedures are important to ensure suspect's right to a Fair Trial (Rosenberg, 1991; Roberts, 2008)¹, reliable verdicts (Wells, Memon & Penrod, 2006) and the prevention of errors of justice at both ends of the scale (Forst, 2004, p. 87). Over the past 30 years, a large number of studies on eyewitness identification procedures has been published (Wells, 1978, Cutler & Penrod, 1988, Wells et al., 1998, Darling, Valentine & Memon 2008). Although reluctant for years, a number of criminal countries are now implementing research based recommendations to enhance the reliability of eyewitness identification evidence (Wilcock, Bull & Milne 2008).

¹ Article 6, European Convention on Human Rights – The Right to a Fair Trial.

Meta-analyses of lineup identification studies indicate that accuracy rates vary with a number of factors, with a hit rate of about 50 % correct in the typical laboratory study (Stebly, Dysart, Fulero & Lindsay, 2001, 2003; Kersholt, Koster & van Amelsvoort, 2004). However, the studies included in these estimates were heavily biased towards scenarios where witnesses were exposed to a single target (Stebly et al., 2001, 2003). Since lawbreaking citizens often team up in pairs or groups, it is for practical purposes important to know the level of performance to expect when witnesses are exposed to more than one target. The limited capacity of human attention and working memory (Pashler, 1998; Cornoldi & Vecchi, 2003; Awh, Barton & Vogel, 2007; Magnussen, in press), and the interference observed in dual-task experiments with concurrent tasks in the same cognitive domain (e.g. Baddeley & Andrade, 2000; Cocchini, Logie, Della Sala, MacPherson & Baddeley, 2002) predict that under such conditions performance will drop. The few studies published confirm this (Egan, Pittner & Goldstein, 1977; Brigham, Maass, Snyder & Spaulding, 1982; Wells & Pozzulo 2006; Kask & Bull, 2009). Egan et al. (1977) found that only 28 % of the witnesses made no errors of identification. A similar performance level was reported by Brigham et al. (1982), where one third of the witnesses were able to identify two targets, two hours after exposure, whereas in the Wells & Pozzulo experiment (2006) only eight % of the witnesses correctly identified both targets.

A second limiting factor in eyewitness identification accuracy is the well-established own-race bias in face recognition; i.e. that fact that older children and adults are approximately 1.5 times better at discriminating and remembering faces belonging to own ethnic group compared to other ethnic groups (see reviews by Meissner & Brigham, 2001; Brigham, Bennet, Meissner & Mitchell, 2007). Most of these studies have tested witnesses of African and European origin with faces selected from the same ethnic groups. Studies designed to test the own-race bias with witnesses recruited from ethnic groups with closer physical resemblance are rare (Meissner & Brigham, 2001). Sporer, Trinkel and Guberova (2007) investigated the cross-race bias with Austrian and Turkish children and found that whereas Turkish witnesses had a higher score for Turkish faces, no differences was observed for the Austrian faces. Goodman, Sayfan, Lee, Sandhei, Walle-Olsen, Magnussen et al. (2007) investigated the own-race bias with photographs of African, Asian and Caucasian faces, and found own-race bias in Caucasian children and young adults in Africa, Norway and USA for both African and Asian faces. It is possible, however, that eyewitness identification accuracy in cross racial situations differ depending upon the lineup format (Kask & Bull, 2009), being stronger with the limited information richness afforded by still photographs compared to video and live lineups, but to our knowledge, such studies have not been published (Sporer, 2001)

A third factor that would be expected to limit eyewitness identification accuracy is the delay between the witnessed event and testing. In a recent review of the literature Dysart and Lindsay (2007) conclude that length of delay probably increases eyewitness errors, but only under some circumstances, and that more data is needed to determine why and when to expect performances to drop. The common research strategy of event exposure and testing on the same day has practical advantages but may also produce ecological invalid results since most real-live identification procedures are conducted long after the incident (Memon & Gabbert 2003). Dysart and Lindsay (2007) point out the need for more research, with a specific call for research on delay effects across identification procedures.

In the present study, we tested eyewitness identification accuracy following a live staged event with two, Pakistani and Norwegian, male targets, and compared immediate testing with testing after a two-month delay. Exposing witnesses to an unexpected live event enhances the ecological validity (Stebly et al., 2001) and has advantages over the more common strategy of having witnesses view a video-taped event before identification tests (Wells, Memon & Penrod 2006).

2. Method

At a regular staff briefing at the Oslo Police District Headquarter, and with consent from the Police Commissionaire, the auditorium of approximately 150 staff members were exposed to a staged event involving two men, one of Pakistani one of Norwegian ancestry, and later requested to identify the actors. The selection of a target of Pakistani ancestry was motivated by the fact that people with Pakistani ancestry constitute the largest ethnic minority group in Norway. Since more people with immigration background reside in Oslo than in any other city in Norway, people with Pakistani origin are, and have been for a long time, an integrated part of city life; almost 50 % are born and raised in Norway (Norwegian Statistics, 2006). The witnesses were recruited from Oslo Police Headquarters, situated in the eastern part of downtown Oslo, an area known for its multicultural population. Hence, it is reasonable to assume that people with Pakistani origin are perceived as less unfamiliar than e.g. black Africans.

Witnesses

Thirty staff members were for various reasons not able to participate in the subsequent identification procedures, leaving a total of 120 witnesses, 70 police officers and 50 civilian staff (55 female, 65 male), 23 - 56 years, ($M=34.6$, $SD=7.908$). All but one of the witnesses were of Norwegian ancestry. The witnesses were divided into three groups. Forty-five (45) witnesses (26 female - 19 male, 24 police officers - 21 civilian) viewed photo spreads, 35 witnesses (14 female - 21 male, 20 police officers - 15 civilian) viewed video lineups and 40 witnesses (15 female - 25 male, 26 police officers - 14 civilian) viewed live lineups.

The witnesses were also divided in two *time- groups*. Thirty witnesses (12 female – 18 male, 18 police - 12 civilian, $M=35.13$, $SD=7.670$) were tested immediately following the assembly, within a time span of approximately one hour following the exposure. The remaining 90 witnesses (43 female - 47 male, 52 police officers – 38 civilian) were tested two months later. The witnesses were strategically assigned to the various groups, depending on their seating during the briefing, securing equal exposure within the groups.²

Design and material

The experiment was designed according to a 3 (lineup medium: live, video and photo) x 2 (time: immediate and delayed exposure) between group design, with an additional within-group comparison since witnesses completed to two identification tests (target/fillers of Pakistani and target/fillers of Norwegian origin).

² The witnesses that were tested by photo and live lineups were originally split in two, depending on whether they were subjected to a simultaneous or a sequential presentation format. However, no significant differences, nor interactions with the remaining conditions were observed and the two groups are collapsed.

Four lineup versions (x 2) were prepared in advance.³ The targets were present (in different positions) in three versions, and replaced by a filler in the fourth version. When present, Pakistani (P) and Norwegian (N) targets had the same position within their respective lineups, positions that were kept identical in photo, video and live lineups.

Targets (1+1) and fillers (10+10) were photographed (*en face* and side view) with a high definition, digital photo camera and printed out in colour on photographic paper. Four photo spreads (three target present, on target absent) were prepared for the Pakistani and Norwegian lineups. The video clips were recorded with a digital camera, downloaded on a computer and edited with Pinnacle, version 9. Each clip captures a person walking towards the camera, pausing approx. 1 meter from the camera where the person's face is zoomed in. The person takes a few steps backwards before he turns around, leaving the same way he entered. Each clip lasts approx. 40 seconds. Targets and fillers wore similar, but not identical clothes. Targets wore different clothes, including shoes, during exposure and lineup. Both targets had the same haircut throughout the whole experiment.

Procedure

The witnesses were informed in advance that during the briefing they were to take part in an experiment, but not the nature of the experiment. During the briefing two young men (the targets) entered the assembly-hall, and walked around the hall. The walking path, as well as the witnesses seating, was carefully planned in advance to ensure approximately equal exposure to all witnesses. The targets shouted loudly, waving and clapping their hands as they slowly walked around the designed path, best described as an 8-figure, before leaving the hall after 90 seconds. At this point, two of the authors (AR and CR) entered the auditorium and informed the witnesses that the first stage of an experiment designed to improve police investigations was over. The witnesses were then informed that an individually marked information sheet was attached under their seat, asked to locate the sheet, and fill out the contact information. Witnesses were further informed that some would be contacted immediately after the briefing, and the remaining witnesses in two months time for a 15 minute interview. The information sheets were collected. Thirty (30) information sheets were immediately and strategically selected, ensuring balance in sex, profession and position in the auditorium.

The lineups were conducted by experienced police detectives who had not attended the briefing; each officer was assigned one or two of the 30 witnesses. Testing was double blind. Authors AR and CR, who supervised the experiment, did not know which officer was assigned which line-up condition, and targets and fillers were unknown to the officers who conducted the lineups. Video and photo lineups were conducted in the regular police offices at the Police Headquarters, live lineups were conducted in large operating room where five soundproof booths had been set up three meters in front of the area, where a senior detective (also blind to the target) administered the lineups.

³ *Pilot study:* To ensure a fair line up composition, 19 men of Norwegian origin and 18 men of Pakistani origin, all fitting the same, national description, were photographed and presented to 38 pilots who were asked to select the individual fitting the description best. Pilots were asked to select 10 x 2 persons that resembled each other the most and finally, forced to shoot out 3 x 2 persons of least resembles. Pictures chosen by the pilots were given, a positive, neutral or negative score and added up. The eleven (11) x 2 most scoring men agreed to participate in the experiment. (P age: M=23, SD=2.24, P height: M=176.5, SD=2.34. N age: M=22.3, SD= 2.05, N height: M=184.6, SD=3.14).The individuals receiving the highest score both agreed to take the role as target in the experiment.

The witnesses were tested individually. They were confronted with two 10-person groups of young Norwegian or Pakistani males either live, by video or photo. The detectives informed the witnesses that their task was to identify, if present, the two young men that disrupted the Commissioners briefing. Before identification was initiated, each witness was informed by the interviewing detective that: the target may or may not be present, the detective does not know who the target was, that target(s) may have changed clothes and hair style, that the witness may use the time he or she feels necessary. After viewing the *lineups*, the detectives recorded the witness response on the designed questionnaires allowing three alternative answers; a positive identification, a positive rejection, or a «don't know» response.

3. Results

Left panel, Fig. 1 shows the distribution of witnesses that made a positive response in both lineups, made a positive response in one line-up but not the other, or responded «don't know» in both lineups, all conditions collapsed. Fifty-four witnesses (45 %) responded «don't know» in the P lineups, whereas 48 witnesses (40 %) made the same choice in the N lineups. The proportion of witnesses who responded «don't know» increased slightly with long delays, but the difference was not statistically significant ($X^2(1, N = 120) = .56, p > .05$). However, there is significant difference between police officers and civilian staff in the willingness to make a positive identification; 70 % of the police officers answered «don't know» to one or both of the N and P lineups compared to 44 % of the civilian staff ($X^2(1, N = 120) = 8.16, p < .05$). However, an analysis of witnesses responding correct in both, one or none of the lineup conditions, revealed no significant difference between police officers and civilian staff ($t(86) = .05, p = .97$); the two samples are therefore collapsed.

Following a «don't know» response, witnesses were never the less asked to pick one member of each lineup as the most likely target. The results show that the majority of the uncertain witnesses were indeed uncertain: Sixty-six % of these witnesses picked a foil in the P lineup and 72,7 % picked a foil in the N lineup. These results are not included in the further analyses.

The number of witnesses that responded «don't know» to both the N and P lineups were equally distributed across lineup formats (live, video and photo), sex and seating location, but reduced the sample to 88 witnesses. Since only one in four were presented target absent lineups, the number of witnesses in this category were reduced to a level where comparisons between target absent and target present conditions proved pointless.

Left panel in Fig. 1 shows the distribution of correct responses among the witnesses that made two choices, right panel shows the distribution of correct among the witnesses that made a single response, numbers in both panels represent percentages of $n = 88$.

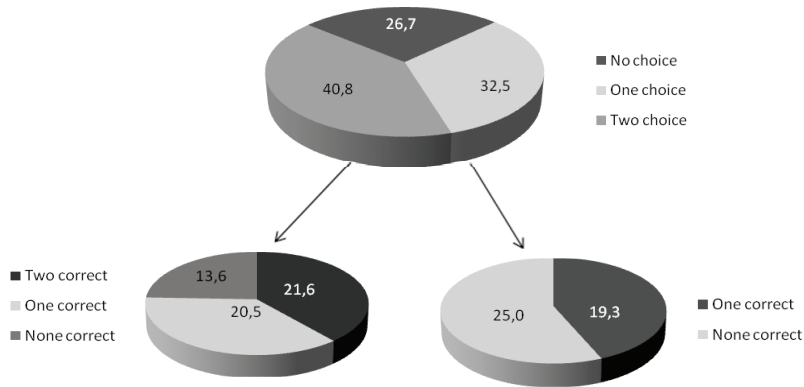

Figure 1. Upper diagram shows number of participants (in percent, $n = 120$) selecting one, two or none line-up members; lower left diagram shows the distribution of correct responses among the participants who made two choices, and lower right diagram shows the corresponding figures for participants who made a single choice (in percent, $n = 88$).

Only 19 witnesses responded correct in both P and N lineups, 38,8 % of those who made two choices. Thirty-five witnesses (39,8 %) responded correct in one line-up. Witnesses in this category responded correct in one of the confrontation groups, whilst responding incorrect or answered «*don't know*» in the other. Witnesses that are registered with no correct responses ($n=34$ - 38,6 %), provided either two incorrect responses or responded incorrect in one confrontation group whilst answering «*don't know*» in the other. Of those who did provide an answer, 48,5 % responded correct in the Pakistani, whilst 57,7 % responded correct in the Norwegian confrontation group.

Witnesses tested immediately after the event gave more correct responses ($M = 1.18$, $SD = .73$) than witnesses tested two months later ($M = .71$, $SD = .74$), and the difference is significant ($t(86) = 2.59$, $p = .01$) with a moderate effect size (eta squared = .07). However, as illustrated in Fig. 2, comparing short and long delays for the three lineup formats, the main effect is by and large due to an interaction between lineup format and delay, with the photo spread proved to be much more affected by delay than video and live lineups.

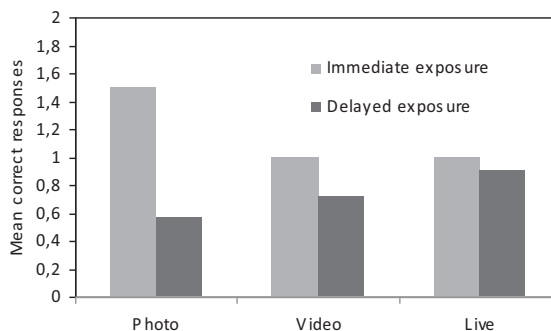

Figure 2. Probability of correct score in the in three lineup conditions for the Pakistani and Norwegian targets, averaged across testing delay. “Don't know” responses are not included in the analysis.

Post hoc comparisons of each lineup format showed that the effect was significant for the photo spreads ($t(31) = 3.67, p < .001$), but not for the other lineup conditions.

Further analyses showed no main effect of lineup format (photo $M = .79, SD = .74$, video $M = .79, SD = .74$, live $M = .93, SD = .83, F(2, 85) = .31, p = .74$) or target ethnicity (N lineups $M = .42, SD = .50$, P lineups $M = .39, SD = .49, F(1,87) = 1.00, p > .05$), but an interaction between lineup format and ethnicity ($F(2,86) = 4.35, p < .05$). Figure 3 illustrates this interaction, plotting mean correct scores for each lineup condition for the Norwegian and Pakistani targets separately.

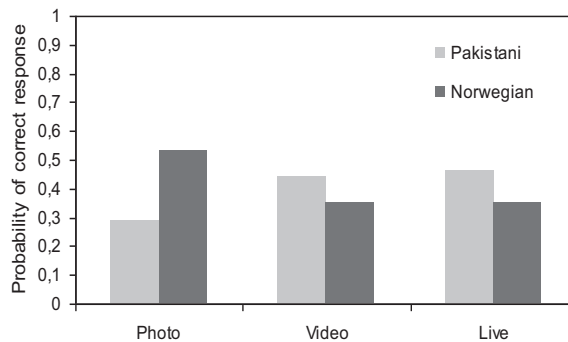

Figure 3. Mean number of correct responses in three lineup conditions for immediate (light gray bars) and delayed (dark gray bars) testing, averaged across target ethnicity. Two correct responses are scored as 2, one correct response as 1, and errors as 0. Don't know responses are not included in the analysis.

4. Discussion

The results of the present study demonstrate how difficult identification procedures can be for witnesses in complex, real life situations, even in situations where essential estimate variables such as light conditions, distance to target, and exposure time were optimal. We confirm the results of previous studies that the presence of two targets impairs recognition accuracy (Egan, Pittner & Goldstein, 1977; Brigham, Maass, Snyder & Spaulding, 1982; Wells & Pozzulo 2006), and show that this drop in performance is also observed when testing identification accuracy with lineup procedures. Even if the witnesses to the live event had ample time to observe two young males behaving strangely, less than 40 % of the witnesses correctly identified one target and only 19 witnesses were able to identify both targets, which is about 16 % of the total number of witnesses. Although such a drop is expected from research with dual-task designs (Baddeley & Andrade, 2000; Cocchini, et al. 2002), it is a little alarming for real-life police investigations that when exposed to two or more culprits, the great majority of eyewitnesses will not be able to identify both targets, even under otherwise good conditions of observation and subsequent testing.

The results further show small or no main effects of three factors that might be expected to impair identification accuracy, delay of testing, line-up format and target ethnicity. The interesting finding here is the pattern of statistical interactions. First, the effect of delay of testing, statistically significant as main effect, is principally due to the results of the photo spread condition. This would seem to be consistent with the conclusions of Dysart and

Lindsay (2007), that the effect of delay depends upon a number of other conditions, and «there is little risk of loss of correct identification from line-ups unless delays become very large» (p. 371). The present results indicate that even with a two months delay the impairment of eyewitness identification depends upon the lineup format. Identification from photo spreads, comparatively low on stimulus information richness – fewer visual cues - is more vulnerable to the passage of time than are video and live lineups.

Second, the statistical interaction between line-up format and target ethnicity shows that the impaired information richness affects the information accuracy depending upon the ethnicity of the target, with a significant own-race bias in the photo spread condition and no such effects in the video and live conditions. According to Sporer (2001), studies of eyewitness identification procedures have found that social interaction between groups of people appear to diminish own-race bias in face recognition, however, other studies do not find these reductions even in integrated societies when tested with photo spreads (Goodman et al., 2007). Few studies have directly compared photo, video and live lineups, and the available evidence suggest that although more visual cues may reduce false positive identifications, live identifications does not seem to enhance witnesses' ability to identify targets (Egan et al., 1977, Cutler et al., 1989, 1990, Kerstholt et al., 2004, Darling, Valentine & Memon 2008). The present results generally confirm this, but also show that the performance on photo spreads is more vulnerable to the influence of other factors. Thus, even if photo spreads holds social, economical as well as psychological advantages for both police and witnesses (Cutler et al., 1994, Ainsworth, 1998), video or live lineups are preferable when factors such as long delays and ethnicity enter the case.

Finally, more than half the witnesses refrained from making a positive identification in one or both lineups, and this tendency was much higher among the police officers than the civilian staff. It is tempting to speculate that the occupational background of police officers causes higher response criteria than observed in the general population. However, this cannot be the whole story because the results also show that the majority of the uncertain witnesses were indeed uncertain, and that in forced choice testing, three out of four attempts ended in erroneous identifications. If higher response criteria were to explain the higher proportion of uncertain police witnesses, one would expect the uncertain police witnesses to perform better in the forced choice test than the uncertain civilian witnesses. Even if it is likely that police officers more often than civilians find themselves in situations where the ability to remember and identify suspects are tested, the accuracy of police officers in identifying the targets did not outperform the civilian witnesses. This result is consistent with previous studies, showing that even if police officers as a group have better recollection of events than civilian witnesses (Lindholm, Christianson & Carlsson 1997; Christianson, Karsson & Persson, 1998), they do not outperform civilian witnesses when requested to identify the perpetrator from a video-taped event in a subsequent photo lineup (Lindholm, Christianson & Carlsson 1997).

References

- Ainsworth, P. B. (1998). *Psychology, law and eyewitness testimony*. Chichester: Wiley.
- Awh, E., Burton, B., & Vogel, E.K. (2007). Visual working memory represents a fixed number of items regardless of complexity. *Psychological Science, 18*, 622 – 628.
- Baddeley, A.D., & Andrade, J. (2000). Working memory and the vividness of imagery. *Journal of Experimental Psychology: General, 129*, 126 – 145.
- Brigham, J. C., Bennett, L.B., Meissner, C. A., & Mitchell, T. L. (2007). The influence of race on eyewitness memory. In R. C. L. Lindsey, D. F. Ross, J. D. Read & M. P. Toglia (Eds), *Handbook of eyewitness psychology. Volum 2. Memory for people*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Brigham, J. C., Maass, A., Snyder, L. D., & Spaulding, K. (1982). Accuracy of eyewitness identifications in a field setting. *Journal of Personality and Social Psychology, 42*, 673 – 681.
- Christianson, S. Å., Karlsson, I. & Persson, L. G. W. (1998). Police personnel as eyewitnesses to a violent crime. *Legal and Criminological Psychology, 3*, 59 – 72.
- Cocchini, G., Logie, R. H., Della Sala, S., MacPherson, S. E. & Baddeley, A. D. (2002). Concurrent performance of two memory tasks: Evidence for domain-specific working memory systems. *Memory & Cognition, 30*, 1086 – 1095.
- Cornoldi, C., & Vecchi, T. (2003). *Visuo-spatial working memory and individual differences*. Hove, UK: Psychology Press.
- Cutler, B. L., & Penrod, S. D. (1988). Improving the reliability of eyewitness identification: Lineup construction and presentation. *Journal of Applied Psychology, 73*, 281 – 290.
- Cutler, B. L., & Penrod, S. D. (1995). *Mistaken identification: The eyewitness, psychology and law*. Cambridge, MA: Cambridge University Press.
- Cutler, B. L., Fisher, R. P., & Chicvara, C. L. (1989). Eyewitness identification from live versus videotaped lineups. *Forensic Reports, 2*, 93 – 106.
- Cutler, B. L., & Fisher, R. P. (1990). Live lineups, videotaped lineups, and photoarrays. *Forensic Reports, 3*, 439 – 448.
- Cutler, B. L., Berman, G. L., Penrod, S., & Fisher, R. P. (1994). Conceptual, practical, and empirical issues associated with eyewitness identification test media. In D. F. Ross, J.D. Read & M. D. Togliias (Eds.). *Adult eyewitness testing: current trends and developments*. New York: Cambridge University Press.
- Darling, S., Valentine, T. & Memon, A. (2008). Selection of Lineup Foils in Operational Contexts. *Applied Cognitive Psychology, 22*, 159 – 169.

- Dysart, J. E., & Lindsay, R. C. L. (2007). The Effects of Delay on Eyewitness Identification Accuracy: Should We Be Concerned? In R. C. L. Lindsay, D. F. Ross, J. D. Read, M. . Togli (Eds). *The Handbook of Eyewitness Psychology: Volume II. Memory for People*. Hove, UK: Psychology Press.
- Egan, D., Pittner, M., & Goldstein, A. G. (1977). Eyewitness Identification. Photographs vs. Live Models. *Law and Human Behavior*, 1, 199 – 206.
- Forst, B. (2004). *Error of Justice. Nature, Sources and Remedies*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Goodman, G. S., Sayfan, L., Lee, J. S., Sandhei, M., Walle-Olsen, A., Magnussen, S., et al. (2007). The development of memory for own- and other-race faces. *Journal of Experimental Child Psychology*, 98, 233 – 242.
- Huff, C. R., Rattner, A. og Sagagrín, E. (1996). *Convicted But Innocent. Wrongful Conviction and Public Policy*. Thousand Oaks, USA: Sage Publications, Inc.
- Kask, K., & Bull, R. (2009). The effects of different presentation methods on multi-ethnicity face recognition. *Psychology, Crime and Law*, 15, 73 – 89.
- Kerstholt, J. K., Koster, E. R., & van Amelsvoort, A. G. (2004). Eyewitnesses: A comparison of live, video and photo line-ups. *Journal of Police and Criminal Psychology*, 19, 15 – 22.
- Lindholm, T., Christianson, S. Å. & Karsson, I. (1997). Police Officers and Civilians as Witnesses: Intergroup Biases and Memory Performance. *Applied Cognitive Psychology*, 11, 431 – 444.
- Loftus, E. F. (1996). *Eyewitness testimony*. Cambridge: Harvard University Press.
- MacFarlane, B. (2006). Convicting The Innocent: A triple Failure of the Justice System. *Manitoba Law Journal*, 31, 403 – 484.
- Magnussen, S. (in press). Visual working memory. In H. Pashler (Ed.). *Encyclopedia of the mind*. Sage Publications.
- Meissner, C. A., & Brigham, J. C. (2001). Thirty years of investigating the own-race bias in memory for faces. A meta-analytic review. *Psychology, Public Policy and Law*, 7, 2 - 35.
- Memon, A., & Gabbert, F. (2003). Unravelling the effect of sequential lineup. *Applied Cognitive Psychology*, 6, 703 – 714.
- Norwegian Statistics (2006). Statistisk sentralbyrå. *Befolkningsstatistikk. Innvandrerbefolkningen*. Downloaded 13.02.07, from URL: <http://www.ssb.no/innvbef/>
- Oslo District Court (2004). Date: 27.08.04. Case no. : 04-010958MED-OTIR/07

- Oslo District Court (2008). Date: 27.06.04. Case no.: 08-010091MED-OTIR/04
- Pashler, H. E. (1998). *The psychology of attention*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Roberts, A. (2008). Pre-trial defense rights and the fair use of eyewitness identification procedures. *Modern Law Review*, 71, 331 – 257.
- Rosenberg, B. E. (1991). Rethinking the Right to Due Process in Connection With Pretrial Identification Procedures: An Analysis and a Proposal. *Kentucky Law Journal*, 79, 259 – 316.
- Scheck, B., Neufeld, P., & Dwyer, J. (2003). *Actual innocence. When justice goes wrong and how to make it right*. New York: Random House.
- Sporer, S. L. (2001). Beyond recognition of faces in the laboratory. *Psychology, Public policy and Law*, 7, 170 – 200.
- Sporer, S. L., Trinkl, B., & Guberova, E. (2007). Matching faces: Differences in processing speed of out-group faces by different ethnic groups. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 38, 398 – 412.
- Stebly, N., Dysart, J., Fulero, S. & Lindsay, R. C. L. (2001). Eyewitness Accuracy Rates in Sequential and Simultaneous Lineup Presentations: A Meta-Analytic Comparison. *Law and Human Behavior*, 25, 459 – 473.
- Stebly, N., Dysart, J., Fulero, S. & Lindsay, R. C. L. (2003). Eyewitness accuracy rates in police showup and lineup presentations: A meta-analytic comparison. *Law and Human Behavior*, 2, 523 – 540.
- Wells, G. L. (1978). Applied eyewitness–testimony research: System variables and estimator variables. *Journal of Personality and Social Psychology*, 36, 1546 – 1557.
- Wells, G. L., Memon, A., & Penrod, S. D. (2006). Eyewitness evidence. Improving its probative value. *Psychological Science in the Public Interest*, 7, 45 – 73.
- Wells, G. L., Small, M., Penrod, S., Malpass, R. S., Fulero, S. M., & Brimacombe, C. A. E. (1998). Eyewitness identification procedures: recommendations for lineups and photospreads. *Law and Human Behavior*, 22, 1 – 39.
- Wells, E. C. & Pozzulo, J. D. (2006). Accuracy of eyewitnesses with a two-culprit crime: Testing a new identification procedure. *Psychology, Crime & Law*, 12, 417 – 427.
- Wilcock, R., Bull, R. & Milne, R. (2008). *Witness identification in criminal cases. Psychology and practice*. Oxford: Oxford University press.
- Zuckerman, A. (1992). Miscarriage of Justice – A root treatment. *Criminal Law Review*, May, 323 – 345.

Politi og informanter

- partnere i lovens navn, uten lov

ARTIKKEL 3

STIPENDIAT ASBJØRN RACHLEW

DET JURIDISKE FAKULTET, UIO

INNHold

Oversikt over tabeller og figurer

1	INNLEDNING	side 1
1.1	Politiinformanter i kontekst	side 2
1.2	Politi og informanter – partnere i lovens navn, uten lov	side 3
1.3	Vitner, anonyme vitner, kilder, informanter og UC-agenter	side 5
1.4	Forhandlingsgrunnlag – riksadvokatens regulering	side 7
1.4.1	Forhandlinger med økonomisk belønning	side 8
1.4.2	Forhandlinger med strafferettslig belønning	side 9
1.4.3	Forhandlinger med informanter i varetekt	side 9
1.5	Forhandlingsgrunnlag – Politidirektoratets regulering	side 10
1.5.1	Forhandlinger med den frivillige informant	side 10
1.5.2	Normativ kontroll av forhandlingene	side 11
1.5.3	Reell kontroll av forhandlingene	side 12
1.6	Informantbehandling som sosial kontroll	side 12
1.7	Informanter som bevis	side 14
1.8	Juridiske dilemma	side 16
1.8.1	Sakens dokumenter	side 17
1.8.2	Sakens dokumenter og innsynsretten	side 17
1.8.3	Dokumentbegrepet	side 18
1.8.4	Saksbegrepet	side 19
1.8.5	Innsynsrettens unntaksbestemmelser	side 20
1.8.6	Sakens dokumenter, innsyn og rettssikkerhet	side 21
1.9	Moralske dilemma	side 22
1.9.1	Løgn og noble cause corruption	side 23
1.9.2	Informantbehandling, politikultur og omstillingsproblemer	side 24
1.9.3	Unge informanter	side 26
1.10	Moralske begrunnelser	side 26
2	METODE	side 29
2.1	Valg av metode	side 29
2.2	Spørreundersøkelse som metode	side 30
2.3	Utvalg og representativitet	side 32
2.4	Fremgangsmåte	side 33
2.5	Fri forskning og sansynlighetsutvelging	side 33
2.6	Utvalg og respons	side 33
2.7	Deltagerne	side 34
2.8	Informert samtykke	side 36
2.9	Utfylling av spørreskjema	side 36
2.10	Omfattende spørreskjema	side 36
2.11	Rollekonflikt	side 37
2.12	Spørreskjemaets struktur og innhold	side 37
2.13	Spørreskjemaets etiske problemstillinger	side 38
2.14	Presentasjon av resultatene	side 39
2.15	Innholdsanalyser	side 39
2.16	Øvrige metodiske utfordringer	side 40
2.17	Deltagende observasjon ved Politihøgskolens kurs for informantveiledere ...	side 40

3	RESULTATER	side	42
3.1	Generelt om respondentenes besvarelser.....	side	42
3.2	Utdanning, opplæring og kompetanse.....	side	42
3.3	Motivasjon og interesse.....	side	44
3.4	Informantarbeidet.....	side	46
3.4.1	Rom for politimessig skjønn	side	47
3.4.2	Status.....	side	48
3.4.3	Hvilket saksfelt arbeider informantbehandlerne med?.....	side	49
3.4.4	Hvilke saker oppklares ved bruk av informanter?.....	side	50
3.4.5	Kunne informasjonen vært innhentet på andre måter?.....	side	51
3.4.6	Har informantbehandling negativ innvirkning på straffesaker?.....	side	51
3.4.7	Hva er eventuelt gått galt?.....	side	52
3.4.8	To roller i same sak.....	side	53
3.4.9	Nytt regelverk og endringer.....	side	54
3.4.10	Beskyttelse av vitner og informanter.....	side	55
3.5	Ledelse kontra linje.....	side	56
3.6	Lover, instruksjer, yrkeskultur og etikk.....	side	57
3.6.1	Unge informanter.....	side	59
3.7	Informantbehandling og kjønn.....	side	59
3.8	Hvordan rekrutteres informantene?.....	side	61
3.9	Informantenes forhold til kriminalitet.....	side	61
3.10	Hva motiverer informantene til å hjelpe politiet?.....	side	62
4	DISKUSJON	side	64
4.1	Politiets respons.....	side	64
4.2	Utdanning, erfaring og kompetanse.....	side	65
4.2.1	Spesialister uten formalkunnskap.....	side	65
4.2.2	Bevæpnet uten trening eller godkjenning.....	side	68
4.2.3	Utdanning, erfaring og kynisme.....	side	69
4.3	Narkotikabekjempelse og yrkeskultur.....	side	70
4.4	Det raffinerte politiblikket.....	side	72
4.4.1	Raffinerte politiblikk, kjønn og alder.....	side	73
4.5	Hvite innganger.....	side	77
4.5.1	Hvite, grå og svarte innganger	side	78
4.6	Tillit og mistillit.....	side	81
4.7	Informantbehandling og kriminalitetskontroll.....	side	83
4.8	Uforutsigbarhet og usikkerhet.....	side	84
4.8.1	Usikkerhet om unge informanter	side	87
4.8.2	Usikkerhet om registrering.....	side	88
4.8.3	Usikkerhet og hemmelighold.....	side	89
4.9	Informantbehandling og lovregulering.....	side	91
4.9.1	The Regulation of Investigatory Powers Act 2000 (RIPA), Part II... ..	side	92
4.9.2	Autorisasjonsordningen i RIPA 2000.....	side	93
4.9.3	Øvrige regler om anvendelse av informanter i UK.....	side	95
4.9.4	Britisk rettspraksis.....	side	96
4.9.5	Norsk regulering av informanter	side	97
4.10	Oppsummering.....	side	98
	Referanser.....	side	100

Tabeller og figurer

Tabell 1	Gary Marx' modell av politiets virksomhet.....	side	3
Figur 1	Hvor mye arbeider respondentene med informanter?.....	side	35
Tabell 2	Hvordan har informantbehandlerne tilegnet seg sin kompetanse?.....	side	43
Tabell 3	Øndke om videre utdanning.....	side	44
Tabell 4	Hva kjennetegner informantbehandlere?.....	side	44
Tabell 5	Informantbehandlernes viktigste arbeidsoppgaver.....	side	45
Tabell 6	De mest spennende arbeidsoppgavene.....	side	45
Tabell 7	Hva motiverer informantbehandlerne?.....	side	45
Tabell 8	Ordentlig etterretningsarbeid.....	side	46
Tabell 9	Ikke etterretningsarbeid.....	side	47
Tabell 10	Hvem har mest rom for å utvise skjønn?.....	side	47
Tabell 11	Høy status avdelinger i politiet.....	side	48
Tabell 12	Lav status avdelinger i politiet.....	side	48
Figur 2	Informantenes saksrelaterede innsats totalt.....	side	49
Figur 3	Informantenes saksrelaterede innsats, utlendingskontroll utelatt.....	side	49
Figur 4	Informantenes saksrelaterede innsats. Hva er organisert kriminalitet?.....	side	49
Tabell 13	Innsats mot organisert kriminalitet.....	side	50
Figur 5	Sakstyper som oppklares ved bruk av informant.....	side	50
Figur 6	Hvor ofte kunne straffesaker vært løst uten bruk av informanter?.....	side	51
Tabell 14	Hvorfor går det galt når det går galt?.....	side	52
Figur 7	Kan vitner og siktede også være informant i samme sak?.....	side	53
Tabell 15	Hva er endret etter innføringen av instruksene?.....	side	54
Tabell 16	Hvor hensiktsmessig er strp.l. § 130a (anonym vitneførelse)?.....	side	55
Tabell 17	Hvordan fungerer §§ 242a og 292a som beskyttelse for kildene?.....	side	56
Figur 8	Spanernes tillit til sine nærmest overordnede.....	side	56
Figur 9	Hvor ofte ser informantbehandlerne seg nødt til å lyve i retten?.....	side	57
Tabell 18	Etiske spørsmål og dilemmaer som opptar informantbehandlerne.....	side	58
Tabell 19	Har politiet faste retningslinjer for anvendelse av unge informanter?.....	side	59
Tabell 20	Hvorfor så få kvinnelige informantveiledere?.....	side	60
Tabell 21	Jobber spanerne opportunistisk eller strategisk?.....	side	61
Figur 11	Hva motiverer informantene til å gi politiet informasjon?.....	side	62
Tabell 22	Informantveiledere og avhørsinstruktører.....	side	76

Politi og informanter

- partnere i lovens navn, uten lov

STIPENDIAT ASBJØRN RACHLEW
DET JURIDISKE FAKULTET, UIO

1 INNLEDNING

Forskning har styrket påliteligheten av den informasjonen som politiet innhenter gjennom sine tradisjonelle etterforskningsmetoder (Busch og Killengreen 2007, Granhag og Christianson 2008). Som et resultat av forskning er enkelte etterforskningskritt byttet ut og erstattet av nye og mer pålitelige fremgangsmåter (NOU 2001:12 s. 66). Dette er en utvikling i tråd med sentrale føringer om et kunnskapsstyrt politi (St. meld. nr. 42 [2004 – 2005]). Slike endringsprosesser forutsetter åpenhet. Denne undersøkelsen har som formål å belyse og produsere systematisk kunnskap om en av politiets mest hemmeligholdte etterforskningsmetoder: politiets anvendelse av informanter.

Få, om noen, etterforskningsmetoder gir politiet den unike muligheten informanter tilbyr: et innblikk i det indre liv som utspilles i lysskye nettverk. For politiet er potensialet stort. En informant kan lede direkte til sentrale bevis, med påfølgende domfellelse av store organisasjoner (Greer 2001 s. 127).

At etterforskningsmetoden ikke tidligere er gjort til gjenstand for forskning i Norge,¹ skyldes ikke at den har vært lite brukt, er perifer eller er lite omstridt. Snarere tvert i mot. I Ot. prp. nr. 64 (1998-99, s. 125) påpekes det at politiet i stor grad får informasjon fra informanter til bruk i etterforskning av straffesaker. Gjennom føringer fra Politidirektoratet bekreftes politiinformantenes sentrale posisjon (POD 2002 s. 23, POD 2003), og i politilitteraturen beskriver politiet sin anvendelse av informanter som en sentral, uunnværlig og kostnadseffektiv etterforskningsmetode; særlig i relasjon til bekjempelsen av narkotikarelatert kriminalitet (Manning 1980 s. 141, Haukaas og Sønstelid 1997 s. 50, Bean og Billingsley 2001 s. 25, Williamson og Bagshaw 2001 s. 50, Oppen Gundhus 2006 s. 150, 207).

Politiets egne beskrivelser av informantenes kriminalpolitiske betydning illustreres godt av politioverbetjent Eirik Jensen, sjefen for Spesielle Operasjoner ved Oslo Politidistrikt (Politiforum 2006a s. 6):

«Nå kan vi ikke ta sjansen på å bruke kildeinformasjon lenger fordi sannsynligheten for at politimetoder og informanter avdekkes i retten nå er økt betraktelig [...]. I mellomtiden blir partiet med narkotika videresolgt før vi får gått til ransaking, og heroinet flommer i årene på våre ungdommer fordi vi ikke kan bruke kildene».

¹ Under arbeidet med dette prosjektet har politibetjent Anders Rasch-Olsen levert en masteroppgave om politiets anvendelse av informanter (Rasch-Olsen 2008). Oppgaven er den første ved Politihøgskolens nye masterprogram. Anders ba meg lese gjennom og kommentere oppgaven før han leverte. Jeg skylder Anders en stor takk for den tilliten han gav meg i den anledning.

Selv om flere forskere er noe mer nøkterne til informantbehandlings kostnadseffektive sider (Marx 1988 s. 128, Halvorsen 2003 s. 184), er det ikke metodens evne til å produsere resultater i form av lange fengselsstraffer og store beslag som får mest oppmerksomhet i den vitenskapelige litteraturen der politiets anvendelse av informanter granskes. Ingen betviler at etterforskningsmetoden er effektiv i den forstand at den representerer et velegnet verktøy for politiet i deres arbeid med å beslaglegge bevis og pågripe lovbrøttere i enkeltstående saker. Spørsmålene som opptar forskerne er om gevinsten som oppnås, forsvarer de etiske betenkelighetene som etterforskningsmetoden reiser. Videre, om betalt informasjon fra lovbrøttere om lovbrøttere, faktisk bidrar til å redusere kriminalitet eller mengden av heroin «i årene på våre ungdommer».

Politiets anvendelse av informanter reiser politifaglige, juridiske og etiske spørsmål, blant annet om betingelsene som ligger til grunn for samarbeidet. Tradisjonelt har politiet valgt å holde disse spørsmålene for seg selv (Haukaas og Sønstedt 1997, Billingsley, Nemitz og Bean 2001 s. 5). Hvem er aktørene og hva kommer ut av deres skjulte møter? I norsk litteratur har spørsmålene stått ubesvart, like lenge som virksomheten har eksistert.

I den foreliggende undersøkelsen har 43 spanere fra Oslo politidistrikt, Kripes og Politiets utlendingsenhet besvart en omfattende spørreundersøkelse om politiets anvendelse av informanter. Undersøkelsen gir innblikk i en politivirksomhet der spenningen mellom kryssende hensyn er sterke og konstante. Gjennom lover og instruksjoner forsøker strafferettssystemet å balansere, men som undersøkelsen demonstrerer: de vanskeligste spørsmålene er overlatt til politiet.

Videre beskriver undersøkelsen informantbehandlerens yrkeskultur, om hvordan deres erfaringsbaserte kompetanse har ledet fram til teknikker som løser noen dilemmaer, men ikke uten å skape nye.

Gjennomgangen av litteraturen demonstrerer at politiets anvendelse av informanter er en særdeles krevende etterforskningsmetode. I lys av informantbehandlerens svar, drøftes behovet for ny tenkning rundt spørsmål knyttet til innsyn og kontroll, utdanning og metodeutvikling.

Før informantbehandlerens erfaringer presenteres og analyseres, er det naturlig å redegjøre for litteraturen og det instruksverket som regulerer virksomheten. Først presenteres aktørene og det feltet de opererer i. Deretter beskrives forhandlingsgrunnlaget som ligger til grunn for virksomheten. Innledningens siste og sentrale del sentrerer rundt de etiske utfordringene som etterforskningsmetoden reiser.

1.1 Politiinformanter i kontekst

Som påpekt av Halvorsen (2003 s. 177) vil forskere som nærmer seg politiets skjulte etterforskningsmetoder vanskelig komme utenom Gary Marx' bok *Undercover* (1988). Marx innleder (s. 11) med å plassere virksomheten i kontekst. Ved å dele politiets arbeid inn i to dimensjoner, tilbyr Marx en analytisk modell som gjør det enklere å forholde seg til det mangfold av handlinger som politiet utfører i sitt arbeid med å forebygge og avdekke lovbrudd.

(1) Opptretr politiet sannferdig, eller forleder² det sitt publikum? (2) Opptretr politiet åpent, eller skjuler det seg? Ved å kombinere de to dimensjonene, utledes fire former for politiarbeid, illustrert i tabell 1.

Tabell 1. Gary Marx' modell av politiets virksomhet

POLITIETS HANDLING	Sannferdig	Forledende
Synlig	a) Åpen etterforskning	b) Løgn og manipulasjon
Skjult	c) Observasjon / overvåkning	d) Infiltrasjon og informantbehandling

Når politiet kler på seg sivile klær og utgir seg for å være noe annet enn politi, opptretr det skjult, samtidig som det forleder sitt publikum. Infiltrasjon sorterer således inn under kategori (d). Når politiet sender sine informanter ut på tilsvarende oppdrag, har Høyesterett slått fast at politiets informant er å anse som en politiagent (Hopsnes 2003 s. 156). Følgelig sorterer også informantbehandling under kategori (d).

Ved å sammenstille kategoriene tegnes et interessant bilde. Når norske etterforskere opptretr synlig, har de ikke lov til å forlede (b).³ Forbudet mot løgn og manipulasjon oppheves imidlertid når etterforskerne arbeider skjult (d). Infiltrasjon og informantbehandling er lovlige, men ikke lovfestede etterforskningsmetoder (NOU 2004:6 s. 91). I USA derimot, kan politiets etterforskere lovlig utføre etterforskningsarbeid innenfor alle kategorier (Rachlew 2003 s. 408).

Som påpekt av Halvorsen (2003 s. 178) avviker skjulte og forledende etterforskningsmetoder fra de historisk-normative grunntrekk som norsk politi er oppbygd etter. Halvorsen argumenterer at metodene derfor krever særskilte moralske og politiske begrunnelser. Flere grunnleggende hensyn trekker i samme retning. Før vi ser nærmere på disse, er det på tide å introdusere aktørene, markedet de opererer i og noen av betingelsene som ligger til grunn for deres samarbeid.

1.2 Politi og informanter – partnere i lovens navn, uten lov

Politiets informantbehandlere forteller at deres virksomhet i hovedsak handler om å bekjempe narkotikarelaterte lovbrudd (Oppen Gundhus 2006 s. 229, Rasch-Olsen 2008 s. 75). Kriminalstatistikken forteller at dette markedet er relativt stort. Ingen lovbrudd genererer flere fanger enn de narkotikarelaterte (Giertsen 2006). Tallene forteller også at politiet har en sentral posisjon i markedet. Politiets uttalte mål er å bekjempe det (POD 2002 s. 8). Nå viser kriminalstatistikken at det som regel er de små beslagene som påtales, men det er de store aktørene som er målet (Skolnick 1975 s. 121, Oppen Gundhus 2006 s. 156,170).

² Begrepet «å forlede» anvendes i mangel av et mer presist uttrykk for det engelske begrepet «deception».

³ Det er blant annet forbudt for politiet å bruke løfter, uriktige opplysninger, trusler eller tvang under avhør, jf. straffeprosessloven (strpl.) § 232, 2. ledd, jf. § 92, 2. ledd og påtaleinstruksen § 8-6, 6. ledd.

Åttitallets karakteristikk av de store narkotikahaiene, på toppen av velorganiserte, pyramidestrukturerte organisasjoner er nyansert gjennom studier av de som faktisk dømmes for grove narkotikalovbrudd (Christie og Bruun 2003 s. 92). Like fullt må vi anta at de som investerer i det illegale markedet også har definerte mål med sin virksomhet, ikke sjelden profitt (Fahsing og Gottschalk 2008). Når fristelsen er blitt for stor, og steget er tatt, står to aktører i veien for raske penger: lovens håndhevere og konkurrenten i samme marked.

For aktørene som søker raske penger, finnes det en rekke strategier som reduserer risikoen for å bli tatt av politiet. Det finnes langt færre strategier som samtidig tar knekken på konkurrenten. Med unntak av bestikkelser og annen form for korrupsjon, representerer «tysting»⁴ en av svært få strategier der lovbrøttere øyner en mulighet for å oppnå begge deler.

Etterforskningsmetodens paradoksale egenskaper er godt dokumentert i litteraturen. Selv om politiet, også i Norge, lenge har vært klar over etterforskningsmetodens uønskede egenskaper (Haukaas og Sønsteli 1997 s. 37), oppfordres politiet fortsatt til å samarbeide og innlede forhandlinger med personer som har tilknytning til de miljøene som myndighetene ønsker å bekjempe (Palermokonvensjonen 2001). Begrunnelsen kan oppsummeres slik:

I et marked hvor den illegale virksomheten ikke etterlater synlige åsted, fornærmede eller andre øyenvitner som melder seg, blir det nærmest umulig for politiet å innhente bevis gjennom tradisjonelle etterforskningsmetoder (Bean og Billingsley 2001 s. 25).

Riktignok finnes det mange tusen brukere av narkotika som gjennom tradisjonell etterforskning vil kunne lede norsk politi i retning av aktørene som organiserer og profiterer fra det illegale markedet. Myndighetenes ufordring er at brukerne er involvert i handelen, og fordi bruk av narkotika, heleri, hvitvasking etc. er kriminalisert, vil de potensielle vitnene nødvendigvis måtte inkriminere seg selv, noe de færreste ønsker å gjøre – mange ønsker nok heller ikke at staten når sitt uttalte mål. Uten vitner må staten innhente informasjon gjennom andre kanaler. Noen er villig til å gi myndighetene informasjon fra innsiden, men ikke ubetinget.

Informantenes betingelser står ofte i direkte motsetning til de etablerte verdiene som vår rettsstat er bygget på. Informantene krever særbehandling, og får det. Slik, og bare slik, kan informantene operere i den legale og illegale delen av markedet samtidig. Sammen blir politiet og lovbrøtterne effektive kriminalitetsbekjempere, i alle fall i politiets øyne (Madinger 2000, POD 2003, Roberts 2004). Informanten har som regel andre motiv, for eksempel å komme seg ut av en vanskelig situasjon og/eller sette sine konkurrenter ut av spill. I den internasjonale litteraturen leder beretningene om informantenes egosentriske motiv ut i lite flatterende karakteristikk (Billingsley mfl. 2001 s. 18).

I min undersøkelse er norske informantbehandlere stilt spørsmål som vil gi svar på om det bilde som tegnes av politiinformanter i den internasjonale litteraturen, er representativt i norsk kontekst.

⁴ Begrepet *tyster* ble tidligere anvendt som en fellesbetegnelse for politiets kilder og informanter (Andenæs 2000 s. 286). I dag er begrepet forlatt, både av politiet og i nyere, juridisk litteratur. Som påpekt av Auglend, Mæland og Røsandhaug (2004 s. 298) anvendes imidlertid begrepet fortsatt på gata.

På operasjonelt plan pågår det kontinuerlige forhandlinger mellom politiet og informantene om betingelsene for samarbeidet. Dette er forhandlinger som staten ikke har ønsket å lovregulere, blant annet fordi det kan være: «prinsipielt betenkelig å lovfeste regler som oppfordrer til angiveri».⁵ Bli metoden mindre betenkelig ved å la politiet selv regulere og kontrollere forhandlingene? Dette er i liten grad utredet.

Forskere har gradvis tilegnet seg kunnskap om forhandlingene og de premissene som ligger til grunn for dem. I England, hvor forskningen synes å ha kommet lengst, har myndighetene snudd og lovregulert etterforskningsmetoden. Av politiet beskrives lovreguleringen som vellykket (Skjelbred Larsen 2003 s. 89). I min studie er norske informantbehandlere stilt spørsmål om sitt syn på gjeldende regulering.

Uansett om etterforskningsmetoden lovreguleres eller ikke: ved forhandlingsbordet stiller politi og påtalemyndighet med statens maktapparat i ryggen. Det er imidlertid naivt å tro at deres potensielle samarbeidspartnere ikke vet eller forstår at også de har makt. Det er, tross alt, informantene som sitter med informasjonen som politiet ønsker.

Som det fremgår av den videre tekst har norsk politi, formelt sett, lite å forhandle med. Hvem som utnytter hvem er et sentralt spørsmål.

1.3 Vitner, anonyme vitner, kilder, informanter og UC-agenter

I norsk politi trekkes det i dag opp et skille mellom «vitner», «anonyme vitner», «kilder», «informanter» og «undercover (UC) agenter». Fordi denne artikkelen handler om politiets anvendelse av informanter som etterforskningsmetode, legges til grunn at alle kategoriene ovenfor i utgangspunktet er vitner med vitneplikt,⁶ men at enkelte mennesker, av ulike årsaker, innvilges fritak. Som påpekt av Clark (2007 s. 432): overgangen fra vitner til informanter foregår i ulendt terreng og påfører politi- og påtalemyndighet både etiske og organisatoriske utfordringer.

Selv om bevisverdien er nyansert gjennom vitnepsykologisk forskning, står vitnebeviset fortsatt sterkt i norsk rett.⁷ To sentrale elementer inngår i vitneplikten: Plikten til å møte for retten, og plikten til å forklare seg (strpl. § 108). Vitneplikten er strengt regulert (strpl. §§ 115, 1.ledd og 128, jf. strl. §§ 163 og 166). Det må den være. I et samfunnsperspektiv fremstår vitneplikten som en borgerplikt: «[...] en samfunnsmessig plikt til å bidra til oppklaring av lovbrudd og derved også til gjennomføring av strafferettspleien» (Hedlund 2000 s. 183). Et vitne gis ikke vederlag for den informasjonen det gir. Rettsstaten ville simpelthen kollapse uten vitner som står frem og forklarer hva de har erfart. Som jeg kommer tilbake til i del 1.8.2, utgjør vitneplikten dessuten et sentralt element i flere av de rettslige prinsippene som skal sikre en rettferdig rettergang.

⁵ Se Innst. O. nr. 45 – 2000-2001 s. 7 og 8. Som jeg kommer tilbake til virker argumentet selvmotsigende i lys av *Lov om tiltak mot hvitvasking av utbytte fra straffbare handlinger mv. (hvitvaskingsloven)*, LOV 2003-06-20 nr 41.

⁶ Med de samme unntak som gjelder for vitner generelt. Se straffeprosessloven kapittel 10 og 18.

⁷ Se Magnussen, S. (2004) for en dekkende oversikt over forskningen som ligger til grunn for faget vitnepsykologi.

Anonym vitneførsel, jf. strpl. § 130a, er en relativt ny ordning i norsk straffeprosess.⁸ I lovbestemmelsens forarbeider påpekes flere betenkeligheter ved å fravike hovedreglen om full åpenhet. Utformingen av bestemmelsen tilsier at anonyme vitner kun skal brukes unntaksvis, når det er strengt nødvendig. Det er i denne anledning verdt å merke seg at lovgiver la til grunn at anonym vitneførsel (av praktiske årsaker som jeg kommer tilbake til) ikke vil være aktuelt dersom vitnet og tiltalte kjenner hverandre fra før.

Ordningen er ment som en ekstraordinær beskyttelse for vitner som tilfeldig erfarer, eller får kjennskap til en forbrytelse der det «[...] på grunn av forbrytelsens karakter eller trekk ved lovbryterens person kan være grunn til å frykte hevnaksjoner» (Innst.O. nr. 78 [1999-2000] s. 3). Videre gir § 130a om anonym vitneførsel mulighet for politiet å beskytte sine egne spanere og UC agenter som, på tilsvarende måte som tilfeldighetsvitner, ikke har noen (øvrig) tilknytning til tiltalte.

Da utkastet til § 130a om anonym vitneførsel ble sendt ut til høring, la Justisdepartementet til grunn at tiltaltes reduserte mulighet for kontradiksjon øker risikoen for uriktige forklaringer, og at bevisverdien av anonyme vitneprov kan bli redusert (Ot.prp.nr.40[1999-2000] s. 28). Lovgiver anførte imidlertid at en anonym vitneførsel, der tiltalte ikke kjenner vitnet, vil ha mindre betydning for tiltaltes mulighet til å forsvare seg, enn om vitnet og tiltalte kjenner hverandre fra før. I dette ligger blant annet antagelsen om at tilfeldighetsvitner og politiets spanere, sjelden vil ha destruktive motiv som øker faren for uriktige forklaringer og provokasjon, for eksempel i form av hevn eller egen vinning.

Når politiet står overfor et vitne som føler ubehag ved å stå frem, må politiet foreta et valg. Dersom politiet mener at samfunnet, totalt sett, er bedre tjent med at det reserverte vitnet gis status som «kilde», innvilges vedkommende så mange privilegier at det av rettssikkerhetsmessige årsaker ikke lenger er forsvarlig å anvende informasjonen som bevis mot den det informeres om.

Informasjon fra kilder vil ikke bli nedtegnet i offisielle saksdokument, og kildeopplysningene kan i utgangspunktet derfor kun benyttes internt i politiet, men også her med klare begrensinger. Politiets etterforskere kan for eksempel ikke konfrontere den mistenkte med kildeopplysningene, og holdt opp imot et åpent vitnemål, står politiets jurister på mer usikker grunn dersom de skal argumentere for skjellig grunn til mistanke mot dem opplysningene retter seg mot.

En «kilde» er en person som gir politiet opplysninger ved et engangstilfelle. I motsetning til informanter (se nedenfor), har Politidirektoratet ikke pålagt politidistriktene å registrere kilder i det nasjonale informantregisteret (POD 2003). I instruksene gis det ingen konkret begrunnelse for hvorfor den ene kategorien, men ikke den andre, skal registreres. Det er imidlertid nærliggende å anta at problemstillingene som lovgiver viet oppmerksomhet i tilknytning til innføringen av ordningen med anonym vitneførsel, også er aktuelle i sonderingen mellom uregistrerte kilder og registrerte informanter. Også her knytter det seg mindre betenkeligheter, og således generelt mindre behov for kontroll, dersom kilden og den

⁸ Ordningen kom på plass i kjølvannet av Skrik-saken, der to britiske politispanere som deltok i etterforskningen nektet å vitne i eget navn. Høyesterett tillot ikke undercover (UC) agentene å vitne under dekknavn. Høyesteretts oppfatning var at anonym vitneførsel reiser vanskelige og prinsipielle spørsmål, og uttalte at i hvilken utstrekning anonym vitneførsel bør tillates etter norsk rett hører under lovgiveren å ta stilling til (Rt.1997 s. 869). Stortinget tok initiativ til utredning av spørsmålet (se Ot.prp. nr. 40 [1999-2000] og Innst.O. nr. 78 [1999-2000]), og gjennom lov nr. 73/2000 ble § 130a om anonym vitneførsel tilføyd straffeprosessloven. Ordningen med anonym vitneførsel er videre regulert i kap. 8A i påtaleinstruksen.

det informeres om (tiltalte), ikke kjenner hverandre fra før. Av den videre tekst fremgår det at en informant sjelden eller aldri vil kunne innlede et samarbeid med politiet med det betryggende utgangspunkt at vedkommende ikke kjenner den eller de det informeres om.

En «informant» blir da en person som politiet antar vil kunne anvendes som kilde i fremtiden, og som derfor i henhold til politiets egen instruks (POD 2003), skal registreres som informant.

En «Under Cover (UC) Agent» er en politispaner som infiltrerer et miljø og utgir seg for å være noe annet. I prinsippet har UC-agenter og sivile informanter samme funksjon. De har, eller skaffer seg adgang til et miljø eller en person som politiet mener besitter informasjon om straffbare forhold. I det britiske regelverket sidestilles følgelig politiets UC-agenter med politiets informanter,⁹ og har gjennom introduksjonen av den nye loven i 2000 fått fellesbetegnelsen: Covert Human Intelligence Sources¹⁰. Selv om verken politiets anvendelse av informanter eller egne UC-agenter er lovregulert i Norge, tilsier etablert rettspraksis at sivile informanter, som i en konkret sak har fått et oppdrag av politiet, er å anse som politiagent. I en høyesterettsdom formuleres rettspraksisen slik (Rt. 2006 s. 120):

«G var ikkje polititjenestemann, men han tok her på seg ei rolle for politiet og må då identifiserast med politiet».

Med utgangspunkt i Gary Marx' typologi over politiets arbeidsmetoder (Marx 1988, s. 12), vil en teoretisk drøftelse av politiets bruk av informanter (som definert ovenfor) grense tett mot skjulte og bedrageriske etterforskningsmetoder som infiltrasjon og provokasjon. Like nært, men da i retning av mer åpne og sannferdige¹¹ etterforskningsmetoder, grenser politiets informantbehandling også mot anonym vitneførsel og regulære vitneavhør. I praksis kan metodens nærhet til øvrige etterforskningsmetoder medføre glidende overganger (Myhrer 2001 s. 10, Andenæs 2000 s. 286).

I artikkelen legges det til grunn at dersom andelen av vitner som innvilges fritak skulle øke, må det betraktes som en uheldig utvikling for et demokratisk rettssamfunn. I undersøkelsen søkes det derfor etter kunnskap om faktorer som påvirker omfanget av politiets anvendelse av informanter.

1.4 Forhandlingsgrunnlag – riksadvokatens regulering

Som påpekt over kan kilder og informanter forhandle seg frem til avtaler med politi- og påtalemyndigheten, for eksempel om vederlag for opplysningene. Begrepet *vederlag* anvendes som en samlebetegnelse for ulike former for belønninger som politiet innvilger sine informanter. Etterforskningsmetoden er ikke lovfestet, men på grunn av de rettssikkerhetsmessige betenkelighetene som metoden reiser, har riksadvokaten i rundskriv nr. 2/2000 trukket opp to grunnvilkår som må oppfylles før vederlag kan innvilges (Riksadvokaten 2000 s. 1-2):

«Vederlag til kilder (og informanter) kan bare tillates når det fremstår som åpenbart at nødvendige opplysninger ikke kan fremskaffes på ordinær måte».

⁹ Se Covert Human Intelligence Sources. Code of Practice, art. 1.3, jf. Section 71 i del VI av *The Regulation of Investigatory Powers Act 2000 (RIPA)*.

¹⁰ Se RIPA 2000, del II.

¹¹ Etterforskningsmetoder hvor politiet ikke lyver eller på annen måte forleder publikum. Se tabell 1 og fotnote 3.

«Vederlag til kilder kan bare gis når bruken av metoden fremstår som forholdsmessig vurdert mot det samfunnsøkonomiske den aktuelle kriminalitet representerer».

1.4.1 Forhandlinger med økonomisk belønning

Dersom grunnvilkårene i rundskrivet er oppfylt, har politiet anledning til å dekke eventuelle tap og utgifter som informanten har hatt i tilknytning til sitt samarbeid med politiet. Videre: slike tap og utgifter kan dekkes: «[...] uten at det er nødvendig å kreve nøyaktig dokumentasjon for utgiftene». Rundskrivet trekker ikke opp noen grenser for hva eller hvor mye som kan dekkes. I NOU 2004:6 s. 93 legges det imidlertid til grunn at handlingsrommet som riksadvokaten har innvilget politiet, bygger på en forutsetning om at det kun er tale om beskjedne beløp. Forutsetningen er ikke nærmere begrunnet eller utredet. Formuleringen *et beskjedent beløp* gir således rom for tolkning og reiser flere sentrale spørsmål. For det første eksisterer det ingen forskning eller andre åpne kilder, som gir utenforstående kunnskap om gjeldende praksis, eventuelt om praksisen er i samsvar med riksadvokatens forutsetninger. Det er uheldig, ikke minst i lys av at forhandlingene mellom politiet og deres informanter i all vesentlighet foregår utenfor det rettslige kontrollsystemet som øvrige etterforskningsmetoder kontinuerlig kontrolleres og korrigeres opp imot.

I en NRK-dokumentar om politiets anvendelse av informanter i NOKAS-saken,¹² fremkommer det blant annet opplysninger om at politiet skal ha betalt leiebil til en informant i fire måneder. I programmet opplyses det ikke om hvor mye informanten for øvrig fikk dekket av politiet. Selv hevder informanten at politiet også dekket utgifter (5000 kr.) til en falsk legeerklæring han trengte for å unngå en rettssak. Den falske legeerklæringen skulle stanse rettssaken mot informanten og på den måten holde operasjonen med NOKAS-spanerne gående.

Poenget her er ikke å ta stilling til sannhetsgehalten i informantens påstander. Som påpekt av Økokrimns leder: «[...] kilden for dette var utelukkende Tromsdal selv, en person Økokrim har lært å kjenne som notorisk upålitelig» (Høgetveit 2007). Saken illustrerer imidlertid de ubesvarte spørsmålene som riksadvokatens rundskriv reiser. Hva anser politiet for et «ubetydelige beløp»? Videre, hvor mange ubetydelige beløp kan utbetales til informanten før summen blir betydelig? (og således forbundet med så store betenkeligheter at etterforskningsmetoden bryter med forutsetningene den bygger på?)

Av riksadvokatens rundskriv om vederlag til informanter fremgår det at politiet i ekstraordinære tilfeller også kan inngå avtaler der politiet betaler for informasjon, men aldri over 15 000 kroner. Her knyttes belønningen direkte til informasjonen og den konkrete straffesaken, og gir således mindre rom for tolkning. Like fullt er det av interesse for samfunnet å vite i hvilken utstrekning en og samme informant kan motta gjentatte belønninger for informasjon fra innsiden om ulike lovbrudd.

Uten kunnskap om etterforskningsmetodens kostnader vil offentlighetens legitime krav om innsyn i hvorledes politiet forvalter tildelte resurser aldri bli reelt. I beregningen om hvor kostbar politiets anvendelse av informanter er, må informantenes øvrige betingelser innkalkuleres.

¹² Brennpunkt. *Jakten på Nokas-pengene*. Sendt 5. oktober 2005. Nedlastet fra URL <http://www1.nrk.no/nett-tv/klipp/116317> (Siste lesedato 25.03.09).

1.4.2 Forhandlinger med strafferettslig belønning

Riksadvokatens rundskriv åpner opp for at politi- og påtalemyndigheten kan påstå redusert straff som belønning for at siktede informanter samarbeider med politiet under etterforskningen. I rundskrivet omtales dette forhandlingsgrunnlaget som den «ordinære strafferettslige belønningsform». Riksadvokaten har god dekning i rettspraksis (Matningsdal 2008)¹³. Med samme begrunnelse fremgår det at politiet også kan avgjøre bagatellmessige forhold mot informanten med påtaleunntatelse.

Etter innføringen av straffeloven § 59, 2. ledd om strafferabatt for tilståelser plikter imidlertid politiet i dag å gjøre alle som mistenkes kjent med utsiktene for lavere straff dersom de velger å tilstå. Bestemmelsen¹⁴ trådte i kraft etter riksadvokatens rundskriv og kompliserer det etablerte belønningssystemet for informanter. Det er vanskelig å se for seg en forhandlingssituasjon der politiet tilbyr utsikter for redusert straff til en potensiell informant som selv ikke erkjenner straffskyld i egen sak. Med mindre politiet forleder mistenkte til å tro at det bare er informanter som kan få redusert straff, er følgelig incitamentet som lå til grunn for den ordinære belønningsformen betraktelig redusert.

I riksadvokatens rundskriv presiseres det at straffbare forhold ikke kan henlegges eller nedsubsummeres som vederlag for informasjon. Politiet har heller ikke adgang til å forhandle om inndratte førerkort og informantens rett til å kjøre bil som vederlag for informasjon. Selv om anonymitet er en forutsetning for etterforskningsmetoden, fremgår det av Politidirektoratets instruks at potensielle informanter ettertrykkelig skal gjøres kjent med at politiet ikke kan garantere fullstendig anonymitet (POD 2003 punkt 6.4). Som skissert ovenfor har politiet tilsynelatende lite å tilby når de innleder sine forhandlinger. I spørreundersøkelsen som ligger til grunn for denne artikkelen er politiets informantbehandlere bedt om å forklare hva de tror kan være årsaken(e) til at informanter likevel velger å samarbeide.

1.4.3 Forhandlinger med informanter i varetekt

Når en informant, eller en potensiell informant, pågripes og varetektsfengsles, stimuleres klimaet for forhandlinger. For den siktede vil varetektsfengsling normalt skape et ønske eller håp om løslatelse, og således et motiv for å innlede et samarbeid med de som holder ham eller henne innesperret. Som påpekt av Europarådets torturkomité (CPT) vil siktede normalt være enklere å manipulere og mer sårbar for å gi etter for press umiddelbart etter pågripelsen (CPT 2006 s. 9). Med informanten i sin varetekt har politiet stor grad av kontroll. Den potensielle informanten er, bokstavelig talt, strippet før forhandlingene innledes. For politiets informantbehandlere blir det således langt enklere å etablere en virkelighetsoppfatning om at det er de som styrer forhandlingene. Faren for maktmisbruk er stor, og i riksadvokatens rundskriv er da også politiets anvendelse av varetektsfengslede informanter særskilt omtalt.

Det er flere grunner til å se nærmere på politiets kontakt med varetektsfengslede informanter. Under sine besøk i Norge har CPT kritisert flere forhold knyttet til strafferettsapparatets anvendelse av varetektsfengsling. Blant annet kritiserte komiteen at sivilt kledd politi, mer eller mindre konstant, vandret fritt i sentralarresten hvor de hentet og returnerte fengslede, uten at aktiviteten ble loggført i fangens arrestjournal (CPT 1993). Videre har CPT kritisert Norge for at politiet (i egne øyne) anså seg selv som kompetente til å lempe på varetektsrestriksjoner som belønning til samarbeidsvillige varetektsfanger (CPT 1997).

¹³ Magnus Matningsdal (2008). Rettsdata note 543 til straffeloven § 59, 2. Ledd.

¹⁴ Tilført ved lov nr. 7/2001

Norge har møtt den internasjonale kritikken på flere måter, blant annet gjennom nye lovbestemmelser og forskrifter.¹⁵ Riksadvokaten har fulgt opp gjennom flere direktiv, og i rundskrivet vedrørende vederlag til informanter nedsetter riksadvokaten et forbud mot å forhandle med informanter om varetektsfengsling (Riksadvokaten 2000 s. 2). Verken løslatelse eller opphevelse av restriksjoner kan benyttes som vederlag for informasjon. Av rundskrivet fremstår forbudet som absolutt og i tråd med tidligere utredninger (NOU 1997:15 s. 88).

Riksadvokatens forbud må sees i lys av straffeprosesslovens regler for avhør av mistenkte, som i denne sammenheng er siktet og en potensiell informant. Av straffeprosessloven (strpl.) fremgår det at politiet under avhørene, ikke har anledning til å anvende løfter, uriktige opplysninger, trusler eller tvang for å legge noen form for press på siktede til å forklare seg, eller bidra med opplysninger på annen måte.¹⁶ I tidligere instruks til politiet er dette forbudet presisert av riksadvokaten (1999a, 2006). Det er det mange gode grunner til, ikke minst gjennom resonnementet om at det bak slike lovnader, implisitt ligger en trussel- med statens maktapparat i bunn. Forklaringer som produseres gjennom slike (og tilsvarende) avhørsmetoder, truer påliteligheten av informasjonen som samles inn, som i ytterste konsekvens kan lede ut i falske tilståelser eller anklager (Gudjonsson 2003, Natapoff 2006).

1.5 Forhandlingsgrunnlag – Politidirektoratets regulering

Ved første øyekast fremstår det derfor noe underlig at Politidirektoratet da det publiserte de første nasjonale retningslinjene for politiets anvendelse av informanter, tre år etter riksadvokaten presiserte forbudet (2000), igjen åpnet opp for forhandlinger med informanter om deres varetekstssituasjon (POD 2003 punkt 4.1). I Politidirektoratets instruks presiseres det riktignok at det må foreligge tungtveiende grunner før det kan forhandles om løslatelse, og at spørsmålet om løslatelse må godkjennes av en politijurist. Det sentrale poenget forblir, uansett hvem i politi- eventuelt påtalemyndigheten som måtte klarere operasjonen, at den utøvende makt trekker domstolene inn i operasjoner som etter konstitusjonelle prinsipper skal holdes adskilt.

1.5.1 Forhandlinger med den frivillige informant

I lys av de grunnleggende prinsippene som ligger til grunn for politiets avhør av siktede blir det følgelig ytterligere problematisk å forstå hva som gjør det legitimt at politiet kan forhandle og gi løfter om lettelse av siktedes varetekstssituasjon, såfremt forhandlingene foregår skjult, uten innsyn eller mulighet for kontroll. Riktignok, og kanskje er det her problemets kjerne ligger, definerer Politidirektoratet en informant som «[...] en person som på frivillig basis aktivt gir eller innhenter opplysninger under instruksjon fra politiet» (POD 2003 s. 2).

South (2001 s. 71) refererer til egne studier og konkluderer med at hans funn synes å være i tråd med andre forskeres observasjoner, nemlig at potensielle informanter ofte utsettes for press fra politiet. Presset påføres gjerne i tilknytning til situasjoner der informanten befinner seg i en sosial og psykologisk sårbar situasjon, i kjølvannet av pågripelse og fengsling (Williamson og Bagshaw 2001 s. 59, Rosenfeld, Jacobs og Wright 2003 s. 307).

¹⁵ Se for eksempel lov av 28. Juni 2002 nr. 55 med forarbeider i bla. Ot.prp. nr. 66 (2001-2002) og Innst.O. nr. 68 (2001-2002) om lov om endringer i straffeprosessloven mv. (hurtigere straffesaksbehandling, varetektsfengsling i isolasjon mv.)

¹⁶ Se straffeprosessloven (strpl.) § 232, 2. ledd, jf. § 92, 2. ledd. Det samme forbudet trekkes opp for avhør av vitner i påtaleinstruksen § 8-6, 6. ledd.

Etter to års feltarbeid med intervjuer, spørreundersøkelser og dokumentanalyser konkluderte de britiske forskerne, Dunninghan og Norris med at 84 % av politiets informanter ble rekruttert mens de satt i politiets varetekt. Politiets primære rekrutteringsstrategi gikk ut på å utnytte den skjeve maktbalansen gjennom press og manipulasjon (Dunninghan og Norris 1996 s. 3). Tilsvarende funn er tidligere registrert i norsk litteratur, hvor politiet blant annet utnytter misbrukernes (frykt for) abstinenser (Frantzen 2001 s. 90, Johansen 2002 s. 62, Snertingdal 2007 s. 102), men det er først i Rasch-Olsens studie (2008) at temaet er gjort til gjenstand for systematisk granskning i Norge.

Basert på en spørreundersøkelse av 60 informantbehandlere rekruttert fra ni ulike politidistrikt, konkluderte Rasch-Olsen (s. 97) med at 90 % av norske informanter rekrutteres i forbindelse med pågrep eller avhør. Mer bekymringsfullt er hans beretning om hva han og hans kolleger lærte på Politihøgskolens narkotikakurs i 2002:¹⁷

«[...] man skal utnytte situasjonen der potensielle informanter er mest sårbare. Som eksempler på slike situasjoner trekkes det frem perioden rett etter pågrep, under avhør eller når man har mulighet til å sette personen i "gjeld" til tjenestemannen» (Rasch-Olsen 2008 s. 98).

Begrepet frivillighet kan defineres på ulike måter. I tilknytning til informantbehandling er det tvilsomt om begrepet er et realistisk utgangspunkt. I hvert fall ikke dersom en legger den vanlige forståelsen av begrepet til grunn, et poeng Skolnick påpekte for over 30 år siden. Skolnick observerte at samarbeidet mellom politiet og deres informanter fremforhandles gjennom forhandlinger som kan minne om kjøpslån, der politiet utnytter makten de er tildelt fullt ut (Skolnick 1975 s. 122, 124). Skolnicks observasjoner er ikke enestående. I boken; *Police Informers. Negotiation and Power*, beskriver Settle hvordan politiet i Australia utnytter informantenes sårbare situasjon og fremforhandler informasjon gjennom kjøpslån: «The key bargaining chip held by police is the discretion to selectively prosecute» (Settle 1995 s. 248).

Uansett hvilken definisjon en legger til grunn er det lite sannsynlig at den potensielle informanten opplever et tilfeldig innslag av frivillig giverglede, slik Politidirektoratets definisjon kan gi inntrykk av. Som anført ovenfor: Den ordinære belønningsformen er lovnader om redusert straffepåstand. Jeg kommer tilbake til problemstillingen ganske snart.

1.5.2 Normativ kontroll av forhandlingene

Selv om reguleringen av forhandlingene mellom politiet og deres informanter kommer noe skjevt ut gjennom definisjonen av den «frivillige informant», fanger Politidirektoratets instruks opp flere av de anbefalingene som fremmes gjennom den forskningsbaserte litteraturen på området.

Utfylt av riksadvokatens rundskriv fremstår Politidirektoratets rundskriv således som relativt moderne, og i tråd med internasjonale forpliktelser og europeiske retningslinjer (Palermokonvensjonen 2001, Europol 2005). Instruksverket er relativt konkret og forplikter politiets organisasjon på alle nivå.

For å sikre mulighet for kontroll og innsyn (notoritet), krever instruksjonen at alle informanter skal registreres i et nasjonalt register. Før registrering skal det skrives rapport om at informanten er gjort kjent med samarbeidets rammer. All kontakt mellom politiet og

¹⁷ Opplæringsprogrammet ved PHS ble revidert i 2005. Metodikken som beskrives i sitatet ovenfor inngår ikke i de nye fagplanene (PHS 2006).

informanten skal dessuten loggføres og dokumenteres, inkludert et regnskap over informantutgifter. Alle som arbeider med informanter skal støttes av en informantveileder. Ordningen med informantveiledere, «[...] en særskilt utpekt tjenestemann som etter gjennomgått opplæring skal føre tilsyn med informantbehandlerens virksomhet» (POD 2003 s. 2), formaliserer et internt kvalitetssikringssystem. Minst en gang i året skal informantveilederen foreta en vurdering av om politiets samarbeid med informanten skal fortsette. I motsetning til gjennomføringen av andre, mer tradisjonelle etterforskningsmetoder, trekker instruksjonen også opp formalkrav i form av obligatorisk opplæring av informantbehandlerne.

I lys av litteraturen på området formidler instruksverket i det hele tatt et inntrykk av at Politidirektoratet har tatt problemstillingene som metodikken reiser på alvor. Rasch-Olsens banebrytende undersøkelser er imidlertid nedslående.

1.5.3 Reell kontroll av forhandlingene

Fem år etter at Politidirektoratet publiserte instruksene er det nasjonale informantregisteret ennå ikke i virksomhet. Tre av fire informanter (75 %) er ikke registrert. Cirka en tredjedel av informantbehandlerne opplyser at de ikke skriver noen rapport om hva de har instruert informantene om. Fire av ti informantbehandlere skriver ingen logg etter sine møter med informantene. Nesten halvparten (45 %) opplyste at de ikke har noen form for opplæring i informantarbeid; og kravet til regelmessig evaluering av den enkelte informant etterkommes nær sagt ikke (Rasch-Olsen 2008 s. 63, 64, 82, 83 og 104).

I oppgaven tar Rasch-Olsen flere metodiske forbehold (s. 44 – 54), men anfører at tallene ovenfor er nøkterne: «Det kan imidlertid være flere som ikke følger instruksjonen, men som unnlater å opplyse om dette for ikke å sette informantbehandlere generelt i et dårlig lys» (s. 87).

Også i min undersøkelse er informantbehandlere bedt om å besvare spørsmål som vil gi en indikasjon på hvordan de interne kontrolltiltakene følges opp i praksis. Det er ikke gitt at resultatene blir like. Som påpekt av Politidirektoratet (POD 2003 s. 2): «En informantbehandler er en særskilt utpekt tjenestemann som etter gjennomgått opplæring står i direkte kontakt med informanten». Resultatene i Rasch-Olsens undersøkelse demonstrerer at de grunnleggende kvalifikasjonskravene ikke er oppfylt. I motsetning til respondentene i Rasch-Olsens studie, arbeider imidlertid majoriteten av respondentene i min undersøkelse ved spesialseksjoner hvor det er grunn til å anta at spesialisering og opplæring er gitt høyere prioritet.

1.6 Informantbehandling som sosial kontroll

Utstrakt anvendelse av informanter gir assosiasjoner til uakseptable rettstilstander. En trenger ikke reise langt, verken i avstand eller tid for å underbygge påstanden. Det er tilstrekkelig å se hen til arbeidsmetodene som ble anvendt under den kalde krigen, kanskje først og fremst av Stasi i øst, men også av FBI og CIA i vest. På begge sider var myndighetens anvendelse av informanter en foretrukket etterretnings- og etterforskningsmetode (Bruce 2003 s. 4, Church Committee 1975 Kap. I). Som påpekt ovenfor argumenterer Halvorsen (2003 s. 178) med at metoden krever særskilte begrunnelser. Selv om arbeidsmetoden har lange tradisjoner, sågar lengre enn politiet selv (Settle 1995 s. 72), gir historiske kilder ingen «særskilte begrunnelser», snarere tvert imot (Christie og Bruun 2003 s. 169, Williamson og Bagshaw 2001 s. 56, Donnelly 1951 s. 1091).

Selv om problemstillingene knyttet til myndighetenes bruk av informanter ikke er ukjent i Norge, er det viktig å presisere at flere av forskerne på området forholder seg til det nordamerikanske rettssystemet; et rettssystem der den juridiske og moralske terskel for politiets legitime anvendelse av løgn og provokasjon er lavere enn i Norge (Gudjonsson 2003 s. 10, Andenæs 2000 s. 288). Det er derfor grunn til å tro at flere av de observasjonene som ligger til grunn for den alvorligste kritikken som rettes mot metodikken, hviler på et empirisk grunnlag som tegner et klarere bilde av metodens problematiske sider, enn hva tilfelle ville blitt dersom de samme forskerne hadde undersøkt norske forhold.

Den største utfordringen med å trekke vekslers på nordamerikansk litteratur om politiets anvendelse av informanter er at litteraturen parallelt beskriver det som i dag betegnes som «The Snitch system» (Warden 2004). En snitch¹⁸ er i utgangspunktet en pågrepet informant som etter forhandlinger med politi- og påtalemyndighet, erklærer seg villig til å stille som vitne for påtalemyndigheten i en eventuell retts sak mot den eller de det informeres om. Fordi informasjon fra informanter i utgangspunktet ikke anvendes som bevis i Norge (Busch 2006 s. 138), må overføringsverdien av nordamerikansk forskning nyanseres.

Den nordamerikanske metodikken går i korte trekk ut på at politi- og påtalemyndighet presenterer et tilbud til den som pågripes, for eksempel om betydelig redusert straffepåstand. Dersom mistenkte gir etter for presset, erklærer seg skyldig og gir informasjon som leder til domfellelse av andre, vil strafferettsapparatet kunne gå under de lovpålagte minimumsstraffene som trekkes opp i *The Sentencing Guidelines (The Guidelines)*. Selv om flere forskere har anført at kontrakten, for påtalemyndighetens vedkommende, er åpen i begge ender, underskriver partene en form for intensjonsavtale hvor samarbeidet, og betingelsene for dette, nedtegnes (Weinstein 1999 s. 588).

Bruken av etterforskningsmetoden er økende, spesielt i tilknytning til bekjempelse av narkotikarelaterte lovbrudd (Weinstein 1999 s. 573, Natapoff 2006 s. 111). Tilsvarende tilbud fremsettes for de som pågripes på bakgrunn av opplysningene. Slik akselererer myndighetenes bekjempelse av narkotikarelaterte lovbrudd (Natapoff 2006). Mistenkte som ikke ønsker å innlede et samarbeid, eller som ikke har noe å tilby myndighetene, må sone sine straffer fullt ut. Systemet er «effektivt». I dag sitter én av 100 voksne nordamerikanere i fengsel, en statistikk som plasserer USA på toppen av listen over land i verden med flest fanger pr. innbygger.¹⁹

Metodikken har vist seg spesielt «effektiv» i de fattigste bydelene. Av afroamerikanske menn i alderen 20 – 34 år, sitter i dag en av ni i fengsel (PEW 2007 s. 3, 5).²⁰ Detaljerte studier av de mest belastede bydelene, viser at halvparten av den samme befolkningsgruppen er løslatt på prøve, eller sitter i fengsel. Forskere som har studert fenomenet, påpeker at antall aktive politiinformanter i de undersøkte bydelene i USA er ca. ti ganger høyere enn hva tilfellet var på sitt høyeste i DDR (Natapoff 2004 s. 685).

¹⁸ *Jailhouse informant*, State witness, cooperator, cooperating witness og begrepet; snitch, anvendes om hverandre.

¹⁹ Tall fra International Centre for Prison Studies, KING'S College, London, viser til sammenligning at av alle innbyggere i Norge sitter 75 pr. 100 000 fengslet. Tilsvarende tall fra USA er 761 pr. 100 000. Data er hentet fra senterets internettsider, april 2008. URL: <http://www.kcl.ac.uk/schools/law/research/icps>

²⁰ Se fotnote 19.

Ordningen med å snu domfelte lovbytere til *state evidence* (er integrert i, og) må sees i sammenheng med «plea bargain-systemet», hvor tilståelser (guilty pleas) produseres gjennom en avtale mellom tiltalte og påtalemyndigheten. Påtalemyndigheten nedsubsumerer tiltalen, forutsatt at skyldspørsmålet ikke gjøres til tema under (de like «effektive») rettsforhandlingene. I 1996 ble over 90 % av føderale tiltaler avgjort gjennom plea bargain systemet (Weinstein 1999 s. 566).

I Norge skal politiet kun belønne informanter dersom metoden fremstår som forholdsmessig, holdt opp i mot det samfunnsønde den aktuelle kriminalitet representerer. I sitt rundskriv argumenterer riksadvokaten for at det ikke er hensiktsmessig å instruksfeste i detalj hvilke lovbrudd det kan forsvares å gi informanter vederlag for. «Bedømmes kriminaliteten som et alvorlig samfunnsønde, på grunn av omfang eller karakter, kan metoden benyttes[...]

» (Riksadvokaten 2000 s. 2). I samme rundskriv henvises det til (i) alvorlige narkotikasaker, (ii) alvorlig vinningskriminalitet, eksemplifisert gjennom Skrik-saken og (iii) seksuelle overgrep mot barn. Det relativt strenge inngangskriteriet burde sikre at den nordamerikanske praksisen ikke sprer seg til Norge.

Uten innsyn eller forskning vet vi imidlertid ikke hvor politiet legger listen for hva de definerer som et tilstrekkelig samfunnsønde. Av masteroppgaven til Rasch-Olsen (2008 s. 76) fremgår det at to av tre straffesaker som initieres med bakgrunn i opplysninger fra informanter, omhandler brudd på straffeloven § 162, 1. ledd: altså besittelse eller omsetning av mindre mengder narkotika. Også her tar Rasch-Olsen metodiske forbehold. Like fullt gir hans undersøkelser grunn til å stille spørsmål hvorvidt politiets tolkning av riksadvokatens krav til forholdsmessighet er i takt med offentlighetens forståelse.

I min undersøkelse er informantbehandlerne stilt flere spørsmål som vil belyse i hvilken grad deres rekruttering av informanter er fundert i strategiske analyser, og om informasjon fra informanter kunne vært innhentet på annen måte, for eksempel gjennom avhør, spaning, etc. Svarene vil gi en pekepinn på hvorledes politiet tolker skrankene som riksadvokaten har trukket opp som forutsetninger for en legitim anvendelse av etterforskningsmetoden.

1.7 Informanter som bevis

Fordi skyldspørsmålet i det nordamerikanske plea bargain systemet sjeldent gjøres til gjenstand for rettslige prøvelser, begrenses politiets behov for å etterforske de påståtte lovbruddene. Nyere forskning demonstrerer da også hvordan den utstrakte bruken av vitnebevis fra informanter, også gjør skade på saksnivå. I litteraturen refereres utallige eksempler der politiets anvendelse av informanter ikke har tjent andre enn de slueste lovbytere; ikke sjelden informanten selv (Marx 1988 s. 157, Dunnighan og Norris 1999 s. 85, US Department of Justice 2005 s. 57, Oppen Gundhus 2006 s. 148, Natapoff 2006 s. 110 mfl.).

I USA har politiets anvendelse av informanter ledet ut i en rekke domfellelser av uskyldige mennesker (Scheck, Neufeld og Dwyer 2003, 163–203, Warden 2004, Natapoff 2006 s. 108). Som påpekt i en hyppig referert dom fra en av ankedomstolene i USA:

«It is difficult to imagine a greater motivation to lie than the inducement of a reduced sentence».²¹

²¹ United States v. Cervantes-Pacheco, 826 f. 2d 310, 315 (5th Cir. 1987)

I kjølvannet av flere saker der uskyldige mennesker ble dømt for drap de ikke hadde begått, nedsatte canadiske myndigheter en nasjonal arbeidsgruppe. Denne fikk mandat til å gjennomgå granskningsrapportene og foreslå forebyggende tiltak.²²

Arbeidsgruppen, ledet av Canadas assisterende Attorney General, D.A. Bellemare, foreslo en rekke tiltak knyttet til fengslede informanter som tilbyr åpne vitneforklaringer etter avtale med politi- og påtalemyndigheten. Anbefalingene presenteres og begrunnes i rapportens kapittel sju (s. 75 – 106). Her fremgår det at slike bevis skal søkes unngått i fremtidige straffesaker. Dersom påtalemyndigheten likevel velger å føre slike fremforhandlede forklaringer, skal forklaringen gjennomgås av en uavhengig komité bestående av erfarne statsadvokater. Alle avtaler mellom myndighetene og informanten skal skrives ned, eventuelt videofilmes. Retten skal informeres om avtalen, eventuelt andre forhold som reduserer bevisverdien ytterligere. Forsvaret skal også gis tilgang til informantens eventuelle tidligere vitnemål for staten. Flere forskere har anbefalt slike retningslinjer, og i USA har enkelte stater innført lignende tiltak (Natapoff 2004 s. 699, Warden 2004 s. 15).

Som påpekt ovenfor har riksadvokaten understreket at informasjonen som innhentes, og eventuelt belønnes, ikke skal anvendes som bevis mot den eller de det informeres om (Busch 2006 s. 138). I lys av de rettssikkerhetsmessige problemene som følger av USAs utstrakte anvendelse av informanter, virker riksadvokatens standpunkt betryggende.

Like fullt, en sentral arbeidsoppgave for de som arbeider med informantbehandling er å vurdere informantenes troverdighet (Oppen Gundhus 2006 s. 147). Under paraplyen *vitnepsykologi* har forskere gransket de psykologiske prosessene som trer i kraft når ulike former for vitneutsagn samles inn og evalueres av politi- og påtalemyndighet. De sentrale spørsmålene i vitnepsykologien har vært gjenstand for relativt intens forskning de siste 30 årene (Granhag og Christianson 2008 s. 19). Selv om den nordiske forskningen til nå har vært rettet inn mot politiets avhørsmetoder, er det åpenbart at mye av kunnskapen er like relevant for politiets informantbehandlere. Deltagerne i min undersøkelse er derfor spurt om sin kjennskap til vitenskapen som ligger til grunn for utviklingen av politiets avhørsmetoder.

Det juridiske skillet mellom politiavhør og informantbehandling opprettholdes gjennom riksadvokatens rundskriv. I praksis kan imidlertid virksomhetene gli over i hverandre, og i Politidirektoratets rundskriv åpnes det opp for at en person kan ha flere roller i samme straffesak.

«Mistenkte / siktede som gir opplysninger underhånden i egen sak, skal ikke føres inn i Informantregisteret». (POD 2003 p. 2.5).

Slik påføres både politiets etterforsker og den mistenkte to funksjoner som nødvendigvis vil generere to parallelle versjoner: En «offisiell» versjon (overhånden) som dokumenteres i åpne saksdokument, og en «politi» versjon (underhånden) som straffesakskjedens øvrige aktører, inkludert sakens dommere, sjelden eller aldri vil få kjennskap til.²³ Metodikken frambringer et rollespill som er lite omtalt i juridisk litteratur, til tross for at det reiser flere spørsmål av strafferettslig betydning.

²² Report on the Prevention of Miscarriages of Justice. Utgitt av Department of Justice (2004). Tilgjengelig på internet: URL: <http://www.justice.gc.ca/eng/dept-min/pub/pmj-pej/toc-tdm.html> (Siste lesedato: 17.02.09).

²³ Rasch-Olsen undersøkte 202 straffesaker hvor informanter positivt er benyttet. I ingen av sakene fremkom det opplysninger om at informanter var benyttet, verken i politidokumentene eller under domstolenes behandling av straffesakene (Rasch-Olsen 2008 s. 77).

Det er forbudt for politiet å anvende ulovlige midler for å oppnå en forklaring i en bestemt retning i en straffesak.²⁴ Ulovlige midler i denne sammenheng kan være løfter, uriktige opplysninger, trusler og tvang.²⁵ Uansett om politiets informantbehandlere anvender trusler eller «bare» løfter, fremforhandler de en uformell avtale om hva som skal inn i den offisielle versjonen, og hva som kun skal inn i den uoffisielle politiversjonen. Gitt at den uoffisielle versjonen er legitimt fremforhandlet, med den begrunnelse at den ikke er tiltenkt anvendt som bevis, reiser fremgangsmåten unektelig spørsmål om i hvilken grad politiets forhandlingsstrategier påvirker innholdet i den offisielle versjonen.

Så lenge straffesaken ligger hos politiet er det relativt enkelt for aktørene å forholde seg til rollespillet. Sjansen for å bli avslørt øker imidlertid betydelig når straffesaken skal føres for retten. Her må politiet fremføre den offisielle versjonen, uten at rollespillet avsløres.

I slike situasjoner kan det bli vanskelig for politiet å balansere mellom vitneansvaret på den ene siden (forklare den rene og fulle sannhet og ikke legge skjul på noe) og hensynet til informanten på den andre. I Rasch-Olsens undersøkelse (2008) opplyste over halvparten (52 %) av respondentene at de ofte eller av og til ser seg nødt til å tøye regelverket for å oppnå suksess med informanter (s. 78). Av det empiriske materiale fremkommer det ikke hvilke regler de tøyer. Begrepet «å tøye» er heller ikke problematisert, men i sin tolkning av svarene drøfter Rasch-Olsen forklaringer som kan knyttes direkte til problemstillingene som følger når politiet gir sine informanter, og derigjennom seg selv, to funksjoner.

I min undersøkelse er norske informantbehandlere spurt om hvorledes de ser på problemstillingene som reises når politiet innhenter vitnebevis gjennom avhør av personer som også har en rolle som informant i saken.

1.8 Juridiske dilemma

Når spørsmålet om myndighetens rett til å holde sine informanter anonyme blir et rettslig tema, refererer nordamerikanske kilder gjerne til U.S. Supreme Court i *Roviaro v. United States*, 353 U.S. 53 (1957). Av dommen fremgår det at rettsregelen er formet gjennom sedvane og omtales som «The Informer's Privilege». Privilegiet anerkjennes i *Roviaro v. United States*, men ikke ubetinget. Domstolene kan overprøve privilegiet, og beslutte at informantens identitet må avsløres dersom avsløringen er «[...] relevant and helpful to the defense of an accused, or is essential to a fair determination of a cause» (*Roviaro* 1957 s. 61-62).

Roviaro vs US anvendes som utgangspunkt i senere dommer der domstolene må balansere mellom hensynet til tiltaltes mulighet til å innhente relevant informasjon til sitt forsvar, mot statens interesser for bevare sine informanters anonymitet. I dommen presiseres det at rigide regler ikke kan bli rettfærdige. Privilegiet må vurderes fra sak til sak (s. 62). I Australia omtales privilegiet som «The informer rule», og i en artikkel demonstrerer Mares (2002) hvordan sedvaneregelen har utviklet seg fra britiske og inn i australske domstoler.

Mares er kritisk og beskriver en utvikling der verdiene som sikrer tiltalte en rettfærdig rettergang (Due Process), gradvis har måttet vike for verdiene som vektlegger statens kriminalitetskontroll (Crime Control). For å skape balanse foreslår Mares at bevisbyrden overføres til påtalemyndigheten som må demonstrere at informantens anonymitet er

²⁴ Se straffeloven § 115

²⁵ Se straffeprosessloven § 232, 3. ledd, jf. § 92, 2. ledd

nødvendig og uten betenkeligheter for tiltaltes forsvar. Videre, at det oppnevnes en offentlig forsvarer for å ivareta tiltaltes rettigheter når spørsmålet skal besvares (Mares 2002 s.124).

I norsk strafferett eksisterer det ingen forankret sedvanerett eller etablerte begrep som «informants rule» eller «privilege». Derimot har Høyesterett i Rt.1993 s. 1121 (s. 1126) gitt uttrykk for at:

«[...] politiet må ha en viss skjønsmessig adgang til å vurdere hvorvidt arbeidsnotater om tips som mottas fra publikum, tysteropplysninger mv skal gjøres til saksdokumenter og dermed falle inn under § 242, eller om de bare skal brukes som utgangspunkt for etterforskningen[...].»

1.8.1 Sakens dokumenter

Som det fremgår av kjennelsen ble det imidlertid ikke nødvendig for Høyesterett å utrede spørsmålet om i hvilken grad informantopplysninger er å anse som saksdokumenter eller ikke. Kjæremålsutvalgets utredning av spørsmålet, i alle fall det som kommer til uttrykk i kjennelsen, er følgelig knapp. Behovet for ytterligere utredning forsterkes når en ser nærmere på kjæremålsutvalgets primære kilde, Andenæs 1994.

I kjennelsen refererer kjæremålsutvalget til Andenæs 1994 side 257. I senere utgaver av sin bok om norsk straffeprosess (2000 s. 298), gir imidlertid ikke Andenæs noen dypere begrunnelser for sitt standpunkt, annet enn å referere tilbake til Rt.1993 s. 1121, som altså i utgangspunktet brukte ham som kilde.

I øvrig litteratur og offentlige dokument refereres det like fullt til Rt.1993 s.1121 når spørsmålet om spanernes arbeid med informanter inngår som en del av sakens dokumenter eller ikke (Ot.prp. nr. 64 [1998-99], Bjerke og Keiserud 2001 s. 873).

1.8.2 Sakens dokumenter og innsynsretten

Behovet for en klargjøring av begrepet må sees i sammenheng med mistenktes grunnleggende krav til innsyn i egen sak. Retten til innsyn i sakens dokumenter fremgår av straffeprosessloven §§ 242, 264, 267 og 28, avhengig av hvilket stadium straffesaken befinner seg på.^{26 27} Unntakene fra innsynsretten omtales her i del 1.8.5.

Retten til innsyn i egen sak er en grunnleggende rettighet. Uten innsyn fratras mistenkte blant annet muligheten for kontradiksjon. Innsynsretten må også sees i sammenheng med prinsippet om balanse mellom staten og tiltalte (Equality of arms). Begge prinsippene utgjør sentrale elementer i retten til en rettferdig rettergang, jf. Menneskerettighetskonvensjonens (EMK) artikkel 6 (Jebens 2004 s. 324 og 316). Verken EMK, eller domstolens (EMD) tolkning av konvensjonen gir noe direkte svar på hvilke dokumenter som må anses som sakens dokumenter. Utgangspunktet for innsynsretten etter EMK synes å innbefatte «alt relevant materiale». Videre, at materialets relevans må sees i sammenheng med spørsmål knyttet til skyld og straffeutmåling (Jespers v. Belgium, sitert i Magnussen 2006 s. 23). Om påtalemyndigheten påberoper materialet som bevis, er som hovedregel ikke avgjørende. Som påpekt av Jebens (2004 s. 488) kan de tilbakeholdne dokumentene like fullt innholde informasjon til støtte for mistenktes forsvar. Dessuten vil dokumentene etter omstendighetene

²⁶ Strpl. § 28 omhandler domfeltes innsynsrett på fullbyrdesstadiet og omtales ikke nærmere her.

²⁷ Reglene omtales også i Påtaleinstruksens kapittel 16 og 25. Innsynsrett på fullbyrdesstadiet, jf. fotnote 26, omtales i instruksens kapittel 4.

også kunne avklare om politiet har forholdt seg til gjeldende regelverk under etterforskningen av saken.

Hva som er, og hva som ikke er en del av straffesakens dokumenter, kan forandre seg, avhengig av på hvilket stadium av saken spørsmålet stilles. Et av kriteriene som inngår i vurderingen, nemlig om det følger vesentlige betenkeligheter av hensyn til siktedes forsvar dersom opplysningene ikke inkluderes i saksdokumentene²⁸, må nødvendigvis forbli en dynamisk vurdering. Opplysninger fra informanter, som på etterforskningsstadiet synes uproblematisk å utelate fra saksdokumentene, vil etter omstendighetene (sakens utvikling) kunne få fornyet relevans ved senere vurderinger. Domstolene har da også uttalt at politiets vurdering av hva som er å anse som straffesakens dokumenter, må kunne overprøves av retten (RG. 1998 s. 922). At informantens tips ikke innføres i straffesakens dokumentfortegnelse (dokumentliste) er et rettslig relevant utgangspunkt i vurderingen, men ikke mer (Rt. 2004 s. 1642).

1.8.3 Dokumentbegrepet

Dokumentbegrepet må sees i sammenheng med politiets dokumentasjon- og rapporteringsplikt. Andenæs (2000 s. 283) påpeker i den forbindelse: «Alt av betydning som kommer frem under politiets etterforskning, må nedskrives i en rapport fra vedkommende politimann». Politiets rapporteringsplikt kommer til uttrykk i flere regelverk. Generelt har politiet en rapporteringsplikt gjennom politiinstruksen § 7-6. Her fremgår det blant annet at opplysninger, eller forhold som kan være av betydning for politiet i sin alminnelighet, skal nedtegnes i samsvar med de rapporteringsnormer som gjelder til enhver tid. I Politiets skolepensum litteratur skjeller forfatterne mellom «rapporter» og «notater». (Williksen og Bjerkes 2003 s. 473). Her beskrives rapporter som: «[...] et formelt offentlig dokument» (s. 40), mens notater beskrives som: «[...] interne beskjeder eller orienteringer som ikke er ment som saksgrunnlag» (s. 473). Forfatterne erkjenner at avgrensningen ikke alltid er enkel (s. 474):

«Det hender at informasjon som egentlig er saksinformasjon, blir skrevet som notat. For bruk på etterretningsstadiet er det greit, men ofte er dette relevante opplysninger som skal være med i saksdokumentasjonen».

Politiets rapporteringsplikt reguleres videre gjennom straffeprosessloven og påtaleinstruksens (på) regler for gjennomføringen av ulike etterforskningsskritt. For eksempel skal det skrives rapport i tilknytning til avhør (strpl. § 230, 4. ledd, på § 8-11) og ransaking (strpl. § 199, på § 10-8). Selv om politiets anvendelse av informanter ikke reguleres gjennom lov eller forskrift, fremgår det av Politidirektoratets instruksverk at politiets informantbehandlere etter å ha gjennomført et møte med en informant, «skal straks» skrive ned opplysningene som kom frem, hvilke avtaler som eventuelt ble inngått, hvor møtet fant sted også videre (POD 2003 punkt 3). Instruksverket gir imidlertid ingen svar på om opplysningene skal skrives ned i et offentlig dokument eller i et internt notat. I instruksen refereres det konsekvent til «rapporten/notatet».

Rent fysisk begrenser dokumentbegrepet seg ikke til papirdokumenter. Begrepet må gis et videre omfang, og vil også innbefatte tegninger, fotografier, lydopptak, elektroniske data med mer (Bjerke og Keiserud 2001 s. 873). Det avgjørende er altså ikke hvilket medium

²⁸ Kriteriet utledes blant annet av begrensningene i unntakene fra mistenktes innsynsrett, jf. § 242a første ledd annet punktum og § 292a, § 242a første ledd annet punktum.

informasjonen lagres på; noe som for så vidt følger av påtaleinstruksens regler for politiavhør.²⁹

1.8.4 Saksbegrepet

Et annet moment som gjør det utfordrende å avgrense straffesaksdokumenter fra mer interne politidokumenter, er hvor en velger å trekke grensen for når den aktuelle straffesaken starter. Som påpekt av Busch (2006 s. 138), anvendes gjerne informantopplysninger som inngangsupplysninger. Det vil si at opplysningene «[...] bare skal brukes som utgangspunkt for etterforskningen[...]», jf. Rt. 1993 s. 1121 (s. 1126).

Gjennom en streng avgrensning mellom etterretning og etterforskning, kunne en tenke seg at opplysningenes relevans opphører i det øyeblikket mistenkte pågripes, for eksempel i besittelse av narkotika. I tråd med dette synet vil en pågripelse med påfølgende beslag gi politiet et selvstendig grunnlag til å opprette straffesak. Videre, at informantens opplysninger derfor ikke er relevant for straffesaken. Argumentasjonen forutsetter at inngangsupplysningene ikke anvendes som bevis, eller på annen måte trekkes inn i etterforskningen.

Flere momenter utfordrer en slik tankerekke. For det første ligger det i taktikkens natur at avgrensningen nødvendigvis må foretas på et meget tidlig stadium av etterforskningen (initialfasen). Politiet kjenner nødvendigvis ikke opplysningens bevisverdi når siktede, eventuelt i samråd med sin forsvarer, på et senere stadium presenterer sitt forsvar. Av riksadvokatens rundskriv del II-nr.3/1999 s. 2 fremgår det dessuten at dersom formålet med virksomheten «[...] er å avklare om straffbart forhold finner eller har funnet sted, og i tilfelle hvor, når og hvem som er ansvarlig, er virksomheten å anse som etterforskning». Den formålsstyrte virksomheten ledes av påtalemyndigheten (jf. på § 7-5, 2. ledd), og skal utføres i tråd med reglene for etterforskning.

Etter mitt syn forblir det i denne sammenheng underordnet om en velger å kalle informantopplysninger for inngangsupplysninger eller saksopplysninger, etterretning eller etterforskning, notat eller rapport. Når en informant fremforhandler en avtale med politiet og mottar vederlag for informasjon, og denne informasjonen er den direkte foranledningen til pågripelse, beslag, tiltale og dom, så inngår opplysningene (og måten de ble innhentet på), uansett i en prosess der borgerne har krav på beskyttelse i tråd med prinsippene om en rettferdig rettergang, jf. artikkel 6 i EMK.

I tråd med EMDs dynamiske tolkning av konvensjonens bestemmelser, forblir det muligens nytteløst å trekke opp generelle grenser for hva som er, eventuelt ikke er, «sakens dokumenter». Andenæs (2000 s. 298) konkluderte for eksempel med: «Forsvareren har ikke noe krav på innsyn f.eks. i spaningsrapporter og interne notater hos politiet». Konklusjonen er etter mitt syn for bastant, og tar ikke tilstrekkelig høyde for straffesakenes individuelle karakter. I Karmøy-saken måtte politiet sågar utlevere avhørerens personlige notisbøker. De håndskrevne dokumentene viste seg å bli like relevante som de offisielle avhørsdokumentene (Gudjonsson 2003).

Offentlighetens kritiske blikk har nok gjort det stadig vanskeligere for politiet å hemmeligholde sine etterforskningsmetoder; inkludert deres anvendelse av informanter. Det

²⁹ Av påtaleinstruksen § 8-13, 4. ledd fremgår det at siktede og forsvareren har samme rett til å få lydopptak avspilt som til å gjøre seg kjent med saksdokumentene.

er imidlertid Høyesteretts behandling av konkrete straffesaker, som har utløst politi- og påtalemyndighetens uttrykte behov for utvidet adgang til å begrense mistenktes innsynsrett i «sakens dokumenter».

1.8.5 Innsynsrettens unntaksbestemmelser

Mistenktes rett til innsyn på etterforskningsstadiet fremgår av strpl. § 242, 1. ledd. Samme paragraf trekker også opp de unntakene som opprinnelig fulgte bestemmelsen. På begjæring skal mistenkte gis adgang til sakens dokumenter, såfremt det kan skje uten skade eller fare for etterforskningen eller for tredjemann. Dersom det er flere mistenkte i en sak, gjelder innsynsretten ikke dokumenter som bare gjelder andre mistenktes forhold.³⁰ I et historisk perspektiv er det interessant å registrere at de opprinnelige innsyn- og unntaksbestemmelse i § 242, sto uendret fra 1981 til 2000. I 2000 tok Andorsen til orde for at vilkårene for å nekte mistenkte innsyn burde strammes inn. Han anførte at begrenset dokumentinnsyn må anses som et tvangsinngrep i straffeprosessuell forstand, og foreslo strengere betingelser, på linje med vilkårene for pågripelse og varetektsfengsling, jf. strpl. § 171, 1. ledd nr. 2. (Andorsen 2000 s. 30, 38). Andre ville det annerledes.

Etter 19 år uten endringer ble mistenktes innsynsrett innskrenket; først i 2000 (opplysninger fra kommunikasjonskontroll), deretter i 2001 (anonym vitneførsel, jf. strpl. §§ 130a og 234a), så mer drastisk i 2003 (ny § 242a) og sist i 2007 (utvidelse av § 242a).³¹ Samtidig som unntaksbestemmelsene i § 242a ble innført, ble straffeprosessloven også utvidet med ny § 292a. Bestemmelsen gir påtalemyndigheten mulighet til å avskjære vitner etter begjæring til tingretten, og åpner opp for at domstolene kan beslutte at forsvareren ikke skal kunne stille spørsmål til vitner som påtalemyndigheten ikke ønsker å føre, for eksempel politiets informantbehandlere (Ot.prp. nr. 24 [2002-2003] s.76).

I tilknytning til etterforskningen av NOKAS-saken opplevde politi- og påtalemyndigheten at innføringen av strpl. § 242a (2003) ikke ga tilstrekkelig beskyttelse mot innsyn når spørsmålet omkring sakens dokumenter ble prøvet for domstolene. I denne forbindelse påpekte Busch (2006 s. 137):

«Rettssamfunnet som sådant må være i stand til å beskytte sensitiv informasjon, f.eks. kunnskap fra og om politiets informanter, etterforskningsstrategier og metodebruk. Beskyttelse av denne type opplysninger er av vital betydning for å lykkes i bekjempelsen av den særlig ondsinnede kriminaliteten».

Riksadvokaten kritiserte Høyesterett, og fremmet krav om ekspeditte justeringer av eksisterende lovverk. Argumentene for innskrenket innsynsrett sentrerer rundt politiets behov for å beskytte sine informanter i et samfunn der disse utsettes for stadig grovere sanksjoner fra lovbrysterne det informeres om (NOU 1997:15 s. 26, Ot.prp. 24 2002-2003 s. 8).

Det finnes ingen forskning på informanters utsatthet for vold. Det blir derfor vanskelig å undersøke politi- og påtalemyndighetens dystre beskrivelser. Men om den generelle voldsutviklingen i Norge gir en indikasjon, er det grunn til å etterspørre mer systematisk kunnskap før den dystre beskrivelsen legges til grunn for større, fremtidige reformer. I 1999

³⁰ Av samme §, 1. ledd, 4. punktum fremgår det også at innsyn kan nektes av hensyn til rikets sikkerhet. Denne problemstillingen faller utenfor artikkelens tema, og omtales ikke videre.

³¹ L03.12.1999 nr. 82 i kraft 15.10.2000. L28.07.2000 nr. 73 i kraft 01.08.2001. L09.05.2003 nr. 30 i kraft straks. L21.12.2007 nr. 126 i kraft straks.

utgav Skjørten, Bjørge og Olaussen rapporten *Forskning om vold*. På side 17 konstaterer de at den registrerte, grove volden i tidsrommet mellom 1991 og 1998 viser en svak synkende tendens. Antall drap pr. år har de siste ti årene sunket ytterligere. De seneste fem årene (2004-2008) er det i gjennomsnitt begått 31,6 registrerte drap pr. år (Kripos 2008), et tall som er så lavt at en må 30 år tilbake i tid for å finne samme nivå.³² Politianmeldte trusler og legemsfornærmelser har imidlertid økt. Olaussen påpeker i den anledning at det ikke kan utelukkes at økningen er reell (2008 s. 198). Av undersøkelser rettet inn mot det norske heroinmarkedet, fremgår det at vold anvendes som et virkemiddel mot informanter (Snertingdal s. 114), og i Rasch-Olsens undersøkelse rapporterte halvparten av informantbehandlerne at de i løpet av sin karriere har opplevd at deres informanter er blitt utsatt for represalier. En av ti (9 %) rapporterte at de har hatt informanter som har blitt utsatt for fysiske represalier (Rasch-Olsen 2008 s. 61).

I tillegg til at de nye unntaksbestemmelsene hviler på premissen om at det eksisterer et reelt trusselbilde mot politiets informanter, trekker forarbeidene til strpl. § 242a og utvidelsen av denne³³, betydelig vekt på Norges internasjonale forpliktelser. Palermokonvensjonens artikler 24 og 26 forplikter Norge å treffe tiltak for å muliggjøre rekruttering og beskyttelse av mennesker som kan assistere myndighetene i bekjempelsen av grenseoverskridende organisert kriminalitet. Videre henvises det i forarbeidene til EMD, som i saken Rowe og Davis v. UK (2000) påpeker at innsynsretten i relevante dokumenter ikke er absolutt (punkt 61), men at unntak fra hovedreglen vil medføre brudd på artikkel 6 dersom unntakene ikke er:

«[...] strictly proportionate and counterbalanced by procedural safeguards adequate to compensate for the handicap imposed on the defence».

Spørsmålet om domstolskontroll sto sentralt i Rowe og Davis v. UK, og sto også sentralt i departementets vurdering av den nye unntaksbestemmelsen, § 242a (Ot.prp. nr. 24 s. 28).

1.8.6 Sakens dokumenter, innsyn og rettssikkerhet

De juridiske argumentene som taler for en opprettholdelse av begrenset mulighet for politiet til å beskytte kunnskap fra og om deres informanter, knyttes blant annet til forsvarers begrensede mulighet for å prosedere på bevisprovokasjon (Andenæs 2000 s. 286). Som påpekt av Myhrer (2003 s. 170): «Flere av metodene bærer i seg en latent risiko for at politiet i stedet for å bekjempe kriminaliteten, bidrar til å fremme den». På samme side henviser Myhrer blant annet til etterforskning basert på informasjon fra informanter.

De mest produktive informantene er åpenbart i posisjon til å fremprovosere lovbrudd. Grensdragningen mellom lovlig og ulovlig provokasjon er en problemstilling informanter ikke nødvendigvis har viet særlig oppmerksomhet. Faren øker dersom det informanten ønsker å oppnå, forutsetter en politiaksjon med konkrete resultater. Marx bygger riktignok på nordamerikanske forhold, men poenget forblir gyldig i alle land som tillater forhandlinger: Informanter kan ha sterke incentiver til å sørge for at andre bryter loven. Dessuten, påpeker Marx, informanter har dokumenterte egenskaper i spill som forutsetter bedrag (1988 s.

³² I tidsperioden 1974 – 1978 ble det i snitt begått 28,6 drap pr. år. For 25 år siden (1979 – 1983) var snittet 35. For 20 år siden (1984 – 1988); 39,6. For 15 år siden (1989 – 1993) var snittet på sitt høyeste (47,8). I 1994 – 1998 lå snittet på 39,2. I 1999 – 2003: 43, og sank ned til 31,6 de siste fem årene (Kilde: SSB, Kriminalstatistikk for 1990, 1998, 2000 og 2004). Alle er nedlastet fra URL http://www.ssb.no/emner/03/05/nos_kriminal/utg.html (sist lesedato 29.01.09)

³³ Se Ot.prp. nr. 24 (2002–2003) og Innst. O. nr. 13 (2007-2008).

152,155). Informantbehandling og ulovlig provokasjon har da også vært et tema i utallige internasjonale, og flere nasjonale rettssaker.³⁴

I Politihøgskolens temahefte påpekes: «[...] å ha kontroll [på informanten] er kanskje det viktigste i det å behandle og bruke informanter, men også det vanskeligste» (Haukaas og Sønstelid 1997 s. 45).

Dersom politiets informant fremprovoserer den straffbare handlingen det informeres om, vil den mistenkte ha et legitimt krav om innsyn. Når det ikke foreligger ulovlig provokasjon, blir det straks vanskeligere å argumentere for innsyn. Det juridiske dilemma blir da om hvilke verdier som skal legges til grunn, og om hvem som skal avgjøre om mistenkte har et legitimt krav eller ikke. Er det politiet, påtalemyndigheten eller domstolene?

I tilknytning til lovendringen som fulgte i kjølvannet av riksadvokatens initiativ³⁵ har både departementet og justiskomiteen påpekt behovet for en nærmere utredning av de juridiske problemstillingene (Ot.prp. nr. 76 (2006-2007) s. 6, Innst. O. Nr. 13 (2007-2008) s. 5).

I januar 2008 nedsatte Kongen i statsråd et utvalg (metodekontrollutvalget), som blant annet har fått mandat til «[...] å foreta en helhetlig gjennomgåelse av de straffeprosessuelle reglene om innsyn i sakens dokumenter samt vurdere om det er behov for en nærmere avgrensning av hva som skal regnes som sakens dokumenter». Dessuten skulle utvalget utrede «[...] om påtalemyndighetens skjønsmessige adgang til å holde enkelte opplysninger utenfor saksdokumentene bør opprettholdes» (Regjeringen 2008).

I min undersøkelse er politiets informantbehandlere stilt flere spørsmål som vil gi en pekepinn om hvordan de har forholdt seg til det kontroversielle spørsmålet.

Flere av de grunnleggende spørsmålene som reises når politiet opptrer fordekt og forledende forblir universelle, uansett hvilket regelverk eller juridiske løsninger en legger til grunn.

1.9 Moralske dilemma

Som påpekt av Williamson og Bagshaw (2001 s. 60) er muligens det største moralske dilemma at politiets nyttigste og mest produktive informanter, rekrutteres blant de som er tyngst involvert i kriminalitet, og at disse er av liten nytte dersom de fengsles. Etter å ha gjennomført en relativt omfattende undersøkelse av britisk praksis på 1990-tallet,³⁶ slo Dunninghan og Norris fast at politimetodens evne til å oppklare straffesaker er direkte relatert til hvor dypt informantene selv er involvert i kriminalitet (Dunninghan og Norris 1998 s. 22). I USA har myndighetene tatt konsekvensene av dette og utsteder skriftlige kontrakter, med varighet inntil 90 dager. Her gis informanten tillatelse til å begå «otherwise illegal activity»,

³⁴ (Se for eksempel Settle 1995 s. 185-190, Fyfe and Sheptycki 2006 s. 343, Schreiber 2001 s. 320, Edwards and Lewis v. UK, Teixeira de Castro v. Portugal, Rt.1998 s.437, Rt. 2000 s.1223 og den omdiskuterte (og opphevede) frifinnelsen av David A. Toska i tilknytning til det grove tyveriet fra bankboksene i Gjensidige Nor Sparebank i Oslo (Oslo Tingrett 2006, saksnr. 05-088857MED-OTIR/02, Borgarting Lagmannsrett 2006, saksnr. 05-115854AST-BORG/03).

³⁵ I Lov 21. desember 2007 nr. 126 om endringer i straffeprosesslovens regler om dokumentinnsyn og bevisførsel, er blant annet straffeprosesslovens regler om begrenset innsynsrett for siktede og forsvareren (§ 242a) utvidet. Påtalemyndighetens mulighet til å avskjære vitenforklaringer om opplysninger og forhold som påtalemyndigheten ikke vil påberope som bevis i saken (§ 292a), likeså.

³⁶ Det empiriske grunnlaget besto av dybdeintervju av 62 politi og 11 informanter, en gjennomgang av 114 straffesaker hvor informanter var benyttet samt en spørreundersøkelse i politiet hvor 228 (79 %) responderte.

for eksempel vold og narkotikarelaterte forbrytelser (US Department of Justice 2005 s. 80). Canada fikk tilsvarende lover i 2003 (Brodeur og Leman-Langlois 2006 s. 184). I Politihøgskolens tidligere temahefte om informantbehandling³⁷ erkjennes dilemmaet (Haukaas og Sønstelid 1997 s. 42 og 38):

«Den kategori informanter som oftest blir brukt, og som oftest er de beste informantene, er kriminelle eller personer som omgås de kriminelle til daglig».

«Det er denne gruppen som oftest skaffer oss de viktige informasjonene som gjør at vi kan løse store kriminalsaker, men det er også disse som til tider skaffer oss det største ”hodebry”».

Flere forskere har påpekt at det ligger i metodikkens natur at politiets spanere, spesielt overfor sine beste informanter, vil fristes til å se den andre veien når informantene bryter loven. Deltagerne i Dunnighan og Norris studie la ikke skjul på dette, og i Politihøgskolens temahefte bekreftes problemet. I heftet henvises det til «[...] utallige eksempler på hvordan tjenestemenn/-kvinner får et for tett forhold til sine informanter» (Haukaas og Sønstelid 1997 s. 49).

1.9.1 Løgn og noble cause corruption

Uansett, tette bånd gir næring til Jerome Skolnicks primære innvending mot informantbehandling og andre etterforskningsmetoder hvor politiet anvender løgn i jakten på *sannheten*. Skolnick frykter at et rettssystem som oppfordrer politiet til å forlede i en sammenheng (etterforskningsstadiet), samtidig senker terskelen for at politiet inntar en tilsvarende holdning på andre arenaer, for eksempel på domstolsstadiet (Skolnick 1982 s. 53).

Begrepet «noble cause corruption», hvor politiet selv bryter loven for å nå sine mål, knyttes tradisjonelt til ulike former for lovbrudd utført av politiet, for å sikre at de som i politiets øyne fortjener straff, faktisk får sin straff. Tilsvarende lovbrudd, utført i den gode saks tjeneste, rapporteres i flere tekster omhandlende informantbehandling, særlig i tilknytning til politiets rolle under domstolsbehandlingen (Cooper og Murphy 1997 s. 4, Moran 2005 s. 62).

Ved å utnytte informantens tilgang til informasjon, må politiets informantbehandlere ta høyde for at de blir innkalt som vitner når straffesakene, som informantene har vært med på å initiere, kommer opp for domstolene. I retten operasjonaliseres det moralske dilemma når informantbehandlerne må velge mellom å avsløre sin informant, lyve eller holde tilbake informasjon. Som påpekt ovenfor er problemet godt kjent, også i norsk sammenheng.

I Politihøgskolens temahefte beskrives det moralske dilemmaet som en «stor psykisk påkjenning» (Haukaas og Sønstelid 1997 s. 51).

Riksadvokaten har redegjort for hvordan påtalemyndigheten effektivt fjernet det moralske dilemma i en konkret sak, men ikke uten å skape et nytt; den alvorlige tiltalen ble trukket, og potensielle lovbrutere gikk fri (Busch 2006 s. 138). At påtalemyndigheten trekker tiltale for å beskytte sine informanter er et kjent fenomen, både i amerikansk og britisk litteratur (Manning 1980 s. 158, Marx 1988 s. 153, Billingsley mfl. 2001 s. 9).

³⁷ Temaheftet (Haukaas og Sønstelid 1997) er stemplet «FORTROLIG i h.t. Beskyttelsesinstruksen, jf. offentlighetsloven § 6 nr. 2c». Selv om teksten er utdatert, i den forstand at det ikke lenger inngår som pensum ved PHS, er jeg forhindret fra å referere til de sider ved teksten som beskriver anbefalt metodikk. I påvente av at teksten blir nedgradert, tillater jeg meg imidlertid å referere til generelle beskrivelser som ikke berører anbefalt metodikk.

Det er ikke vanskelig å forstå at det i en gitt situasjon kan være fristende for politiets informantbehandlere å løse dilemmaet i rettsalen ved å anonymisere informanten. For eksempel gjennom en vitneforklaring der det opplyses at vedkommende som satte politiet på sporet av tiltalte, «ringte inn anonymt».

I flere sosiale og profesjonelle sammenheng representerer anonymisering av kilder en akseptert teknikk. I akademia, for eksempel, er anonymisering et anerkjent, metodisk grep. Anonymisering legitimeres og begrunnes av hensyn til informantenes personvern (NESH 2006). Men, kravet om anonymisering av forskerens kilder må også kunne beskrives som et privilegium. Privilegiet er innvilget forskere fordi produksjon og formidling av kunnskap, ville blitt skadelidende dersom informantenes identitet ikke kunne anonymiseres. Privilegiet er basert på tillit fra samfunnet (og kolleger i akademia), om at de grep forskeren foretar for å ivareta kildens anonymitet, ikke påvirker resultatene som forskeren presenterer. Anonymiseringen ivaretar personvernet og fremmer offentlighetens interesser gjennom produksjon av kunnskap.

Fra et isolert, polititaktisk ståsted vil en anonymisering ivareta både informantens personvern (fra fysiske sanksjoner), og offentlighetens interesser. Lovbrytere får sin straff, straffen forebygger nye lovbrudd og politiet kan pågripe flere ved at tilliten blant øvrige informanter opprettholdes. Det moralske dilemma knyttet til politiets tanker om anonymisering illustreres i en relativt ny undersøkelse gjennomført av myndighetene i USA.

1.9.2 Informantbehandling, politikultur og omstillingsproblemer

I kjølvannet av 11. september 2001 gjennomgikk US Department of Justice fire instruksjer, inkludert instruksverket som regulerer FBIs anvendelse av informanter.³⁸ Justisdepartementet anbefalte revideringer, og i 2002 publiserte Attorney General Ashcroft reviderte instruksjer.³⁹ Tre år senere publiserte U.S. Department of Justice (2005) en 314 sider lang rapport, basert på relativt omfattende undersøkelser av saker etterforsket av FBI. Hensikten med undersøkelsene var å kartlegge i hvilken grad FBIs agenter forholdt seg til Ashcrofts' reviderte retningslinjer.

Etter å ha besøkt tolv FBI kontorer, intervjuet over 100 agenter og analysert over 400 saker (s. 6), konkluderte Justisdepartementets utredere med at FBI overholdt retningslinjene for undercover virksomhet og kommunikasjonskontroll i ca. 90 % av de undersøkte sakene (s. 151, 212). Utrederne fant at disse funnene sto i sterk kontrast til hva de oppdaget når de undersøkte FBIs bruk av informanter (s. 257).

Til tross for at majoriteten av lederne (Special Agents in Charge) som ble intervjuet mente at retningslinjene for bruk av informanter var gode og adekvate (s. 114), konstaterte utrederne regelbrudd i 104 av 120 undersøkte saker (87 %). Regelbruddene gir assosiasjoner til Rasch-Olsens studie av forholdene i Norge (2008).

På informantbehandlernivå fant utrederne at FBI agentene: (a) ikke evaluerte informantene i henhold til instruksen, (b) gav mangelfull instruksjon til informanten, (c) brøt autorisasjonsrutinene, (d) ikke rapporterte lovbrudd begått av informanten og (e) ikke avsluttet kontakten med informanten når instruksen tilsa det (s. 93). I rapporten henvises det også til problemer som oppstår når spanerne ikke informerer påtalemyndigheten om informantrelatert informasjon i konkrete saker.

³⁸ The Attorney General's Guidelines Regarding the Use of Confidential Informants.

³⁹ The Attorney General's Guidelines for Confidential Informant Guidelines; Undercover Guidelines; General Crimes Guidelines and Consensual Monitoring Guidelines (30. mai 2002).

Videre fant utrederne flere, administrative problemer knyttet til etterforskningsmetoden: (a) FBI hadde ikke adekvate dataprogram på plass, (b) den sentrale ledelsen holdt ikke mellomledere ansvarlig når reglene ble brutt, (c) regelbrudd fikk ikke konsekvenser for videre karriere, (d) informantveilederne ble ikke gitt tilstrekkelig tid til å veilede/lede, og (e) opplæringen var mangelfull på alle nivåer. Dessuten konstaterte granskerne en langvarig uenighet mellom FBI og US Department of Justice om bruken av informanter (s. 116 -131).

Rapportens konklusjon gav seg selv: FBIs agenter må tilbys opplæring slik at de forstår reglene, og hvorfor reglene er utformet som de er (s. 297). Justisdepartementets granskere påpekte at de systematiske regelbruddene var spesielt bekymringsfulle i lys av reglenes historiske bakgrunn (s. 8).⁴⁰

En mulig årsak til politiets problemer med å forholde seg til nytt instruksverk er muligens den samme som burde ha motivert agentene til å etterleve dem; nemlig erfaring. Av FBIs tidligere manualer fremgår det at agentene ble instruert til å overbevise sine informanter om at informantenes anonymitet ville bevares, uansett. For å sikre en slik anonymitet ble agentene oppfordret til å operere informantene som sine personlige informanter (Schreiber 2001 s. 310). I Politihøgskolens lærehefte tar forfatterne et oppgjør med den samme tankegangen (Haukaas og Sønstedt 1997 s. 49). Det samme gjør Politidirektoratets normalinstruks (2003 p. 1.2), og som det fremgår av den begrensede, norske forskningen på området, virker det som endring er på gang. Men, at enkelte informantbehandlere, «[...] de [som] har jobba etter prinsippene og teorier om at jo mindre skriv jo bedre og sikrere er det», fortsatt ikke har maktet å omstille seg (Oppen Gundhus 2006 s. 193 – 196).

Selv om de siste instruksene ikke lenger kan betegnes som «nye», verken i USA (2002) eller Norge (2003), kan det synes som om de fremmer et helt nytt tankesett med hensyn til rapportering og kontroll. Redegjørelsen ovenfor indikerer at det har vært like vanskelig å endre metodikk for agentene i USA, som det har vært for politiet i Norge (U.S. Department of Justice 2005, Rasch-Olsen 2008).

I den anledning kan det være relevant å trekke veksler på en nordamerikansk forklaring. I sine undersøkelser fant Schriber at regelbrudd, begått av FBIs informantbehandlere normalt ikke får konsekvenser for informantbehandleren personlig; snarere tvert i mot. Schriber refererer til flere nordamerikanske dommer hvor dommerne har anført det paradoksale i sine domspremisser, nemlig at systemet er lagt opp til at spanerne som lar sine informanter løpe lengst i det kriminelle miljøet, er de som gjør rasket karriere i FBI systemet (Schriber 2001 s. 342).

Et beslektet paradoks er tidligere identifisert i forskningen av politiets avhørsmetoder. Da avhørsmetodene ble løftet frem i offentlighetens lys gjennom forskning, påpekte forskerne at etterforskerne som var anerkjent som de beste avhørerne; dvs. de som ofte ble foretrukket av ledelsen i bevismessig vanskelige saker, paradoksalt nok var de farligste. Farligste i den forstand at det var disse som gikk lengst i å presse og/eller manipulere frem tilståelser (Baldwin 1992, Shepherd 1993, Rachlew 2003 s. 435). Avhørerne det her var tale om var utelukkende menn.

⁴⁰ De nye og detaljerte reglene som ble introdusert av Attorney General Reno, januar 2001, kom i stand etter at FBI måtte erkjenne at de notoriske drapsmennene, James Bulger and Stephen Flemmi, hadde operert som informanter for FBI i flere tiår, omtrent like lenge som de hadde vært med på å bygge opp den beryktede Winter Hill banden (Schreiber 2001 s. 333, US Departement of Justice 2005 s. 57).

Britisk forskning på politiets informantbehandlere avdekker også kjønnsforskjeller: Nemitz studie av britiske informantbehandlere indikerer at kvinnelige informantbehandlere, i motsetning til sine mannlige kolleger, foretrekker å rekruttere sine informanter fra alle samfunnslag. De kvinnelige informantbehandlerne kritiserte i den sammenheng sine mannlige kolleger for å overfokusere betydningen av å rekruttere informanter fra innsiden av de «tyngste kriminelle miljøene». Politikvinnene mente at politimennenes innstilling var machopreget, i den forstand at de mannlige informantbehandlerne konstant var ute etter å fange bankranere og «Mr. Big in the drug world» (Nemitz 2001 s. 104).

1.9.3 Unge informanter

Som påpekt ovenfor synes politiet å være avhengig av informasjon fra innsiden av miljø der lovbrudd begås. Når politiet rekrutterer barn og ungdom eskaleres de etiske problemstillingene, blant annet ved at rollen som politiinformant trekker allerede sårbare ungdommer videre inn i en destruktiv tilværelse (Ballardie og Iganski 2001 s. 110), som i ytterste konsekvens kan ende i tragedie (Santiago 2000 s. 778).⁴¹

På oppdrag fra myndighetene gjennomførte Balsdon en studie av britisk politi og deres anvendelse av unge informanter. Som rapportert av Ballardie og Iganski fant Balsdon (1996) at majoriteten av britiske informantbehandlere ikke kjente til noe regelverk som regulerte politiets anvendelse av unge informanter. Enkelte politidistrikt hadde egne, etiske retningslinjer, andre hadde ingen. Over halvparten av informantbehandlerne som deltok i undersøkelsen (38 av 75) erkjente, anonymt, at de førte unge, umyndige informanter, men at de ikke registrerte dem. I 2000 fikk britisk politi nye retningslinjer der anvendelse av unge informanter er spesifikt omtalt (Ballardie og Iganski 2001 s. 112).

I min studie er politiets informantbehandlere stilt flere spørsmål som vil belyse hvilke moralske dilemma de opplever som informantbehandlere, og om deres arbeidsmetoder er endret etter de første, nasjonale retningslinjene kom på plass.⁴² Fordi Politidirektoratets normalinstruks (POD 2003) ikke regulerer politiets anvendelse av unge informanter, inkluderer spørreundersøkelsen også spørsmål om hvorledes norske informantbehandlere forholder seg til unge informanter - et av etterforskningsmetodens mest kontroversielle spørsmål (Dodge 2006 s. 234). Spørsmål knyttet til kjønn og politikulturer er også inkludert.

1.10 Moralske begrunnelser

En gjennomgang av litteraturen som omhandler politiets anvendelse av informanter, levner et lite flatterende bilde av etterforskningsmetoden. Det oppleves som vanskelig å presentere en balansert fremstilling, rett og slett fordi det ikke er skrevet noe særlig positivt om den. Det finnes rapporterte unntak, men til og med litteratur skrevet av politiet for politiet, domineres av advarsler. Erfarne kolleger skriver varmt om metodens potensial, men advarer de yngre om farene som venter dersom deres anbefalinger ikke følges (for eksempel Hight 1998/2000). Også i Politihøgskolens tidligere lærehefte underbygges advarslene med «uttalige» eksempler fra virkeligheten (Haukaas og Sønstelid 1997 s. 49, Madinger 2000 s. 239 – 257).

Men, som påpekt av en av metodens kritikere: Fordi skjult politiarbeid er skjult, forblir det vanskelig å si noe med sikkerhet om dens samfunnmessige nytteverdi (Kleinig 1996 s. 137).

⁴¹ Santiago (2000) beskriver en tragisk hendelse fra USA der Chad MacDonald (17) ble lovet redusert straff for sitt relativt harmløse lovbrudd (besittelse av mindre mengder narkotika). MacDonald inngikk avtaler med politiet om å informere, for så å bli drept av aktørene politiet ønsket informasjon om (Santiago 2000 s. 778).

⁴² Riksadvokatens rundskriv om vederlag til kilder (2000) og Politidirektoratets normalinstruks om politiets behandling av informanter (2003)

Riktignok får samfunnet sporadiske innblikk gjennom media når det går galt,⁴³ men i sakene hvor politiets informantbehandlere lykkes med sitt arbeid, levner etterforskningsmetoden få eller ingen spor. Det gjør det vanskelig for utenforstående å evaluere virksomheten.

En britisk studie skiller seg ut. I perioden mellom april 1994 og februar 1995 utbetalte Merseyside Police (Liverpool) 55 000 GBP til sine informanter. Politiet fikk tilbake informasjon som ledet til beslag av 13 våpen, tyvegods og narkotika til en verdi av 1,5 millioner GBP. Beslagene resulterte i 450 arrestasjoner, inkludert en pågrepelse som senere resulterte i en domfellelse for drap (Cooper og Murphy 1997 s. 3). Ved første øyekast virker tallene imponerende og i tråd med politiets beskrivelse av informanter som politiets viktigste verktøy i kampen mot kriminalitet (Madinger 2000). Det er imidlertid flere problemer knyttet til Cooper og Murphys oppramsing av tall.

Av tallene som er produsert og analysert av politiet, fremgår det for eksempel ikke hvor mange av arrestasjonene som førte til domfellelse eller henleggelses. Det fremgår heller ikke hvor mye politiet lovet bort av redusert straff til sine informanter; en opplysning som i et regnestykke må inkluderes som en kostnad, og eventuelt i hvilken utstrekning politiet unnlot å pågripe informantene i samme tidsrom er (et) ikke-tema i artikkelen.

Lønn og opplæring til politiets informantbehandlere må selvsagt også inkluderes før en kan ta stilling til hvor hensiktsmessig etterforskningsmetoden er. Cooper og Murphy tilbyr heller ingen analyser, eller tanker om hvorvidt andre etterforskningsmetoder kunne ha erstattet informantene. Tallene levner dessuten ingen informasjon om etterforskningsmetodens sosiale og etiske kostnader.

Flere forskere har trukket veksler på ulike hovedtradisjoner i etikken i sine forsøk på å identifisere moralsk holdbare begrunnelser for at politiet, legitimt skal kunne anvende løgn og bedrag i sin streben etter sannheten. Øvelsene lander som regel ned på en forenklet tankegang om at målet helliggjør midlet som eneste mulige alternativ. Dette er en begrunnelse få samfunnsvitere kan slå seg til ro med (Skolnick 1982). I tråd med dette synet anfører Williamson og Bagshaw (2001 s. 58) at etterforskningsmetodens moralske sider utelukker deontologiske (pliktetiske) begrunnelser og at et etisk rammeverk som utelukkende bygger på doktrinen om at målet helliggjør midlet, ikke er holdbar i et moderne demokrati der verdiene som omgjøres til midler, har like stor egenverdi som målene som oppnås. Etter en gjennomgang av tilgjengelig forskning er Williamson og Bagshaw dessuten usikre på om etterforskningsmetodens kost/nytte effekt ender i pluss når metodens etiske, sosiale og økonomiske kostnader trekkes inn i regnestykket.

Halvorsen (2003 s. 184) deler denne usikkerheten og bringer inn et komplementært, etisk rammeverk. Fordi moderne former for kriminalitet vanskelig lar seg etterforske med tradisjonelle etterforskningsmetoder, vil et forbud mot skjulte etterforskningsmetoder medføre at lovbruddene ble liggende mer eller mindre urørt. Ut ifra grunnleggende rettferdighetssyn er en slik løsning uakseptabel. Følgelig er det (s. 185):

⁴³ En av de mest omtalte sakene hvor politi- og påtalemyndighetens bruk av informanter har måttet tåle kritikk er den SKUP-belønnede serien om *Politi-tysteren*, skrevet av journalisten Rolf Widerøe i VG, 2001.

«[...] først og fremst rettferdighetsargumenter, og ikke argumenter som går på effektivisering av kriminalitetsbekjempelsen, som gir det viktigste inntakt til hvilke betingelser som må være innfridd for at bruken av de ulike fremgangsmåtene skal være legitim».

Selv om samfunnsvitere inntar en kritisk posisjon, avdekker en gjennomgang av litteraturen ingen løsninger som går i retning av at etterforskningsmetoden bør innstilles i sin helhet. Forskerne trekker imidlertid opp en rekke betingelser for sin motvillige aksept.⁴⁴

Britiske forskere forutsetter at den tidligere identifiserte kulturen, der politiet så det som sin oppgave å strekke reglene så langt som mulig, erstattes av en tankegang i tråd med verdiene som ligger til grunn for reglene. Policydokumenter og opplæring er ikke nok i seg selv. Sentrale politimyndigheter må kontinuerlig evaluere og utvikle alle sider ved virksomheten: de interne kontrollsystemene, opplæringen og gjeldende retningslinjer. Økt utnyttelse av dokumentasjonsteknologi, som for eksempel lyd- og videoopptak, imøteses (Williamson og Bagshaw 2001 s. 63).

Forskere erkjenner at sentrale deler av politiets operative arbeid med informanter må forbli konfidensielt. I sin konklusjon henviser South imidlertid til Australia og Canada. Her har politiet åpnet opp, og publisert rapporter om sin anvendelse av informanter, og på den måten fjernet unødig hemmelighet og mystifisering. Større åpenhet vil utvikle politi og samfunn i et konstruktivt samspill og således stimulere demokratiske prosesser (South 2001 s. 76). Forskere i USA er også opptatt av større åpenhet, forskning og informerte kriminalpolitiske debatter, særlig knyttet til metodens latente evne til å reproducere fanger i allerede belastede miljø (Natapoff 2004 s. 702).

Nordamerikanske forskere er også opptatt av etterforskningsmetodens iboende evne til å produsere uskyldige fanger (Warden 2004), med historier så gripende at det er lett å glemme politi- og påtalemyndighetens beretninger om metodens evne til også å produsere skyldige fanger (Politiforum 2006a s. 6).

⁴⁴ Den motvillige aksepten illustreres av forskningsfeltets pioner, Gary Marx. I sin bok erkjenner Marx at han innledet sine undersøkelser med en holdning om at skjult politiarbeid var et nødvendig onde, men at han gjennom sine studier endret holdning og at han til slutt måtte erkjenne at politimetodene, i alle fall i USA, fortsatt representerer et onde, men at det er nødvendig (Marx 1988 s. xix).

2 METODE

Datamaterialet i denne artikkelen bygger på informasjon samlet inn gjennom ulike metoder. I tillegg til litteraturen som innledningen og diskusjonen bygger på er det data fra spørreundersøkelsen som beskrives nedenfor som utgjør primærkilden. Observasjon gjennom deltagelse på Politihøgskolens utdanning for politiets informantveiledere, supplerer grunnlagsmaterialet. Under observasjonen førte jeg notater som jeg samlet i en perm, en såkalt feltdagbok. Når ikke annet nevnes, er det data fra spørreundersøkelsen som ligger til grunn for artikkelens drøftelser og konklusjoner. Det vil fremgå av teksten når observasjonene og notater fra feltdagboken anvendes.

2.1 Valg av metode

En forsker kan nærme seg feltet som skal undersøkes på ulike måter. Klassiske studier av politiet, inkludert nyere nordisk forskning, er i betydelig grad basert på data innhentet gjennom deltagende observasjon (Høigård 2005). I sin bok, *Politiblikket*, skriver Finstad (2000 s. 339) om sine erfaringer og metodiske utfordringer «som gjest hos politiet». Utgangspunktet mitt er noe annerledes. Jeg har arbeidet som politi i over ti år. Og selv om jeg ikke har arbeidet med informanter, har jeg avhørt flere, ofte uten å vite om deres dobbelte rolle. Andre har vært mer åpne. Gjennom møter, seminarer og mer sosiale settinger har jeg også diskutert saker og faglige problemstillinger knyttet til politiets anvendelse av informanter. Dette har først og fremst vært med etterforskere og politijurister, men også med spanere som har informantbehandling som sin primære arbeidsoppgave. Av den grunn er jeg usikker på om deltagende observasjon, på politihuset og i gatene omkring, ville gitt meg det samme utbytte som metoden har gitt mine kolleger i akademien.

For meg var det naturlig å nærme meg feltet ved å søke inn i eksisterende litteratur, inkludert de skriftlige kildene som regulerer det. En sammenstilling av det deskriptive og det normative gir innganger til relevante spørsmål, egnet til å belyse feltet og de tause områdene andre granskere allerede har identifisert. Det er ikke gitt at alle spørsmålene er like klargjørende, men i et relativt utforsket felt danner spørsmålene i det minste et reflektert utgangspunkt.

Gjennomgangen av litteraturen avdekker mange slike spørsmål. I norsk sammenheng står de fleste empirisk ubesvart. Å sette dem sammen i en spørreundersøkelse til feltets praktikere virket fornuftig. Holdt opp imot alternative forskningsmetoder som deltagende observasjon og strukturerte intervju, skaper spørreskjema dessuten en viss avstand mellom forskeren og kilden, noe jeg anså som en fordel for å forebygge potensielle rollekonflikter under datainnsamlingen og senere arbeid i politiet.⁴⁵

Arbeidet med å innhente og granske normative retningslinjer i form av pensum fra Politihøgskolen, instruksverk og forarbeider må karakteriseres som feltarbeid. Jeg reiste ut og besøkte institusjonene hvor kildene fantes. I tilknytning til dette arbeidet ble jeg oppmerksom på at Politihøgskolen, med kortere frist enn normalt, nettopp var blitt pålagt av Politidirektoratet å utvikle en utdanning for informantveiledere. Dette var i 2005, og hastverket må sees i sammenheng med kravet til formalkompetanse som Politidirektoratet gjorde gjeldende fra 2003 (POD 2003). Den pussige rekkefølgen gav meg mulighet til å delta som observatør, noe jeg kommer tilbake til etter redegjørelsen av oppgavens primære datatilfang: spørreundersøkelsen.

⁴⁵ Av min kontrakt med politiet om studiepermisjon fremgår at jeg skal tjenestegjøre fem år i justissektoren etter endt permisjon.

2.2 Spørreundersøkelse som metode

Strukturerte spørreundersøkelser blir ofte foretrukket som metode for datainnsamling i sosiologiske arbeider (Hellevik 1999 s. 143). Metoden har mange fordeler. Spørreundersøkelser gir blant annet forsker og respondent fleksibilitet ettersom forskeren kan nå en rekke respondenter samtidig. Således er metoden godt egnet til å inndrive store kvanta med data. Påliteligheten av den informasjonen som hentes inn gjennom spørreundersøkelser påvirkes imidlertid av en rekke faktorer.

Under utviklingen av spørreskjemaet har jeg prioritert arbeidet med å redusere intervjuerens (spørreskjemaets) påvirkningskraft. Åpne spørsmål produserer i så måte mest pålitelig data, men er mer tidkrevende, både for respondenten og for forskerens senere bearbeidelser. Lukkete spørsmål er enklere å besvare. De er også enklere å analysere, men begrenser (blant annet) respondentenes spontanitet ved å tvinge respondentene til å velge et svaralternativ, formulert av forskeren. Jeg har valgt en kombinasjon.

Gjennom en strategisk valgt variasjon mellom åpne og lukkede spørsmål, håper jeg å utnytte de ulike spørsmålstypenes potensial, og samtidig forsøke å demme opp for spørsmålstypenes innbyrdes svakheter. Majoriteten av spørreundersøkelsens spørsmål består av lukkede spørsmål med faste svaralternativer. Samtlige spørsmål har fått en individuell vurdering med hensyn til behovet for balanse. Svaralternativene som presenteres, representerer et så reelt fritt svargrunnlag som mulig, hvor forskerens eventuelle preferanser ikke preger alternativene som gis. Flere av spørsmålene omhandler samme tema. Med hensyn til balansen mellom åpne og lukkede spørsmål, har jeg forsøkt å inkludere minst et åpent spørsmål til hvert av temaene.

I tillegg til å søke støtte i metodelitteratur⁴⁶, har jeg under utformingen av spørreskjemaet også dratt veksler på den forskningen som ligger til grunn for faget vitnepsykologi. Her står kunnskap om intervjuerens påvirkningskraft og strategier for å forebygge slik påvirkning, helt sentralt.⁴⁷

Som anført ovenfor har spørsmålene sitt utspring i eksisterende forskning på området. Spørsmålene er formulert slik at de (forhåpentligvis) virker meningsfulle for respondentene. I dette arbeidet har jeg trukket veksler på min erfaring fra det yrkesmiljøet respondentene lever i. Når flere spørsmål sentrerer omkring et og samme tema, er det nærmest umulig å unngå at spørsmålene, på en eller annen måte, påvirker svaret i det neste (Hellevik 1999 s. 144). I oppbygningen av skjemaet har jeg forsøkt å veie konsekvensene av spørsmålenes innbyrdes rekkefølge opp imot hverandre, og på den måten forsøkt å forebygge uheldige konteksteffekter ved for eksempel å utsette spørsmål som respondenten vil kunne føle seg forpliktet til å «forsvare» når hun eller han skal ta stilling til de øvrige spørsmålene omkring det samme temaet.

Før den endelige versjonen ble laget, gjennomførte jeg en pilottest hvor en politispaner med erfaringer fra informantbehandling besvarte spørreundersøkelsen. Piloten kom med verdifulle innspill som ble implementert i den endelige versjonen.

⁴⁶ Shaughnessy, J og Zechmeister E (1997). Hellevik, O (1999, s. 143-170). Finstad (2000, s. 339-355) og Andersen (1997).

⁴⁷ Se Magnussen, S. (2004), jf. fotnote 7

Spørreundersøkelsen sørger for kvantitative data, og skaper et grunnlag for å trekke generelle slutninger innenfor det demografiske området undersøkelsene gjennomføres i. Spørreundersøkelser fanger imidlertid ikke nødvendigvis opp mer kvalitative aspekter, som begrunnelser, illustrerende eksempler også videre. Flere forskere har påpekt faren for at utfylling av spørreskjema er en sårbar metode, fordi det er relativt enkelt og/eller fristende for respondentene å avgi det svaret de mener er politisk korrekt. I min undersøkelse, hvor flere av spørsmålene er formulert i et forsøk på å kartlegge respondentenes holdninger, utgjør denne problemstillingen en ikke ubetydelig utfordring.

Spørreundersøkelsen inneholder flere spørsmål som sentrerer omkring noen utvalgte temaer. Dette er, poengterer Hellevik (1999, s. 155), en metode som styrker forskerens mulighet til å danne seg et inntrykk av respondentenes oppfatninger. Kombinert med muntlige og skriftlige forsikringer om anonymisering, håper jeg deltagerne har følt seg tilstrekkelig frie til å besvare spørsmålene oppriktig. Faren for at respondentene, bevisst eller ubevisst, velger svaralternativ som de tror vil kunne sette dem, eventuelt deres virksomhet, i et fordelaktig lys forblir en svakhet ved metoden, noe de påfølgende analysene må ta høyde for.

Holdt opp imot mer kvalitative metoder, for eksempel strukturerte intervjuer, er det dessuten vanskeligere å fange opp ubevisste feil i respondentenes svar, noe som kan skape en skjevhet i datamaterialet. Til et av de åpne spørsmålene i inneværende studie har for eksempel en av respondentene svart at han har opparbeidet seg sin kompetanse som informantbehandler «stort sett gjennom praktisk arbeid». Under et intervju ville en våken forsker kunne følge opp med spørsmål som ville klarlagt om det var bevisst eller ubevisst at respondenten ikke inkluderte utdannelsen han vitterlig har deltatt på. I motsetning til en forsker som utelukkende baserer seg på spørreundersøkelse som metode, har en intervjuende forsker mulighet til å innhente utfyllende eller korrigerende informasjon.

Dersom utelatelsen var bevisst, ville en intervjuer med interesse for kompetanse og utdanningsspørsmål, følge opp med ytterligere spørsmål, for eksempel om hva respondenten mener om opplæringen han har fått. Som metode er spørreundersøkelser mindre fleksible. Det kan bli vanskelig å ta rede på hva respondenten egentlig mente med sitt knappe svar. Hvorfor nevner han ikke utdannelsen? Var det en glipp? Var det fordi han mener utdannelsen var dårlig, eller var det fordi han vektlegger erfaringsbasert kompetanse så tungt at formalkompetansen ikke når opp i hans samlede vurdering?

Det er umulig å fange opp alle feilkiler, men eksemplet ovenfor illustrerer betydningen av strukturerte og godt oppbygde spørreundersøkelser. Eventuelle skjevheter kan forebygges, blant annet ved at forskeren under utarbeidelsen av skjemaet inkluderer relevante oppfølgingsspørsmål om og rundt temaet som undersøkes. Respondenten som opplyste at hans kompetanse stort sett er opparbeidet gjennom praktisk erfaring, ble også spurt om i hvilken grad utdannelsen har møtt de operative kravene informantbehandlerne møter. Her svarte respondenten: «Bra». Respondenten ble også spurt om hva han selv tror former en dyktig informantbehandler: utdanning eller erfaring? Her svarte respondenten, i tråd med sitt første svar, «erfaring». Sett i sammenheng, indikerer de tre svarene at vedkommende legger stor vekt på erfaringsbasert kompetanse, og at det kan være årsaken til at utdannelsen av den grunn ikke ble nevnt. Respondentens svar til oppfølgingsspørsmålene avviser at utelukkelsen var et uttrykk for misnøye med utdannelsen. Tolkningen støttes opp gjennom et oppfølgingsspørsmål der respondenten direkte spørres om hva han, totalt sett, føler om opplæringen han har fått. Som presisert nedenfor er spørsmålenes innbyrdes rekkefølge ikke tilfeldig. De er heller ikke plassert ved siden av hverandre.

Eksemplet ovenfor er også egnet til å illustrere en av spørreundersøkelsens fordeler. Når den samme undersøkelsen avdekker at 15 respondenter (34,9 %), som også har gått på kurs, heller ikke nevner kurset i sine svar på spørsmålet om hvordan de har opparbeidet seg sin kompetanse, former det seg en «trend» i datamaterialet. Trenden bør fanges opp under bearbeidelsen av dataen og eventuelt anvendes som grunnlag for nærmere analyser, for eksempel i lys av eksisterende teori, før eventuelle konklusjoner trekkes.

2.3 Utvalg og representativitet

Finstad erkjenner at hennes materiale er beheftet med den samme skjevhet som mye annen politiforskning, nemlig at dataene er innhentet fra politiets patruljetjeneste i store byer (Finstad 2000 s. 349). Kriminologisk litteratur (se for eksempel Høigård 2005 s. 12-14, Oppen Gundhus 2006 s. 42) anerkjenner like fullt at begrepet «politiblikket», som primært bygger på intervjuer og feltarbeid i Oslo, formidler noe mer universelt enn «osloblikket».

Når en forsker tar utgangspunkt i en del av universet, og utvalget av praktiske, økonomiske eller andre hensiktsmessige årsaker ikke tilfredsstillende kravene til sannsynlighetsutvelgning (Hellevik 1999 s. 114), står forskeren overfor et generaliseringsproblem. At «osloblikket» aksepteres som «politiblikket», gir en indikasjon på at Finstad, gjennom analytiske grep har klart det Andersen i sin metodebok omtaler som problemet med å håndtere «liten N» (Andersen 1997 s. 10). I tillegg til Finstads eget materiale, oppsummerer begrepet mange funn fra tidligere forskning (Høigård 2005 s. 12). Politiblikket fanger opp fellestrekk som binder sammen og former et analytisk verktøy for samfunnsforskningens videre arbeid med å finne regelmessigheter på tvers av by- og landgrenser, slik for eksempel Granér anvender begrepet i sine analyser av *Patrullerende polisers yrkeskultur* (2004 s. 142 mfl.).

Før jeg beskriver mitt utvalg og de begrensningene som ligger i det, synes det derfor fornuftig å ta med seg Finstads vellykkede hovedstrategi. I sine analyser forholdt hun seg til datamaterialet fra Oslo med «[...] en viss vitenskaplig beskjedenhet» (s. 350).

Gjennomgående beskriver for eksempel Finstad det hun observerte i «Oslo». Når hun generaliserer, for eksempel på side 125:

«Når stopp og sjekk av gatefolket produserer mer registrert kriminalitet og enda færre handlingsalternativer for de gjennomkontrollerte, risikerer politiets innsats å reprodusere en klasse av utstøtte kriminelle. Dette er politiblikkets innbygde problem».

..så generaliserer hun, fordi hun mener observasjonene av ordenspolitiet i Oslo gir næring og assosiasjoner til etablert kriminologisk kunnskap og teori, skapt gjennom empiriske undersøkelser i andre byer og land.

Når Finstad tar forbehold, for eksempel i fotnoten på side 65:

«Dette er selvsagt annerledes i politidistrikter med mindre arbeidsdeling [...]»

..så tar hun forbehold fordi hun mener observasjonene av ordenspolitiet i Oslo, må ses i lys av (i dette eksempelet) organisasjonens størrelse, og at observasjonen derfor ikke uten videre kan generaliseres til mindre politidistrikt.

Ved første øyekast kan Finstads strategi synes enkel og selvsagt. Generaliserbarhet i kvalitative studier er imidlertid knyttet til teoretisk tolkning, noe som blant annet innebærer en kontinuerlig vurdering av hvordan andre variabler kan påvirke resultatet (Andersen 1997 s.

17). Det er et tidkrevende arbeid som krever presisjon og innsikt. Fordi utvalget også blir min utfordring, tar jeg med meg Finstads begrep om «vitenskapelig beskjedenhet».

Nedenfor følger en beskrivelse av mitt utvalg og de metodiske grep jeg har foretatt for å stimulere representativitet og generaliserbarhet innenfor prosjektets rammer. Deretter følger en kort redegjørelse av min støtteundersøkelse som deltagende observatør på Politihøgskolens første kurs for informantveiledere.

2.4 Fremgangsmåte

En strategi hvor forskeren forholder seg til prinsippene for *sannsynlighetsutvelging*, ved for eksempel å sende spørreskjemaene ut til landets politidistrikt med svarkonvolutt, ville etter all sannsynlighet resultere i en lav responsrate.

I en studie av politiets etterforskningsledelse sendte forfatterne ut et relativt omfattende spørreskjema til «[...] *alle som totalt sett kan betraktes som etterforskningsledere i norsk politi*» (Fahsing m.fl. 2006 s. 115). Av totalt 900 personer responderte 101. For mitt prosjekt ville en svarprosent på 11 % være uholdbar. Jeg ville muligens ha nok data til å si noe om pliktoppfylgende informantbehandlere rundt hovedstaden, men lite eller intet om de andre. En skjevhet i form av lav svarprosent kan aksepteres i enkelte undersøkelser, men ville slå uheldig ut i min.

For å forebygge lav svarprosent, innenfor rammene av mitt prosjekt, valgte jeg å kontakte kriminalsjefen i Oslo. Han har i forkant av mine studier indikert velvillighet med hensyn til innhenting av data fra sitt distrikt. Før jeg beskriver utvalget, må jeg behandle de metodiske spørsmålene som reises når jeg som forsker forholder meg til min tidligere arbeidsgiver.

2.5 Fri forskning og sannsynlighetsutvelging

Med min bakgrunn som polititjenestemann vil det kunne settes spørsmålsteget ved om mine undersøkelser tilfredsstillende kravene for fri og uavhengig forskning.

For å sikre at resultater og eventuelle kritiske konklusjoner ikke blir undertrykt, må habilitetsspørsmålet forebygges gjennom en solid, metodisk oppbygging av oppgaven. Prosjektet må godkjennes på forhånd i et avtaleverk hvor det klart fremgår at dette er en åpen studie, der alle funn er offentlige. Åpenhet omkring eventuelle begrensninger er selvsagt like viktig.

Før datainnsamlingen startet ble det arrangert et møte, der ledelsen i Oslo politidistrikt inviterte meg og min veileder, professor Ulf Stridbeck, for å drøfte prosjektet. Under samtalene presiserte ledelsen at de ikke stilte noen krav utover vanlig anonymisering av individuelle svar. Ledelsen viste innsikt gjennom selv å trekke frem de uheldige konsekvensene det ville få dersom politiet stilte krav til gjennomlesning/sensur av forskerens resultater. Videre var det enighet om at jeg som forsker måtte foreta det endelige utvalget av respondenter.

For å få større bredde i utvalget, anbefalte ledelsen ved Oslo politidistrikt at jeg tok kontakt med Kripos og Politiets Utlendingsenhet (PU), som også arbeider med informantbehandling. Jeg tok kontakt, og etter en presentasjon av prosjektet for ledelsen ved de respektive enhetene, ble det avklart at også de ville delta med informantbehandlere. Heller ikke Kripos eller PU stilte noen betingelser for sin deltagelse.

2.6 Utvalg og respons

Politiets Utlendingsenhet og avdelingene mot organisert kriminalitet ved Kripos og Oslo politidistrikt ble forespurt om å delta med så mange respondenter som praktisk mulig. De gav

mundtlig tilbakemelding om hvor mange informantbehandlere de kunne avse. Denne delen av utvalget er således strategisk utvalgt. Ved personalkontoret i Oslo politidistrikt fikk jeg videre tilgang til tjenestelister over aktuelle respondenter fra politidistriktets fem politistasjoner. Med listene som utgangspunkt, ble et tilfeldig utvalg plukket ut av meg. Gjennom sitt interne E-post system, sørget personalkontoret for at det totale utvalget fikk individuell invitasjon. Med unntak av Politiets sikkerhetstjeneste (PST), som strategisk er valgt ut da deres virksomhet på flere måter skiller seg fra politiets øvrige oppgaver, må utvalget kunne sies å være representativt for den delen av norsk politi som har ansvar for spesialiserte og nasjonale problemstillinger. Politiets spanere som arbeider utenfor Oslo, er imidlertid ikke representert. Det gir et generaliseringsproblem som må drøftes når resultatene diskuteres. I tillegg til de spesialiserte avdelingene som anført ovenfor, er samtlige politistasjoner (5) i Oslo representert. Her arbeider spanerne primært med lokale utfordringer, som i omfang og karakter nok ikke er helt ulikt de problemstillingene som spanerne fra øvrige byer i Norge møter.

På eget initiativ har jeg valgt å beskrive svarprosenten samlet. Selv om ingen av avdelingene fremsatte noe krav, vil en detaljert beskrivelse av hvor mange som ble invitert til å delta fra den enkelte avdeling, fort kunne avdekke avdelingenes organisering og kapasitet. Av erfaring vet jeg at dette er informasjon som politiet ikke ønsker å gi detaljerte opplysninger om. Resonnementet bak denne reservasjonen kan diskuteres, men på dette punktet er tradisjonen respektert, primært for å forebygge eventuelle konflikter om et tema som riktignok er beslektet med, men som allikevel ligger utenfor oppgavens sentrale spørsmål.

Av utvalget som beskrevet ovenfor, ble totalt 66 spanere spurt om å delta i undersøkelsen. Førtitre (43) leverte spørreskjemaet. Det gir en svarprosent på 66 %. Alle som leverte, besvarte hele undersøkelsen.

2.7 Deltagerne

Seksten spanere fra seksjonen mot Organisert kriminalitet (Org. krim), Oslo politidistrikt (Opd), fire fra avdelingen mot Org. krim fra Kripos, fire fra Politiets Utlendingsenhet (PU), fire fra Utlendingsseksjonen, Opd og femten spanere fra Oslo politidistrikts politistasjoner besvarte spørreundersøkelsen.

Respondentene kan kategoriseres på ulike måter. Med utgangspunkt i politiets egen terminologi, arbeider politistasjonene med lovbrudd som i utgangspunktet ikke sorterer inn under ansvarsområdet til spesialseksjonene. Av totalt 43, opplyste 28 spanere at de arbeidet ved spesialseksjoner. De øvrige femten arbeidet ut ifra politistasjoner. Tjue spanere arbeidet ut i fra avdelinger med ansvar for bekjempelse av organisert kriminalitet, åtte fra avdelinger med ansvar for utlendingskontroll. De siste femten har, som anført ovenfor, et mer variert ansvarsfelt ved sine respektive politistasjoner.

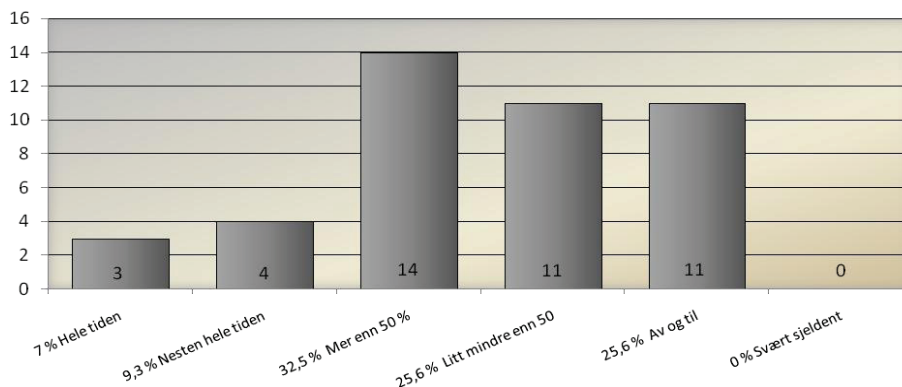
Av Politidirektoratets rundskriv (2003 s. 2) fremgår det at informantveiledere er en særskilt utpekt tjenestemann som etter gjennomgått opplæring skal føre tilsyn med informantbehandlerens virksomhet. Av respondentene i dette studiet opplyste 30 at de var informantbehandlere, fire opplyste at de hadde funksjon som rene informantveiledere. De resterende ni krysset av for begge funksjonene, og arbeider således både som informantbehandlere og som informantveiledere. To av veilederne arbeider på stasjonene, de resterende elleve på spesialseksjonene.

Tre av respondentene (7 %) opplyste at de ikke arbeider med noe annet enn informanter. Fire (9,3 %) arbeider nesten ikke med noe annet, fjorten respondenter (32,5 %) opplyste at de arbeider med informanter mer enn 50 % av sin arbeidstid, mens elleve (25,6 %) arbeider med

informanter litt mindre enn 50 %. De resterende elleve (25,6 %) opplyste at de arbeider med informanter av og til. Som det fremgår av figur 1, mente ingen av respondentene at de arbeidet svært sjelden med informanter.

Nesten halvparten av respondentene (48,8 %) opplyste at de arbeider med informantbehandling mer enn 50 % av sin arbeidstid. To av tre respondenter (74,4 %) arbeider med informantbehandling mer, eller litt mindre enn 50 %. En av fire respondenter (25,6 %) arbeider med informantbehandling av og til.

Figur 1 – (N= 43). Hvor mye arbeider respondentene med informanter? (Y-akse indikerer antall respondenter)

Åtte respondenter benyttet seg av muligheten til å knytte kommentarer til sin arbeidssituasjon. En presiserte at han bruker mye fritid på informantbehandling. Tre opplyste at andre arbeidsoppgaver sto i veien for arbeidet med informanter. To svarte at de nettopp hadde startet opp en ny gruppe.

Til sammen har respondentene i overkant av 500 års erfaring fra politiet, fordelt gjennom 260 år fra etterretningsarbeid, 182 fra patruljetjeneste og 65 fra etterforskningsarbeid. Den gjennomsnittlige respondenter har således arbeidet som spaner i seks år, i overkant av fire år som ordenspoliti og ca. ettogetthalvt år som etterforsker.

Over halvparten av respondentene (55,6 %) har arbeidet ett år eller mindre som etterforskere før de begynte som informantbehandlere. Holdt opp imot erfaring fra etterforskningsarbeid, har respondentene nesten tre ganger så lang erfaring fra patruljetjeneste ved ordensavdelingen.

Av totalt 43 respondenter var det 41 menn (95,3 %) og to kvinner (4,7%).

Med hensyn til generaliserbarhet er utvalget trolig for lite til å trekke statistiske slutninger. Dataene vil likevel indikere trender i de undersøkte enhetene som vil gi tilstrekkelig grunnlag for fruktbare diskusjoner. Den grovere fordelingen mellom spesialenheter og lokale enheter vil gi mulighet for komparative analyser mellom de som arbeider med tradisjonelle saker (tyveri, heleri, naskeri, bruk og besittelse av narkotika etc.), og de som arbeider ved spesialseksjonene.

2.8 Informert samtykke

I henhold til min avtale med politidistriktets ledelse fikk respondentene anledning til å besvare undersøkelsen i sin arbeidstid og som påpekt av Finstad (2000 s. 352):

«For ledelsen hadde jo bestemt at jeg skulle ha fri bane, og politifolk gjør det de blir bedt om å gjøre. Ikke slik at lojaliteten er ubegrenset, men når politimesteren hadde gitt meg innpass, var det jobben deres å ha meg med».

Min erfaring fra tilsvarende undersøkelser er at politiet synes det er givende å svare på spørreundersøkelser som omhandler deres eget fag (Rachlew 1999 s. 38), men fordi det faller politifolk naturlig å etterkomme ledelsens anbefalinger om deltagelse, stilles det særskilt strenge krav til informasjon om frivillighet. Deltagerne fikk skriftlig og muntlig informasjon av meg om at ledelsens anbefalinger om å delta, ikke på noen måte må sidestilles med en ordre, og at hver og en måtte ta stilling til eventuell deltagelse.

2.9 Utfylling av spørreskjema

For å stimulere en tilfredsstillende svarprosent til en så vidt omfattende spørreundersøkelse, ble det avtalt at de potensielle respondentene, i sin arbeidstid skulle inviteres av ledelsen til en fagdag (5. september 2007). Her fikk deltagerne utdelt spørreundersøkelsen og rikelig med tid til utfylling. Når respondentene var ferdige med utfyllingen av spørreskjemaene holdt jeg, i tråd med innkallingens tekst, et foredrag for respondentene.

Fremgangsmåten skaper et «bytteforhold» mellom forsker og informantene. Det er i denne anledning viktig å presisere at verken respondentene eller deres ledelse har fremsatt noe krav eller betingelser for å delta i forskningen. Det var jeg som foreslo ordningen.

Årsaken er at spørreundersøkelsene i denne studien var relativt omfattende. Selv om vitenskaplig kunnskap er en verdi i seg selv, må politiet, på tilsvarende måte som alle andre organisasjoner, prioritere å ta stilling til hva som er en hensiktsmessig og fornuftig utnyttelse av tildelte ressurser. Å tilby et «deltagelseshonorar», i dette tilfelle i form av et etterfølgende foredrag, gjør det lettere for forskeren å be om respondentenes tid. Å samle respondentene og gi dem tid og anledning til å fylle ut spørreskjemaet, vil stimulere responsraten. Ordningen med gjenyttelse gjør det dessuten trolig enklere for ledelsen å forsvare den tiden som bindes opp.

For å unngå påvirkning, for eksempel i form av sympati eller antipati til foredragsholderen, ble utfyllingen av spørreskjemaet bevisst gjennomført før foredraget. Effekten av rekkefølgestrategien kan diskuteres. Flere av respondentene kjenner meg fra tidligere, blant annet fra mitt tidligere arbeid med å utvikle og skape åpenhet om politiets avhørsmetoder (Bjørge 2006 s. 4). Jeg ser ikke bort i fra at mitt tidligere arbeid kan ha påvirket deltagerens respons og svar. Både overfor de som eventuelt ønsker, og overfor de som eventuelt ikke ønsker, en tilsvarende utvikling og åpenhet rundt politiets anvendelse av informanter.

2.10 Omfattende spørreskjema

I et forsøk på å produsere kunnskap om politiets informantbehandlere, deres informanter og etterforskningsmetoden, var det nødvendig å utvikle et relativt omfattende spørreskjema. Som det fremgår av vedlegg 2 i avhandlingen, består skjemaet av 61 spørsmål med faste svaralternativ (lukkede), samt 19 spørsmål uten fastlagte svaralternativer (åpne). Med et så langt spørreskjema kan respondentene tape motivasjon og gå trette, noe som truer påliteligheten av den informasjonen som samles inn.

For å forebygge skjevheter forårsaket av kjedsommelighet, er samtlige spørsmål knyttet nært opp til respondentenes faglige problemstillinger. Piloten fant arbeidet med å besvare spørsmålene interessant. Dessuten har respondentene ikke deltatt i tilsvarende undersøkelser tidligere. For å forebygge skjevheter grunnet tidspress, fikk deltagerne som anført ovenfor, fri fra vanlig tjeneste for å besvare undersøkelsen. Som det fremgår av resultatene, indikerer respondentenes svar at de forebyggende grepene har hatt positiv effekt. De som har svart, har gjort det fullstendig.

2.11 Rollekonflikt

Under utformingen av spørreundersøkelsen har det selvsagt ikke vært mulig å ignorere min egen bakgrunn som politietterforsker. Selv om det ikke fremgår eksplisitt av min redegjørelse her, er utformingen av de ulike spørsmålene naturlig nok påvirket av min erfaring fra politiyirket. For å forebygge det åpenbare problemet, nemlig at spørsmålene farges av mine forutinntatte oppfatninger, har jeg forholdt meg relativt strengt til eksisterende litteratur. Det er tidligere forskning som har ledet meg inn i, og trukket opp de ulike tema og spørsmål som ligger til grunn for undersøkelsens utforming.

Min deltagelse som observatør på Politihøgskolens kurs for informantveiledere (se del 2.17), har fungert som supplement, blant annet for å sikre at begrep og teorier fra academia forklares eller oversettes til faguttrykk som respondentene er familiære med.

2.12 Spørreskjemaets struktur og innhold

Artikkelens innhold og kvalitet er i stor grad avhengig av spørreundersøkelsens mulighet til å produsere relevant og pålitelig informasjon. Nedenfor følger en kort begrunnelse og beskrivelse av spørreskjemaets struktur og innhold.

Spørsmålene er delt inn i flere deler/tema. Nedenfor beskrives de ulike delene, deres sentrale tema, med henvisninger til den litteraturen spørsmålene har sitt utspring fra.

Spørreskjemaet innledes med seks spørsmål knyttet til respondentens kjønn, erfaringsgrunnlag og arbeidssted. Som påpekt av Personvernombudet for forskning (NSD) kan besvarelsene følgelig ikke ansees som anonymisert. I informasjonsskrivet som følger spørreundersøkelsen, ble deltagerne derfor forsikret om at «[...] undersøkelsen vil bli skrevet/publisert i et format der ingen enkeltpersoner kan identifiseres, heller ikke indirekte, for eksempel gjennom alder og tjenestested».

Spørsmålene som utfordrer respondentenes anonymitet er inkludert for å muliggjøre analyser som ellers ikke ville vært mulig. For eksempel om respondentenes erfaringsgrunnlag påvirker deres øvrige svar.

Opplæring / Utdannelse (undersøkelsens spørsmål 1 – 11)

En forsvarlig anvendelse av informanter forutsetter at politiets informantbehandlere og deres ledere mottar tilstrekkelig og relevant opplæring i bruk av metoden (POD 2003, Williamson og Bagshaw 2001 s. 63). Spørsmålene i denne seksjonen vil klargjøre om respondentene har mottatt opplæring, eventuelt hvor, når og i hvilken utstrekning. Respondenten er også spurt om sitt syn på opplæringen de har mottatt, i hvilken grad de føler seg kompetente, og hvilke tema de eventuelt kunne tenke seg mer opplæring i.

Motivasjon og interesse (spørsmål 12 – 24)

Av Politidirektoratets retningslinjer fremgår det at politi som skal arbeide med informanter skal være *særskilt utpekt*. Betydningen av informantbehandlere med høy integritet støttes opp av litteraturen (Billingsley 2003 s. 61, Haukaas og Sønstelid 1997 s. 48). Spørsmålene i denne

delen av undersøkelsen vil gi informasjon om hvem informantbehandlerne er, hva som motiverer dem, hva de anser som sine viktigste arbeidsoppgaver mv.

Informantarbeidet (spørsmål 25 – 32)

Inngangskriteriene for bruk av informanter er høye (Riksadvokaten 2000). I denne delen av undersøkelsen besvarer respondentene flere spørsmål som vil gi svar på hvem, og hva informantbehandlerne arbeider med.

Effektivitet og rettssikkerhet (spørsmål 33 – 38)

Informantbehandlere i flere land har hatt vanskelig for å etterleve de reglene som er satt for den virksomheten de bedriver. I denne delen er informantbehandlerne spurt flere spørsmål om sitt syn på dagens lovverk generelt, og sin virksomhet spesielt.

Ledelse kontra linje (spørsmål 39 – 54)

Eventuelle gap mellom ledelsens og linjens arbeidsfilosofi er identifisert som en av de viktigste faktorene for utviklingen av særegne kulturer (Granèr, 2004, Reuss-Ianni, 1983). I denne delen av spørreskjemaet er respondentene stilt flere spørsmål om tillit til egen ledelse. Fordi norsk politi har to ledelseshierarkier å forholde seg til (politi/påtale), er spørsmål om respondentenes oppfatning av ledelsen i begge organisasjonene inkludert.

Organisering, samarbeid og regelverk (spørsmål 58 – 65)

Spørsmålene i denne delen av spørreundersøkelsen forsøker å fange opp informantbehandlerens oppfatning av de juridiske utfordringene som etterforskningsmetoden reiser, særlig knyttet til problemstillingene rundt deres mulighet til å beskytte sine informanternes identitet. Videre, om informantbehandlerne har endret måten de arbeider på etter innføringen av de relativt nye instruksene de arbeider etter.

Aktuelle tema fra litteraturen (spørsmål 58 – 65)

Her er informantbehandlerne stilt spørsmål knyttet til spesielle områder forskerne har interessert seg for. Blant annet om barn som informanter, og kvinner som informantbehandlere (Nemitz 2001 s. 110, Ballardie og Iganski 2001 s. 110).

Informantene (spørsmål 75 – 79)

I den siste delen av spørreskjemaet er deltagerne stilt flere spørsmål om deres informanter: hvem som rekrutteres, hvordan informantene rekrutteres, deltagerens oppfatning av informantenes motiv mv.

2.13 Spørreskjemaets etiske problemstillinger

Som påpekt ovenfor er spørreskjemaet delvis anonymisert. Når skjemaet inneholder informasjon om kjønn, tjenestested og erfaring, må jeg som forsker ta høyde for at den personlige informasjonen som oppgis, vil kunne føre tilbake til en bestemt respondent. Når resultatene analyseres og presenteres, må dette gjøres på en måte som sikrer at det ikke vil være mulig å spore resultatene tilbake til enkeltpersoner. Spørsmål nr. 71 i spørreskjemaet er spesielt sensitivt. Respondentene blir her bedt om å svare på om de, eventuelt kolleger de kjenner, har brutt norsk lov (vitneansvaret). Spørsmålet underbygger kravet til anonymisering. Under prosjektperioden oppbevares de utfylte besvarelsene på låst kontor. Når prosjektet avsluttes, vil undersøkelsene bli fullstendig anonymisert i henhold til gjeldende regler gitt av Personvernombudet for forskning (NSD).

Mennesker som kommer i kontakt med politiet gjør det i forbindelse med hendelser som ikke sjelden forbindes med emosjonelt sterke minner. Politiet som forskningsobjekt underbygger de kravene som trekkes opp til etisk forskning i de forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, jus og humaniora (NESH 2006), hvor generelle etiske prinsipper om sannferdighet, fullstendighet, objektivitet også videre, trekkes opp.

Av retningslinjenes kapittel E og F fremgår det videre at forskeren har et ansvar for å hindre at resultatene av forskningen fremstilles på en misvisende måte (s. 31), samt (med)ansvar for hvorledes resultatene tolkes og utnyttes i kommersielle sammenhenger (s. 43). Media har en spesiell, kontrollerende rolle overfor politiet. Funn som indikerer normative avvik i politiets virksomhet, blir raskt nyhetsstoff. Det hviler således et skjerpet ansvar på forskere som samler inn data fra politiets virksomhet.

2.14 Presentasjon av resultatene

I artikkelens neste del (del 3) presenteres resultatene fra spørreundersøkelsen. De lukkede spørsmål presenteres i form av oppsummeringer, eventuelt enkle, statistiske utregninger over hvor mange, og hvor stor prosentandel som har krysset av de ulike alternativene.

Svarene til de åpne spørsmålene er systematisert, bearbeidet og analysert ved hjelp av innholdsanalyser, og på den måten bearbeidet fra kvalitative til målbare, mer kvantitative data. I et forsøk på å sikre verdien av de kvalitative svarene, er tabeller og figurer illustrert med utvalgte sitat.

2.15 Innholdsanalyser

For å systematisere de kvalitative dataene som de åpne spørsmålene gir, har jeg valgt å fremstille svarene gjennom innholdsanalyser. Teknikken går ut på å identifisere relevante kategorier av budskap - forsøke å hente ut essensen i de individuelle svarene - kategorisere dem, og på den måten omgjøre de kvalitative svarene til kvantitative data (tall), innordnet i kategorier, eventuelt underkategorier. Kategoriene som utvikles kan settes opp i tabeller som gir en systematisk fremstilling og god oversikt over dataene. Ulempen ved å kategorisere de individuelle svarene er at tabellene kan gi et overfladisk preg. Problemet kan og er forsøkt forebygget, med illustrerende sitat til hver kategori.

Lages kategoriene for generelle, vil poenget med innholdsanalyse falle bort, for eksempel ved at alle meninger sorteres inn under samme kategori. En for detaljert oppstilling av kategorier er heller ikke hensiktsmessig, for eksempel ved at hvert utsagn danner en egen kategori.

For å stimulere fremstillingens reliabilitet kan forskeren gjennomføre to, uavhengige innholdsanalyser med utgangspunkt i det samme datamaterialet og således teste kategoriens (målingenes) intrasubjektivitet. En slik stabilitetstest krever et opphold, slik at forskeren ikke husker resultatene fra første analyse (Hellevik 1999 s. 184).

Som anført ovenfor inneholdt spørreskjemaet 19 åpne spørsmål. Svarene som er kategorisert og presentert i resultatene nedenfor, dannet relativt rene kategorier. Til de fleste spørsmålene er respondentenes svar underkastet minst to, uavhengige innholdsanalyser. De få svarene som var vanskelig å kategorisere, ble innlemmet i egen samlekategori: *Diverse*. Statistiske tester av kategoriens intrasubjektivitet ble derfor ikke ansett som nødvendig.

Det er ikke uvanlig at et svar faller inn under flere kategorier. Til det åpne spørsmålet om hvordan respondentene mener de har tilegnet seg sine kunnskaper, valgte for eksempel 15

respondenter å vektlegge (a) kurs/utdannelse, (b) veiledning og (c) egen erfaring. I innholdsanalysen blir hvert svar loggført i kategori a, b og c. Respondenten som ble omtalt ovenfor, som altså valgte å svare: «Stort sett gjennom praktisk arbeid», ble kun registrert i kategori c; erfaring. Slik formes kategoriene.

På tilsvarende måte som jeg lot eksisterende litteratur prege oppbygningen av spørreskjemaet, vil jeg tilstrebe at det empiriske datatilfanget også holdes opp imot litteraturen og eksisterende instruksverk. Gjennom en slik strategi håper jeg å forebygge analyser preget av min egen (subjektive) erfaring fra miljøet jeg undersøker. Jeg håper og tror at bevissthet omkring de potensielle fallgruvene, i kombinasjon med snart fem års fravær tilbrakt i et forskningsmiljø, skal gjøre det mulig å se empirien med tilstrekkelig analytisk distanse.

2.16 Øvrige, metodiske utfordringer

En svarprosent på 66 er akseptabelt, men noe lavere enn forventet. En av årsakene kan være at ikke alle som ble plukket ut til å delta hadde anledning til å komme på fagdagen. De fikk spørreskjemaet tilsendt til eget arbeidssted. Uten skjermet og avsatt tid kan undersøkelsen fort ha blitt liggende på grunn av travle arbeidsdager, presserende saker også videre. Når 1/3 av utvalget ikke har besvart undersøkelsen, genererer det imidlertid spørsmål om hva årsaken(e) kan være - spørsmål som må inkluderes i analysen.

2.17 Deltagende observasjon ved Politihøgskolens kurs for informantveiledere

Etter skriftlig søknad til rektor for Politihøgskolen, fikk jeg tillatelse til å delta som observatør på Politihøgskolens nye utdanning for informantveiledere. Det samme kurset ble holdt to ganger. Jeg deltok i uke 46, november 2005. Pensum, til sammen 359 sider pluss relevante dommer, lover og instruksjer, hadde jeg allerede lest.

Ved kursets innledning informerte jeg deltagerne om mitt prosjekt og min rolle som deltagende observatør. Jeg forklarte at jeg har taushetsplikt og at mine observasjoner og eventuelle beskrivelser av disse, aldri vil kunne føres tilbake til enkeltpersoner. Jeg forklarte at mitt primære formål var å lære meg mer om faget, metodikken som anvendes, hva det undervises i, og hvilke faglige tema som opptar de som arbeider i feltet. Alle forelesere ble informert om min tilstedeværelse og rolle som observerende forsker.

Under kurset fulgte jeg forelesningene, men deltok ikke i gruppearbeidet. Jeg var imidlertid tilstede da gruppeoppgavene ble presentert. På lik linje med deltagerne, fikk jeg utdelt forelesningsnotater og andre tekster som ble utlevert. I tillegg skrev jeg mine egne notater som jeg samlet i en perm (feltdagbok). Notatene refererer ikke bare til det som ble undervist, men også til diskusjoner som oppsto, både i og utenfor klasserommet: Notatene utgjorde til sammen ca. 40 håndskrevne A4 ark.

Alle kursdeltagerne kjente min bakgrunn som politi. Noen arbeidet jeg sammen med som yngre politikonstabel. For at deltagerne ikke skulle glemme at jeg var tilstede som forsker, satt jeg ikke sammen med elevene i klasserommet. Jeg valgte å sitte på siden, ved noen pulter som er satt opp for ventende forelesere, kursansvarlige og andre observatører. Slik opprettholdt jeg en viss distanse til de øvrige kursdeltagerne, og kunne observere det hele «utenifra». I lunsjpausene spiste jeg sammen med de kursansvarlige. Under kortere pauser, hvor det ofte oppsto faglig interessante diskusjoner, forsøkte jeg å lytte mest mulig, uten å fremheve egne meninger om gjeldende regelverk, Høyesteretts avgjørelser også videre.

I hvilken grad deltagerne i disse diskusjonene anså meg som forsker eller kollega, er vanskelig å si. Noen var svært åpenhjertige og delte sine personlige erfaringer fra vanskelige saker, andre virket mer tilbakeholdne. Det kan like gjerne skyldes individenes personlighet, som min tilstedeværelse som forsker. Uansett, ingen enkeltstående meninger eller utsagn er tatt med i denne teksten.

Ingen gav uttrykk for misnøye med min tilstedeværelse, snarere tvert imot. Flere var interessert i min forskning, hva jeg har tenkt å gjøre når jeg er ferdig også videre. Det betyr imidlertid ikke at enkelte *kan* ha følt det ubehagelig med en forskende observatør tilstede.

Tiden som deltagende observatør var lærerik. I tillegg til at jeg fikk et unikt innblikk i faget og de endringsprosessene som pågår, fikk jeg også kunnskap om problemstillinger som opptar aktørene. I artikkelens diskusjon (del 4), trekker jeg veksler på noen av de erfaringene jeg gjorde meg, og skrev ned i feltdagboken.

3. RESULTATER

I denne delen presenteres resultatene fra spørreundersøkelsen. Resultatene som presenteres i form av tabeller eller figurer er bearbeidet gjennom innholdsanalyser som beskrevet i del 2. Videre er utvalgte svar presentert i mer kvalitativ form gjennom direkte sitat.

3.1 Generelt om respondentenes svar

Respondentenes svar indikerer at de forebyggende grepene mot kjedsommelighet og tidspress har hatt positiv effekt. Samtlige respondenter har besvart skjemaets siste spørsmål. Videre er prosentandelen av de som har svart på spørreskjemaets siste 35 spørsmål (97,3 %), tilsvarende høy som i de første 35 spørsmålene (96,8 %).

Som det fremgår av presentasjonen nedenfor, har respondentene også gjennomgående benyttet seg av muligheten til å supplere sine svar med kommentarer.

3.2 Utdanning, opplæring og kompetanse

Alle respondentene (100 %) opplyste at opplæring/utdanning er «meget viktig» eller «et must». Ni av ti (88,4 %) opplyste imidlertid at de fikk «ingen» opplæring i informantbehandling på Politi(høg)skolens grunnutdanning.

Tolv respondenter (26,6 %) opplyste at de har fått «mye» opplæring i informantbehandling etter Politi(høg)skolen.⁴⁸ De fleste (71,4 %) svarte at de har fått «noe» opplæring etter Politi(høg)skolen. To svarte at de har fått «nesten ingen» opplæring i det hele tatt.

Til det åpne spørsmålet om hva slags opplæring/utdanning de har fått, valgte alle å svare. Majoriteten av informantbehandlerne (82,7 %) har formalkompetanse i form av kurs i informantbehandling. Seksten av respondentene har i tillegg fått informantveilederutdanning fra Politihøgskolen. Fem opplyste at de også har mottatt utdanning i informantbehandling utenfor politiet. To har mottatt opplæring i forsvaret, en hos FBI, en hos Scotland Yard og en i regi av EUROPOL.

I tillegg opplyste flere respondenter at de har mottatt opplæring i form av ulike fagseminarer/fag- og temadager på arbeidsplassen.

På spørsmål om hva respondentene syntes om den opplæringen de (eventuelt) har fått, svarte to at de var «meget tilfreds», tolv svarte at de var «tilfreds», 14 at opplæringen har vært «ok». Ytterligere 14 mente opplæringen «kunne vært bedre», mens tre opplyste at de «ikke var tilfreds». En svarte at han «absolutt ikke var tilfreds».

Deltagerne ble også spurt i hvilken grad den opplæringen de eventuelt har mottatt, tilfredsstillende operative kravene som stilles til informantbehandlere/veiledere i dag. Syv av ti respondenter (69,8 %) svarte at opplæringen de har mottatt møter de operative kravene «bra» eller «meget bra». Ni av ti informantbehandlere følte at opplæringen de har mottatt møter de operative kravene de stilles ovenfor i sin hverdag, «ganske bra» eller bedre. Tre respondenter krysset av svaralternativet «ikke særlig bra».

Alle respondentene som svarte at deres utdanning har tilfredsstillende operative kravene «meget bra», arbeidet ved en av spesialseksjonene.

Med unntak av én respondent, svarte samtlige spanere på spørsmålet om de har mottatt opplæring i vitnepsykologi, intervju- eller avhørsteknikk. Halvparten av respondentene (48,8

⁴⁸ Politiskole <1995, Politihøgskole 1995>, Politi(høg)skole <1995>.

%) svarte «nei». Den andre halvparten har mottatt mer sporadisk innføring i form av foredrag, seminar eller kortvaring innføringskurs. To unntak svarte at de har gjennomført Politihøgskolens kurs i avhørsteknikk (K.R.E.A.T.I.V.).⁴⁹ Begrenset kunnskap i vitnepsykologi slo ut i kontrollspørsmålet, der ni av ti (88,4 %) respondenter svarte at de er «noe bedre» (18,6 %), «bedre» (34,9 %) eller «klart bedre» (34,9 %) enn befolkningen for øvrig til å tolke løgn gjennom kroppsspråk.

Med unntak av Kripes, hvor respondentene opplyste at de «alltid» eller «ofte» får tilbakemelding på de informantmøtene de gjennomfører, svarte halvparten (48,8 %) at de «som regel ikke» eller «aldri» får tilbakemelding. De resterende (30,2 %) opplyste at de får tilbakemelding «av og til».

Svarene til det åpne spørsmålet om hvordan respondentene har tilegnet seg den kunnskapen de har opparbeidet seg, er bearbeidet og kategorisert gjennom en innholdsanalyse.

Kategoriene presenteres og illustreres gjennom individuelle svar i tabell to. Majoriteten av respondentene oppga flere kunnskapskilder. I svarene hvor disse ikke er rangert av respondenten selv, er samtlige registrert. I svarene der to kompetanse kilder nevnes, men en kilde tydelig fremheves over den andre, registreres kun den primære kilden.

Tabell 2 (N=43). Hvordan har informantbehandlerne tilegnet seg sin kompetanse?

Kategorier	Illustrerende svar	Frekvens
Erfaring	- Hovedsakelig ved egen erfaring. Prøving og feiling	35
Veiledning	- Hovedsakelig gjennom praktisk arbeid. Jobba med erfarne kolleger	27
Kurs /utdanning	- Informantbehandlerkurs og i praksis gjennom verving og møte	22
Litteratur	- Praksis, kurs og lest litteratur om fagfeltet som jeg har kommet over	2
Diverse	- Hospitering URO ⁵⁰	3

Som tabellen illustrerer, vektla respondentene erfaring og erfaringsutveksling. Svarene må sees i sammenheng med oversikten i del 2, hvor det fremgår at respondentene, i tillegg til erfaring fra etterretningsarbeid, i hovedsak trekker veksler på realkompetanse, opparbeidet ved ordensavdelingen.

På direkte spørsmål opplyste samtlige respondenter at de kunne tenke seg mer opplæring. Førtien respondenter benyttet seg av muligheten til å utdype hva slags tema/fagområder de kunne tenke seg mer utdanning i. De fleste skrev ned flere tema. En innholdsanalyse av svarene avdekket tre hovedretninger (faglig tema) som respondentene ønsket mer opplæring i: (a) informantbehandling, (b) etterforskning og (c) temaer som er relevante, både for informantbehandling og etterforskning.

⁴⁹ K.R.E.A.T.I.V.: Kommunikasjon, Rettssikkerhet, Etikk og empati, Aktiv bevisstgjøring, Tillit gjennom åpenhet, Informasjon, Vitenskaplig forankring.

⁵⁰ URO-patroljen ble opprettet på begynnelsen av 1980-tallet i Oslo politidistrikt. Spanerne ved URO-patroljen drev aktiv sporing mot bruk og omsetning av narkotika på gateplan. Patroljen ble nedlagt i 2005.

I tabell 3 er resultatene systematisert gjennom en innholdsanalyse av respondentenes åpne svar. Fremstillingen inkluderer også underkategoriene som dannet seg, med frekvens i parentes.

Tabell 3 (N=41). Ønske om videre utdanning

Kategorier	Underkategorier	Frekvens
Informantbehandling		36
	- Informantbehandling, generelt / faglig påfyll	10
	- Verving / rekruttering av informanter	8
	- Relevant juss / regler og instruksverk	5
	- Praktisk øvelse med evaluering	3
	- Fagforum, internasjonale retningslinjer, diverse	10
Informantbehandling / etterforskning		22
	- Psykologi	11
	- Operativ bruk av informanter	4
	- Kroppsspråk, holdninger, forebygging, diverse	7
Etterforskning		18
	- Avhørsteknikk	12
	- Etterforskning	3
	- Utradisjonelle etterforskningsmetoder, vitnebeskyttelse	3

3.3 Motivasjon og interesse

Med ett unntak valgte samtlige respondenter å svare på det åpne spørsmålet om hva som kjennetegner de som arbeider med informantbehandling, holdt opp imot politi som arbeider ved andre avdelinger. Svarene nedenfor er bearbeidet gjennom innholdsanalyse. Som det fremgår av tabell fire, ser spanerne på seg selv som engasjerte og faglig dyktige. De har et utpreget jaktinstinkt, er kreative og utradisjonelle. Kategoriene er illustrert med individuelle sitater og stikkord.

Tabell 4 (N=42). Hva kjennetegner informantbehandlere?

Kategorier	Illustrerende svar	Frekvens
Engasjerte	- <i>Motiverte idealister, brenner for jobben, entusiaster, dedikerte</i>	20
Faglig dyktige	- <i>Kjenner instruksen, flinke til å kommunisere med alle typer mennesker</i>	15
Jaktinstinkt	- <i>Operative, "Jeger" instinkt, resultatorienterte, spenningsøkende</i>	15
Kreative	- <i>Løsningsorienterte, fleksible</i>	9
Utradisjonelle	- <i>Ikke A4 politi, modige, har evnen til ikke å være "politi" i gitt situasjon</i>	6
Narkotikaorienterte	- <i>Ønsker å jobbe med narkotika, har grunnleggende forakt for narkotika</i>	3
Diverse	- <i>Høy moral, ivaretar informantens sikkerhet, positive, empatiske, bitre</i>	4

Samtlige respondenter svarte på det åpne spørsmålet om hva de anser som informantbehandlerens viktigste arbeidsoppgaver. Majoriteten av respondentene ramset opp to eller flere arbeidsoppgaver. Svarene er systematisert gjennom en innholdsanalyse og presenteres i tabell fem.

Tabell 5 (N=43). Informantbehandlerens viktigste arbeidsoppgaver

Kategorier	Illustrerende svar	Frekvens
Innhente informasjon	- <i>Innhente objektiv, ellers utilgjengelig informasjon som løser saker</i>	23
Bearbeide informasjon	- <i>Viderebringe kvalitetssikret informasjon som kan løse straffesak</i>	21
Notoriet / rettssikkerhet	- <i>Notoritet, følge retningslinjene, rettssikkerhet, ikke la seg rive med</i>	22
Verve/pleie informanter	- <i>Få informanten til å stole på deg, bygge tillit, kommunisere</i>	19
Informantens sikkerhet	- <i>Ivareta informantens sikkerhet</i>	9
Finne kreative løsninger	- <i>Kreativitet for å omsette informasjon til kriminalitetsbekjempelse</i>	2
Forebygge forbrytelser	- <i>Forebygge forbrytelser, særlig skade på person</i>	2

I tabell 6 presenteres respondentenes svar til det åpne spørsmålet om hva de selv synes er de mest spennende/interessante arbeidsoppgavene som informantbehandlere. Samtlige respondenter svarte på spørsmålet. Svarene er systematisert gjennom en innholdsanalyse som gav syv kategorier. Tallene til høyre i tabellen indikerer hvor mange som har anført spennende arbeidsoppgaver av samme kategori. Kategoriene er illustrert med individuelle sitat og stikkord med frekvens i parentes.

Tabell 6 (N=43). De mest spennende arbeidsoppgavene

Kategorier	Illustrerende svar	Frekvens
Å se resultater	- <i>Oppnå beslag/pågrepelse/dom (15), informasjon til aksjon (6), div (1)</i>	22
Møte ulike mennesker	- <i>Møte nye mennesker (10) med innsikt i kriminelle miljø (7), div (3)</i>	20
Bearbeide informasjon	- <i>Innhente, verifisere, viderebringe informasjon (14), diverse (4)</i>	18
Verve informanter	- <i>Rekrutteringsfasen / verve informanter (14), planlegge møter (1)</i>	15
Kreative arbeidsformer	- <i>Kreative arbeidsformer (4), lage hvite innganger på sak (2)</i>	6
Verne kilder	- <i>Kildevern (4)</i>	4
Utfordrende / utviklende	- <i>Utfordrende og utviklende (3), arbeide med store saker (1)</i>	3

Alle spanerne valgte å svare på det åpne spørsmålet om hva som motiverer dem i deres daglige arbeid som informantbehandlere og informantveiledere. I tabell 7 er svarene strukturert gjennom en innholdsanalyse.

Tabell 7 (N=43). Hva motiverer politiets informantbehandlere?

Kategorier	Illustrerende svar	Frekvens
Å se resultater	- <i>Oppklare(vanskelige) saker (14), jakte kriminelle (8), div (15)</i>	37
Variert og spennende	- <i>Variert (8), spennende (7), jobb for noe jeg tror på (3), div. (9)</i>	27
Gode kollegaer	- <i>Arbeide med dyktige kollegaer (7), teamarbeid (1) div. (1)</i>	9
Bekjempe kriminalitet	- <i>Bekjempe kriminalitet (5) og ulovlig opphold i landet (1)</i>	6
Diverse	- <i>Forebygge kriminalitet (3), møte mennesker (2), diverse (4)</i>	9

To av tre respondenter (76,7 %) mente at det straffes «litt for mildt» (48,8 %) eller «altfor mildt» (25,6 %) når sakene deres kommer opp for domstolene. Ingen er av den oppfatning at det straffes for strengt. De resterende mente det straffes «passe» (16,3 %) eller var «usikre» (9,3 %) på hva de mente om straffnivået i sakene de arbeider med.

Respondentene ble spurt om i hvilken grad det betyr noe for dem hvilken straff dommeren avsier i de sakene de arbeider med. Samtlige respondenter besvarte spørsmålet. Litt over 11 % svarte at straff betyr «svært mye» for dem. Halvparten (48,8 %) svarte at straff «betyr en del». For de resterende er straff av «en viss» (27,9 %), «mindre» (7 %) eller «ingen» (4,7 %) betydning. Respondentene ble også spurt om i hvilken grad det betyr noe for deres ledere hvilken straff som utmåles i sakene de jobber med. En av fire opplyste at de var usikre på hva deres ledere mente. For øvrig fordelte svarene seg, proporsjonalt sett, som ovenfor.

Tolv spanere (27,9 %) benyttet seg av anledningen til å kommentere sine svar vedrørende sitt syn på straffnivået i de sakene de arbeider med. Et svar var uleselig/uforståelig. I ti av de øvrige elleve kommentarene, presiserte respondentene at de mener straffenivået i Norge er for lavt. Sitatene nedenfor illustrerer respondentenes kommentarer.

«Det er en myte at straffnivået for narkotikaforbrytelser i Norge er for høyt. Realiteten er at det er for lavt, samt at nivået for andre forbrytelser (vold, sedelighet mv.) er altfor lavt».

«Følelse av at mye hardt og godt arbeid ikke verdsettes».

Den eneste respondenten som kommenterte at straffnivået i Norge er for høyt, mente at det i narkotikasaker straffes noe hardt, sett opp i mot vold og drap.

3.4 Informantarbeidet

Av forskningsrelatert politilitteratur med utgangspunkt i ordenspolitiet fremgår det at politiet anser noen oppgaver som ordentlig/egentlig eller ekte politiarbeid, mens andre oppgaver blir sett på som det motsatte. På spørsmål om dette er noe som også gjelder ved etterretningsavdelinger, valgte 41 respondenter å svare. Av de som svarte, krysset 54,7 % av alternativet; «Ja» eller «Ja, definitivt». En av fire (26,8 %) svarte «ja», 18,6 % opplyste at de var «usikre», mens ni (21,9 %) svarte «nei». Én spaner opplyste at det «definitivt ikke» eksisterer en slik inndeling av ulike former for arbeidsoppgaver ved sin avdeling.

Respondentene som mente det eksisterer en slik inndeling av arbeidsoppgaver ble spurt om hva som i så fall anses som ordentlig/egentlig etterretningsarbeid. Tjueåtte respondenter (65,1 %) skrev ned eksempler på ordentlig etterretningsarbeid. I tabell 8 er svarene strukturert gjennom en innholdsanalyse med kategorier og underkategorier.

Tabell 8 (N=28). Ordentlig etterretningsarbeid

Kategorier	Underkategorier med frekvens	Frekvens
Aksjonere	- Pågripe (6), aksjonere / tilslag (4), beslaglegge (2), div (4)	16
Innhente informasjon	- Innhente informasjon som genererer resultater (8), div. (7)	15
Verve/pleie informanter	- Informantbehandling (11), verve (2) div. (1)	14
Analysere informasjon	- Systematisere/bearbeide/analysere informasjon (10), div (4)	14
Spane	- Spane (9), Registerspaning (søke i registre) (3), div. (1)	13
Avverge forbrytelser	- Avverge straffbare handlinger (1)	1

Respondentene ble også spurt om hva de eventuelt anså som det motsatte av ordentlig / egentlig eller ekte etterretningsarbeid. Tretti spanere (69,8 %) svarte og skrev ned eksempler på arbeid de kan bli pålagt, men som de mente ikke er etterretningsarbeid. I tabell 9 er svarene strukturert gjennom en innholdsanalyse.

Tabell 9 (N=30). Ikke etterretningsarbeid

Kategorier	Illustrerende svar	Frekvens
Vakthold	- Vakthold i retten (18), Pottevakt på sykehus (4), div. vakthold (5)	27
Etterforskning	- Bistå etterforskere (3), kopiere/redigere (3), avhør (2), div. (4)	12
Transport	- Transport av innsatte (5), dokumenter (2) ledelse (1) og div (1)	9
Formidle info.	- Lage presentasjoner for ledelsen (3), skrive rapport (2), div. (4)	9
Ordensoppdrag	- Ordensmessige oppdrag (2), opptreden i uniform (2), div. (3)	7

3.4.1 Rom for politimessig skjønn

Respondentene ble bedt om å rangere, fra en til fire, hvilke områder i politiet de mener har mest og minst regler å forholde seg til i sitt daglige virke som ordenspoliti, spanere, etterforskere og påtalejurister.

Den avdelingen respondentene mente har minst regler å forholde seg til, skulle tildeles skåren fire. Avdelingen med mest regler å forholde seg til skulle tildeles skåren 1. Én respondent valgte å ikke svare på spørsmålet.

Tabell 10 (N=42). Hvem har mest rom for å utvise skjønn?

Avdeling	Total skår	Snitt skår	Rom for skjønn
Ordenspolitiet	132	3,1	Mest rom for skjønn
Etterretning	126	3,0	
Etterforskning	85	2,0	
Påtale	64	1,5	Minst rom for skjønn

Tabellen illustrerer respondentenes svar og indikerer at politiets informantbehandlere, som i vesentlighet har sin bakgrunn fra ordenspolitiet, er vant til å arbeide med større grad av yrkesmessig skjønnsutøvelse enn sine kolleger ved etterforskningsavdelingene.

Som presisert ovenfor ble deltagerne spurt om å anføre i hvilken grad de har frihet til selv å velge hva de skal arbeide med. Alle svarte på spørsmålet. Fire av ti (39,5 %) oppgav at de har «full» eller «stor frihet» til å velge hva de skal arbeide med. Den største gruppen (46,5 %) opplyste at de har «noe frihet», mens 14 % opplyste at de har «moderat» eller «begrenset frihet».

Ingen av spanerne som opplyste at de har moderat eller begrenset frihet arbeider ved Oslo politidistrikt, hvor alle respondenter opplyste at de har noe, stor eller full frihet til selv å velge hva de skal arbeide med.

3.4.2 Status

Respondentene ble spurt om de opplever at forskjellige avdelinger er forbundet med ulik status innad i politiet. Litt over halvparten (51,3 %) krysset av svaralternativet «ja, definitivt». Atten respondenter (41,7 %) sa seg enige til en viss grad. Syv % oppga at de tror noen opplever det slik, men at det ikke gjelder dem selv.

Enogførti respondenter svarte på det åpne spørsmålet om hvilke avdelinger som i så fall er forbundet med høy status innad i politiet. Tabell 11 illustrerer respondentenes oppfatning. Kategoriene er formet gjennom en innholdsanalyse av deres åpne svar.

Tabell 11 (N=41). Høystatusavdelinger i politiet

Avdeling	Type politiarbeid	Frekvens
Beredskapstroppen	- Politiets patruljerende innsatsstyrke, bl.a. for væpnede oppdrag	31
Org. krim	- Etterforskning og etterretning mot organisert kriminalitet	18
Spesielle operasjoner (SO)	- Informantbehandling / Undercover arbeid, med mer.	16
Spesialseksjoner	- Spesialseksjoner (ikke politistasjoner)	11
Etterretning	- Spaning, Informantbehandling osv. Drives også fra stasjonene	9
Voldsavsnittet	- Spesialseksjon. Etterforsker drap og grov vold	7
Kripas	- Særorgan. Kriminalpolitisenralen	6
PST	- Særorgan. Politiets sikkerhetstjeneste	6
Hundepatruljen	- Spesialseksjon. Patruljerende ordenspoliti med hund	4
Livvakt	- Spesialseksjon / Kongelig eskorte. Særorgan / PST	4
Diverse	-	10

Trettini respondenter svarte på spørsmålet om hvilke avdelinger som i så fall er forbundet med lav status innad i politiet. Tabell 12 illustrerer respondentenes svar.

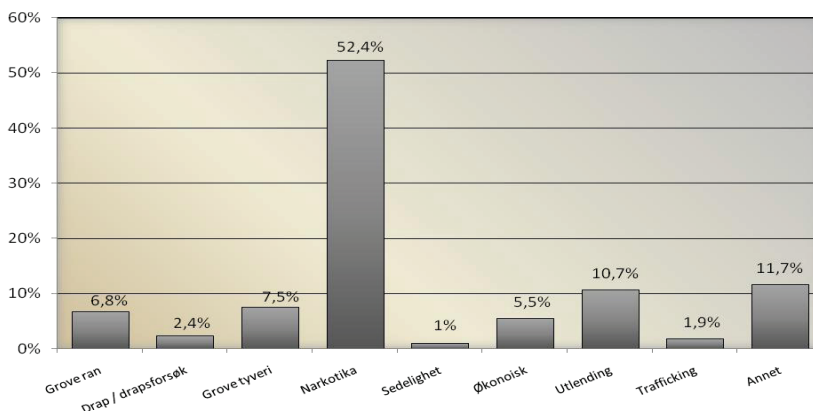
Tabell 12 (N=39). Lavstatusavdelinger i politiet

Avdeling	Type politiarbeid	Frekvens
Stasjonsetterforskning	- Etterforskning av saker som ikke sorterer under spesialseksjonene	17
Ordenstjeneste	- Patruljerende politiarbeid	14
Forebyggende	- Forebyggende arbeid med ungdom / skoler, knyttet til stasjonene	13
Trafikk	- Patruljerende politiarbeid med fokus på trafikk (spesialseksjon)	11
Forvaltning	- Vitnestevning, regulering, politiattester, lotteri, våpentillatelse	8
Rytterkorpset	- Spesialseksjon. Patruljering med hest	6
Arresten	- Ansvar for pågrepne -registrering, kost, losji, sikkerhet, helse mm	4
Diverse	-	7

3.4.3 Hvilket saksfelt arbeider informantbehandlerne med?

I spørreskjemaet ble det listet opp åtte ulike saksfelt hvor spanerne ble bedt om å anføre hvor stor prosentandel av deres hverdag som går med til å jobbe med de ulike feltene. For å fange opp alle spesialiteter, fikk respondentene anledning til å liste opp øvrige saksfelt i samme spørsmål. Med unntak av en, anførte samtlige hvor mange prosent de tror de arbeider med de ulike saksfeltene. I figurene 2, 3 og 4 er respondentenes svar angitt i prosent.

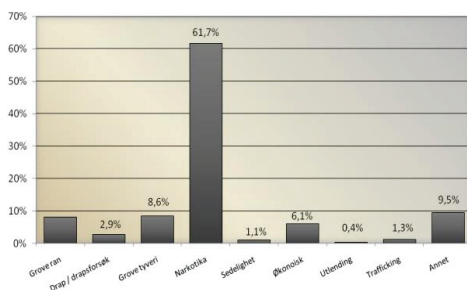
Figur 2 (N=42). Informantenes saksrelaterede innsats totalt

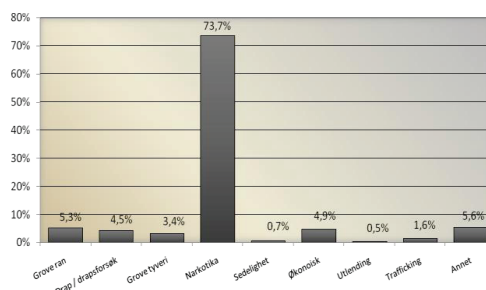
Seksten respondenter (38 %) benyttet seg av anledningen til å rapportere at de arbeidet med saksproblematikk utover de åtte svaralternativene som inngikk i spørsmålet. Områdene ble opplyst til å være våpenloven, gjengrelaterte lovbrudd, utlivsbransjen og lokalisering av etterlyste personer.

Utlendingskontroll er et spesialisert saksfelt og i figur 3 er respondentene som arbeidet med utlendingskontroll utelatt for å gi et klarere bilde av hva de øvrige informantbehandlerne arbeider med. I figur 4 presenteres det samme spørsmålet, men kun med data fra de spanerne som arbeider ved Org. krim avdelingene i Oslo og på Kripos. Trenden fra figur 2 og 3 forsterkes ytterligere.

Figur 3 (N=35). Informantenes saksrelaterede innsats, utlendingskontroll utelatt

Figur 4 (N=20). Informantenes saksrelaterede innsats. Hva er organisert kriminalitet?

Deltagerne ble spurt om hvor stor prosentandel av sitt arbeid med informantbehandling som retter seg inn mot bekjempelsen av det de selv karakteriserer som organisert kriminalitet. Fire spanere opplyste at 100 % av deres arbeid med informantbehandling rettet seg mot organisert kriminalitet. Tabell 13 illustrerer respondentenes svar.

Tabell 13 (N=43). Innsats mot organisert kriminalitet

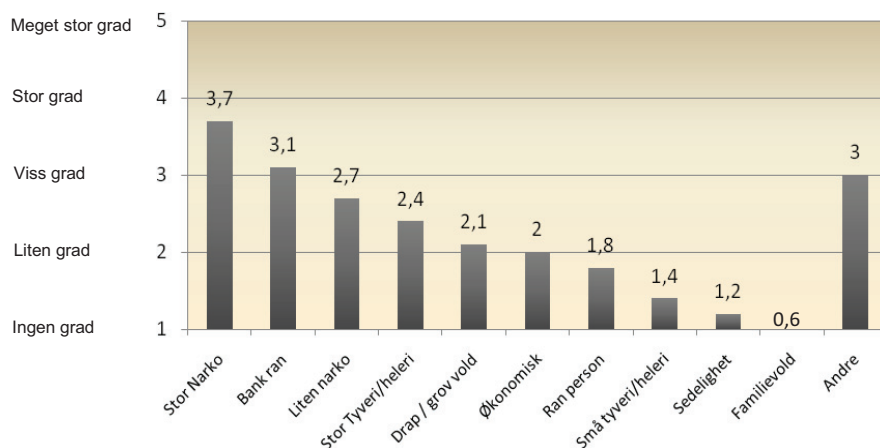
Hvor stor prosentandel av respondentenes arbeid retter seg mot organisert kriminalitet?						
Org. krim innsats	100 %	80 – 100 %	60 – 80 %	40 – 60 %	20 – 40 %	0 – 20 %
Antall respondenter	4	11	7	7	8	6
Prosentvis fordeling	9,3 %	25,6 %	16,3 %	16,3 %	18,6 %	14 %

3.4.4 Hvilke saker oppklares ved bruk av informanter?

Respondentene ble bedt om å anføre i hvilken grad deres bruk av informanter oppklarer ulike former for lovbrudd. Samtlige respondenter svarte på spørsmålet, men flere benyttet seg av muligheten av å krysse av for «Vet ikke» til en eller flere sakstyper. I tillegg til de ti lovbruddene som sto oppført i spørreskjemaet, fikk respondentene også mulighet til å oppgi eventuelt andre lovbrudd de mener informanter bidrar til oppklaring.

I figur 5 er respondentenes svar gitt verdier fra 1 (ingen grad) til 5 (meget stor grad). Grafen illustrerer gjennomsnittsverdien av respondentenes svar på spørsmålet om i hvilken grad informantbehandling bidrar til oppklaring av ulike former for lovbrudd.

Figur 5 (N=43). Sakstyper som oppklares ved bruk av informant

I alt benyttet 16 respondenter anledningen til å anføre andre lovbrudd som oppklares ved bruk av informant. Av de 13 som spesifiserte, anførte fire at de arbeidet mot gjenger og bander. Våpenloven, ulovlig opphold, utelivsbransjen, søk etter etterlyste og bistand til andre avdelinger ble anført av de øvrige.

3.4.5 Kunne informasjonen vært innhentet på andre måter?

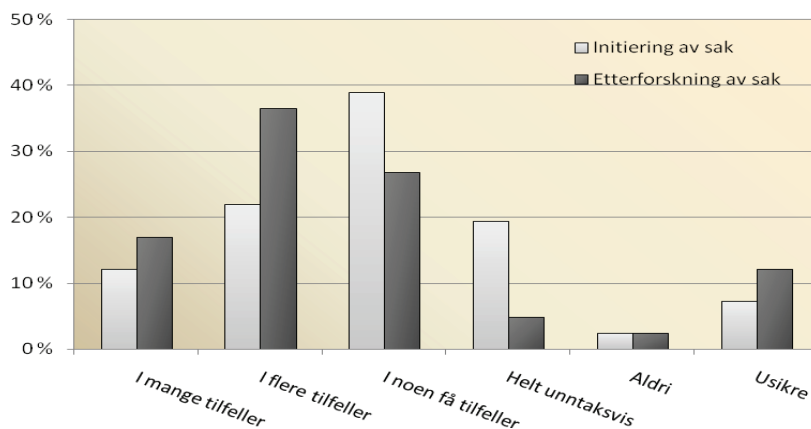
Respondentene ble bedt om å angi hvor ofte informasjon fra informanter som har bidratt til domfellelse, kunne vært innhentet på andre måter; for eksempel gjennom lukket spaning, avhør, ransaking, beslag, åstedsundersøkelser etc. Førtien respondenter svarte på spørsmålet som i realiteten er to spørsmål.

I det første spørsmålet ble spanerne bedt om å vurdere hvor ofte straffesaker med domfellelse, initiert av informanter, etter respondentenes oppfatning kunne blitt initiert og løst gjennom andre etterforskningsmetoder. I det andre spørsmålet ble spanerne bedt om å vurdere i hvilken grad informasjon fra informanter i tilknytning til etterforskningen av straffesaker med domfellelse, kunne vært innhentet på annen måte.

Figur 6 illustrerer hvor ofte informantbehandlerne mener at saker som har ført til domfellelse kunne vært initiert og etterforsket ved bruk av andre etterforskningsmetoder enn informantbehandling. Det var delte oppfatninger og nyanser i respondentenes svar. Som det fremgår av tabellen var imidlertid over halvparten av informantbehandlerne (51,2 %) av den oppfatning at etterforskningen av saker hvor informasjon fra informanter har bidratt til domfellelse, kunne vært innhentet på annen måte i flere (36,6 %) eller mange (17,1 %) av sakene.

Y-aksen forteller hvor stor prosentandel av spanerne som valgte de enkelte svaralternativene.

Figur 6 (N=41). Hvor ofte kunne straffesaker vært løst uten bruk av informanter?

3.4.6 Har informantbehandling negativ innvirkning på oppklaring av straffesaker?

Spanerne ble spurt om de kjenner til straffesaker der politiets anvendelse av informanter har hatt en negativ innvirkning med hensyn til oppklaring. Alle respondentene svarte. Ingen krysset av svaralternativet «Ja, dette skjer svært ofte». Én spaner (2,3 %) mente at «det skjer ofte»; 23

spanere (53,5 %) mente at «det skjer, men ikke ofte». Tre spanere (7 %) mente at «det skjedde tidligere, men ikke nå lenger». Fem (11,6 %) krysset av for svaralternativet; «Nei, dette skjer svært sjeldent», mens én spaner mente at informantbehandling, så langt han kjenner til, aldri har hatt noen negativ innvirkning med hensyn til oppklaring av straffesaker. Ti spanere (23,3 %), inkludert to som har arbeidet i til sammen nesten 40 år med etterretning, opplyste at de var usikre om de kjente til saker der informantbehandling har hatt negativ innvirkning med hensyn til oppklaring av straffesaker. En av dem arbeider som informantveileder.

3.4.7 Hva har eventuelt gått galt?

Respondentene ble deretter spurt om på hvilken måte bruk av informanter eventuelt har bidratt negativt til oppklaring av de straffesakene de har arbeidet med som informantbehandler/informantveileder. Trettito respondenter besvarte det åpne spørsmålet. I tabell 14 er svarene systematisert etter en innholdsanalyse og belyst gjennom illustrerende sitater.

Tabell 14 (N=32). Hvorfor går det galt når det går galt?

Kategorier	Illustrerende svar	Frekvens
Politiets feil		17
	<ul style="list-style-type: none"> - Informantbehandleren har ikke instruert informanten godt nok - Ikke innhentet godkjenning fra etterforsker - Politiet har ubevisst "lekket" opplysninger - Informanten styrer informantbehandleren - Informanten er trukket ut for sent - Bruk av informant der opplysningene kunne vært skaffet åpent 	
Informantens feil		12
	<ul style="list-style-type: none"> - Informant har gitt feilaktig informasjon og drevet dobbelt spill - Informanten har vært involvert i saken - Informanten har ikke vært lojal mot instruksene han har fått av politiet 	
Informantens sikkerhet		10
	<ul style="list-style-type: none"> - Saker trukket fordi sikkerheten til informanten ble vurdert som viktigere - Mangler "hvit" inngang⁵¹ - Saken kan ikke fremmes uten at informantens id røpes 	
Problemstillingen er ukjent		4
	<ul style="list-style-type: none"> - Har ikke gått galt. -Ukjent. -Ingen egenerfaring. - Til dags dato vet jeg ikke om noen tilfeller enda 	
Diverse årsaker		3
	<ul style="list-style-type: none"> - Falsk informasjon blir vurdert som sann 	

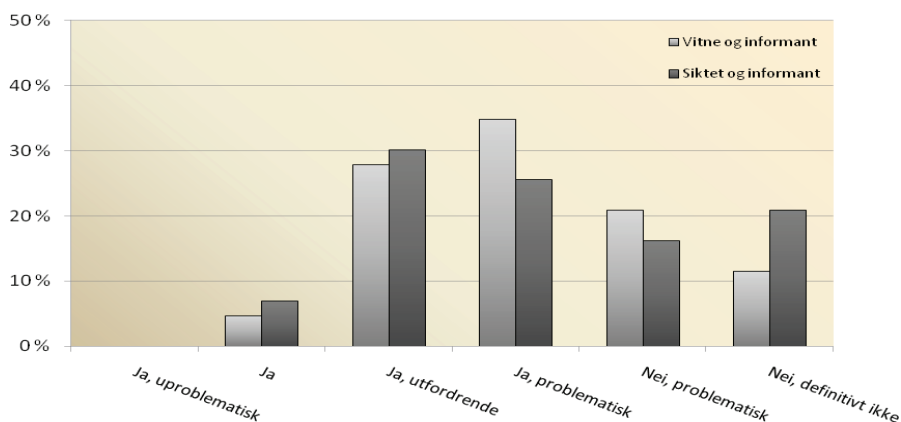
⁵¹ Å skape «hvite innganger» handler om å skule alle åpne koblinger mellom politiet og deres informanter. Begrepet «hvit inngang» og aktiviteten det beskriver omtales nærmere i del 4.5.

3.4.8 To roller i samme sak

Respondentene ble spurt om deres syn på spørsmålet om en person kan være (a) både vitne og informant og (b) både siktet og informant i samme sak. Samtlige besvarte spørsmålene. Med forbehold om at slike kombinasjoner er utfordrende eller problematisk, mente to av tre spanere (67,5 %) at et vitne også kan være informant i samme sak. En av tre inntok det motsatte standpunktet og mente at to roller i samme sak blir for problematisk.

Som det fremgår av figur 7 mente litt i underkant av 2/3 av respondentene (62,8 %) at en siktet, med forbehold, kan være informant i egen sak. Litt i overkant av 1/3 (37,2 %) inntok det motsatte standpunktet, og mente det blir for problematisk.

Figur 7 (N=43). Kan vitner og siktede også være informanter i samme sak?

Syv spanere benyttet seg av muligheten til å utdype sitt svar vedrørende spørsmålet om vitner og siktede også kan være informant i samme sak.

En erfaren spaner fra Org. krim seksjonen ved Oslo politidistrikt kommenterte følgende:

«Dette er svært uheldige problemstillinger som vi forsøker å unngå! Men jeg opplever fra tid til annen å bli beordret inn i denne type problemstillinger».

En annen respondent kommenterte:

«Svært begrenset, men for eksempel opplysninger om mistenkte som ikke er pågrepet kan håndteres. Utgangspunktet er at dette er motstridende».

To spanere fra gruppen som mener det er mulig for politiet å gi en og samme person to ulike roller i samme sak, også de fra Org. krim seksjonen i Oslo, kommenterte:

«Ja fordi de gjerne er involvert i kriminelle nettverk».

«Noen ganger er det problematisk, men kan løses. Har man likevel fulgt instruksjonen skal kilden være klar over at dette kan skje».

3.4.9 Nytt regelverk og endringer

Respondentene ble spurt om de, som en følge av de relativt nye retningslinjene⁵² for politiets anvendelse av informanter, har endret måten de arbeider med informanter på. Samtlige besvarte spørsmålet. Syv respondenter opplyste at de begynte etter 2003 og er utelatt fra presentasjonen av resultatene nedenfor.

Ingen respondenter valgte å krysse av for svaralternativet: «Ja, radikalt», men over 2/3 (72,2 %) svarte «Ja» (33,3 %) eller «Ja, litt» (38,9 %). De øvrige (27,8 %) opplyste at de «ikke har endret seg» (8,3 %), i alle fall «ikke noe særlig» (14,4 %). Som anført innledningsvis har den gjennomsnittlige respondenten arbeidet seks år med etterretningsarbeid. To grupper ble formet og en komparativ analyse ble gjennomført.

De som har arbeidet under seks år (47,2 %) ble isolert fra de som har arbeidet med etterretning i seks år eller mer (52,8 %). Analysen avdekket ingen markerte forskjeller.

Respondentene som svarte at de har forandret måten de arbeider med informanter på, ble bedt om å presisere (i korte trekk) hvilke endringer de har gjort. Tjuesyv av de 36 respondentene (75 %) som ikke nettopp hadde begynt som informantbehandlere svarte det åpne spørsmålet.

I tabell 15 er svarene systematisert etter en innholdsanalyse og belyst gjennom illustrerende sitater.

Tabell 15 (N=27) Hva er endret etter innføringen av instruksene?

Kategorier	Illustrerende svar	Frekvens
Styrket notoritet		20
	<ul style="list-style-type: none"> - Mer notoritet og skriftlighet - Mer notoritet. Lydbåndopptak av introduksjonen og møter - Mer loggføring, flinkere til å registrere kilde / informant - Flinkere til å skrive ned det som kommer frem av opplysninger 	
Mer metodisk tilnærming		4
	<ul style="list-style-type: none"> - Ryddighet: " Denne metoden bruker vi" - Mye mer bevisst på hvordan, når og hvem informanten er - Struktur. -- Mer strukturert, profesjonelt og bevisst arbeid 	
Mer informasjon til informant		2
	<ul style="list-style-type: none"> - Informasjon til informanten om retningslinjer for å være informant - Jeg instruerer informanten bedre 	
Ikke alene med informant		2
	<ul style="list-style-type: none"> - Alltid være flere tilstede ved informantmøter - Tidligere var informantene "personlig eiendom" 	
Diverse endringer		5
	<ul style="list-style-type: none"> - Bedre kvalitetssikring. - Endret møtested - Gjennomfører risikoanalyse. - Jobber mer med ikke kriminelle - Er flinkere til å avvikle samarbeid med informant som fungerer dårlig 	

⁵² Oslo politidistrikts instruks av 1999, Politidirektoratets Normalinstruks om politiets behandling av informanter (2003) og Riksadvokatens rundskriv (nr.2/2000) om Vederlag til politiets kilder og provokasjon som etterforskningsmetode.

Respondentene ble også spurt om øvrige informantbehandlere har endret måten de arbeider på som en følge av de relativt nye reglene. Alle besvarte spørsmålet. I underkant av halvparten av respondentene (46,5 %) mente at «alle», eller «de fleste», informantbehandlere har endret seg. En fjerdedel (25,6 %) mente at «noen» har endret seg. Den resterende fjerdedelen (25,6 %) svarte «vet ikke». Én respondent mente at «ingen» har forandret seg.

3.4.10 Beskyttelse av vitner og informanter

Respondentene ble spurt om hvor hensiktsmessig/anvendelig de mener staffeprosesslovens § 130a om anonym vitneførsel er i deres daglige arbeid som informantbehandlere/informantveiledere. Det åpne spørsmålet ble besvart av 27 respondenter (62,8 %). I tabell 16 er svarene systematisert etter en innholdsanalyse og belyst gjennom illustrerende sitater.

I 2003 ble straffeprosessloven §§ 242a og 292a innført for å styrke politiets mulighet til å beskytte sine kilder. Deltagerne ble spurt hvordan reglene fungerer.⁵³ Det åpne spørsmålet ble besvart av 41 respondenter. I tabell 17 er svarene systematisert på tilsvarende måte som i tabell 13. Én spaner avga et svar som det i innholdsanalysen var vanskelig å klassifisere:

«Man finner alltid innganger i saken slik at det ikke kan oppdages at informant er benyttet».

Et av svarene som ble kategorisert under «Lite hensiktsmessig» lød:

«[§ 130a er] vanskelig dersom tiltalte er for nære i slekt/miljø, dersom det er begrensinger i hvem som har kjennskap til ”forbrytelsen”».

Tabell 16 (N=27). Hvor hensiktsmessig er strpl. § 130a (anonym vitneførsel)?

Kategorier	Frekvens
Aldri benyttet	22
Sjeldent benyttet	5
Lite hensiktsmessig	6
Uvisst / vet ikke	6
Svært hensiktsmessig	1

⁵³ Som påpekt i innledningen er reglene endret (igjen) etter at undersøkelsen ble gjennomført.

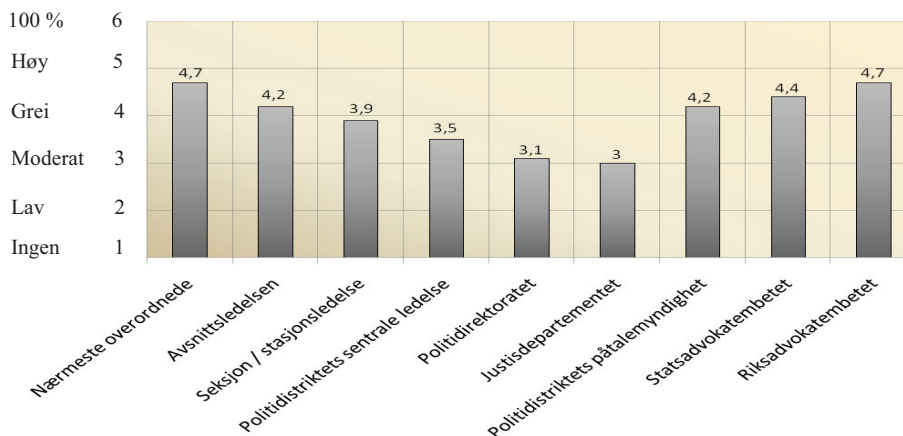
Tabell 17 (N=41). Hvordan fungerer strpl. §§ 242a og 292a som beskyttelse for politiets kilder?

Kategorier	Frekvens
Lite hensiktsmessig	23
Uvisst / vet ikke	11
Varierer	4
Fungerer (til en viss grad)	2
Fungerer	2

3.5 Ledelse kontra linje

Respondentene ble bedt om å krysse av det svaralternativet som passet best for dem med hensyn til deres tillit til de ulike ledelsesleddene de arbeider under i politi- og påtalemyndighet. Respondentenes svar er gitt en skår fra 1 (ingen tillit) til 6 (100 % tillit).

I figur 8 er svarene presentert samlet gjennom en gjennomsnittsskår for de enkelte ledelsesleddene.

Figur 8 (N=43). Spanernes tillit til sine overordnede i politi- og påtalemyndighet

I tilknytning til spørsmålene om tillit valgte 15 spanere (34,9 %) å benytte seg av anledningen til å utdype/kommentere sine svar. De utvalgte sitatene nedenfor illustrer (og forklarer) kurvene i figur åtte.

«Problemet med de ulike ledelsesleddene er at avstanden blir for stor og derved en fare for at misforståelse oppstår. For eksempel: det POD sier får vi ofte kun høre gjennom media».

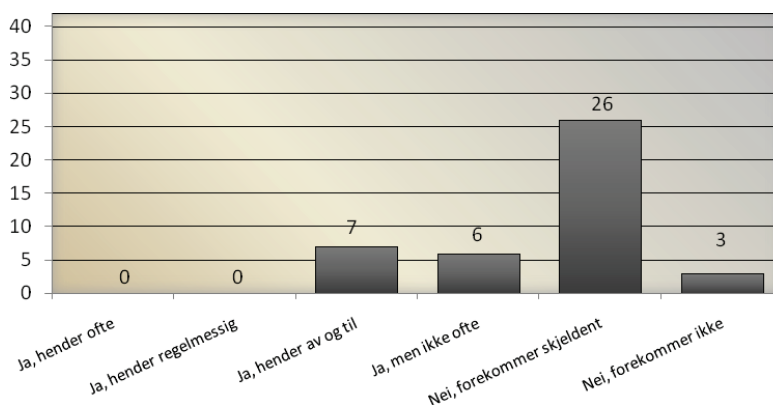
«Ledelse på de høyeste nivåene bærer preg av politisk påvirkning. Har erfart at disse ikke alltid motiveres av etaten/publikums beste, men heller personlig karriere og suksess / unngå nederlag. Det samme gjelder jurister på lavere nivå, er redd for å ødelegge karriere ved å tape saker – derfor ikke villige til å prøve alt i retten».

3.6 Lover, instruksjer, yrkeskultur og etikk

Respondentene ble spurt om de, eventuelt noen av deres kolleger, har sett seg nødt til å lyve/ holde tilbake opplysninger av betydning for saken i retten for å dekke over informanter eller informantbehandlers arbeid. Med unntak av én spaner, svarte samtlige på spørsmålet. Ingen krysset av de to første svaralternativene som foreslo at dette er noe som hender ofte eller regelmessig.

Som det fremgår av figur ni, mente 13 spanere (31 %) at det hender av og til, men ikke ofte, at de selv, eller deres kolleger, ser seg nødt til å lyve eller holde tilbake opplysninger av betydning for straffesaker for den dømmende rett. Niogtjue spanere (69 %) mente at de og deres kolleger sjeldent eller aldri ser seg nødt til å lyve eller holde tilbake opplysninger av betydning for saken i retten.

Figur 9 (N=42). Hvor ofte ser informantbehandlere seg nødt til å lyve i retten? (Y-akse indikerer antall respondenter).

To respondenter knyttet uoppfordret følgende kommentarer til spørsmålet.

«Man lyver ikke for domstolen, men det kan skje at ikke alt fremkommer. Dette er dog ikke i spørsmål om skyld/uskyld eller straffeutmåling; "Noble cause"».

«Jeg er uenig i spørsmålsstillingen. Lyve i en sak eller i retten er uprofesjonelt og bør/skal ikke forekomme. Hvorfor skal jeg risikere å kriminalisere meg selv på bakgrunn av en straffesak?»

Deltagerne ble gitt et åpent spørsmål om hvilke etiske spørsmål og dilemmaer som opptar informantbehandlere. Førti respondenter valgte å svare. I tabell 18 er svarene systematisert på samme måte som i tabellene ovenfor.

Tabell 18 (N=40). Ethiske spørsmål og dilemmaer som opptar informantbehandlere

Kategorier	Illustrerende svar	Frekvens
Å holde informanten i et belastet miljø		15
	- Sette krav til en informant som egentlig vil ut av det kriminelle livet	
Informantens sikkerhet		14
	- Fare for informanten / venner / familie sikkerhet!!!	
	- Skaffe "hvit" inngang i saken	
Anonymitet /oppklaring		8
	- Velger å la stoffet gå hvis det å ta det medfører at informanten blir avslørt	
Beskytte informanten (for rettssystemet)		6
	- Gå god for sin informant	
	- Lyve / holde tilbake opplysninger i retten er et eksempel som opptar oss mye	
Provokasjon		6
	- Problemer med mindre lovbrudd som informanten har gjort og som de foreller om	
	- Ikke forlede noen til å gjøre straffbare handlinger	
Informantens motiv		5
	- Informantens motiv for å hjelpe politiet – Hevni. - Å betale for informasjon	
Rettsikkerhet		5
	- Fare for å konkludere for raskt på bakgrunn av feil informasjon fra informant	
	- Jeg tror vi har de samme etiske spørsmål og dilemmaer som en etterforsker har	
Informanter som ikke bør rekrutteres		4
	- Alder på informanten - Angi egne venner / familie	
Selvinnkriminalisering		3
	- Informanten snakker seg selv inn i kriminalitet / straff	
Diverse etiske spørsmål og dilemma		4
	- At prosessen blir fulgt er viktig for å sikre oss selv og informanter	

Politiets anvendelse av informanter er regulert gjennom instruks fra Politidirektoratet (2003) og rundskriv fra riksadvokaten (2002). Respondentene ble spurt om sitt syn på reglene. Majoriteten (24) av spanerne (55,8 %) var av den oppfatning at reglene er «passe balanserte». Seksten spanere (37,2 %) mente reglene begrenser politiets arbeid «noe». To spanere mente reglene begrenser arbeidet i «for stor grad», mens en var av den oppfatning at reglene gir politiet «litt for vide» muligheter.

Sytten respondenter benyttet seg av muligheten til å knytte egne kommentarer til spørsmålet vedrørende regelverket for informantbehandling. En innholdsanalyse av disse former tre hovedkategorier.

Fem spanere påpekte behovet for bedre vern av informantene. En av disse kommenterte:

«Usikkerhet om anonymitet er en hemske som ødelegger norsk politi sitt omdømme med tanke på informantbehandling».

Fire spanere anførte at det mangler resurser og vilje fra ledelsen til å følge reglene. En anførte:

«De regler som finnes blir ikke fulgt opp. Vi mangler dataverktøy, opptakstutstyr opplæring og vilje fra ledelsen i politiet til å følge regler og instruksjoner».

Syv spanere presiserte at de er godt fornøyd med regelverket. Sitatet nedenfor illustrerer denne gruppens presiseringer:

«Det er bra det har kommet retningslinjer og instruksjer for politiets informantbehandling. Dette er med på å sikre informanten, samt politiets arbeid».

3.6.1 Unge informanter

Samtlige respondenter besvarte det åpne spørsmålet om deres avdeling/politidistrikt har faste retningslinjer eller en policy med hensyn til bruk av unge informanter. I tabell 19 er svarene systematisert etter en innholdsanalyse og belyst gjennom illustrerende sitater. Fem respondenter ga svar som det var naturlig å kode inn i to kategorier.

Tabell 19 (N=43). Har politiet faste retningslinjer for anvendelse av unge informanter?

Kategorier	Illustrerende svar	Frekvens
Ja, unge informanter brukes ikke (alder ikke spesifisert)		6
	- <i>Har aldersgrense. Brukes ikke hvis man er under en viss alder eller er umoden</i>	
Ja, vi bruker ikke informanter under:		9
	- <i>20 (1), 18 år (7), 16 år (1)</i>	
Unge informanter bør ikke benyttes		7
	- <i>Det er ingen fast policy, men vi er varsomme når vi har svært unge informanter</i>	
Unge informanter må brukes med ekstra varsomhet		3
	- <i>Brukes som kilder etter godkjenning fra foreldre /pårørende</i>	
Vi har ingen regler, men unge informanter brukes ikke før de er:		6
	- <i>16 år (1), 18 år (3), modne / ikke mindreårige (2)</i>	
Nei, ingen regler		7
	- <i>Ikke vært noe tema så vidt jeg vet</i>	
Nei, men nye regler utarbeides		3
	- <i>Blir utarbeidet retningslinjer. Jobber med temaet. Ønsker retningslinjer</i>	
Unge informanter brukes som uregistrerte kilder		3
	- <i>Brukes som kilder etter godkjenning fra foreldre / pårørende</i> - <i>Ja, unge benyttes ikke operativt. De får kildestatus, og gir miljøinformasjon</i>	
Vet ikke		3
	- <i>Vet ikke</i>	

3.7 Informantbehandling og kjønn

Deltagerne ble spurt om sitt syn på kjønnsfordelingen i norsk politi generelt. Tre av fire (76,7 %) respondenter mente at norsk politi har «en passe balanse» mellom kjønnene. Syv mente at andelen kvinner «bør økes», tre svarte at prosentandelen «bør reduseres noe». Respondentene ble deretter spurt om kvinner har de forutsetninger som skal til får å bli gode informantbehandlere. Samtlige besvarte spørsmålet. Én spaner (2,3 %) krysset av svaralternativet som foreslo at kvinner egner seg bedre enn menn. Trettien respondenter (72,1 %) mente at kvinner definitivt egner seg som informantbehandlere. Åtte respondenter (18,6 %) valgte å krysse av svaralternativet: «Ja, jeg tror det». To respondenter (4,7 %) svarte at de tror kvinner har de forutsetningene som skal til, men at menn egner seg best. Én respondent svarte at han ikke tror kvinner har de forutsetninger som skal til for å bli gode informantbehandlere.

Respondentene ble bedt om å anføre hvor stor prosentandel av informantbehandlere i deres fagmiljø som er kvinner. Samtlige besvarte spørsmålet.

To respondenter (4,7 %) svarte at ca. 35 % er kvinner. Tretten spanere (30,2 %) opplyste at ca. 10 % er kvinner. Tjuefire spanere (55,8 %) mener mindre en 10 % av informantbehandlerne er kvinner. Fire respondenter svarte at de ikke vet om noen kvinnelige informantbehandlere / informantveiledere. Begge kvinnene i studiet mente at andelen kvinner er under 10 %.

Respondentene ble informert om at det på Politihøgskolens utdanning i informantveiledning (2005) kun var mannlige deltagere og ble deretter bedt om å besvare det åpne spørsmålet om hva de tror er hovedårsaken (e) til at det ikke var noen kvinnelige deltakere. Førtien respondenter svarte på spørsmålet.

I tabell 20 er svarene systematisert etter en innholdsanalyse og belyst gjennom illustrerende sitater.

Tabell 20 (N=41). Hvorfor så få kvinnelige informantveiledere?

Kategorier	Illustrerende svar	Frekvens
Kultur. Etterretning er et mannsdominert fagområde		13
	- <i>Få kvinner ved etterretningsgruppene - Få kvinner får jobb på etterretningsavdelingen</i> - <i>Normalt et mannsdominert fagfelt - Nark er for de tøffe gutta</i>	
Kultur i endring?		10
	- <i>Vi har ikke en kultur i Norge for å rekruttere kvinner til etterretningsavdelingene. Dette har endret seg og vi vil få kvinnelige informantveiledere.</i> - <i>At etterretningsfeltet lenge har vært "gutteklubben-grei" og at de eldste tjenestemennene som har erfaring som tilsier at de kan være veiledere er gubber/menn.</i>	
Kvinner mangler interesse for faget (?)		13
	- <i>Lite jenter som jobber operativt i miljøene på gateplan. Virker ikke som de er interessert</i> - <i>Vet ikke. Kanskje menn er mer opptatt av narkotikakrim?</i>	
Familie – ubekvem arbeidstid		8
	- <i>Få kvinner henger sammen med høy arbeidsbelastning, krav til fleksibilitet og arbeid "tidlig og sent". Dårlig kombinasjon med eventuelt familieliv.</i> - <i>Det tradisjonelle med at damer er hjemme mye. Og/eller jobber dagtid.</i>	
Kvinner er ikke flinke nok		3
	- <i>Vi erfarer at de 3 kvinnene som jobber / jobbet hos oss knapt produserer /te straffesaker som følge av informasjon fra kriminelle</i> - <i>At kvinner er "flinkere" til å kommunisere med andre er i mine øyne også en dårlig myte</i>	
Kvinner er for snille		1
	- <i>For snille. Klarer ikke å sette klare nok grenser</i>	
Diverse		5
	- <i>Tilfeldigheter, Vet ikke, lav status blant kvinner, mangler ledererfaring fra feltet</i>	

3.8 Hvordan rekrutteres informantene?

Respondentene ble bedt om å angi hvor ofte de rekrutterer sine informanter «opportunistisk», det vil si en situasjonsbestemt arbeidsform hvor spanerne jobber relativt fritt ute i gatene, følger egen intuisjon, oppdager muligheter og forsøker å få innpass. Respondentene ble samtidig spurt om hvor ofte de rekrutterer sine informanter «strategisk», det vil si en arbeidsform der de arbeider inn mot forhåndsbestemte miljø i henhold til analyser og definerte satsningsområder. Alle spanerne besvarte spørsmålet, men et svar er utelatt fra analysene fordi vedkommende åpenbart har misforstått spørsmålet.

Tre spanere (7,1 %) opplyste at de arbeidet 100 % opportunistisk og følgelig aldri strategisk. Ingen spanere opplyste at de arbeidet 100 % strategisk. Som det fremgår av tabell 21, faller de øvrige svarene, med variasjon, inn mellom ytterpunktene. Frekvens (lengst til høyre i tabellen) viser hvor mange som har valgt de ulike svaralternativene.

Tabell 21 (N=42). Jobber spanerne opportunistisk eller strategisk?

Opportunistisk (Situasjonsbestemt)		versus	Strategisk		Frekvens
100 %	opportunistisk	-	0 %	strategisk	3
90 %	opportunistisk	-	10 %	strategisk	3
80 %	opportunistisk	-	20 %	strategisk	3
70 %	opportunistisk	-	30 %	strategisk	3
60 %	opportunistisk	-	40 %	strategisk	6
50 %	opportunistisk	-	50 %	strategisk	6
40 %	opportunistisk	-	60 %	strategisk	5
30 %	opportunistisk	-	70 %	strategisk	5
20 %	opportunistisk	-	80 %	strategisk	3
10 %	opportunistisk	-	90 %	strategisk	5
0 %	opportunistisk	-	100 %	strategisk	0

Den gjennomsnittlige respondenten arbeider 49 % strategisk og 51 % opportunistisk (situasjonsbestemt).

En nærmere analyse indikerer store forskjeller mellom avdelingene. Spanerne ved Kripas opplyste at de arbeider 87,5 % strategisk. Spanerne ved Politiets utlendingsenhet i Oslo politidistrikt fortalte at de arbeider motsatt, 90 % opportunistisk. Spanerne fra Org. krim seksjonen i Oslo jobbet ca. like mye opportunistisk som de gjør strategisk (52,7 % - 47,3 %). Spanerne fra særorganet Politiets Utlendingsenhet (PU) rapporterte en tilsvarende fordeling (57 % - 43 %).

3.9 Informantenes forhold til kriminalitet

Respondentene ble bedt om å anføre hvor stor prosentandel av deres informanter som tidligere er straffedømt. Samtlige besvarte spørsmålet. Åtte spanere (18,6 %) opplyste at samtlige informanter de fører er tidligere straffedømt. Tjueto spanere (51,2 %) svarte at mellom 80 og 100 % av deres informanter er tidligere domfelt. Fem valgte svaralternativet 60-80 %, én valgte 40-60 %, to 20 – 40. Fem spanere (11,6 %) opplyste at et sted mellom 0 og 20 % av deres informanter er tidligere domfelt.

Med unntak av én respondent, svarte samtlige spanere fra Kripos og Org. krim seksjonen ved Oslo politidistrikt at mellom 80 og 100 % av deres informanter er tidligere domfelt.

Spanerne ble deretter spurt om hvor stor prosentandel av deres informanter som er kriminelt aktive. Samtlige besvarte spørsmålet. Tre spanere (7 %) opplyste at alle deres informanter er kriminelt aktive. Tjue spanere (46,5 %) opplyste at et sted mellom 80 og 100 % av deres informanter er kriminelt aktive. Åtte spanere (18,6 %) krysset av svaralternativet 60 – 80 %, fire spanere (9,3 %) krysset av 40 – 60 %, tre krysset av svaralternativet 20 – 40 % og fem spanere opplyste at et sted mellom 0 og 20 % av deres informanter er kriminelt aktive.

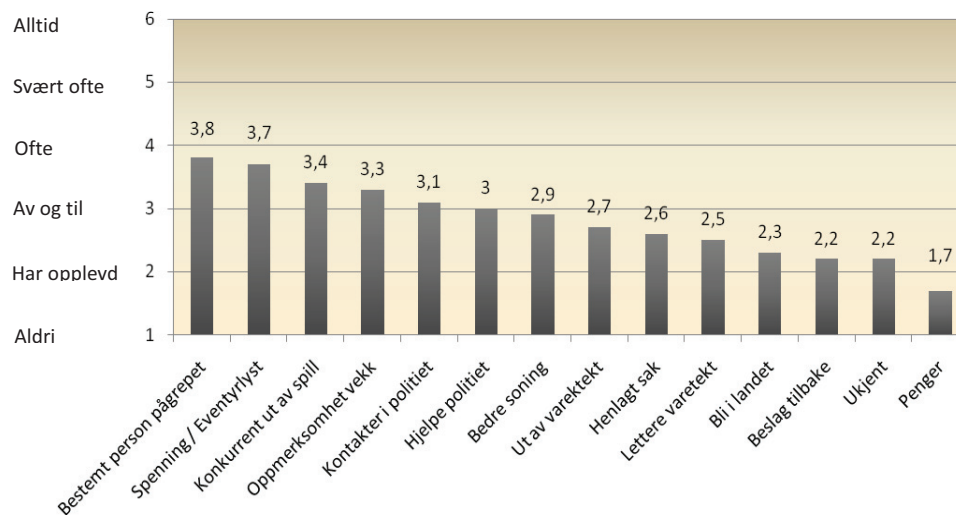
Åtte av ti spanere mente at ca. 50 % eller mer av deres informanter er kriminelt aktive. Litt i overkant av halvparten av spanerne opplyste at et sted mellom 80 og 100 % av deres informanter er kriminelt aktive. Tre av fire spanerne ved Kripos og Org. krim i Oslo oppga at et sted mellom 80 og 100 % av deres informanter er kriminelt aktive.

3.10 Hva motiverer informantene til å hjelpe politiet?

I spørreskjemaets siste spørsmål ble respondentene presentert for 13 påstander. Påstandene lister opp mulige årsaker (motivasjonsfaktorer) til at deres informanter gir politiet informasjon. Respondentene ble bedt om å krysse av hvor hyppig de tror de ulike motivasjonsfaktorene faktisk motiverer deres informanter til å gi politiet informasjon.

I figur 11 er respondentenes svar gitt verdier fra 1 (aldri) til 6 (alltid). Grafen illustrerer gjennomsnittsverdien av respondentenes svar og gir en indikasjon på hva politiet tror det er som motiverer deres informanter til å gi dem informasjon.

Figur 11 (N=43). Hva motiverer informantene til å gi politiet informasjon?

I tillegg ble respondentene bedt om å anføre hvor ofte de får informasjon fra informanter, uten at spanerne riktig vet hvorfor de får informasjonen. Som det fremgår av figur 11, søyle to fra høyre, har den gjennomsnittlige spaner opplevd at de ikke vet hvorfor informantene gir dem informasjon, men dette er altså ikke noe som hender ofte.

Spanerne ble også oppfordret til å anføre eventuelle andre årsaker (motivasjonsfaktorer) til at deres informanter gir dem informasjon. Tre respondenter oppførte andre årsaker.

En presiserte at det alltid ligger et uvennskap mellom informanten og den politiet får informasjon om i utlendingssaker. Én spaner opplyste at han har opplevd at en informant gir informasjon til politiet fordi informanten ønsket å gjøre opp for seg. Én spaner opplyste at når politiet får informasjon fra en informant, så er informanten alltid motivert gjennom det personlige forholdet som er opparbeidet mellom spaneren og informanten.

4. DISKUSJON

4.1 Politiets respons

Svarenes spredning indikerer at respondentene har besvart spørreskjemaet individuelt og samvittighetsfullt. I lys av det faktum at ingen knyttet reservasjoner for sin deltagelse, må spanernes vilje til å dele informasjon om egen virksomhet karakteriseres som gledelig. Gledelig fordi internasjonal litteratur har påpekt at informantbehandling er en virksomhet som politiet tradisjonelt har vært tilbakeholdne med å dele med utenforstående.

Tilsvarende åpenhet er riktignok rapportert i tidligere studier av politiet (Finstad 2000 s. 344). Fordi feltet er nytt i norsk forskningssammenheng, og fordi all data skulle innhentes fra spanere om deres virksomhet som informantbehandlere, var det like fullt knyttet spenning til hvordan politiet og deres informantbehandlere ville stille seg til prosjektet. At politiet i denne studien valgte å respondere med åpenhet, også om sine mer skjulte virksomheter, representerer et positivt funn, og en verdi i seg selv.

Det er grunn til å tro at svarprosenten ville blitt høyere enn 66 % dersom alle deltagerne hadde hatt anledning til å møte på fagdagen der deltagerne ble gitt tid og anledning til å besvare spørreundersøkelsen. Når så mange som en av tre ikke besvarte undersøkelsen, gir det imidlertid rom for spekulasjon om enkelte var skeptiske til meg som forsker og utenforståendes interesse for fagfeltet.

En slik tolkning innebærer i så fall at miljøet kan være preget av interne uenigheter; noe som tidligere studier av tilsvarende miljø allerede har påpekt. I tilknytning til sine undersøkelser av en spesialseksjon i politiet ble Oppen Gundhus tatt vel imot, men fikk samtidig informasjon om at flere hadde vært skeptiske til å bli gransket (Oppen Gundhus 2006 s. 76).

For faget «informantbehandling» er en slik tendens i så fall uheldig. Som anført i innledningen (s. 11) har Politihøgskolen, i tråd med tankegodset bak det relativt nye instruksverket, tatt grep for å sikre en tryggere praksis, blant annet ved å fjerne uheldige teknikker fra pensum.

Spørsmålet forblir derfor åpent om de som argumenterte for de utdaterte metodene har endret seg. Hvis ikke er det en reell fare for at enkelte ledere og mellomledere påvirker yngre kolleger i en retning som har liten eller ingen kontakt med grunnlagsetikken som ligger til grunn for de «nye» instruksene og dagens pensum. Det er i denne anledning vært å merke seg Oppen Gundhus konklusjoner etter sitt feltarbeid ved spesialseksjonen (s. 235):

«Yrkeskultur ble heller ikke videre endret selv om feltet omorganiserte seg og definerte nye arbeidsoppgaver, organisasjonsstrukturer og praksiser. Det er tydelig at den nye visjonen satte i gang en rekke motstandsstrategier mot den nye "risikobaserte" politimodellen».

Notater fra feltdagboken jeg skrev som observatør ved Politihøgskolen, underbygger tolkningen om at svarprosenten på 66 % kan skyldes at enkelte ikke ønsker en utvikling av faget velkommen.

Dersom det verserer ulike skoler i fagmiljøet, anbefaler britiske forskere at myndighetene gjennomfører grep som sikrer at de som arbeider for å innarbeide metoder i tråd med instruksverket, gis nødvendig støtte. Som påpekt av Williamson og Bagshaw (2001 s. 64):

«Judging by past experience, guidance on its own is unlikely to succeed without an effective management programme determined to change the organisational culture which has led to so many past embarrassments».

Det kan bli en takknemlig oppgave. I tråd med Rasch-Olsens studie dokumenterer mine data at majoriteten av informantbehandlere og deres sentrale ledere ønsker å ta del i utviklingen av faget.

4.2 Utdanning, erfaring og kompetanse

«Erfaring er vel og bra, men stokes kursen ut i feil retning, uten opplæring, korleksjon, refleksjon eller kritisk tenkning underveis, er det en reell fare for at erfaringen kan befestes misforståelser slik at de til slutt fremstår som sannheter».

Slik innledet jeg en kritisk artikkel om norske politiavhør, basert på min masterstudie om samme tema (Rachlew 2003 s. 400). Resultatene ovenfor (del 3) viser at opplæring, korleksjon og refleksjon er påbegynt, både sentralt og lokalt. Flere spanere har sågar hentet formalkompetanse utenfor politiet, og av min feltdagbok fremgår det at arbeidet med å implementere kunnskapen i norsk politi allerede er i gang.

I kontrast til Rasch-Olsens respondenter, hvor halvparten opplyste at de opererer uten obligatorisk formalkompetanse, viser mine undersøkelser at Oslo politidistrikt, Kripos og PU har sørget for å tilfredsstille minimumskravene til formalkompetanse. Dette er et positivt funn, og i utdanningsspørsmål får positive funn positive konsekvenser: ni av ti respondenter mener at opplæringen de har mottatt har vært ganske bra eller bedre (del 3.2).

Sett i sammenheng med Rasch-Olsens studier, hvor han dokumenterer en statistisk sammenheng mellom respondentens utdanning og følelsen av å inneha tilstrekkelig kompetanse (s. 65), indikerer resultatene at norsk politi har startet en verdifull prosess som bør komme alle informantbehandlere til gode.

Det finnes imidlertid enkelte huller på systemnivå, samt et par spredte unntak på individnivå. Jeg starter med å diskutere kompetansespørsmålene som knytter seg til systemet. Deretter vil jeg beskrive ett av unntakene for å illustrere betydningen av at politiets sentrale ledelse må sørge for at de kreftene som arbeider for en reform i tråd med instruksene, støttes ytterligere.

4.2.1 Spesialister uten formalkunnskap

Av min undersøkelse fremgår det at spanerne vektlegger erfaring og erfaringsutveksling (tabell 2). I tillegg til erfaring blir fra etterretningsarbeid, trekker informantbehandlerne i hovedsak veksler på realkompetanse fra ordensavdelingen. I politiets tidligere lærehefte understreker imidlertid forfatterne betydningen av at informantbehandlere også må ha etterforskningskompetanse (Haukaas og Sønstedt 1997 s. 51). Min undersøkelse demonstrerer at kompetansegrunnlaget på dette feltet er begrenset.

Manglende real- og formalkompetanse i etterforskningsfaget preger svarene på flere områder. Uten deltagende observasjon blir det spekulativt å trekke slutninger om, eventuelt i hvilken grad, mangelfull teoretisk kunnskap også preger den informasjonen som informantbehandlerne innhenter. Fra mine resultater er det imidlertid mulig å trekke noen slutninger knyttet til informantbehandlerens utdanning, erfaring og kompetanse.

Som det fremgår av Politidirektoratets instruks, og i tråd med litteraturen på området er politiets anvendelse av informanter en særdeles krevende etterforskningsmetode. Etterforskningsmetoden er imidlertid ikke inntatt som en del av pensum på Politihøgskolens

grunnutdanning,⁵⁴ og i et utvikling- og utdanningsperspektiv blir det vanskelig å forstå det logiske resonnementet bak rekkefølgen som praktiseres i dag. De som skal gjennomføre og kvalitetssikre de mest krevende metodene for innsamling av informasjon fra mennesker, savner elementær formalkompetanse på området.

Politihøgskolens videreutdanning, med grunnkurs og påbygningsmoduler og gradvis spesialisering for de som ønsker (og egner seg til) det, kan ikke erstattes av fem, ti eller femten års erfaring. Dersom ledere og mellomledere ikke deltar aktivt i utviklingsprosessen, oppstår det en reell fare for at utviklingen av faget stagnerer (Shepherd 1993 s. 55). På tilsvarende måte vil faget «informantbehandling» ikke nå sitt potensial før informantbehandlere og deres veiledere tilbys grunnleggende utdanning i intervju- og avhørsmetodikk, der mellommenneskelig kommunikasjon utgjør fagets kjerne.

Gjennom gradvis åpenhet har samarbeidet mellom politi- og tilstøtende forskningsmiljø etter hvert ført fram til relativt omfattende kunnskap om pålitelige og mindre pålitelige intervjumetoder. Faget vitnepsykologi berører i dag en rekke felt, inkludert løgnens psykologi, et forskningsfelt av åpenbar relevans for politiets informantbehandlere.

Vi vet for eksempel at det å vurdere informantenes troverdighet er av kritisk betydning for deres arbeid (Oppen Gundhus 2006 s. 147) og at slike vurderinger normalt foretas av informantbehandleren selv (Rasch-Olsen 2008 s. 32). I lys av alle bekreftelsesfellene som trer i kraft når mennesket fatter sine beslutninger (Lai 1999, Ask 2006), synes fremgangsmåten lite tilfredsstillende. Metodikkens skjørhet forsterkes ytterligere i lys av resultatene ovenfor (del 3.2) hvor det fremgår at majoriteten av respondentene tror at de har spesielle evner til å skille løgn fra sannhet gjennom informantens kroppsspråk.

Riktignok trodde også etterforskeren som avhørte Fritz Moen at han hadde slike evner (NOU 2007:7 s. 128), men denne (og tilsvarende myter) som tidligere preget etterforskningsfaget er erstattet med kunnskap som hviler på et tryggere, mer vitenskaplig grunnlag (Bjørge 2006). Kunnskapen er produsert i tett samarbeid mellom politi- og forskningsmiljø, og er like relevant for politiets informantbehandlere som den er for politiets etterforskere (Potts 2009). Det har informantbehandlerne forstått (tabell tre), og inntil deres ønske om formalkompetanse i etterforskningsfaget etterkommes, vil en vesentlig del av deres arbeid nødvendigvis preges av individuelle teknikker og oppfatninger om hvordan mennesker innhenter og utveksler informasjon.

Etter mitt syn bør informantbehandlerne rekrutteres blant politi som har vist seg særlig skikket til å behandle alle typer mennesker og situasjoner under kontrollerte omgivelser, åpent for innsyn og kontroll, oppfølging og korreksjon, for de ledes inn i (mine)feltet informantbehandling, der juridiske og etiske dilemmaer utgjør hverdagen. At politiets informantbehandlere har et dokumentert behov for etterforskningskompetanse, illustreres videre i tabell 5, 6 og 7 hvor det fremgår at en vesentlig del av deres arbeid faktisk er etterforskning.

I 2005 fikk Politihøgskolen ansvaret for den obligatoriske utdannelsen av informantbehandlere og informantveiledere. Politihøgskolen løste oppdraget, og mine data

⁵⁴ Av plasshensyn er respondentenes besvarelser til spørsmålet om de mottok opplæring i informantbehandling under sin grunnutdanning utelatt fra resultatene. Samtlige respondenter opplyste at de ikke mottok noe opplæring. Politioverbetjent Mette Skjæret er lærer ved Politihøgskolens grunnutdanning. Under personlig korrespondanse, 13. november 2008, fortalte hun at de elevene som velger Etterretning som fordypning (valg-fag), får noe informasjon om informantbehandling, ellers intet.

indikerer at brukerne er fornøyd. Det er imidlertid for tidlig (for politiet) å slå seg til ro med utdanningskonseptet slik det er i dag. Det kommer jeg tilbake til nedenfor, men her finner jeg det oppportunt å trekke noen paralleller.

Som tidligere påpekt fikk Politihøgskolen bare noen få måneder til å arrangere utdanningen for informantbehandlere og informantveiledere. Til sammenligning bygger flere av Politihøgskolens øvrige utdanningstilbud på programmer det har tatt flere år å utvikle (Bjørge 2006, Gjerde 2008).

Uten en metodikk forankret i et solid utdanningsprogram, utviklet gjennom målrettet forskning i tråd med nasjonale regler og behov, øker faren for at lokale varianter og/eller uheldige holdninger slår rot og videreføres; fra eldre til yngre kolleger (Rachlew 2003 s. 428).

En rekke svar på spørsmålet om hvordan respondentene har tilegnet seg sine kunnskaper illustrerer systemets sårbarhet.

«Hovedsakelig gjennom praktisk arbeid. Jobba med erfarne kolleger, prøvd og feilet».

«I all hovedsak gjennom erfaringslære og utbyttet av eldre/erfarne tjenestepersonell og deres kompetanse».

«Kunnskapene er nærmest ene og alene basert på "egenlæring" (på godt og vondt)».

Respondentene har større tillit til sin nærmeste overordnede enn hva de har til politiets sentrale ledelse (figur 8). Uten solide, kvalitetssikrede grunnkurs i bunn, illustrerer situatene behovet for sentraliserte opplæringsprogram som setter dypere spor enn dagens utdanning. Som det fremgår av tabell to, følte en av tre respondenter det ikke naturlig å nevne formalkompetansen de vitterlig besitter i sine beskrivelser om hvordan de har tilegnet seg sin kompetanse.

Selv om bare to respondenter opplyste at litteratur har vært med på å forme deres kompetanse, demonstrerer resultatene fra tabell 18 at informantbehandlerne like fullt er innforstått med mange av de etiske problemstillingene som trekkes frem i litteraturen. Informantbehandlernes dokumenterte innsikt er i og for seg et positivt funn, men i tråd med situatene ovenfor synes innsikten erfaringsbasert, noe som i så fall forteller at den er dyrkjøpt.

Slik situasjonen synes å være i dag har deltageren i Oppen Gundhus` studie muligens et poeng når han på si måte uttaler (Oppen Gundhus 2006 s. 215):

«[...] for du skal på en måte ha holdt på en del år og vært med på en del før du på en måte er en god politimann, spør du meg. Du må liksom ha 10 år på baken, kanskje 20, før du begynner å bli ordentlig god på en måte».

Kombinert med relevant teori vil en mer kunnskapsbasert utvikling av etterforskningsmetoden utvilsomt redusere «prøve og feile» perioden for fremtidens informantbehandlere.

I lys av det relativt detaljerte instruksverket som regulerer virksomheten (POD 2003, Riksadvokaten 2000), er det liten tvil om at etterforskningsmetodens utfordringer er kjent på systemnivå. Spørsmålet er imidlertid om systemet, og derigjennom informantbehandlerne, i tilstrekkelig grad tar hensyn til problemstillingenes dybde.

Dersom politiets sentrale ledelse tok verdiene som ligger til grunn for instruksene på alvor, vil for eksempel halvparten av Rasch-Olsens respondenter, som altså ikke har

formalkompetansen i orden, måtte innstille sin virksomhet som informantbehandlere umiddelbart. Med hensyn til spørsmål om utdanning og kompetanse er det flere hensyn som tilsier ny tenkning.

4.2.2 *Bevæpnet uten trening eller godkjenning*

Politiets informanter utsettes for betydelig fare når de anvendes som en etterforskningsmetode (Kleinig 2008 s. 104). Påstanden er basert på undersøkelser utenfor Norge, men problemstillingen er relevant. Norsk politi- og påtalemyndighet har gjentatte ganger presisert at deres informanter står i fare for å bli drept dersom deres samarbeid med politiet blir avslørt (Busch 2006 s. 138). Tilsvarende syn er lagt til grunn av utvalget som utredet forebyggende politimetoder. Av utredningen fremgår det at henrettelser ikke kan utelukkes når etterforskningsmetoden benyttes (NOU 2004:6 s. 179).

Uttalelsene er riktignok hypotetiske, men det er god grunn til å ta dem på alvor. I artikkelen *Ethical interviewing* minner Shepherd politiet om at de har stor makt, og at dersom makten misbrukes ved å redusere mennesker til midler, kan det få fatale konsekvenser (1993 s. 54):

«[...] språk er også et ladet våpen. Når en etterforsker gjennomfører uetiske avhør bruker han det ladede våpenet, med ymse motiv, til å tvinge personen på den andre siden til å underkaste seg politiets syn på hvordan verden henger sammen. Språk vil alltid være et ladet våpen...og i avhørssituasjonen er politiet konstant bevæpnet».⁵⁵

I avisartikkelen *Politivitne mishandlet til krøpling*, henviser Dagbladet til et notat skrevet av Politidirektoratet til justisministeren. I følge Dagbladet dokumenter notatet en rekke alvorlige overfall, med betydelig personskade på politiets informanter. «Trusler og vold rammer også informantene familie og venner, skriver Politidirektoratet i notatet» (Dagbladet 2002). At etterforskningsmetoden kan være livsfarlig, støttes opp av resultatene i min undersøkelse. Av tabell 18 fremgår det at informantens sikkerhet oppleves som et av de største etiske dilemma informantbehandlerne står ovenfor. I min feltdagbok har jeg notert at problemstillingen som informantveilederne betrakter som fagets kjerne, det som skiller en dyktig informantbehandler fra en mindre dyktig, er tett knyttet til politispanerens evne til å beskytte sin informant.

Politiets oppgaver tilsier at de fra tid til annen må ty til livsfarlige virkemidler. Bevæpning, uttrykningskjøring og arrestasjonsteknikker er de mest åpenbare eksemplene. Her pålegges politiet utdanning og opplæring hvor det trenes, terpes og eksamineres, før individuelle godkjenninger utstedes. De som skal bære våpen pålegges i tillegg årlig trening med eksamen. Her skal et fastlagt ferdighetsnivå dokumenteres før vedkommende kan sertifiseres på nytt. Spesialenheter i ordenspolitiet gis ytterligere opplæring med kontinuerlig vedlikeholdstrening, øvelser og videreutdanning (St.meld.nr. 42 [2004-2005] s. 75). I Oslo trener spesialistene i ordensavdelingen faktisk like mye som de patruljerer (Forsvarsnett 2002).

I perioden mellom 1996 og 2002 fant Knutsson og Noree (2005) at norsk politi i gjennomsnitt skadet en person pr. år med skytevåpen, ingen ble drept.⁵⁶ Det finnes ingen offisielle data over hvor mange informanter som ble skadet eller drept i samme tidsrom. Ut ifra politiets

⁵⁵ Min oversettelse.

⁵⁶ Perioden Knutsson og Noree undersøkte (1996–2002) var en god periode der ingen ble skutt og drept av politiet. I en tilsvarende studie fra perioden 1985 til 1999 rapporterer Knutsson og Strype fire fatale skyteepisoder. I sin doktoravhandling dokumenterer og korrigerer Halvorsen det faktiske tallet til 6 (Halvorsen 2002 s. 214).

egne beretninger ble langt flere informanter truet og skadet.⁵⁷ Gjennom en serie med lovendringsprosesser, initiert av politi- og påtalemyndighet, er nettopp faren informantene utsettes for, blitt brukt som hovedargument for å holde informasjon om virksomheten utenfor de offisielle straffesakspapirene.

Informantbehandlerne anses som politiets spesialister i disse risikoutsatte etterforskningsoppdragene. Det er betimelig å stille spørsmål om tre dagers opplæring gir tilstrekkelig formalkompetanse. At informantbehandlerens kompetanse ikke lar seg måle gjennom hull i en skyteskive betyr ikke at deres ferdigheter i form av etiske og juridiske overveielser, beslutninger eller generell forståelse, ikke trenger en solid plattform med faglig påfyll. Snarere tvert imot. Som påpekt av Haukaas og Sønstelid (1997 s.49):

«Tjenestemenn/ -kvinner som under lang tid arbeider med organisert kriminalitet og dens aktører, kan lett bli preget av kynismen som hersker i dette miljøet, og kan derfor også miste noe av vurderingsevnen i forhold til etikken».

4.2.3 Utdanning, erfaring og kynisme

Det ligger i etterforskningsmetodens natur at veien mot målet går via et menneske, en person som ofte allerede er i politiets varetekt. Utad betegnes den samarbeidende part som informant, men internt omtales han eller hun som «kyniker», «slask» eller «søppelnarkoman», avhengig av informantens plassering i det illegale hierarki⁵⁸. Litteraturen deler Haukaas og Sønstelids bekymring, men reserverer den ikke bare til de som arbeider mot organisert kriminalitet (Williamson og Bagshaw 2001 s. 57). Internt og eksternt oppklaringspress, med en kontinuerlig kamp om fordeling av ressurser, kombinert med et personlig engasjement i narkotikabekjempelsen, genererer sterke incentiver for å oppnå resultater. Disse må behandles og plasseres i et solid forankret tankemønster.

Det er myndighetene som har gitt politiet ansvaret for håndhevelsen av lovbrudd som ikke rapporteres av befolkningen. Gjennom tildeling av ressurser og direktiver må de samme myndighetene sørge for at de som tar på seg de mest krevende sidene ved oppdraget, tilbys formalkompetanse som matcher oppdragets kompleksitet.

Mennesker som rekrutteres som informanter i politiets varetekt, uansett hva de måtte ha gjort, er sårbare. I en gitt situasjon er de ikke vanskelige å manipulere. Sjansen for at et menneske forteller noe det ellers aldri ville ha fortalt er stor. Strafferettssystemet har en rekke anordninger som skal sikre at de som avhøres av politiet aldri mister retten til å treffe frie og selvstendige valg. Gjennom straffeprosessloven gis de som avhøres beskyttelse mot manipulasjon og ulovlig press. Reglene og hensynet bak er terpet av riksadvokaten en rekke ganger, senest i rundskriv nr. 4/2006 s. 2.

«Varetekt og restriksjonar i samband med varetekt skal ikkje i noko høve nyttast som press for å få den sikta til å forklare seg eller til å forklare seg i ein særskild retning, eller for å få han til å samarbeide på anna vis. Det same gjeld sjølv sagt

⁵⁷ I motsetning til rapporterte skyteepisoder hvor politiet er involvert, er det ikke utenkelig at det eksisterer til dels store mørketall med hensyn til ulike former for represalier mot politiets hjelpere.

⁵⁸ Se Finstad 2000 s. 86 – 95 for en beskrivelse av politiets interne sjargong, hvilken nytte begrepene tjener og potensielle problemer de reiser. «Søppelnarkoman» er et kallenavn som enkelte av informantveilederne på Politihøgskolens kurs for informantveiledere benyttet som betegnelse på de mest upålitelige informantene, det vil si informanter med et begrenset potensial for innhenting av informasjon om «kyniske» bakmenn.

ved pågriping og innsetjing i politiarrest. ... Det som her er sagt, gjeld absolutt og utan unntak. Brot på desse prinsippa kan lett vera i strid med straffelova § 325 fyrste leden nr. 1 om grov aktløyse i tenesta, eller straffelova § 324 om forsettleg pliktbot, eller andre straffebod».

Men hensynet bak de strenge reglene for politiets avhørsmetoder stikker dypere enn forklaringenes juridiske bevisverdi (Halvorsen 2002 s. 34). Gjennom Politidirektoratets definisjon av den «frivillige informant» ignoreres de faktiske forhold, og når forhandlingene starter på cella, i avhørsrommet eller i gangene mellom cella og avhørsrommet, stiller «spesialistene» med en erfaringsbasert metodikk uten etiske rammeverk. På tilsvarende måte som refleksjon rundt de kryssende hensyn utgjør kjernen i politiets taktiske strategier under avhør av mistenkte (Fahsing og Rachlew 2009), burde refleksjon og grensedragning mellom lovlige og ulovlige rekrutteringsstrategier utgjøre kjernen i faget informantbehandling.

At arbeid med lovbrytende aktører kan lede ut i kynisme er i tråd med klassiske teorier om politiets yrkeskultur (Skolnick 1975 s. 70). Selv om disse er blitt mer nyansert gjennom nyere forskning,⁵⁹ underbygger Haukaas og Sønstelids innrømmelse etter mitt syn behovet for ny tenkning i spørsmål knyttet til balansen mellom informantbehandlers formalkompetanse og realkompetanse.

4.3 Narkotikabekjempelse og yrkeskultur

Respondentene forteller at informantbehandlere er motiverte idealister med en brennende interesse for alt og alle som rører seg i det illegale narkotikamarkedet (tabell fire). Overgangen fra generalist i ordenspolitiet til spesialist ved etterretningsseksjonene er flytende. I mitt materiale finnes det noen unntak, men spesialiseringen preges normalt ikke av ny eller økt formalkompetanse. Fra ordenspolitiet tar idealistene med seg det erfaringsbaserte politiblikket (Finstad 2000), inn i politiets etterretningstjeneste hvor det raffineres og videreutvikles. Her preges raffineringssprosessen av den samme kunnskapskilden som skapte det opprinnelige blikket: erfaring.

Prosessen er i all vesentlighet en rendyrking av de mest actionpregede oppgavene fra ordenspolitiet: å munge seg med potensielle lovbrytere på gateplan, innhente informasjon og aksjonere gjennom ransaking, pågripelse og beslag (tabell 6 og 7). Som påpekt av en av respondentene:

«Kollegaene mine er interessert i faget, og har en stor interesse av å gå dypere inn i kriminalitetsbekjempelsen enn de har anledning til ved en ordensavdeling i Oslo».

Riktignok må respondentene av og til sitte vakt, blant annet over mennesker de har pågrepet, mistenkt for å skjule narkotika i kroppen (pottevakt). Jaktinnstinket, det raffinerte politiblikket, stimuleres imidlertid ikke av vakthold, forebyggende tiltak eller andre ordensmessige oppdrag (tabell ni).

Mine data gir ikke tilstrekkelig informasjon til å konkludere i spørsmålet om hva som utvikles først: interessen for narkotikabekjempelse, eller politiblikket. Flere av respondentene påpeker imidlertid at noe av det som kjennetegner informantbehandlere, er deres interesse for å jobbe mot narkotikarelaterte lovbrudd. En av respondentene beskriver det som «en grunnleggende "forakt" for narkotika» (tabell fire).

⁵⁹ Se for eksempel Finstad 2000, Zender 2004 og Granèr 2004.

I så fall passer informantbehandlerne godt som soldater i Christie og Bruuns beskrivelse av narkotika som *den gode fiende* (Christie og Bruun 2003 s. 56 – 59). I dette perspektivet forenes samfunnet til innsats mot statens definerte fiende. Kampen (det sosiale problemet) oppleves så formidabel at øvrige problem må vente til slaget er vunnet. Slik skapes det et inntrykk av at det er fienden som utgjør det grunnleggende problemet. Ungdommens rotløshet, fattigdom, integreringsproblemer, vold og andre forstyrrelser av det etablerte vil bli løst, i alle fall redusert betraktelig, når fienden er nedkjempet. Christie og Bruun tror ikke det, men ser ikke bort ifra at de sosiale utfordringene kan reduseres betraktelig dersom fienden omdefineres (s. 216).

I Christie og Bruuns beskrivelse av *den gode fiende* definerer staten selv om det skjer fremgang eller tilbakegang i kampen. Befolkningen kan få rapporter om at fienden har lidd nederlag, men informasjon om hvordan, hvor ofte eller hvor hardt fienden er rammet, serveres diffust. «Ikke-autoriserte krigskommentarer kunne gi fienden kort på hånden. Jo hårdere krig, jo mindre intern diskusjon om krigens mål og krigens midler», argumenterer Christie og Bruun (s. 58). At fienden er sterk må det ikke herske noen tvil om. Derfor må det ekstraordinære midler til. I boken *Organisert kriminalitet* forteller Larsson fra sin tid som ansatt i Politidirektoratet. Politiet som arbeidet mot den «nye» fienden fikk status og midler, så rause at de til tider ikke klarte å bruke dem opp (Larsson 2008 s. 151).

Den glidende overgangen og de manglende formelle skrankene mellom ordenspolitiet og spesialseksjonene, stimulerer motiverte ildsjeler til å videreutvikle sine faglige interesser, noe Brodeur mener kan være med på å holde moralen oppe blant de som er satt til å håndheve narkotikalovgivning (Brodeur 1992 s. 122).

I lys av politiets egne beretninger, formidlet gjennom en serie av artikler publisert i Aftenposten oktober 2008, er det rimelig å anta at Brodeurs poeng også er relevant i norsk sammenheng. Av avisartiklene fremgår det blant annet: (a) narkotikastrømmen til Norge er i dag så jevn at selv et rekordbeslag på over 50 kilo amfetamin eller kokain, ikke får noen merkbare innvirkninger på markedet: (b) lovbrysterne tar hvert år ut flere milliarder kroner i utbytte og: (c) de som pågripes, fortsetter sine virksomheter fra innsiden av fengslene.⁶⁰

Dersom en legger Christie og Bruuns perspektiv til grunn, fremstår politiets anvendelse av informanter i så fall som et velegnet våpen i myndighetenes kontinuerlige strid mot *den gode fiende*. Brodeurs tanker om informantbehandling som et antidepressivt middel for narkotikapolitiets endeløse innsats, kan videreutvikles gjennom respondentenes svar. Det som motiverer dem er jo, uansett om narkotikaen fortsetter å flyte fritt, at deres arbeid gir konkrete resultater (tabell 6 og 7), resultater ingen andre avdelinger i politiet kan vise til:

«Bare i Oslo politidistrikt alene sitter opp mot 100 personer i varetekt ved avdeling for organisert kriminalitet. Nesten ingen av dem snakker norsk, og veldig mange sitter der etter narkotikaforbrytelser».⁶¹

Synet på Christie og Bruuns teorier er åpenbart avhengig av i hvilken grad man deler myndighetenes definisjon av fienden. Det er imidlertid liten tvil om at statens anvendelse av

⁶⁰ Bruk av kokain er tredoblet. URL: <http://www.aftenposten.no/nyheter/iriks/article2651104.ece>
Omsetter narkotika for milliarder i Norge. URL: <http://www.aftenposten.no/nyheter/iriks/article2652309.ece>
Styrer narkotrafikk fra fengslene. URL: <http://www.aftenposten.no/nyheter/iriks/article2653348.ece>
(Siste lesedato: 24.03.09)

⁶¹ Se fotnote 60.

informanter som ikke lovreguleres, registreres eller kontrolleres av domstolene, gir næring til teoriene.

Uansett, gjennom straffenivå og prosessuelle regler sender myndighetene føringer om at arbeidet med å bekjempe narkotika er ekstraordinært betydningsfullt. Direktivene motiverer informantbehandlerne til videre innsats, binder dem sammen og gir arbeidet høy status innad i politiet (tabell 11). To av tre ønsker strengere straffer i sakene de arbeider med.

Figurene 2, 3 og 4 forsterker koblingen mellom informantbehandling og narkotikabekjempelse. Økt spesialisering gir økt innsats mot narkotika, og for majoriteten av informantbehandlerne er bekjempelsen av organisert kriminalitet i alt vesentlig synonymt med bekjempelsen av narkotika (figur fire). Ved å omgjøre respondentenes svar fra prosent til årsverk, hvor 100 % utgjør et årsverk, indikerer figur 3 at for hvert årsverk politiet investerer i informantbehandling knyttet til drap og drapsforsøk, har de investert 22 årsverk knyttet til narkotikarelatert arbeid.

Tanken om at informantbehandlernes yrkeskultur utvikles gjennom en erfaringsbasert raffineringssprosess av ordenspolitiets politiblikk, støttes opp av det videre materialet. Som påpekt av Finstad er politiblikket, og andre beskrivelser av politiets yrkeskultur, en måte å beskrive skjønnsutøvelsens grunnlag på (Finstad 2000 s. 159). Svarene fra spørreundersøkelsen viser at informantbehandlerne arbeider ut ifra en følelse av at rommet for utøvelse av yrkesmessig skjønn, er like stort som det de hadde da de arbeidet ved ordensavdelingen. Informantbehandlerne mener videre at de har vesentlig mer rom for utøvelse av yrkesmessig skjønn, enn sine kolleger ved etterforskningsavdelingene (del 3.4.1, tabell ti).

I lys av Politidirektoratets relativt detaljerte instruks og straffeprosesslovens regler for etterforskning, er jeg usikker på om informantbehandlernes oppfatning er reell. Etter mitt syn indikerer min og Rasch-Olsens undersøkelser på at informantbehandlerne har en kunstig høy oppfatning av hvor uformelt deres arbeid er. I så fall kan det skyldes manglende real- og formalkompetanse i etterforskningsfaget, forsterket av den glidende overgangen, der erfaringene fra ordensavdelingen videreføres inn i spesialseksjoner.

Min tolkning bygger på Finstad og Skolnicks tanker om at patruljerende politi utvikler en politidentitet gjennom sine samhandlinger med publikum.⁶² Skolnick fant at politiets erfaringer gjorde dem spesielt oppmerksom på potensielle farer. I Oslo fant Finstad at politiet la spesielt merke til mistenkeligheter (Finstad 2000 s. 61, 160). Det raffinerte politiblikket er en beskrivelse av hvordan informantbehandlerne dyrker det erfaringsbaserte blikket, både for fare og for mistanke, og hvordan det kognitive skjemaet som formes, preger informantbehandlernes oppfatning av seg selv og sine omgivelser.

4.4 Det raffinerte politiblikket

Isolert sett har tankesettet flere fordeler for politiet. Det trekker veksler på opparbeidet erfaring, og sikrer på den måten at den tause kunnskapen som opparbeides tidlig i karrieren, utnyttes videre (Finstad m.fl. 2007 s. 72). Den flytende erfaringsoverføringen, fra ordensavdelingen inn i spesialseksjonene, skaper imidlertid utfordringer for informantbehandlerne. Erfaringsgrunnlaget som ligger til grunn for den metodikken som anvendes, ble innlært under forutsetninger som ikke lenger er like opplagte. Når ildsjelene i ordenspolitiet søker seg over til spesialseksjoner, står de raskt ovenfor mer alvorlige straffesaker, der rommet for utøvelse av skjønn er vesentlig innskrenket.

⁶² Begrepet politidentitet er en tolkning av Skolnicks uttrykk i kapittelet: A Sketch of the Policeman's "Working Personality" (Skolnick 1975 s. 42 – 70).

En politipatrolje som styres til et oppdrag, eller patruljerer et område hvor det oppstår en hendelse, må ut av bilen og samle inn informasjon. Formålet med informasjonsinnhenting på dette stadiet er å orientere seg, etablere en oversikt, redde liv, sikre, eventuelt forfølge ferske spor. Når situasjonen er under kontroll, og de preliminære undersøkelsene tilsier det, starter politiet målrettede undersøkelser. Nå er formålet et annet. Etterforskningen er innledet (Myhrer 2001 s. 11). Som påpekt av riksadvokaten (1999 s. 3):

«Er det tale om undersøkelser med formål å avdekke om straffbart forhold er begått eller begås, foreligger etterforskning».

Høyesterett har slått fast at når politiet går over i denne fasen, må de forholde seg til reglene for etterforskning, herunder reglene for avhør (Rt. 2003 s.549). Det avgjørende er ikke hvor eller hvem i politiet som gjennomfører informasjonsinnhenting. Dersom det aktuelle forholdet imidlertid er av mindre alvorlig karakter, har patruljen en skjønsmessig adgang til selv å avgjøre om forholdet skal påtales. Som påpekt av Auglend, Mæland og Røsandhaug (2004 s. 602):

«Tjenestemannen benytter seg i disse tilfellene av sin diskresjonære myndighet og foretar dermed en avsiling av inntaket til etterforskningen. Denne praksis har ikke fått uttrykkelig hjemmel i lov eller instruks, men den må anses som sikker sedvaneret – som en praksis og nødvendig forlengelse av oppportunitetsprinsippet».

Ordenspoliti, med særlig interesse for narkotikarelaterte lovbrudd, kan tillate seg å innlede inngående samtaler med berørte parter, samtaler som ville ha brutt med reglene for etterforskning dersom forholdet hadde blitt anmeldt. I tråd med internasjonale undersøkelser viser Rasch-Olsens studie at det er relativt vanlig at mindre narkotikalovbrudd ikke påtales (s. 80). Gjennom samtalene med brukere på gateplan får motiverte idealister kunnskap om hvem, hvor, når og hvordan narkotika omsettes på gateplan. Det erfaringsbaserte blikket etableres. Arbeidet skaper spenning og gir resultater. Som påpekt av Haukaas og Sønstelid (1997 s. 48):

«Ofte vil politifolk som får smaken på bruk av informanter og utradisjonelle arbeidsmetoder, ønske å fortsette med dette, og det kan ofte være nedtur å gå tilbake til ”normal” tjeneste».

Politiets anvendelse av informanter er en etterforskningsmetode som innlæres gjennom erfaring i ordenspolitiet. Noen liker «smaken» bedre enn andre. Som politiaspirant i Oslo i begynnelsen av 1990-tallet ble jeg selv tatt med på «hospitsrunder», hvor kolleger med særlig interesse for narkotikalovbrudd hadde opparbeidet seg informanter blant byens resepsjonister. Av disse fikk vi nøkler til rommene hvor kjente narkotikalovbrytere lå og sov. Et forsiktig knakk på døren, så rett inn. Gjerne om morgenen, vel vitende om at de som er hardest rammet gjør det de kan for å sikre at de har et «morraskudd» tilgjengelig når de våkner med gryende abstinens.⁶³ Lovens krav om skjellig grunn til mistanke ble begrunnet i den erfaringsbaserte kunnskapsbasen som former politiblikket (Finstad 2000 s. 115).

4.4.1 Raffinerte politiblikk, kjønn og alder

Det er plausibelt å anta at «Jegerinstinktet» som flere av respondentene trekker frem som kjennetegn hos informantbehandlerne (tabell fire), refererer seg til evnen og viljen til å innlede samtaler med potensielle informanter. Å møte mennesker, spesielt mennesker med

⁶³ Jeg har ingen formening om hvor utbredt denne praksisen var eller er, men tilsvarende metodikk beskrives av Skolnick da han observerte politiet i *West- og Eastville*, USA, i perioden 1962/1963 (Skolnick 1975 s. 123)

innsikt i lyssky virksomhet, er ansett som en av informantbehandlerne mest spennende arbeidsoppgaver (tabell seks). Under samtalene sørger informantbehandlerne for å formidle sympati og omsorg. Et politi med jegerinstinkt er imidlertid på jakt. Omsorgen fremstår således som instrumentell og manipulativ (Frantzen 2001 s. 90, Johansen 2002 s. 90, Rasch-Olsen 208 s. 69). Skolnick (1975 s. 131) beskriver den instrumentelle omsorgen slik: «Politiet bryr seg lite om informantens omdømme, med mindre det går utover politiets eget arbeid» (min oversettelse).

Respondentenes jaktmetafor indikerer at spanerne anser det arbeidet de utfører som noe maskulint. I det foreliggende materialet finner jeg sterke koblinger mellom kjønn og yrkeskultur. Koblingen er ikke ny. I *Politiblikket* tolker Finstad sine observasjoner i lys av eksisterende litteratur og ser konturene av at «[...] kvinners inntog i politiet representerer et brudd med forestillinger om politiet som «kriminalitetskrigere»[...]» (Finstad 2000 s. 102). Respondentenes svar underbygger Finstads betraktninger. De som raffinerer politiblikket ved å rendyrke de mest actionpregede oppgavene fra ordenspolitiet, er nærmest utelukkende menn. Det finnes unntak, men de er få.

I politiets beredskapstropp, en avdeling på cirka 70 mann, begrunnes fraværet av kvinner med fysiske begrensninger.⁶⁴ Selv om enkelte respondenter i min undersøkelse inntok et tilsvarende standpunkt, valgte majoriteten av informantbehandlerne å tolke fraværet av kvinner med andre forklaringsmodeller. Noen trekker åpenbare vekslinger på det tradisjonelle kjønnsrollemønsteret:

«Få kvinner henger sammen med høy arbeidsbelastning, krav til fleksibilitet og arbeid ”tidlig og sent”. Dårlig kombinasjon med evt. familieliv».

Andre la tydeligere vekt på yrkeskulturelle trekk: «Normalt et mannsdominert fagfelt - Nark er for de tøffe gutta» (Tabell 20).

På direkte spørsmål valgte like fullt majoriteten av respondentene å krysse av svaralternativet som foreslo at kvinner har like gode forutsetninger som menn til å bli dyktige informantbehandlere. Mange er optimistiske, og tror på en jevnere kjønnsfordeling i fremtiden:

«Vi har ikke en kultur i Norge for å rekruttere kvinner til etterretningsavdelingene. Dette har endret seg og vi vil få kvinnelige informantveiledere».

Endringene har ikke manifestert seg i mitt materiale; to av 43 respondenter er kvinner (4, 7 %). Tallene bekrefter den skjeve kjønnsfordelingen i Rasch-Olsens studie (s. 50), og som tidligere påpekt har PolitiHøgskolen utdannet cirka 50 informantveiledere, utelukkende menn.

I min undersøkelse gav en av dem uttrykk for hva han tror er årsaken(e) til at det rekrutteres så få kvinner:

«Vi erfarer at de 3 kvinnene som jobber/jobbet hos oss knapt produserer /te straffesaker som følge av informasjon fra kriminelle».

⁶⁴ Se for eksempel Aftenpostens artikkel ”Kvinner oppfordres til å søke”, publisert på Internet 09.12.07. nedlastet fra URL <http://forbruker.no/jobbogstudier/job/article2142812.ece> (Siste lesedato 24.03.09).

Selv er jeg usikker på i hvilken grad *de 3 kvinnene* anså det som sin primære oppgave å produsere straffesaker.

I tråd med artikkelens utgangspunkt har jeg konsentrert teksten rundt informantbehandling som *etterforskningsmetode*. Det er liten tvil om at politiets anvendelse av informanter, på tilsvarende måte som militære styrkers anvendelse av spioner, har et meget høyt potensial som en strategisk *etterretningsmetode*. Og selv om anvendelse av spioner og informanter i etterretningsøyemed også genererer etiske problemstillinger, bortfaller de mest åpenbare problemstillingene som metoden reiser i straffesakskjeden.

I politimanualer om informantbehandling trekkes det betydelige vekslers på militære etterretningsstrategier (Madinger 2000 s. 3). Men jeg kan ikke se at det fremgår, verken av manualen til Madinger eller andre tekster skrevet av politiet for politiet, at overføringsverdien til straffesaksetterforskning har sine klare begrensninger.

Som illustrert gjennom sitatet ovenfor om kvinnene som «knappt produserte straffesaker», synes respondentene som deltok i min undersøkelse å være lite opptatt av å forebygge lovbrudd. Å kartlegge kriminalitetsbildet er riktignok anerkjent som en viktig oppgave, men i respondentenes perspektiv handler arbeidet primært om å fange lovbrøyttere (tabell 5, 6 og 7). Funnene er i tråd med Oppen Gundhus studie hvor det fremgår at spesialseksjonens ansatte ikke fant det tilfredsstillende «å fore andre». Majoriteten av spesialseksjonens ansatte ville ta fangene selv, aksjonere på ferske opplysninger - ikke samle inn, bearbeide eller analysere informasjon for å kartlegge kriminalitetsbildet for andre (Oppen Gundhus 2006 s. 166). Av St. meld. nr. 42 [2004 – 2005] om politiets rolle i samfunnet fremgår det:

«Kunnskapsstyrt politiarbeid betyr at politimesteren, med bakgrunn i strategiske analyser, skal fatte beslutninger om prioriteringer og tiltak. I arbeidet med den overordnede strategiske analysen skal informasjon fra både interne og eksterne kilder benyttes» (s. 70).

Jeg ser ikke bort ifra at «de 3 kvinnene» det refereres til ovenfor, i tråd med myndighetenes syn på politiets rolle, la større vekt på strategisk kriminaletterretning enn etterforskning av oppdukkende mål i sitt arbeid med informanter. Som det fremgår i del 3.4.1 opplyste fire av ti respondenter at de har full eller stor frihet til å velge hva de skal arbeide med. I del 3.8 fremgår det at informantbehandlerne, med unntak av Kripos, synes å arbeide like opportunistisk som de gjør strategisk.

Informantveilederens svar gir assosiasjoner til den kulturen som lenge preget politiets avhørsmetoder. Blant etterforskerne var det ikke produksjon av straffesaker, men produksjon av tilståelser som gjaldt (Rachlew 2003). «Ekspertene», de som tilsynelatende produserte flest tilståelser, og som følgelig ble foretrukket som foredragsholdere på Politi(høg)skolen, besto den gang utelukkende av menn. Tilståelseskulturen dyrket seg selv gjennom et uformelt system preget av en form for selvoppfyllende profeti. *Politimenn* som avhører mistenkte vil nødvendigvis produsere flere tilståelser enn de som får oppgaven med å avhøre vitner og barn (Shepherd 1993 s. 51). Som jeg kommer tilbake til var jakten på tilståelser så intens, at da samfunnet til slutt fikk innblikk i avhørsmetodene som ekspertene hadde utviklet, tvang endringer seg frem.

Uten deltagende observasjon blir det vanskelig å trekke slutninger om, eventuelt i hvilken grad, fagområdets mannlige dominans preger den informasjonen som informantbehandlerne innhenter. Det er imidlertid liten tvil om at den ekstreme kjønnsfordelingen preger informantbehandlernes kollektive tankesett.

Av nordisk politiforskning, primært rettet inn mot ordenspolitiet, fremgår det at politimenn har en tendens å vokse av seg jaktinstinktet. Etter hvert som erfaringene setter seg, utvikler politimennene en mykere, mer hjelpende og forebyggende væremåte. Arbeidsstilen nærmer seg således et arbeidssett som synes å falle mer naturlig for politikvinner (Granér 2004 s. 82).

I sin bok beskriver Finstad toppmotiverte, unge politimenn med en sterk guttedrøm om å fange tyver. Gjennom deltagende observasjon observerte hun hvordan en del eldre kolleger fikk et tvetydig forhold til de toppmotiverte, fordi deres aktive og overkontrollerende opptreden bidro til å skape et skjevt bilde av hva politiarbeid faktisk er og bør være (Finstad 2000 s. 106). Den gjennomsnittlige respondenten i min studie har arbeidet over ti år i politiet og fremstår således som relativt erfarne. Mine data indikerer imidlertid at majoriteten av informantbehandlerne har beholdt guttedrømmen: De forteller at det er deres entusiasme, deres brennende engasjement, som karakteriserer dem. Jegerinstinktet er fortsatt intakt (tabell fire) og det er nettopp jakten som motiverer (tabell 6 og 7). Informantbehandlerne raffinerte politiblikk danner en yrkeskultur som dyrker og forlenger det Granér (2004 s. 77) beskriver som den «hungrige fasen» i politikarrieren. I mine data levnes få spor av den «mätta fasen» (s. 78) der erfarne politimenn etter hvert inntar en mykere, mer forebyggende arbeidsstil (s. 82).

Før jeg retter blikket mot de mer tekniske sidene ved politiets anvendelse av informanter, velger jeg å avrunde denne delen med noen illustrerende utviklingstrekk som styrker tanken om at informantbehandlerne raffinerte politiblikk er sterkt kjønnset.

Selv om polityrket fortsatt er mannsdominert, og kjønnsfordelingen stagnerer på ledelsesnivå (Aftenposten 2008), er over 1/3 av Politihøgskolens studenter kvinner. De siste fem årene har Politihøgskolen utdannet i overkant av 50 instruktører i avhørsteknikk. I samme tidsperiode har høgskolen utdannet cirka 50 informantveiledere. Av utlysningstekstene fremgår det at instruktører og veiledere rekrutteres blant etterforskere og spanere med erfaring fra sine respektive felt. Etter utdannelsen formidler informantveilederne en erfaringsbasert metodikk til politiets spanere, forankret i interne instruksjoner. Avhørsinstruktørene formidler en kunnskapsbasert metodikk til politiets etterforskere, forankret i demokratiske lovprosesser.

Som det fremgår av tabell 22 er det en utvikling som ennå ikke har kommet politiets anvendelse av informanter til gode.

Tabell 22 – Informantveiledere og avhørsinstruktører

Noen utvalgte sammenligninger						
PHS Utdannelse	Ca. antall	Menn	Kvinner	Varighet	Metodikk	Regulering
Informantveiledere	50	50	0	3 + 5 dager ¹	Erfaringsbasert	Instruks
Avhørsinstruktører	55	30	25	5 + 15 dager ²	Kunnskapsbasert	Lov

¹ Kurs i informantbehandling (3 dager) + kurs i informantveiledning (5 dager). Skriftlig eksamen.

² Kurs i avhørsteknikk (5 dager) + fordypning i avhørsteknikk (10 dager) + praktisk eksamen (5 dager). Obligatorisk utdanning i pedagogikk kommer i tillegg.

I raffineringprosessen av politiblikket oppstår det flere utfordringer når metodikken og tankesettet, uten noen formalisert overgang, overføres fra ordenspolitiet og inn i spesialavdelinger. Av tabell 13 fremgår det at informantbehandlerne arbeider med straffesaker

som ikke lenger gir dem det skjønnsmessige handlingsrommet de hadde da interessen for utradisjonelt politiarbeid ble fanget.⁶⁵ Utfordringene som møter informantbehandlerne på dette nivået er tidligere beskrevet som et juridisk og moralsk dilemma i del 1.8 og 1.9.

4.5 Hvite innganger

Fordi informasjon fra informanter om alvorlige lovbrudd genererer omfattende etterforskning med påfølgende rettssaker, søker informantbehandlerne med all sin kreativitet, erfaring og kompetanse, etter det de oppfatter og omtaler som *hvite innganger*. Begrepet er ikke omtalt i litteraturen, og er heller ikke beskrevet i Politidirektoratets instruks, men dukker opp på ulike steder i det foreliggende materialet.

Å skape hvite innganger handler om å skjule alle åpne koblinger mellom politiet og deres informanter. Politiet kan for eksempel arrangere en trafikkkontroll der bilen som informanten har gitt politiet opplysninger om, vinkes inn for kontroll; tilsynelatende tilfeldig. Dersom *rutine*kontrollen avdekker det informanten gav informasjon om, for eksempel et reservehjul fylt med heroin, har politiet lykket med å skape en *inngang* på saken. For at inngangen skal kunne betegnes som *hvit*, må trafikkkontrollen oppleves som troverdig, det vil si at den stoppes og pågripes, forledes til å tro at han eller hun ble stoppet tilfeldig. Dersom politiet lykkes, har de på politispråket klart å «hvitvaske informantopplysningene».⁶⁶

En hvit inngang fungerer som en ventil, formet av politiet for å lette det presset som oppstår når informanter benyttes for å generere straffesaker. Politiet slipper å skrive åpne rapporter og dersom de lykkes, elimineres informantbehandlerens dilemma som oppstår når saken kommer opp for domstolene. Metodikken gjør det mulig å samle informasjon gjennom samtaler med informanter, uten å forholde seg til straffeprosesslovens regler for avhør av vitner. Hovedprinsippet i norsk rett om at partene på begjæring skal gis innsyn i egen sak (strpl. § 242, 1. ledd), aktualiseres ikke. Ingen andre enn politiet og informanten får kjennskap til inngangsupplysningene. Offisielt fremstår trafikkkontrollen som sakens (hvite) inngang.

Hvite innganger i reelle straffesaker krever ulike forberedelser og kreative løsninger, både av politiet og informantene som lar seg rekruttere, men prinsippet forblir det samme; politiet etablerer en virkelighetsoppfatning der informantens rolle viskes ut. Å skape hvite innganger beskrives av deltagerne i min studie som en spennende arbeidsoppgave (tabell seks) og et etisk dilemma (tabell 18). Først og fremst utgjør imidlertid *hvite innganger* en forutsetning for at informantbehandlerens arbeid skal gi resultater i domstolene (tabell 14).

Begrepet er viet oppmerksomhet her fordi det berører tema som norske informantbehandlere anser som kjernen i sitt fag. I min feltdagbok fra Politihøgskolens utdanning av informantveiledere har jeg notert at politispanernes faglige anseelse er avhengig av vedkommendes evne til å rekruttere og holde på informanter, og i hvilken grad informantbehandlerens hvite innganger står seg gjennom straffesakskjeden, slik at informantens anonymitet, og derigjennom sikkerhet, bevares. Notatene stemmer godt overens med svarene i spørreundersøkelsen (Tabell 4, 5 og 6).

Hvite innganger er et politifaglig begrep med flere koblinger til det juridiske begrepet *sakens dokumenter* (se del 1.8). En utvidet tolkning om hva som må anses som sakens dokumenter, for eksempel der alle tips, notater og informantopplysninger betraktes som en del av sakens

⁶⁵ Informantbehandlerne refererer gjerne til sitt eget arbeid som utradisjonelt, se for eksempel tabell 3.

⁶⁶ For meg ble begrepet innlært som observatør på Politihøgskolens utdanning for informantveiledere.

dokumenter, vil skape et stort behov for hvite innganger. En diffus, uavklart definisjon, likeså. En snevrere tolkning, med en juridisk avklart definisjon om hva som er, og hva som ikke er å anse som sakens dokumenter, vil redusere politiets behov for fabrikkering av hvite innganger.

Det raffinerte politiblikket er kreativt, kontinuerlig på utkikk etter utradisjonelle løsninger som gir resultater i form av pågripelser og beslag, uten at informanten røpes. Slik ivaretas informantens sikkerhet og det fremtidige samarbeidet mellom politiet og deres informanter. Men, som påpekt i det omtalte temaheftet fra Politihøgskolen:

«Det kan være et problem å etterforske ”informantsaker” da vi skal forsøke å ikke røpe informanten, samtidig som vi skal forholde oss til det regelverk som gjelder for etterforskning (Påtaleinstruksen § 8-2 – gjennomføring av avhør). Det kan lett bli til at vi bevisst ”styrer” etterforskningen for å unngå å røpe informanten».

4.5.1 Hvite, grå og svarte innganger

Hvite innganger gir, som politiets anvendelse av informanter generelt, rom for politifaglige, juridiske, moralske og rettspolitiske betraktninger. Hvite innganger gjør det mulig for politiet å anvende informanter, og som påpekt av Haukaas og Sønstelid (1997 s. 50) er anvendelsen av informanter en effektiv og meget ressursbesparende etterforskningsmetode. Som anført ovenfor vil imidlertid politiets anvendelse av hvite innganger skape mange av de samme spenningene som oppstår i den juridiske diskursen knyttet til mistenktes innsynsrett i sakens dokumenter. På tilsvarende måte som en innskrenket tolkning av begrepet «sakens dokumenter», vil politiets bruk av hvite innganger begrense forsvarets mulighet til å avdekke og prosedere eventuell bevisprovokasjon.

I denne sammenheng er det interessant at respondentene i min undersøkelse mente, i tråd med litteraturen på området, at deres informanter i stor grad gir betinget informasjon til politiet for å kvitte seg med konkurrenter eller andre mennesker som informantene av ulike årsaker ønsker vekk (Figur 11). Informanten kan skylde andre penger, eller frykte for represalier for noe de har gjort eller lignende (Natapoff 2004 s. 647, Billingsley 2001 s. 83). Å rette politiets oppmerksomhet bort fra seg selv er også ansett som et av de vanligste motivene, rangert som nummer fire av 14 alternative motiver. Svarene i figur 11 viser også at informantbehandlerne ikke alltid kjenner informantenes motiv.

Når politiet lykkes med å skape hvite innganger, forblir informantens motiv en sak mellom informanten og politiet. Som påpekt innledningsvis undersøkte Rasch-Olsen 202 norske straffesaker hvor informanter hadde vært involvert. I samtlige saker klarte politiet å holde informantens bidrag skjult. Verken i politidokumentene eller under rettsmøtene fremkom det opplysninger om at politiet handlet ut ifra opplysninger fra informanter (Rasch-Olsen 2008 s. 77). Dersom informanter ikke registreres eller evalueres av overordnede informantveiledere, risikerer politiet at informantens motiv forblir en sak mellom den enkelte informant og informantbehandler. Som påpekt av Harfield (2009 s. 43) eksisterer det legitime og gode grunner til å beskytte informantens identitet, men når politifolk holder informanten for seg selv, øker faren for en rekke uheldige konsekvenser, inkludert provokasjon og korrupsjon. Å eliminere slike intime forhold var da også en sentral årsak til at Politidirektoratet utga sin instruks (POD 2003).

I min undersøkelse fremkommer det flere opplysninger som taler for at Politidirektoratet bør gjennomføre systematiske grep for å stimulere endringsprosessen. Hva skjer for eksempel når politiets «hvite inngang» slår sprekker, og informantens anonymitet trues?

Riksadvokaten har presisert at påtalemyndigheten i slike situasjoner kommer til å trekke tiltalen av hensyn til informantenes sikkerhet (Politiforum 2006b s. 5). Av tabell 14 fremgår det at politiet selv anvender tilsvarende mottrekk. Straffesaken fremmes ikke dersom politiet ikke klarer å etablere en hvit inngang. Øvrige svar indikerer imidlertid at det ikke alltid er like enkelt å droppe straffesakene. Som påpekt av Haukaas og Sønstelid (1997 s. 48):

«Informantbehandlere er ofte ærekjære personer med et velutviklet jaktinstinkt. Disse egenskapene er meget viktige, men også farlige relatert til ovenfor nevnte [moraliske holdninger]. Noen kan være villige til å gå meget langt for å oppnå et bra resultat, sågar lengre enn det som er legalt og etisk forsvarlig – ”målet helliger middelet”. Viljen til å overstige grensene blir større jo nærmere en er målet, og den blir større jo flere saker en løser uten at noen reagerer på at en er i ”grenseland” eller langt over grensen».

Hvite innganger kan slå sprekker på flere stadier av straffesaken. Som observatør på Politihøgskolen registrerte jeg diskusjoner, både i og utenfor klasserommet, der temaet var om statsadvokatene skulle informeres om informantene eller ikke. Gjennom diskusjonene fremkom opplysninger om at en avdeling hadde opparbeidet en metodikk som gikk ut på å slette alle opplysninger om informanten, «trykke på Delete-knappen», dersom statsadvokatene krevde innsyn. Gjennom forelesningene lærte jeg også at enkelte statsadvokater faktisk ikke ønsker å vite om det har vært informanter involvert i straffesakene de skal prosedere. Når hvite innganger slår sprekker internt, mister de noe av sitt hvitskjær. Det oppstår usikkerhet om den hvite inngangen vil forbli «hvit». For informantbehandlerne oppleves dette som svært alvorlig da de føler seg ansvarlig for informantenes sikkerhet. Tabell 4, 5, 14 og særlig tabell 18, demonstrerer at dette er et ansvar informantbehandlerne tillegger stor vekt.

Når straffesaken føres videre mot domstolsbehandling, er politiet avhengig av statsadvokatens forståelse (eller uvitenhet) for å opprettholde den etablerte virkelighetsoppfatningen. Uten samarbeid med (eller uvitende) statsadvokater, blir det vanskelig å opprettholde den hvite fasaden. Som påpekt av Haukaas og Sønstelid (1997 s. 51):

«Det er lagt opp til et kontrollsystem ved bruk av informanter og utradisjonelle etterforskningsmetoder. Sakene skal fremmes i hierarkiet frem til politimester og statsadvokat/riksadvokat. Dette kontrollapparatet er imidlertid lite verdt dersom systemet gis gale forutsetninger for å ta sine avgjørelser».

I dag er dette kontrollapparatet formalisert gjennom Politidirektoratets rundskriv. Mitt klare inntrykk fra diskusjonene rundt de interne kontrollrutinene er at «Delete-knappen» og tilsvarende strategier tilhører fortiden, men at enkelte har funnet det vanskelig å omstille seg. Det positive inntrykket av et politi i endring bekreftes gjennom spørreundersøkelsen. To av tre fortalte at de har endret måten de arbeider på etter innføringen av instruksen (del 3.4.9), og av tabell 15 fremgår det at den klart største endringen handler om en dreining vekk fra en «delete-orientert» kultur. Respondentene forteller at de i dag sørger for større notoritet rundt sitt arbeid med informanter. De benytter oftere lydopptak, de er mer bevisst på å skrive ned og loggføre sitt arbeid også videre.

Politi- og påtalemyndighet har i lengre tid bedt lovgiver om nye regler for å sikre sine informanter anonymitet, og på den måten redusere bruken av hvite innganger. I 2001 trådte § 130a om anonym vitneførsel i kraft, men av tabell 16 fremgår det at majoriteten av spanerne aldri har benyttet seg av lovhjemmelen. Begrunnelsene er at den er lite hensiktsmessig.

I 2003 ble straffeprosessloven §§ 242a og 292a innført for å styrke politiets mulighet til å beskytte sine kilder, blant annet gjennom adgangen til å nekte forsvarer dokumentinnsyn. Min undersøkelse bekrefter at politiets informantbehandlere heller ikke har funnet særlig hjelp i disse (tabell 17). Det gjenstår å se om de siste endringene⁶⁷ gir politi- og påtalemyndighet ønsket hjelp. Men, som det fremgår av det foreliggende materialet vil nye regler av denne karakter trolig aldri kunne fjerne politiets behov for å skape hvite innganger.

«Den [§ 130a] er vanskelig dersom tiltalte er for nære i slekt / miljø, dersom det er begrensinger i hvem som har kjennskap til ”forbrytelsen”».

Det finnes sikkert unntak, men som illustrert i sitatet ovenfor, tilsier etterforskningsmetodens natur at enkelte saker må initieres gjennom en hvit inngang. I enkelte saker sitter informanten så tett, og informasjonen om lovbruddet er så begrenset, at det blir åpenbart for den tiltalte hvor politiet har fått sin informasjon fra, dersom politiet ikke lykkes med å skaffe en hvit inngang. En lei følge er at informantbehandlere som forsøker å ramme bakmenn, ofte vil være de som har størst behov for å arrangere hvite innganger.

Informantbehandlerne utfordringer manifesterer seg når straffesakene, initiert med bakgrunn i opplysninger fra deres informanter, kommer opp for domstolene. For å skjerme sine informanter medgir en av tre informantbehandlere at de, eventuelt deres kolleger, har sett seg nødt til å lyve eller holde tilbake opplysninger for domstolene (figur ni).

Tallmaterialet er for lite til å trekke statistiske slutninger vedrørende variasjoner mellom de ulike avdelingene som deltok i spørreundersøkelsen. Nærmere analyser demonstrerer imidlertid ingen trender, for eksempel i retning av at dette er noe som forekommer hyppigere eller sjeldnere ved spesielseksjonene, holdt opp imot politistasjonene.

Det er ingen ting som indikerer at respondentene har misforstått spørsmålet. I tabell 18, som er en oversikt over etiske spørsmål og dilemmaer som opptar respondentene, beskrives det samme fenomenet. Respondentenes svar må tolkes i lys av spørsmålets sensitive karakter, noe som i så fall heller i retning av en underrapportering. Funnene er i tråd med tidligere undersøkelser av britisk politi, gjennomført før deres anvendelse av informanter ble lovregulert (Dunningham og Norris 1996 s. 20).⁶⁸

Data fra spørreundersøkelsen bekrefter mine observasjoner ved Politihøgskolen: informantbehandlerne gjør det de kan for å skjule informantenes identitet. Når majoriteten hevder at de klarer det, uten å holde tilbake informasjon fra domstolene, indikerer det (a) at informantbehandlerne hvite innganger står seg gjennom hele prosessen, eller, dersom problemstillingen oppstår, at politiet (b) overtaler informanten til å stå frem som vitne, (c) røper informantens identitet, (d) trekker tiltalebeslutningen, (e) at det forligger en underrapportering i mitt materiale eller (f) en kombinasjon av a til e.

⁶⁷ Lov av 17.06.2005 nr. 90, i kraft 01.01.2008 (som endret ved lov av 26.01.2007 nr. 3 i kraft 26.02.2007).

⁶⁸ I Dunningham og Norris undersøkelse (1996) opplyste 1/3 av respondentene at de «[...] would be prepared to lie in court to protect an informers identity» (s. 20). Jeg har ikke funnet publiserte studier der praksis i britisk politi er undersøkt etter innføringen av *The Regulation of Investigatory Powers Act 2000 (RIPA)*. Roar Skjelbred Larsen, tidligere nordisk (politi)sambandsmann i London, opplyser imidlertid at det nye lovverket har redusert problemene som britisk politi opplevde i tilknytning til rettsoppmøter, blant annet ved at det nye lovverket beskytter informanter og infiltratører for trusler (Skjelbred Larsen 2003 s. 101).

Ingen av alternativene er uproblematisk, og når en av tre informantbehandlere erkjenner at de har sett seg nødt til å holde tilbake opplysninger for retten, underbygger resultatene fra den innværende studie de juridiske og etiske dilemmaer som etterforskningsmetoden reiser.

At politiet ser seg nødt til å lyve for domstolene er relativt bredt omtalt i internasjonal politilitteratur. I artikkelen: *Rethinking noble cause corruption* redegjør Kleinig for litteraturen og finner at politiet betegner det samme fenomenet på ulike måter. Å justere, tilpasse, rydde, stramme, brodere eller skreddersy forklaringen er noen av eksemplene som går igjen (Kleinig 2002 s. 288). Selv om begrepet «noble cause corruption» er relativt nytt,⁶⁹ er begrepet blitt en vanlig måte å karakterisere adferd der politiet overskrider sin autoritet og makt for å oppnå tilsynelatende legitime mål.

Kleinig påpeker at adferd som formelt sett kan karakteriseres som Noble cause corruption, er en uønsket respons som skyldes kompleksiteten av de kryssende hensyn som genereres, og myndighetenes manglende evne til å regulere disse. Fordi regler alene aldri vil kunne løse enhver situasjon som oppstår, argumenterer Kleinig for trening og opplæring i tråd med mine egne slutninger ovenfor (Kleinig 2002 s. 300, 301 og 313).

4.6 Tillit og mistillit

Når politiet i retten bryter forsikringen om å fortelle «den rene og fulle sannhet og ikke legge skjul på noe», undergraves rettssystemets legitimitet på flere måter. I tillegg til problemene som knytter seg til domstolenes begrensede muligheter til å våke over sakens fullstendige opplysning, svekkes også domstolens uavhengige kontroll over de rettslige prosessene som initieres og gjennomføres av politi- og påtalemyndigheten.

Et politi som arbeider i gråsonen av loven vil kunne frembringe en advokatpraksis av samme type. I dette perspektivet er det uvesentlig hvem som eventuelt trampet over først. Tilstanden synes (uansett) å være at politiets informantbehandlere har opparbeidet en sterk mistillit til forsvarsadvokater; en mistillit det kan tyde på at informantbehandlerne har hatt i mange år. Problemet er så dyptpløyende at det sågar har vært med på å forme etterforskningsmetoden (Politiforum 2006a s. 6, Haukaas og Sønsteli 1997 s. 42).

Selv om artikkelens tema er *politiets* anvendelse av informanter, tillater jeg meg kort å nevne at det ikke bare er politiets informantbehandlere som stiller spørsmål ved forsvarsadvokaters moralske refleksjonsnivå (Stangvik 2002, Bekken 2007 s. 275). Siden Alf Nordhus introduserte begrepet «aktivt forsvar», som av Andenæs (1989 s. 23) beskrives som en kritisk leting etter annet materiale enn det påtalemyndigheten har brakt frem, er det heldigvis blitt vanskeligere for politiet å holde tilbake informasjon fra forsvarerne (Sandberg 2007 s. 55, Riksadvokaten 1999). Det er imidlertid interessant å registrere at den mistilliten politiet gir uttrykk for i dag, begrunnes og beskrives nærmest identisk med det Olav Hestenes refererte til som *forsvarersvik* for snart 20 år siden. Det første referatet nedenfor er hentet fra Hestenes 1990 s. 137. Det neste er hentet fra Politiforum 2006 s. 6.

«Symptomene på forsvarersvikten finner du hos ham som fra første stund ser det som sin oppgave å motarbeide politiet i dets etterforskning [...]».

⁶⁹ Med hensyn til begrepets opprinnelse refererer Kleinig til Edwin Delattres bok: *Character and Cops: Ethics in Policing* fra 1989. Kleinig påpeker imidlertid at Delattre, som selv var filosof, nok trekker veksel på Platons klassiske bok *Republic*, hvor Platon gjennom de ideelle, men hypotetiske, lederne (konge filosofene) forsvarte edle løgner (noble lies), såfremt de gjorde byen til et bedre sted (advanced the good of the city). (Kleinig 2002 s. 289).

«[...] advokatene forsøker å sverte politiet med å fremsette påstander om at vi bruker ulovlige metoder, og at vi setter opp ”feller” for deres klienter [...]».

Som påpekt tidligere har Regjeringen nedsatt et utvalg som skal gjennomgå behovet for lovregulering av politiets mulighet for å beskytte sine informanter. I dette og annet arbeid med å videreutvikle politiets anvendelse av informanter, bør myndighetene søke etter løsninger som bryter den destruktive sirkelen som synes å prege forholdet mellom politiet og forsvarsadvokater. Dersom intet gjøres, og mistilliten vedvarer, tror jeg den vil bli dypere og i verste fall smitte over på befolkningen som står på utsiden og observerer.

Politiet må starte med å feie for egen dør. Før politiet tok et oppgjør med sine tilståelsesfokuserede avhørsmetoder, åpnet opp og kvittet seg med unødige hemmelighetskremmerier (Norsk Politi 2007 s. 25), var det ikke uvanlig at politiets avhørere ble anklaget for uregelmessigheter under sine avhør (Andenæs 2000 s. 290). Større åpenhet og bedre dokumentasjon synes å forebygge slike anklager (Justisdepartementet 2003 s. 5).

Nå genererer riktignok politiets anvendelse av informanter andre utfordringer enn politiavhør, men som tidligere påpekt reiser etterforskningsmetodene også problemstillinger med felles opphav. Politiets oppfatning om at forsvarsadvokater står i veien for et rettfærdig strafferettssystem, fremstår som et illustrerende eksempel.

Av interne og hemmelige avhørsmanualer som tidligere ble delt ut på Politihøgskolen, fremgår det at forsvarerens tilstedeværelse ble ansett som et problem. Det ble derfor anbefalt triks for å få forsvareren ut av avhørsrommet. Begrunnelsen var manglende tillit til at forsvarerne ville respektere reglene for politiavhør.⁷⁰ Når en leser de interne manualene, blir det imidlertid opplagt at politiets overordnede formål var et annet; poenget var å få forsvareren ut av avhørsrommet, og på den måten gjøre det enklere for etterforskerne å anvende manipulasjon for å oppnå tilståelser (Rachlew 2003 s. 429).

Etter implementering av avhørsutdannelsen K.R.E.A.T.I.V. ved Politihøgskolen i 2001, er norske etterforskere trent opp i avhørsteknikker der forsvarerens tilstedeværelse representerer en trygghet og ressurs, både for siktede og for politiet (PHS 2009).

Det foreligger ingen studier som har undersøkt hvorvidt Politihøgskolens avhørsmetodikk faktisk etterlevs i praksis. Systemendringene er imidlertid på plass, og i en spørreundersøkelse i regi av Politihøgskolen svarte ni av ti respondenter at utdannelsen har medført at etterforskerne har endret sin tilnærming til avhør, og at utdannelsen har gjort dem bedre i stand til å avhøre mistenkte (Fahsing og Rachlew 2006 s. 32).⁷¹

Samlet indikerer dette at kulturen som synes å ha preget tidligere avhørsmetoder,⁷² og som åpenbart ikke virket positivt inn på tillitsforholdet mellom politi og forsvarsadvokater, er i endring. Som påpekt av Bjørge: «[...] til forskjell fra de gamle og hemmelige forhørstriksene er den nye avhørsmetodikken tilgjengelig for offentlig innsyn, både fra forsvarsadvokater og tiltalte» (Bjørge 2006 s. 4).

⁷⁰ Se påtaleinstruksen § 8 – 4 hvor forsvarerens rolle under avhør beskrives.

⁷¹ Spørreundersøkelsen ble sendt ut elektronisk og besvart (anonymt) av 241 kursdeltagere (svarprosent 58). Den gjennomsnittlige respondente hadde i underkant av 15 års erfaring som politi, hvorav ca. ni år som etterforsker. Av de som svarte var 32 % kvinner.

⁷² Uten systematisk forskning blir det håpløst å si med sikkerhet i hvilken grad «avhørseksperternes» interne skriv og foredrag har påvirket den generelle avhørsmetodikken i Norge

I tillegg til investeringer som forskning og påfølgende utvikling av utdanningstilbud, ble det arbeidet med systemendringer og større åpenhet for å øke tilliten. Justisdepartementets Lydopptaksprosjekt (1998-2003) løp parallelt med utviklingen av Politihøgskolens utdanningsprogram. Endringsprosessen er nærmere beskrevet i kapittelet om *The Nordic region* i boken: *International Developments in Investigative Interviewing* (Fahsing og Rachlew 2009).⁷³ Her beskrives også de nye avhørsmetodene.

Norsk politi må gjøre det de kan for å styrke tilliten mellom informantbehandlere og forsvarsadvokater. Med et solid forankret utdanningsprogram og sentral støtte til alle som i dag arbeider for å utvikle metodene i tråd med Politidirektoratets instruks, tror jeg forholdet vil bedre seg. Jeg vet mindre om advokatenes utviklingsmuligheter, men når myndighetene nå utreder behovet for lovregulering av feltet, vil eventuelle tiltak miste sin tiltenkte virkning dersom forsvarsadvokatenes funksjon ikke også blir et sentralt tema i utredningene.

Uansett, informantbehandlerens tendens til å skjule informasjon fra domstolene vil først og fremst undergrave politiets legitimitet. Når valget står mellom å trekke tiltalen, eller avgi en vitneforklaring som strider mot de verdiene som ligger til grunn for den forsikringen politiet gir domstolene, tvinges informantbehandlerne til å velge mellom to ytterligheter. Uavhengig av hvilken løsning politiet velger, blir løsningen nødvendigvis en ytterliggående variant; en variant som tilsidesetter verdiene bak de kryssende hensyn. Det er ikke samfunnet tjent med.

4.7 Informantbehandling og kriminalitetskontroll

Som påpekt ovenfor er politiets behov for å arrangere *hvite innganger* oppstått i spenningsfeltet mellom kryssende hensyn. Spenningsfeltet kan beskrives på flere måter med ulike innfallsvinkler. I rettssosiologisk litteratur refereres det ofte til Herbert L. Packer som i boken *The limits of the criminal sanction* (1969) redegjør for sine klassiske teorier om Crime Controll (kriminalitetskontroll) og Due Process (betryggende prosessordning).⁷⁴

Packer påpeker betydningen av å identifisere verdier som de aller fleste kan slutte seg til (Common Ground), før de områdene som reiser kontroversielle spørsmål debatteres. Som eksempler på «Common Grounds» (allmenne oppfatninger) legger Packer til grunn at de fleste ser behovet for et rettssystem der staten tillater en motpart i prosessen mot den mistenkte, og at det eksisterer visse regler som begrenser politiets makt. Packer legger også til grunn at det eksisterer en alminnelig akseptert, moralsk oppfatning om at ingen skal dømmes for lovbrudd de ikke har begått. «Allmenne oppfatninger» beskriver således et sett med verdier eller moralske oppfatninger det er bred konsensus om, uansett hvilket kriminalpolitisk ståsted verdiene vurderes ut ifra.

⁷³ For en kortere, men norsk versjon se: Ethiske og effektive avhør - strategisk utnyttelse av potensielle bevis under avhør av mistenkte (Fahsing og Rachlew 2006 s. 32)

⁷⁴ Begrepene har jeg oversatt selv. Slik jeg forstår Packer er kriminalitetskontroll en dekkende beskrivelse av modellen Packer beskriver som Crime controll. Det engelske begrepet Due Process, derimot, er ikke like enkelt å oversette. Kjernen i begrepet refererer seg til tanken om at alle skal behandles likt og i overensstemmelse med rettferdige lover som sikrer at ingen skal utsettes for vilkårlig inngrep fra staten. Inspirert av min veileder Ulf Stridbeck og Johs. Andenæs (2000 s. 2), har jeg falt ned på «betryggende prosessordning» som det mest treffende begrepet. Kjelby (1996 s. 235) har også oversatt Crime controll med Kriminalitetskontrollmodellen. Due Process betegner han imidlertid som Rettsstatsmodellen. Packers teorier om Crime controll og Due prosess er et analytisk rammeverk der to sett med motstridende verdier holdes opp hverandre (Duff 1998 s. 611). Etter mitt syn beskriver Packer to ulike verdiposisjoner, ikke to separate modeller. Mer generelt blir det dessuten vanskelig å anvende Kjelbys oversettelse, der Due Process beskrives som en (rettsstats) modell.

Modellene «kriminalitetskontroll» og «betryggende prosessordning» er ikke fremsatt som to separate system. Packer presiserer at det alltid vil eksistere kriminalpolitisk uenighet, og at modellenes underliggende verdier i realiteten kjemper en kontinuerlig kamp for prioritet (s. 153).

«Kriminalitetskontroll» domineres av troen på at det er politiet som har de beste forutsetningene til å vurdere påliteligheten av den informasjonen som samles inn, og at det er politiet som har de beste forutsetningene for å formulere de mest hensiktsmessige reglene for en effektiv kriminalitetskontroll (s. 162). Myndighetene må derfor ikke påtvinge politiet regler som hindrer eller sinker dem i å utføre sitt daglige arbeid med å bekjempe kriminalitet. Ved hjelp av effektive og så uformelle prosesser som mulig, vil politiet lettere kunne pågripe de som bryter loven, og på den måten sikre at statens lovlydige innbyggere ikke mister sin frihet (s. 158).

«Betryggende prosessordning» preges ikke av manglende ønske om å stille lovbrøttere til ansvar for sine handlinger, men erkjenner at det fort kan snike seg inn feil i straffesakens initiale stadier. Politiet kan ikke betraktes som en objektiv deltager i prosessen. Erkjennelsene preger den videre prosess, som følgelig må bestå av flere kontrollinstanser, noe som nødvendigvis vil redusere kvantiteten på produksjonen (s. 165).

En etterforskningsmetode der politiet finner det nødvendig å skjule sin aktivitet for domstolene, kan i lys av Packers teorier, tolkes som et kraftig uttrykk for en oppfatning om at systemet legger for stor vekt på verdiene bak en betryggende prosessordning. Selv om informantbehandlernes raffinerte politiblikk synes å trekke større vekslers på verdiene som ligger til grunn for kriminalitetskontroll, tror jeg det er mer fruktbart å tolke respondentenes svar som et uttrykk for usikkerhet knyttet til allmenne oppfatninger.

4.8 Uforutsigbarhet og usikkerhet

Som tidligere påpekt har myndighetene vegret seg for å lovregulere etterforskningsmetoden, angivelig fordi det kan være «[...] prinsipielt betenkelig å lovfeste regler som oppfordrer til angiveri».⁷⁵ Men, i mangel av demokratiske lovprosesser oppstår det usikkerhet om det Packer omtaler som «allmenne oppfatninger», det vil si verdier og regler det er bred enighet om. Usikkerheten har ledet ut i en rettspraksis der utfallet av informantbehandlernes arbeid har blitt uforutsigbart.

Problemstillingene som knytter seg til uforutsigbarhet er ikke nye. I takt med samfunnets generelle krav til større åpenhet har problemstillingene blitt alt mer aktuelle. Dilemmaet her er hvordan rettsapparatet skal forholde seg til informasjon fra vitner som av ulike årsaker ikke ønsker å stå frem.

Det er ikke vanskelig å forstå at informantbehandlerne kan oppleve prosessen som en stor belastning.

Når deres hvite innganger passerer alle kontrollinstansene, inkludert domstolenes behandling av straffesaken, signaliseres en stillestående aksept for arbeidet informantbehandlerne utfører. At sakene fører til strenge fengselsstraffer oppleves naturlig nok som en form for

⁷⁵ Argumentet kommer til uttrykk i Innst. O. nr. 45 – 2000-2001 s. 7 og 8. I artikkelens innledning (del 1.2), stiller jeg spørsmål om hva som gjør metoden mindre betenkelig ved å la politiet regulere og kontrollere seg selv. I lys av *Lov om tiltak mot hvitvasking av utbytte fra straffbare handlinger mv. (hvitvaskingsloven)*, LOV 2003-06-20 nr 41, fremstår argumentet dessuten som selvmotsigende. Her pålegges (offentlige og private) virksomheter og personer å innrapportere mistenkelige transaksjoner.

anerkjennelse og positiv stimulus. Informantbehandlerne får tilbakemeldinger om at deres arbeid gir resultater, noe hele systemet tilkjenner at de ønsker mer av. Det er imidlertid en hake ved dette: den stillestående aksepten med påfølgende anerkjennelse forutsetter at arbeidet ikke etterlater seg noen spor i det åpne rettssystemet.

Når en tilsvarende sak, av årsaker som informantbehandlerne opplever er ute av deres kontroll, mister det (hvite) elementet som normalt beskytter aktiviteten, oppleves dette av informantbehandlerne som om systemet plutselig vender dem ryggen. Den stillestående aksepten for arbeidet er borte.

I et intervju i Politiforum (2006b s. 5) er riksadvokaten sitert med følgende formulering (min utheving):

« -Under etterforskningsfasen er det gode muligheter for hemmelighold av denne type opplysninger. Videre gir straffeprosessloven § 242a oss muligheter til å unnta sensitiv informasjon som ikke skal brukes som bevis, for siktede og forsvareren. *Vi må akseptere at domstolene kan være uenige i våre vurderinger.* Henleggelse av saker uten domstolsbehandling er i så fall et alternativ, dersom liv og helse står på spill. Denne muligheten har riksadvokaten benyttet flere ganger, sier Busch».

Riksadvokatens formulering demonstrerer at han er vel innforstått med de faglige problemstillingene som opptar informantbehandlerne og deres belastende arbeidsbetingelser. Han sender klare signaler til politiets informantbehandlere om at deres arbeid er betydningsfullt, og at han vil støtte dem når straffesakene eventuelt møter motstand i retten. Som fremgår av figur 8 har Riksadvokatembetet høy tillit blant spanerne. Dersom de hvite inngangene ikke står seg gjennom hele prosessen, er han beredt til å henlegge saker for å beskytte informantbehandlernes kilder.

I intervjuet går riksadvokaten imidlertid ikke inn i spørsmålet om hvordan straffesaksjeden skal forholde seg til sakene der politiets anvendelse av informanter ikke påkaller rettens oppmerksomhet. Uttalelsene refererer seg utelukkende til de relativt få sakene der politiet ikke lykkes i sin taktikk med å «hvitvaske» informantenes informasjon. I sakene der politiet lykkes med sine hvite innganger, er domstolene avskåret fra å ta stilling til om de er enige i politi- og påtalemyndighetenes vurderinger. Uten forskning og større åpenhet omkring denne delen av politiets arbeid, kan utenforstående ikke gjøre annet enn å tro at dommerne ville ha vært enige i politiets vurderinger, dersom domstolene fikk anledning til å vurdere dem.

Sakene som volder informantbehandlerne problemer, oppstår for eksempel ved at en forsvarer finner en løs tråd i et dokument, eller en logisk brist i en forklaring. I tråd med sin funksjon vil advokaten be dommeren følge opp, og belyse sporet. Både dommer og forsvarer er uvitende om den hvite inngangen og kjenner således ikke til koblingen mellom det som oppfattes som uklart og politiets informant. I tråd med dommerens ansvar om å våke over sakens fulle opplysning,⁷⁶ stevnes politivitner som kan belyse det uklare. Nøling eller forsøk på unnvikelse fra politiets side vil forsterke advokatens og domstolenes behov for informasjon.

Riktignok gir den siste endringen av straffeprosessloven § 292a⁷⁷ påtalemyndigheten en mulighet, under strenge vilkår, til å be retten beslutte at slike politivitner ikke skal forklare seg. Men, som det fremgår av lovbestemmelsens forarbeider, kunne Justisdepartementet ikke

⁷⁶ Se straffeprosessloven § 294, jf. sml. § 38.

⁷⁷ Lov av 17.06.2005 nr. 90, i kraft 01.01.2008 (som endret ved lov av 26.01.2007 nr. 3 i kraft 26.02.2007).

innfri riksadvokatens ønske om at politi- og påtalemyndighet også burde slippe å svare på direkte spørsmål fra tiltalte om det foreligger en slik beslutning, (Innst.O.nr.13 [2007 - 2008] s. 4).⁷⁸ I slike situasjoner vil politiets informantbehandlere fortsatt kunne oppleve at systemet presser dem til å velge mellom to ytterligheter. Dette gjelder spesielt i saker der informanten sitter så tett, at bare kunnskapen om at det eksisterer tilbakeholdte dokumenter vil kunne være nok til at tiltalte får bekreftet sin mistanke om at noen har utlevert ham eller henne til politiet.

Den «store psykiske påkjenningen» som oppleves av politiets informantbehandlere (Haukaas og Sønstelid 1997 s. 51), preger respondentenes svar på flere områder. Påkjenningen må etter mitt syn sees i sammenheng med grunnleggende psykologi knyttet til uforutsigbarhet og usikkerhet.

Usikkerheten forsterker seg betraktelig når politiet påfører seg selv og sine informanter flere roller i en og samme straffesak. Ovenfor retten må etterforskeren og vitnet, i et koordinert samspill, fremføre den offisielle versjonen, så troverdig at deres biroller som informantbehandler og informant, ikke avsløres. Risikoen for at en eventuell hvit inngang oppdages øker betraktelig. Det er lite som tilsier at vitnet opplever mindre press enn politiet.

Slik jeg ser det, må politiet betraktes som regissør og ansvarlig for forklaringene som vitnet fremfører. Lovbrudd som vitnene måtte finne nødvendige for å dekke over sin rolle som informant, for eksempel i form av bevisst uriktige vitneforklaringer i retten, undergraver i så fall politiets legitimitet ytterligere.

Dersom vitnet, eventuelt den tiltalte, kommer seg gjennom sin rettslige forklaring uten å røpe sin dobbeltrolle, er det plausibelt å anta at presset øker på politivitnet. Presset må bli formidabelt dersom politiet skal overholde prinsippene som ligger til grunn for straffeprosessloven § 129, 1. ledd; en regel som er inntatt for å forebygge at vitner samkjører sine forklaringer for den dømmende rett (Andenæs 2000 s. 201). Som påpekt av Haukaas og Sønstelid (1997 s. 52):

«Det nye to-instanssystemet vil forverre våre muligheter til å holde informant og utradisjonelle metoder skjult. Forsvaret vil ved dette få to anledninger til å "røyke ut" informanter og utradisjonelle metoder».

Det foreliggende materialet gir ikke grunnlag for å trekke en direkte parallell mellom usikkerhet og informantenes tilbøyelighet til å unnlate å fortelle domstolene alt de vet. Det er imidlertid liten tvil om at den paradoksale situasjonen gjør det fristende å dekke over den hvite inngangen - en aktivitet som normalt sett aldri blir et tema, og som i politiets øyne for øvrig har lite eller intet med tiltaltes skyld å gjøre. Uten endringer i system eller lov vil politiets informantbehandlere fortsatt frykte møtet med domstolene. Det er i så fall en uholdbar rettstilstand i en demokratisk rettsstat.

Usikkerheten omkring hva som er allmenne oppfatninger, altså hvilke verdier og praksis som de aller fleste kan slutte seg til, levner flere spor i min undersøkelse. Spørsmålet om en siktet person også kan være informant i egen sak er et faglig, sentralt spørsmål (POD 2003), og ble derfor inkludert i spørreskjemaet som ligger til grunn for artikkelen. Her er usikkerheten så stor at informantbehandlerne sågar er sterkt uenige med hverandre (figur sju). To erfarne informantbehandlere, fra samme avdeling, svarte henholdsvis «Ja», uten reservasjon og «Nei, definitivt ikke». Begge arbeider ved en spesialavdeling der informantbehandling står helt

⁷⁸ Tilsvarende henvendelser om det foreligger rettslige beslutninger etter § 242a om rettslig besluttede unntak fra retten til dokumentinnsyn, må også besvares av påtalemyndigheten.

sentralt. To av tre informantbehandlere er av tilsvarende oppfatning som førstnevnte, mens en av tre inntok det motsatte standpunktet. Undersøkelsen demonstrerer således at usikkerheten etter all sannsynlighet ligger på systemnivå.

Forhåpentligvis vil den videre utviklingen av faget lede til kunnskap som kan være med på å avklare hvor dypt i strafferettssystemet usikkerheten sitter. Rasch-Olsen, som selv har arbeidet med informantbehandling i flere år, reflekterer i masteravhandlingens avsluttende del (s. 111):

«Det blir dermed ofte opp til den enkelte tjenestemann å sette sine egne grenser. Ledelsen har imidlertid også et ansvar, og kan ikke fri seg helt fra sitt ansvar ved brudd på instruks. I den forbindelse hadde det vært interessant å se om ledelsens "kultur" harmoniserer med instruksverket».

Jeg tolker spørsmålet som en indikasjon på at usikkerheten knyttet til etterforskningsmetodens vanskelige spørsmål, er så dyptpløyende at den også preger det Rasch-Olsen betegner som «ledelsens kultur». For at de sentrale spørsmålene som etterforskningsmetoden reiser, skal løses i tråd med et verdisett som ikke preges av lokale eller individuelle varianter, må besluttende myndigheter treffe tiltak som sikrer en sentralisert metodikk.

En politimann ble selv et offer for usikkerheten, da en siktet informant forsøkte å sverte ham gjennom å tilby politiet falsk informasjon om at han var korrupt (Politiforum 2003 s. 16 og 17):

«Etter at det ble fremsatt en falsk anmeldelse mot meg, har jeg fått mange slag i ansiktet fra et politi jeg trodde var mer profesjonelt. –Jeg har opplevd halvsannheter og direkte løgn fra etterforskere og påtalemyndighet. I tillegg er det foretatt rettergangsskritt i etterforskningen mot meg som er kamuflert som etterretning. Dermed har man unngått å sikte meg for en kriminell handling, og med det fratatt meg rettigheter som siktet. Som følge av at dette ble definert som etterretning har jeg blitt fratatt muligheten til innsyn i dokumentene, sier politimannen som en periode opplevde å bli påspanet av kolleger».

Politimannens beretning illustrerer en rekke av de spørsmålene som etterforskningsmetoden reiser, blant annet knyttet til de uklare linjene i sonderingen mellom etterforskning og etterretning.

4.8.1 Usikkerhet om unge informanter

Informantbehandlernes usikkerhet omkring etterforskningsmetodens vanskeligste spørsmål illustreres muligens best gjennom tabell 19. Der presenteres respondentenes svar til et av metodens mest kontroversielle spørsmål. Som påpekt av Ballardie og Iganski begås en stor del av registrerte lovbrudd av ungdom. Et intuitivt mottrekk er å sette inn de mest «effektive» metodene, inkludert anvendelse av unge informanter (Ballardie og Iganski 2001 s. 110). En slik logikk er ikke ukjent i norsk politi (Motgift 04/2006).⁷⁹

Om, og eventuelt på hvilken måte, norsk politi skal anvende unge informanter er (et) ikke tema i instruksene som politi- og påtalemyndighetene har trukket opp for seg selv. Det kan selvsagt være en ubevisst glipp, men jeg velger også her å tolke fraværet av regler som et uttrykk for usikkerhet på systemnivå.

⁷⁹ MOTGIFT er et informasjonsmagasin for Norsk Narkotikapolitiforening (NNPF).

Fravær av regler står i sterk kontrast til åpne etterforskningsmetoder som kontinuerlig evalueres av domstolene. Under politiavhør er barn og ungdom beskyttet gjennom flere, særskilte ordninger. Regelverket er detaljert og nyansert. Ulike saker fremkaller ulike regler som er tilpasset ulike alder: 14, 16 og 18 år. Formalkrav til politiets avhørere og obligatoriske videoopptak for de yngste, verge- og barnevernsordninger for de eldste.⁸⁰

Politiets anvendelse av unge informanter reiser flere parallelle og nye problemstillinger. Det er ingen ting i mine data som indikerer at norsk politi ikke er innforstått med de etiske spørsmålene som reises, men resultatene avdekker samtidig et politi som synes å være i villrede (tabell 18 og 19). Spørsmålet er ignorert på systemnivå og preger praksisen ute. Enkelte opplyser at de ikke anvender «umodne» informanter, andre setter grensen ved 20, 18 eller 16 år. En av fire forteller at de ikke har, eller ikke vet om de har, noen policy å forholde seg til. Svarene innbyr ikke til tillit, og dersom det skulle tilstøte en ung informant noe alvorlig, vil det straks bli åpenbart at området burde vært bedre regulert.

I tråd med forskernes bekymringer opplyser informantbehandlerne at det etiske dilemma som opptar dem mest, er at deres arbeid bidrar til å holde mennesker i destruktive miljøer (tabell 18). Når politiet rekrutterer og anvender unge informanter eskalerer de etiske spørsmålene, og som undersøkelsen demonstrerer synes behovet for regulering presserende.

4.8.2 Usikkerhet om registrering

Politidirektoratets skille mellom kilder og informanter er sentralt, først og fremst fordi instruksens videre kontroll- og sikkerhetsrutiner (registrering, rapportering, evaluering og så videre) kun angår politiets anvendelse av informanter, ikke uregistrerte kilder (POD 2003 punkt 2). Det er politidistriktets informantveileder(e) som beslutter om en kilde skal registreres som informant eller ikke. Kriteriene trekkes opp i samme instruks, men fordi det ikke foreligger noen systematiske undersøkelser om registreringsrutinene, vet vi lite om hva politiet vektlegger i sine vurderinger.

Som tidligere påpekt viste Rasch-Olsens undersøkelser at tre av fire informanter (75 %) ikke var registrert og at det nasjonale informantregisteret ennå ikke er i virksomhet. Sammenhengen mellom sviktende rutiner og sviktende system virker åpenbar, men hvilke sentrale føringer arbeider politiet etter?

Ettersom virksomheten ikke er lovregulert, finnes det ingen forarbeider å forholde seg til. Temaet berøres så vidt i Justisdepartementets tilråding⁸¹ til Stortinget om ny lov der de omtalte begrensningene i adgangen til dokumentinnsyn er utgangspunktet (Ot.prp.nr. 24 [2002-2003]). På side sju i proposisjonen står følgende:

«Skillene er ikke skarpe. For eksempel kan det ofte være en smakssak om vedkommende skal betegnes som en kilde eller en informant. Lovgivningen sonderer ikke mellom disse gruppene, og for fremstillingen i proposisjonen her er det heller ikke behov for å sonde skarpt».

Proposisjonen er publisert ett år etter Politidirektoratets retningslinjer. Det er derfor ikke grunnlag for å hevde at Stortinget ble feilinformert. Skillet er helt avgjørende for virksomheten, og etter innføringen av retningslinjene (2003) bør det ikke lenger bero på en

⁸⁰ Se for eksempel påtaleinstruksen §§ 8-3 og 8-9, straffeprosessloven § 239 samt Kgl. res. 2. oktober 1998 nr. 925 om forskrift om dommeravhør og observasjon.

⁸¹ Ot.prp.nr. 24 [2002-2003] Regjeringen Bondevik II

smakssak om informanter skal registreres eller ikke. Rasch-Olsens undersøkelser tyder imidlertid på at det er nettopp individuelle preferanser som er gjeldende metodikk. Rasch-Olsens undersøkelser støttes opp av mine observasjoner ved Politihøgskolens utdanning av informantveiledere. Her etterlyste deltagerne klarere retningslinjer, noe det var vanskelig for foredragsholderne å gi. Under diskusjonene som oppsto i klasserommet, fremla en av elevene sitt personlige syn. Eleven mente at skillet må trekkes der politiet ber kilden gjøre noe aktivt for å innhente informasjonen. Da må vedkommende registreres, ellers ikke. I mangel av mer autoritative kilder, svarte foreleseren bekreftende på elevens forslag, uten å begrunne sitt standpunkt nærmere.

Poenget her er ikke å ta stilling til hvorvidt konklusjonen, som ble formet gjennom faglige diskusjoner i klasserommet på Politihøgskolen, var den riktige, men snarere å illustrere det innlysende: når besluttede myndigheter er usikre, sprer usikkerheten seg nedover i systemet.

4.8.3 Usikkerhet og hemmelighet

Når problemstillinger knyttet til politiets anvendelse av informanter dukker opp til overflaten, er politi- og påtalemyndigheten lite villige til å diskutere etterforskningsmetoden. Det er det ofte legitime årsaker til. I motsetning til faglige diskusjoner rundt mer åpne etterforskningsmetoder, krever blant annet etterforskningsmetoden tilbakeholdenhet fra politiets side, også etter at sakene har fått sine endelige avgjørelser i retten. Hensynet til informantens sikkerhet blir ikke mindre etter domsavsigelse, snarere tvert imot.

I tillegg til at politiet må ta høyde for at informasjon vil kunne avsløre informantens identitet, må politiet, når de lykkes med sine hvite innganger, også ta høyde for at generell informasjon vil kunne avsløre informantens eksistens i den aktuelle straffesaken. Av forståelige grunner er dessuten informantbehandlerne svært tilbakeholdne med å avsløre sin egen identitet. De er spanere og avhengige av at de ikke avsløres. Et bilde i avisene kan være nok til at karrieren stagnerer.

Politiets tilbakeholdenhet med hensyn til informasjon om enkeltsaker, skaper etter mitt syn behov for reflekterte beskrivelser om metodens utfordringer. Dette vil øke forståelsen for politiets arbeid og deres legitime tilbakeholdenhet i konkrete straffesaker. Som påpekt av Billingsley, Nemitz og Bean 2001 s. 15: «There are, after all, legitimate questions to ask, which can be answered in ways that do not threaten the integrity of the system, or present a danger to those working within it». Større åpenhet vil, slik jeg ser det, stimulere tilliten politiet nyter. Etter mitt skjønn har usikkerheten knyttet til «Allmenne oppfatninger» etterlatt en gråson med så mange uopplyste rom at politiet vegrer seg for å beskrive etterforskningsmetoden, de kryssende hensyn og valgene som treffes. Jeg tror dette skyldes politiets engstelse for at etterforskningsmetoden, eventuelt sider ved den, ikke vil tåle dagens lys.

Som tidligere presisert indikerer min undersøkelse at det eksisterer to skoler i miljøet jeg har undersøkt. Majoriteten har delt sine erfaringer, blant annet om hva som tidligere har gått galt (tabell 14). Resultatene viser samtidig at andre kvier seg for å dele sine erfaringer. Av svarene som presenteres i del 3.4.6 fremgår det for eksempel at to spanere, med til sammen 40 års erfaring fra feltet, svarte at de var *usikre* på om de kjente til saker der informantbehandling har hatt negativ innvirkning med hensyn til oppklaring av straffesaker. Holdt opp i mot svarene i tabell 14, hvor 28 respondenter (65 %) beskriver hva som tidligere er gått galt, velger jeg å tolke unntakene som misforstått tilbakeholdenhet.

Når politiet lukker seg, øker faren for at deres metoder havner i utakt med offentlighetens forventninger. Koblingen mellom yrkesetikken og grunnlagsetikken svekkes, og når avstanden blir påtagelig, vil lovgivere og dommere bestemme utviklingen. Eksterne endringsprosesser av denne typen oppstår gjerne i konkrete saker der problemene, som burde vært taklet tidligere, når offentlighetens lys. Fyfe og medarbeidere (1997 s. 522) understreker i denne sammenheng at politiet har alt å vinne på å utvikle sine metoder i tråd med samfunnsutviklingen, ikke minst fordi dommere og lovgivere vet langt mindre om politiarbeid enn politiet selv.

Som tidligere påpekt er det ikke lenge siden politiet anså sine avhørsmetoder som hemmelige. Helt frem til år 2000 ble manualer, delt ut til yngre kolleger på Politihøgskolen, stemplet fortlørlige. Da den misforståtte hemmeligholdelsen omkring politiets avhørsmetoder opphørte ved at fasaden sprakk, startet en kostbar og smertefull prosess. I etterpåklokskapens lys er det leit å tenke på at mye kunne vært unngått dersom norske politietterforskere hadde holdt seg oppdatert, og utviklet sine metoder i tråd med kunnskapen som allerede forelå (Gudjonsson 1992).

I dette perspektivet fremstår Politidirektoratets normalinstruks for politiets anvendelse av informanter (2003) som et internt løft for å sikre en praksis med sterke koblinger mellom offentlighetens forventninger og politiets praksis. Av rundskrivet som introduserer instruksverket fremgår det at hensikten er å: «[...] etablere ensartede prosedyrer ved informasjonsinnhenting, informantbehandling og registrering, i tråd med de generelt økende krav til dokumentasjon av politiets arbeidsmetoder» (POD 2003 s. 1). Selv om journalister i forkant hadde avslørt konturene av en uheldig kultur,⁸² fremsto Politidirektoratets forpliktende systemendringer som interne, ikke politiske grep.

Publiseringen brøt med det som tidligere er beskrevet som misforstått hemmelighold, og fulgte dermed internasjonale, demokratiske føringer om at politiet, også når det gjelder sin anvendelse av informanter, ikke har noe å skjule for samfunnet (RIPA 2000, US Attorney General 2001). Selv om norsk politi setter høye krav til seg selv, inneholder instruksene ingen informasjon som vil gjøre det enklere for lovbrytere å unndra seg strafferettslig forføyning: snarere tvert imot. Når politiet får systemet på plass og eventuelt får oppdatert instruksverket med støtte i den pågående, politiske prosessen på området (Stortinget 2007, Regjeringen 2008), vil politiet fremstå som bedre organisert og mer rustet for målrettet innsats mot destruktive krefter i samfunnet.

Når usikkerheten og den misforståtte hemmeligholdelsen er ryddet av veien, vil politiets informantbehandlere og deres ledere oppleve en faglig trygghet som vil stimulere en trygg og tydelig kommunikasjon i den kriminalpolitiske debatt. Etter mitt syn ligger faktisk en av etterforskningsmetodens fremste egenskaper nettopp her, nesten helt ubenyttet og således med stort utviklingspotensial.

Lysskye personer som vurderer å finansiere alvorlige lovbrudd vil ikke like å høre om politiets profesjonelle og målrettede anvendelse av informanter. En tydelig og mer åpen profil fra politi- og påtalemyndighet vil komplisere både planlegging og gjennomføring av samfunnsskadelig virksomhet. Effekten vil selvsagt være avhengig av en rekke variabler, men etter mitt syn virker dagens kommunikasjonsnivå lite avskrekkende. En klarere formidling av politiets kunnskapsbaserte arbeidsmetoder vil dessuten virke tillitsvekkende i den lovydige delen av befolkningen.

⁸² SKUP-diplom 1999: Morten Møller Warmedal, Rikets tilstand, TV2. *Rettsikkerhet - politiets informanter*.
SKUP-diplom 2001: Rolf Widerøe, VG. *Politi-tysteren*.

Politiet har alt å vinne på åpenhet. Det er liten tvil om at det er bred konsensus om behovet for et strengt fortrolig system som ivaretar informantenes sikkerhet i saker som ikke lar seg løse uten skjulte kilder (Ot.prp.nr.24 [2002 - 2003]). «Allmenne oppfatninger» er sågar forankret i FN-systemet (Palermokonvensjonen 2001 art. 24 og 26). Såfremt politiet forklarer og begrunner behovet, eksisterer det like sikkert konsensus om at detaljerte beskrivelser av metodenes begrensninger fortsatt holdes fortrolig. Etterretningsmiljøets bekymring om at deres skjulte etterforskningsmetoder i større grad enn tidligere må fremlegges og beskrives for retten når resultatene anvendes som bevis (Politiforum 2006a s. 6), er så tungt knyttet til kriminalitetskontroll, at en allmenn oppfatning nok blir vanskeligere å etablere i dette spørsmålet. Som påpekt av riksadvokatens arbeidsgruppe i etterforskning av drapssaker med ukjent gjerningsmann (Riksadvokaten 2002 s. 67): «Det er liten tvil om at det stilles økende krav til notoritet over politiets og påtalemyndighetens arbeid med de alvorlige straffesakene».

Med bakgrunn i majoriteten av svarene i min undersøkelse er jeg rimelig sikker på at politiets spanere vil fortsette å utvikle nye og eksisterende metoder. Metodene behøver ikke miste sin effekt selv om rettens aktører, inkludert de tiltalte, krever informasjon om at bevisene er innhentet lovlig.

Den optimistiske tolkningen forutsetter at verdiene bak Politidirektoratets instruks følges opp i praksis og at etterforskningsmetodene oppdateres og videreutvikles i tråd med verdisynet som kommer til uttrykk i formålsparagrafen i den nye offentliglova:

«Formålet med lova er å leggje til rette for at offentlig verksemd er open og gjennomiktig, for slik å styrkje informasjons- og ytringsfridommen, og den demokratiske deltaking, rettstyggleiken for den enkelte, tilliten til det offentlige og kontrollen frå ålmenta.[..]»⁸³

4.9 Informantbehandling og lovregulering

I britisk litteratur refereres det ofte til prosessene som ledet frem til loven som regulerer politiets anvendelse av informanter; RIPA 2000.⁸⁴ Før RIPA 2000, styrte britiske politimyndigheter sine informanter ut ifra interne instruks. Den gamle ordningen ble kritisert fra flere hold, primært fordi politiets arbeid ikke lot seg kontrollere av utenforstående (Hirsh 2002 s. 1306).

Da britene implementerte sin menneskerettighetslov (Human Rights Act 1998),⁸⁵ oppsto det et behov for å formalisere ulovfestede politimetoder, inkludert politiets anvendelse av informanter (Lennon 2009 s. 30). Av EMK, artikkel 8 nr. 2, fremgår det blant annet: «Det skal ikke skje noe inngrep av offentlig myndighet i utøvelsen av denne rettighet unntatt når dette er i samsvar med loven» (min understrekning). Neyroud og Beckley (2001 s. 164) påpeker i denne anledning at EMK krever at politiets virksomhet ikke bare betraktes ut ifra et straffeprosessuelt perspektiv, men at også retten til respekt for privatliv og familieliv (art. 8) må respekteres, uavhengig om politiets aktivitet leder ut i konkrete straffesaker eller ikke.

⁸³ § 1 i Lov av 19.05.2006 nr. 16. Lov om rett til innsyn i dokument i offentlig verksemd (offentliglova). Ikrafttredelse: 01.01.2009.

⁸⁴ The *Regulation of Investigatory Powers Act 2000 (RIPA)*, Part II, Surveillance and Covert Human Intelligence Sources. Se fotnote 9, 10 og 68.

⁸⁵ Human Rights Act 1998 trådte i kraft oktober 2000 (Hirsh 2002 s. 1312).

I britiske tekster levnes det liten tvil om at politiets anvendelse av informanter kan krenke retten til privatliv (Harfield 2009 s. 44). At britene ikke hadde noen lov, var da også hovedårsaken til at myndighetene vedtok RIPA i 2000. Slik sikret myndighetene at virksomheten ble lovregulert, før ikraftsettelsen av Human Rights Act (Neyroud og Beckley 2001 s. 165,).⁸⁶

4.9.1 The Regulation of Investigatory Powers Act 2000 (RIPA), Part II.

RIPA 2000 følger prinsippene som vektlegges av domstolene i Strasbourg: politiets handlinger skal være (i) legitime, (ii) proporsjonale, (iii) nødvendige og (iv) skal kunne kontrolleres med effektive rettsmidler, jf. EMK artikkel 8 og 13.

Under lovprosessen var britiske myndigheter godt kjent med Menneskerettighetsdomstolens krav til utformingen av nasjonale lover, et krav som EMD gjentok i *Khan v United Kingdom*:

«[...] the phrase "in accordance with the law" not only requires compliance with domestic law but relates to the quality of that law [...] the law must be sufficiently clear in its terms to give individuals an adequate indication as to the circumstances in which and the conditions on which public authorities are entitled to resort to such covert measures» (avsnitt 26).

At det nasjonale regelverket må være tilgjengelig og tilstrekkelig klart i sin utforming, har EMD presisert i en rekke dommer (Hirsh 2002 s. 1310). Gjennom RIPA 2000 sikret britiske myndigheter at de som utsettes for overvåking, gis et effektivt rettsmiddel til å prøve lovligheten av politiets metoder og inngrep, jf. EMK artikkel 13.

Essensen i RIPA 2000 del II er at loven ansvarliggjør politiet gjennom autorisasjonsordninger. Den som autoriserer en informant (eller undercover operasjon), må i henhold til loven forsikre seg om at etterforskningsmetoden er et nødvendig og proporsjonalt inngrep (seksjon 29).

«Nødvendighet» impliserer i denne sammenheng noe mer enn at metoden er hensiktsmessig for myndighetene. EMD har i flere dommer påpekt at det må eksistere et presserende sosialt behov for at politimetoder som griper inn i befolkningens rett til privatliv, skal kunne forsvares (Fitzpatrick 2009 s. 60).

«Proporsjonalitet» nevnes ikke konkret, verken i RIPA 2000 eller EMK, men gjennom en rekke dommer har proporsjonalitetsprinsippet blitt et sentralt prinsipp i europeisk rett. Fitzpatrick refererer i denne anledning til Taylor (2003 s. 88) som beskriver proporsjonalitet som en balanse mellom individets rettigheter og samfunnets interesser. Avveiningene krever blant annet at inngrepets natur og intensitet, avveies mot årsakene til at inngrepet anses nødvendig (Fitzpatrick 2009 s. 60).

⁸⁶ At RIPA 2000 ble vedtatt for å etterleve internasjonale forpliktelser, fremgår for øvrig av den offisielle kommentarutgaven til loven. Det britiske justisdepartementet (Home Office) har egne hjemmesider på internett for RIPA 2000. Her er loven, lovkommentarer, registreringsskjema for informanter også videre tilgjengelig. Se URL: <http://security.homeoffice.gov.uk/ripa/about-ripa/> (Siste lesedato 10.03.09).

4.9.2 Autorisasjonsordningen i RIPA 2000

Av skjemaet: *Application for authorisation of the conduct or use of a Covert Human Intelligence Source* (CHIS),⁸⁷ fremgår det at politispanere som ønsker å registrere en informant, må begrunne hvorfor nettopp denne informanten utgjør et nødvendig og proporsjonalt virkemiddel. Videre må politiets opplyse hvilken konkret operasjon (eller sak) informanten antas å kunne hjelpe politiet med og hva formålet er. Det må også utarbeides en detaljert beskrivelse av hva informanten vil bli bedt om å gjøre, hvordan informanten vil bli anvendt, hvilken risiko oppdraget medfører også videre. Av skjemaets siste side fremgår det at den som autoriserer, skal begrunne hvorfor han eller hun mener anvendelsen av den aktuelle informanten er et nødvendig og proporsjonalt tiltak, og hva politiet søker å oppnå med å verve informanten.

Mer detaljerte Code of Practice⁸⁸ er hjemlet i loven, og trekker opp retningslinjer for hvor lenge autorisasjonen varer, når og under hvilke omstendigheter autorisasjonene kan forlenges, avsluttes også videre. Autorisasjonsordningen ansvarliggjør alle ledd i politiet og overvåkes av et eksternt kontrollorgan, Office of Surveillance Commissioners (OSC).⁸⁹

Som påpekt av Fitzpatrick (2009 s. 58) og Hirsch (2002 s. 1331), sikrer loven at (i) politiets anvendelse av informanter er hjemlet i lov, jf. EMK artikkel 8 og 13, (ii) at informantenes sikkerhet ivaretas på lik linje med politiets egne undercover agenter, (iii) at virksomheten reguleres i henhold til lov, (iv) at offentlighetens legitime krav for kontroll ivaretas og (v) at det finnes et system der all aktivitet loggføres. I tillegg til loven og det mer detaljerte instruksverket (Code of Practice), har the National Informant Working Group (NIWG), i samarbeid med the Association of Chief Police Officers (ACPO), utgitt en veiledning for den daglige, taktiske håndteringen av informanter. I motsetning til loven og instruksene er veiledningen gradert (Harfeld 2009 s. 48).

En autorisasjon varer normalt i tolv måneder. Bestemmelser om hvem som kan autorisere, fremgår av loven (minimum av politioverbetjents rang). I eget vedlegg til instruksene er det gitt utfyllende regler, blant annet med hensyn til autorisasjon av unge informanter som må autoriseres på politimesternivå.

I lov om Investigatory Powers (2000 No. 2793) nedfelles ytterligere regler for anvendelse av unge informanter.⁹⁰ Av lovens punkt seks fremgår det at unge informanter kun skal autoriseres for en måned av gangen. Loven trekker opp ulike autorisasjonsregler for ulike aldre (16 og 18 år) og politiet pålegges et særskilt ansvar for informantens sikkerhet. Den som autoriserer må vurdere risikoanalysen som ligger til grunn for autorisasjonssøknaden, og foreta en selvstendig vurdering om risikoen kan forsvares. Den som autoriserer unge

⁸⁷ Application for authorisation of the conduct or use of a Covert Human Intelligence Source (CHIS). Part II of the Regulation of Investigatory Powers Act (RIPA) 2000. Nedlastet via lovens hjemmesider (se fotnote 86) fra URL: <http://security.homeoffice.gov.uk/ripa/publication-search/ripa-forms/chis-application?view=Standard&pubID=447389> (Siste lesedato 12.03.09)

⁸⁸ Se fotnote 9.

⁸⁹ Kontrollorganets arbeidsoppgaver og organisering er beskrevet på deres hjemmesider: Se URL: <http://www.surveillancecommissioners.gov.uk/index.html> (Siste lesedato 12.03.09)

⁹⁰ Investigatory Powers 2000 No. 2793. The Regulation of Investigatory Powers (Juveniles) Order 2000 er tilgjengelig på internet. Se URL: <http://www.opsi.gov.uk/si/si2000/20002793.htm> (Siste lesedato 13.03.09)

informanter, skal i tillegg forvise seg om at risikoen er forklart og forstått av den unge informanten, eventuelt dennes foresatte (punkt 5 b).

Harfield (2009 s. 48) påpeker at det er ingen ting ved RIPA 2000 som strider mot gjeldende rettspraksis, og at autorisasjonsprosessene ansvarliggjør relevante ledd i politiets hierarkiske oppbygning. I tråd med EMK artikkel 13, *Retten til et effektivt rettsmiddel*, sikrer loven at politioperasjoner, uten autorisasjon og registrering, er ulovlig.

Kriteriene for hvem som skal registreres og autoriseres som en Covert human intelligence source (informant eller UC agent), trekkes opp i RIPA 2000, Del II, seksjon 26 (8). Kriteriene handler ikke primært om hvem informantene er, eller hva de produserer av informasjon; det avgjørende er i hvilken grad informanten opptrer fordekt (covert) i sin kontakt med den det informeres om. Av instruksene fremgår det spesifikt at mennesker som frivillig gir informasjon til myndighetene «as part of their civic duties», eller ringer inn til tipstelefoner, normalt ikke er å anse som informanter. Derimot er autorisasjon nødvendig, påpeker Harfield og Harfield (2008 s. 140):

«[...] i alle tilfeller der informanten bruker og utnytter et personlig forhold for å tilegne seg informasjon fra en annen person, og som denne personen anser som privat informasjon» (min oversettelse).

Grensedragningen mellom autoriserte informanter og uregistrerte kilder diskuteres, også i UK. Buckley (2009) anfører at grensedragningen i RIPA 2000 er uklar, og fremhever at myndighetene aldri vil kunne regulere alle former for kontakt mellom politiet og ulike kilder. Derfor må politiet selv utvikle interne retningslinjer og gode opplæringsprogram. Buckley presiserer at kontinuerlig fokus på systemnivå må til for å sikre at politiets spanere verken tillates eller fristes til å velge snarveien, det vil si den enkleste løsningen som involverer minst papirarbeid, «som har gått greit så mange ganger før», men som slår kraftig ut når det blir klart at politiet ikke har fulgt lovens intensjoner. Buckley (2009 s. 101) refererer i denne anledning til to offisielle granskningsrapporter (Butterfield 2003 og Morris 2002), der de problematiske straffesakene startet med manglende vilje til å registrere den aktuelle informant.

Harfield (2009 s. 43) beskriver den utdaterte praksisen som en sjalusilignende tilstand, der politispanere beholdt all informasjon for seg selv. Praksisen ble forsvart gjennom en misforstått «need to know» tankegang for å beskytte informanten. Som påpekt av Haukaas og Sønstelid (1997 s. 48 og 49) og en rekke internasjonale tekster preges en slik tankegang like sterkt av en motivasjon med instrumentelle innslag, hvor tanker om egne resultater, status og karriere styrer handlingene.

Lovreguleringen av tidligere ulovfestede etterforskningsmetoder har møtt kritikk fra politiet, fordi kontrollen oppleves som en «byråkratisk papirprosess» (Harfield og Harfield 2008 s. 13). I sin gjennomgang av problemstillingene konkluderte imidlertid Flanagan (2008 s. 61) med at politiet, for å være på den sikre siden, ofte overkompliserte autorisasjonsprosedyrene, og at det forekom unødvendig duplisering.

Harfield understreker at en sentral konsekvens av RIPA 2000, er at politiets vurderinger⁹¹ nødvendigvis må fattes med bakgrunn i solid (appropriate) etterretning og informasjon. Uten

⁹¹ Vurderinger om den potensielle informanten utgjør et legitimt, nødvendig og proporsjonalt tiltak i gitt situasjon, om risikoen som informanten utsettes for kan forsvares, om avdelingen har kapasitet til å drifte informanten profesjonelt, også videre.

slik informasjon vil politiet ikke kunne argumentere for at etterforskningsmetoden er nødvendig og proporsjonal; politiets rekruttering av informanter må være målrettet. Spekulativ praksis, der politiet mer eller mindre målløst søker etter informasjon som kan være av interesse, faller utenfor loven rammer (Harfield 2009 s. 45).

4.9.3 Øvrige regler om anvendelse av informanter i UK

RIPA 2000 må sees i sammenheng med øvrige lover og etablerte rettsregler i UK.⁹² Helt sentralt står ordningen om *Public Interest Immunity* (PII). Ordningen gjør det mulig for myndighetene å søke domstolene om unntak fra reglene om innsyn. Under behandling av begjæringen (PII application), må domstolene forvisse seg om at mistenktes rett til innsyn i dokumenter der informantens rolle er nevnt, ikke tjener offentlighetens interesser (public interest). Videre, at begrenset innsyn ikke:

«[...] might reasonably be considered capable of undermining the case for the prosecution against the accused, or of assisting the case for the accused [...]»⁹³

Dersom domstolene gir myndighetene medhold under en PII høring i forkant av rettssaken, gis politiet og deres informanter økt forutsigbarhet. Reglene har klare paralleller til de nye reglene i straffeprosessloven § 242a (unntak fra mistenktes rett til innsyn) og § 100a (offentlig advokat) (se del 1.8). I likhet med det norske, har også det britiske regelverket om mistenktes innsyn vært gjenstand for vesentlige endringer de seneste årene. Lennon (2009 s. 39) påpeker i den anledning at rettsutviklingen i UK også har ledet ut i krav til mistenkte og forsvareren. I forkant av rettssaken skal forsvarer sende inn en «Defence statement». Dersom provokasjon eller anklager om prosedyrebrudd fra politiets side vil bli påberopt under den kommende rettssaken, skal dette anføres allerede her. Aktor og politiet gis da mulighet til å vurdere behovet for PII høringer på nytt, i god tid før saken kommer opp.⁹⁴

I en offentlig utredning i Skottland, gjennomført av Coulsfield (2007), anbefaler den pensjonerte høyesterettsdommeren at Skottland innfører et system, tilsvarende det britiske PII-systemet. I utredningen gir Coulsfield en detaljert beskrivelse av det britiske PII systemet, og evaluerer ordningen opp mot EMK. Utredningen avdekker at kryssende hensyn knyttet til *sakens dokumenter* (del 1.8) og *hvite innganger* (del 4.5), er aktuelle problemstillinger, også i Skottland. Coulsfield anfører i den anledning at det er gode grunner til å innføre rettslige PII høringer, knyttet til opplysninger som aktor i utgangspunktet ikke anser som en del av sakens dokumenter, særlig i tilfeller der forsvareren ikke har kjennskap til det eksisterende materialet (s. 28):

⁹² I tillegg til at lovens rammer klargjøres gjennom rettspraksis, oppdateres RIPA 2000 jevnlig; ikke i lovteksten, men gjennom vedlegg til loven (amendments), jf. RIPA 2000, del II, section 29 (6 og 7). *Regulation of Investigatory Powers (Juveniles) Order 2000* er allerede nevnt (fotnote 90). *Regulation of Investigatory Powers (Source Records) Regulations 2000, SI 2000/2725* gir utfyllende lover om hva som skal registreres. *Regulation of Investigatory Powers (Directed Surveillance and Covert Human Intelligences Sources) (Amendment) Order 2005, SI 2005/1084* gir nye politiavdelinger fullmakt til å autorisere informanter. Lovene er tilgjengelig på internet via Google. (Siste søkedato: 18.03.09)

⁹³ Se The Criminal Procedure and Investigations Act 1996 (CIPA), Part I, del 3 (1) (a), jf. Criminal Justice Act 2003, chapter 44, part 5, 32 a og b.

⁹⁴ I større saker har britisk politi egne «disclosure officers» som til enhver tid vurderer hvilke dokumenter som skal følge saken. Innsynsbestemmelsene er detaljert regulert gjennom Attorney General's Guidelines on Disclosure (2000, revidert i 2005). De detaljerte retningslinjene er tilgjengelig på internett. URL: http://www.attorneygeneral.gov.uk/sub_publications_guidelines.htm (Siste lesedato 17.03.09)

«This would enable the court to check the prosecutor's combined judgment on whether the material is *disclosable* as well as sensitive».

I relasjon til EMK og mistenktes rett til innsyn, påpeker Coulsfield at prinsippene om en rettferdig rettergang (artikkel 6) ikke bare handler om statens vilje til å fremlegge informasjon som styrker mistenktes forsvar. I vurderingen om prosessen har vært rettferdig, er det også av betydning å få klarlagt politiets arbeid; ikke minst om politiet har fulgt opp relevante spor og bevis på en fornuftig (reasonable) måte (s. 21).

4.9.4 Britisk rettspraksis

I 1993 ble det klarlagt at Judith Theresa Ward, dømt i 1974 for flere terroristhandlinger i UK, inkludert drap på tolv busspassasjerer, var uskyldig (R v Ward 1993). Gjenopptagelsesprosessene avdekket at politiet, sakkyndige og påtalemyndigheten hadde holdt tilbake bevis i saken. Mistilliten som fulgte, medførte at domstolene fant det svært vanskelig å etterkomme politi- og påtalemyndighetens ønske om å holde tilbake informasjon, blant annet om informanter. Domstolene opplevde imidlertid at mistilliten etter hvert ble utnyttet av tiltalte og deres forsvarere, som i økende grad forlangte å få overlevert tilbakeholdte opplysninger: «Since Ward there has been an increasing tendency for defendants to seek disclosure of informers' names and roles, alleging that those details are essential to the defense[...] Defence that accused has been set up[...] have multiplied» (R v Turner 1995).⁹⁵ I 2004 trakk domstolene opp en syvtrinns test som alle parter må forholde seg til når spørsmål om PII høringer aktualiseres (R v H and C 2004).⁹⁶ Den britiske syvtrinns modellen, som for øvrig beskrives i den skotske utredningen (Coulsfield 2007), har gjenkapt balanse, og gjort det vanskeligere for tiltalte i UK å fremme grunnløse påstander om provokasjon (Lennon 2009 s. 39).

Ulike former for vederlag til britiske politiinformanter er også utviklet gjennom nye lover. The Serious Organized Crime and Police Act 2005 (SOCPA) erstatter ikke den tradisjonelle strafferettslige belønningsformen der politiet skriver en rapport (a text) til dommeren og ber denne redusere straffen som vederlag for tiltaltes skjulte samarbeid med politiet. SOCPA åpner imidlertid opp for mer formelle, skriftlige avtaler om ulike belønningsformer, fra immunitet til redusert straff.⁹⁷ SOCPA gir myndighetene mulighet til å endre idømt straff gjennom nye rettsforhandlinger, avhengig av samarbeidets utfall. Informanter som bryter samarbeidet, risikerer høyere straff enn opprinnelig utmålt. Informanter som innfrir kontraktens vilkår, vil i eksepsjonelle saker kunne oppnå en reduksjon på inntil ¾ av ordinært straffnivå. Den mistenkte vil da i tillegg til å nyte godt av redusert straff som følge av egen tilståelse (guilty plea), få innvilget ytterligere reduksjon for informasjon om andre lovbrøyttere (Hyland 2009 s. 88).

Når belønning nærmer seg ¾ av opprinnelig straff, oppstår det store, etiske dilemma. Informasjonen som informantene «kjøper» seg fordeler med, kan være ervervet på grunn av informantens sentrale posisjon i et forbrytersk foretak; «noe som under andre omstendigheter skulle betinget en strengere reaksjon», påpeker Kjelby (1996 s. 237).

⁹⁵ Referert av Lennon 2009 s. 37

⁹⁶ Referert av Lennon 2009 s. 38

⁹⁷ Immunitet er bare aktuelt for eventuelle lovbrudd begått før kontrakten ble undertegnet. Se mer om dette og loven generelt i Hyland (2009).

Hyland mener at loven (SOCPA) fortsatt må betraktes som ny, og at det følgelig er for tidlig å uttale seg med sikkerhet om lovens praktiske nytteverdi. Fordi SOCPA-kontrakter forutsetter større åpenhet en det tradisjonelle Text-systemet, får politiet et tyngre ansvar for vitnebeskyttelse, noe som er ressurs- og kostnadskrevende, påpeker Hyland. Like fullt, RIPA 2000 og ordningen med PII høringer synes å gi politiet og deres informanter større forutsigbarhet, samtidig som systemet sikrer større åpenhet og mulighet for kontroll.

4.9.5 Norsk regulering av informanter

Kravene i den britiske loven om at informanter ikke skal anvendes med mindre metoden fremstår som et nødvendig og proporsjonalt inngrep, svarer til riksadvokatens inngangskriterier i rundskriv nr.2/2000 (se del 1.4). Det synes rimelig klart at begge tekstene er inspirert av Menneskerettighetskonvensjonen, og domstolenes tolkning av denne.

I en rapport fra SIRUS beskriver Snertingdal (2007 s. 83) at politispanere hun snakket med, understreket hvor lett det var å få de heroinavhengige til å snakke, og tilføyer:

«Politiet hevder at de jobber fra gateplan og opp, og at arbeidet på gateplan er helt nødvendig for å nøste seg oppover i omsetningskjedene. I dette arbeidet fremhever politiinformantene at de ikke primært er ute etter ”gatefolket”, men etter navn og telefonnummer til selgere og leverandører».

Strategien om å pågripe brukere, i håp om at det skal lede til informasjon om selgere og bakmenn, samsvarer med Rasch-Olsens studie av informantbehandlere i politidistriktene. Undersøkelsene indikerer at store deler av norsk politi i all vesentlighet anvender informanter mot mennesker som bruker og finansierer sitt forbruk gjennom omsetning på gateplan. I lys av nordamerikansk forskning, hvor en tilsvarende form for sosial kontroll av allerede utslåtte samfunnslag synes å ha kommet lengst, tror jeg samfunnet er tjent med en demokratisk prosess der etterforskningsmetoden evalueres i lys av det britiske autorisasjonssystemet. Av del 3.8 (tabell 21) fremgår det at respondentene i min undersøkelse rekrutterer sine informanter like mye etter innfallsmetoden som med bakgrunn i strategiske analyser.⁹⁸ Svarene må sees i sammenheng med respondentenes urealistiske opplevelse av hvor *uformelt* deres arbeid er, jf. tabell ti, hvor det fremgår at 40 % opplever at de har full eller stor frihet til selv å velge hva de skal arbeide med.

En slik praksis faller utenfor hva som tillates i det britiske rettssystemet (Harfield 2009 s. 45), og som tidlige antydte, er jeg også usikker på om den opportunistiske praksisen er i tråd med riksadvokatens inngangskriterier, og om «strategien» er i tråd med prinsippene bak artikkel 8 i EMK. Som påpekt innledningsvis argumenterer Halvorsen (2003 s. 184) for at det er rettferdighetsargumenter som gir det viktigste, moralske inntaket til skjulte etterforskningsmetoder. Et tankesett hvor politiet overvåker og pågriper potensielle informanter på gateplan, der målet ikke er å ramme disse, men mennesker som *står over dem*, mister etter mitt syn sin moralske legitimitet.

Min undersøkelse bekrefter Oppen Gundhus konklusjoner om at det fortsatt eksisterer divergens mellom policy og praksis (Oppen Gundhus 2006 s. 203). Dersom Oppen Gundhus har rett i at et mer analytisk og målrettet arbeid forbindes med feminint konnoterte ferdigheter (s. 226), kan i alle fall deler av de opportunistiske rekrutteringsstrategiene forklares gjennom et kjønnsperspektiv. Det er også interessant å registrere at Oppen Gundhus fant at de

⁹⁸ Med unntak av Kripes.

opportunistiske rekrutteringsstrategiene blant informantbehandlerne i hennes materiale «[...] aksepteres og bifalles også av ledelsen, fordi det gir høye oppklaringsprosenter» (s. 225).

Når politiblikket raffineres, og det eksepjonelle blir en del av hverdagen, påhviler det informantbehandlerne foresatte et ekstra ansvar. Informantbehandlerne må aldri få anledning til å glemme at deres arbeid, uansett hvor viktig det oppleves, samtidig er forbundet med så mange betenkeligheter at andre, mer pålitelig og transparente informasjonsinnsamlende metoder skal benyttes dersom det er mulig, jf. EMK artikkel 8. Resultatene som presenteres i figur 6 indikerer at norsk politi ikke alltid oppfyller nødvendighetsprinsippet, og underbygger behovet for systematiske grep som sikrer at de grunnleggende kravene må følges for at politiets anvendelse av informanter skal være lovlig.

Norsk politi er klar over metodikkens problematiske sider. Med de unntakene som er påpekt ovenfor, har de på eget initiativ tatt tak i problemene gjennom detaljerte retningslinjer, som på vesentlige punkter imøtekommer forskernes forslag til utbedringer. Som det fremgår av del 3.6 er majoriteten av informantbehandlerne godt fornøyd med Politidirektoratets normalinstruks, men uttrykker samtidig misnøye med at systemet ennå ikke er på plass. Politidirektoratet har alt å vinne på å realisere sine egne intensjoner.

Av instruksjonen fremgår det blant annet at all aktivitet mellom politi og informant skal loggføres, inkludert informasjon som gis, og avtaler som inngås (POD 2003 punkt 3). Med enkle grep kan informasjonen bearbeides, og gjøres om til anonym statistikk. Gjennom periodiske publikasjoner kan politi og samfunn etter hvert analysere metodens nytteverdi, uten at informantenes sikkerhet trues. Ordningen vil gi samfunnet et legitimt innblikk i hvorledes politiet anvender sine resurser, hvilke saker de prioriterer, resultater og kostnader. Slik vil samfunnet gis en reell mulighet til å vurdere om politiets vektning av de kryssende hensyn er riktig balansert. Tilsvarende ordninger er foreslått av forskere (Natapoff 2004 s. 700) og implementert i britisk lov (RIPA 2000 del IV).

4.10 Oppsummering

Min undersøkelse av politiets anvendelse av informanter belyser et felt der sterke og motstridende hensyn preger aktiviteten. Packer fant begrepene Crime Control og Due Process beskrivende for verdiene bak de kryssende hensyn. I mine analyser har jeg oversatt begrepene, og forsøkt å anvende hans teorier. Mellom behovet for kriminalitetskontroll og en betryggende rettsprosess eksisterer det et sett med verdier som de aller fleste bør kunne slutte seg til (allmenne oppfatninger). Packer påpeker betydningen av å identifisere disse, før områdene som reiser mer kontroversielle spørsmål utpensles videre. I artikkelen har jeg pekt på konkrete områder hvor det synes å foreligge usikkerhet om hva som faktisk er den allmenne oppfatning, og at denne usikkerheten ligger på systemnivå. Det skaper uforutsigbarhet for politiets informantbehandlere, og forårsaker usikkerhet på individnivå. De uavklarte spørsmålene reiser, som flere politioppgaver nødvendigvis må gjøre, etiske spørsmål. Avveiningene kan være vanskelige, men uten tydelige og sentrale føringer, blir det vanskelig for fagmiljøet å samles om en enhetlig metodikk.

Å søke etter kunnskap som kan belyse verdier det bør være allmenne oppfatninger om, for eksempel i hvilken utstrekning norsk politi skal utnytte unge informanter, egner seg godt som utgangspunkt for videre forskning; både for jurister og samfunnsvitere. Utfylt med Rasch-Olsens masteravhandling, viser mine undersøkelser at behovet for slik kunnskap er påkrevet. Undersøkelsene viser samtidig at besluttsende myndigheter ikke bør vente med å sikre at Politidirektoratets retningslinjer følges opp i praksis. Det er heller ingen grunn til å vente med å oppdatere dem. Riksadvokatens føringer, basert på rettsavgjørelser fra Høyesterett og EMD

er selvsagt av like stor betydning. Hvorfor føringene presenteres i ulike instruksjoner er ikke lett å forstå, spesielt i lys av konvensjonens krav til et klart og tilgjengelig regelsett. Etter mitt syn bør dagens regelverk uansett oppdateres. Få vil ha bedre forutsetninger til å gjøre dette enn Politidirektoratet og riksadvokaten samlet. Jeg tror et slikt arbeid lettere vil nå sitt potensial, dersom lovgiver gir noen generelle føringer som sikrer mulighet for innsyn og uavhengig kontroll. Føringerne bør ta utgangspunkt i allmenne oppfatninger om hvordan politiet skal opptre i sitt arbeid med å rekruttere og beskytte sine informanter og behøver ikke være detaljert.

En samfunnskontrakt, der politiet gis økt forutsigbarhet og klarere ansvar for sine vurderinger, vil stimulere reflekterte valg. En «Delete kultur» representerer i denne sammenheng den rake motsetning. Mine undersøkelser tyder på at norsk politi befinner seg i en endringsprosess, der sentrale grep allerede er gjennomført. Jo raskere politiet kan demonstrere at de faktisk arbeider etter en filosofi i tråd med instruksene, jo enklere blir det for lovgiver å vedta lover som imøteser politiets legitime ønske om å beskytte sine informanter. Politiets åpne innstilling til dette forskningsprosjektet illustrerer at majoriteten ønsker utviklingen velkommen. Samtidig viser undersøkelsen at endringsprosessen krever oppfølging og støtte.

Chan (1996 s. 110) fremhever at «politikultur» er blitt et løselig begrep, ukritisk anvendt til å beskrive negative verdier, holdninger og atferd i politiet. Chan inntar et mer optimistisk utgangspunkt, nemlig at kulturene også kan sees på som arbeidsredskap for politiet, til hjelp for å løse krevende oppgaver. Det raffinerte politiblikket er i så måte en beskrivelse av et arbeidsredskap; en yrkeskultur der kriminalitetskontroll dominerer, og hvor konkrete resultat gir inspirasjon til videre innsats. Det er imidlertid opp til lovgiver å styre politiets innsats. Dette gjøres best gjennom åpne prosesser, der de vanskelige spørsmålene som politiet hittil har holdt for seg selv, løftes opp til debatt.

Referanser

- Aftenposten (2008). Bare en brøkdel blir ledere. Nedlastet fra internett 3. november fra URL <http://www.aftenposten.no/forbruker/jobbogstudier/jobbb/article2405226.ece>
- Andenæs, J. (1989). Ridder for rettferdighet eller leiesoldat for kjeltringer? I: H. Stanghelle og E. Ulateig (red.). *Forsvareren. Alf Nordhus 70 år. Et debattskrift*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Andenæs, J. (1994). *Norsk straffeprosess*. 2. utgave. Oslo: Universitetsforlaget.
- Andenæs, J. (2000). *Norsk straffeprosess*. Bind I. 2. opplag 2003. Oslo: Universitetsforlaget.
- Andersen, S. (1997). *Case-studier og generalisering. Forskningsstrategi og design*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Andersen, K.V. (2000). Mistenktes rett til dokumentinnsyn på etterforskningsstadiet. *Lov og Rett*, nr. 1/2000, s. 26 – 45.
- Ask, K. (2006). Criminal Investigation. Motivation, emotion and cognition in the processing of evidence. Doktoravhandling. *Department of Psychology Göteborg University*, 2006. URL: <http://hdl.handle.net/2077/676> (Siste lesedato: 25.06.09)
- Auglend, R. L., Mæland, H. J. og Røsandhaug, K. (2004). *Politirett*. 2. Utgave. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS.
- Baldwin, J. (1992). *Video Taping Police Interviews with Suspects: An Evaluation*. Police Research Series Paper 1. H.O. London: Home Office, Police Research Group.
- Ballardie, C. og Iganski, P. (2001). Juvenile informers. I: R. Billingsley, T. Nemitz og P. Bean (red.). *Informers. Policing, Policy, Practice*. Devon, UK: Willian Publishing, s. 110 – 122.
- Bean, P. og Billingsley, R. (2001). Drugs, crime and informers. I: R. Billingsley, T. Nemitz og P. Bean (red.). *Informers. Policing, Policy, Practice*. Devon, UK: Willian Publishing, s. 25 – 37.
- Bekken, H. (2007). Til beste for klienten? *Tidsskrift for strafferett*, nr. 3/2007, s. 270 – 291.
- Billingsley, R., Nemitz, T. og Bean, P. (2001). Introduction. I: R. Billingsley, T. Nemitz og P. Bean (red.). *Informers. Policing, Policy, Practice*. Devon, UK: Willian Publishing, s. 5 - 24.
- Billingsley, R. (2001). Informers' careers: motivations and change. I: R. Billingsley, T. Nemitz og P. Bean (red.). *Informers. Policing, Policy, Practice*. Devon, UK: Willian Publishing, s. 81 – 97.
- Billingsley, R. (2003). The police informer/handler relationship: Is it really unique? *International Journal of Police Science and Management*, 5, s. 50 – 62.

- Bjerke, H. K. og Keiserud, E. (2001). *Straffeprosessloven. Kommentartutgave*. Bind II, 3. Utgave. Oslo: Universitetsforlaget.
- Bjørge, T. (2006). Kunnskapsutvikling i politiet. *Norsk politi*, nr. 1/2006, s. 4.
- Brodeur, J.P. (1992). Undercover in Canada: Wanting what is wrong. *Crime, Law and Social Change* 18, s. 105 - 136.
- Brodeur, J. P. Leman-Langlois S. (2006). Surveillance – Fiction or higher policing? I: K. D. Haggerty og R. V. Ericson (red.). *The New Politics of Surveillance and Visibility*. Toronto, Canada: University of Toronto Press, s. 171 – 198.
- Bruce, G. (2003). The Prelude to Nationwide Surveillance in East Germany. Stasi Operations and Threat Perceptions, 1945–1953. *Journal of Cold War Studies*, 5, s. 3–31.
- Buckley, J. (2009). Managing Information from the Public. I: R. Billingsley (red.). *Covert Human Intelligence Sources. The Unlovely Face of Police Work*. Hampshire, UK: Waterside Press, s. 97 – 108.
- Busch, T. A. og Killengreen, I. (2007). Tar kritikken på alvor. Kronikk i *Dagbladet*, 15.07.2007, s. 44.
- Busch, T. A. (2006). Beskyttelse av sensitiv informasjon – nødvendig ved bekjempelse av alvorlig kriminalitet. Ytring i *Tidsskrift for Strafferett*, nr. 3/2006, s. 137 – 140.
- Chan, J. (1996). Changing Police Culture. *The British Journal of Criminology*, 36 (1), Winter 1996, s. 109 – 134.
- Christie, N. og Bruun, K. (2003). *Den gode fiende*. 3. reviderte utgave. Oslo: Universitetsforlaget.
- Church Committee (1975). United States Senate Select Committee to Study Governmental Operations with Respect to Intelligence Activities, Book III, Final Report 1975. URL: <http://www.icdc.com/~paulwolf/cointelpro/churchfinalreportIIId.htm> (Siste lesedato: 26.06.09)
- Clark, D. (2007). Covert surveillance and informer handling. I: Newburn, T., Williamson, T. og Wright, A. (red.). *Handbook of Investigation*. Devon, England: Willan Publishing, s. 426 – 449.
- Cooper, P. og Murphy, J. (1997). Ethical Approaches for Police Officers when Working with Informants in the Development of Criminal Intelligence in the United Kingdom. *Journal of Social Policy*, 26, s. 1–20.
- Coulsfield, Rt Hon Lord (2007). *Review of the Law and Practice of Disclosure in Criminal Proceedings in Scotland*. Scottish Government.
- CPT (2006). *The CPT standards*. European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment. CPT/Inf/E (2002) 1 - Rev. 2006. "Substantive" sections of the CPT's General Reports. Extract from the 6th General Report [CPT/Inf (96) 21], Paragraph 15.

- CPT (1997). Report to the Norwegian Government on the visit to Norway carried out by CPT from 17 to 21 March 1997.
- CPT (1993). Report to the Norwegian Government on the visit to Norway carried out by CPT from 27 June to 6 July 1993.
- Dagbladet (2002). Politivitne mishandlet til krøpling. Publisert på internett, søndag 15.09.2002. URL: <http://www.dagbladet.no/nyheter/2002/09/15/348794.html> (Siste lesedato 24.03.09).
- Dahl, B. K. og Nilsen, J. A. (2006). Avhørene i NOKAS-saken. Foredrag på Politihøgskolens samling for avhørsinstruktører 2007.
- Dodge, M. (2006). Juvenile Police Informants. Friendship, Persuasion, and Pretense. *Youth Violence and Juvenile Justice*, 4, s. 234 – 246.
- Donnelly, R. C. (1951). Judicial Control of Informants, Spies, Stool Pigeons, and Agent Provocateurs. *The Yale Law Journal*, 60, s. 1091-1131.
- Duff, P. (1998). Crime Control, Due Process and “the case for the prosecution”. A problem of Terminology? *British Journal of Criminology*, 38, s. 611 – 615.
- Dunnighan, C. og Norris, C. (1996). Risky Business: The Recruitment and Running of Informers by English Police Officers. *Police Studies*, 19, s. 1 – 25.
- Dunnighan, C. og Norris, C. (1998). Some Ethical Dilemmas in the Handling of Police Informers. *Public money & Management*, 18, s. 21 – 25.
- Dunnighan, C. og Norris, C. (1999). The Detective, the Snout, and the Audit Commission: The Real Cost in Using Informants. *The Howard Journal*, 38, s. 67 – 86.
- Europol (2005). *European Union Best Practices on the Use of Informants*. Europol restricted.
- Fahsing, I. Glomseth, R. og Gottschalk, P. (2006). Kunnskapsdeling og dyktighet i politietterforskning. I: G. Thomassen og T. Bjørgo (red.). *Kunnskapsutvikling i politiet: Forskningskonferansen 2006*. PHS forskning 2006:3.
- Fahsing, I. og Gottschalk, P. (2008). *Kriminelle organisasjoner*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Fahsing, I. og Rachlew, A. (2006). Etske og effektive avhør av mistenkte. Fagartikkel i *Politiforum*, Juni/Juli 2006, s. 32 – 33.
- Fahsing, I. og Rachlew, A. (2009). Investigative interviewing in the Nordic region. I: T. Williamson, B. Milne og S. P. Savag (red.). *International Developments in Investigative Interviewing*. Devon, UK: Willan Publishing, s. 39 – 65.
- Filstad, C., Dean, G., Fahsing, I. og Gottschalk, P. (2007). Newcomers’ Use of Colleagues as Role Models: Research Propositions for Investigative Thinking Styles of Law Enforcement Detectives. *Knowledge and Process Management*, 14, s. 71 – 80.
- Finstad, L. (2000). *Politiblikket*. Oslo: Pax Forlag A/S.

- Fitzpatrick, B. (2009). Immunity from the Law. I: R. Billingsley (red.). *Covert Human Intelligence Sources. The 'Unlovely Face of Police Work*. Hampshire, UK: Waterside Press, s. 57 – 71.
- Flanagan, R. (2008). *The Review of Policing. Final report*. Home Office Police, UK.
- Forsvarnett (2002). Norske styrker øver anti-terror. Forsvarnett. Det norske forsvarets informasjonstjeneste. URL: <http://www.mil.no/start/article.jhtml?articleID=34057> (siste lesedato: 04.07.09).
- Frantzen, E. (2001). *Metadonmakt. Møte mellom stoffbrukere og norsk metadonpolitikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Fyfe, N. og Sheptycki, J. (2006). International Trends in the Facilitation of Witness Co-operation in Organized Crime Cases. *European Journal of Criminology*, 3, s. 319 – 355.
- Fyfe, J. J., Green, J. R., Walsh, W. F., Wilsen, O. W. og McLaren, R. C. (1997). *Police administration*. Fifth edition. New York, NY: The McGraw-Hill Companies, Inc.
- Giertsen, H. (2006). Nedkriminaliser bruk og besittelse av narkotika. Elektronisk artikkel publisert på www.kriminalpolitikk.no, 12.06.06. URL: <http://www.kriminalpolitikk.uio.no/Nedkriminaliser.pdf> (Siste lesedato: 23.03.09)
- Gjerde, M. (2008). Digital etterforskning. *Politiforum*. August 08/2008, s. 30 – 33.
- Granèr, R. (2004). Patrullerande polisers yrkeskultur. Lund Dissertations in Social Work, Lund: Socialhögskolan, Lunds Universitet.
- Granhag, P. A., Christianson, S. Å. (2008). Rättspsykologi – en introduksjon. I: P. A. Granhag og S. Å. Christianson (red.). *Handbok i rättspsykologi*. Stockholm: Liber, s. 15 – 34.
- Greer, S. (2001). Where the grass is greener? Supergrasses in comparative perspective. I: R. Billingsley, T. Nemitz og P. Bean (red.). *Informers. Policing, Policy, Practice. Policing, Policy, Practice*. Devon, UK: Willian Publishing, s. 123 – 140.
- Gudjonsson, G.H. (1992). *The Psychology of Interrogations, Confession and Testimony*. Chichester, England: John Wiley & Sons, Ltd.
- Gudjonsson, G.H. (2003). *The Psychology of Interrogations and Confession. A Handbook*. Chichester, England: John Wiley & Sons, Ltd.
- Halvorsen, V. (2002). *Ethics, Force and Violence in Policing*. Doktoravhandling, Det juridiske fakultet, UiO.
- Halvorsen, V. (2003). Utradisjonelle etterforskningsmetoder i et samfunnsvitenskaplig og etisk perspektiv. I: T. Myklebust og G. Thomassen (red.). *Det utfordrende politiarbeidet*. PHS Forskning 2003:3, s. 177 – 185.

- Harfield, C. og Harfield K. (2008). *Covert Investigation*. Second Edition. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Harfield, C. (2009). The Regulation of CHIS. I: R. Billingsley (red.). *Covert Human Intelligence Sources. The `Unlovely Face of Police Work*. Hampshire, UK: Waterside Press, s. 43 – 56.
- Haukaas, K. og Sønstelid, P-T. (1997). *Ekstraordinære- og utradisjonelle etterforskningsmetoder, samt informantbehandling*. Kriminaletterretning for etter- og videreutdanningen. Temahefte 3: Politihøgskolen. (Fortrolig)
- Hedlund, M. A. (2000). Anonyme vitner. Vedlegg 1 til *Ot.prp. nr. 40 (1999-2000)*. *Om lov om endringer i straffeloven og straffeprosessloven mv. (tiltak for å beskytte aktørene i straffesaker mot trusler og represalier mv.)*. Justis- og politidepartementet.
- Hellevik, O. (1999). *Forskningsmetode i sosiologi og statsvitenskap*. 6. Utgave. Oslo: Universitetsforlaget AS.
- Hestenes, O. (1990). *Kamp i sort kappe*. Oslo: Aschehoug.
- Hight, J. E. (1998). Avoiding the informant trap: a blueprint for control. *FBI Law Enforcement Bulletin*. Nov. 1998. URL: http://findarticles.com/p/articles/mi_m2194/is_11_67/ai_53435999/ (Siste lesedato 21.06.09).
- Hight, J. E. (2000). Working with Informants. Operational Recommendations. *FBI Law Enforcement Bulletin*. May 2000, s. 6 – 9.
- Hirsch, C. (2002). Policing undercover agents in the United Kingdom: Whether the regulation of Investigatory Powers Act complies with regional human rights obligations. *Fordham International Law Journal*, 25, s. 1282 – 1334.
- Hopsnes, R. (2003). Politiets forebyggende politimetoder. I: T. Myklebust og G. Thomassen, (red.). *Det utfordrende politiarbeidet*. PHS Forskning 2003:3, s. 103 – 161.
- Hyland, K. (2009). Assisting Offenders. I: R. Billingsley (red.). *Covert Human Intelligence Sources. The `Unlovely Face of Police Work*. Hampshire, UK: Waterside Press, s. 73 – 94.
- Høgetveit, E. (2007). Økokrim betalte ikke Tromsvals sykmelding. Kronikk i *Dagsavisen* 08.11.2007. Innenriks, s. 38.
- Høigård, C. (2005). *Nytt politi? En kommentert bibliografi over nyere nordisk politiforskning*. K-serien nr. 2, 2005. Oslo: Akademika AS.
- Innst. O. nr. 68 (2001-2002). Innstilling fra justiskomiteen om lov om endringer i straffeprosessloven mv. (*hurtigere straffesaksbehandling, varetektsfengsling i isolasjon mv.*) Justiskomiteen. Kildedokument: Ot.prp. nr. 66 (2001-2002).
- Innst. O. nr. 78 (1999-2000). Innstilling fra justiskomiteen om lov om endringer i straffeloven og straffeprosessloven m.v. (*tiltak for å beskytte aktørene i straffesaker mot trusler og represalier m.v.*). Justiskomiteen. Kildedokument: Ot.prp. nr. 40 (1999-2000)

- Innst. O. nr. 45 (2000-2001). Innstilling fra justiskomiteen om lov om endringer i straffeloven og straffeprosessloven (*bruken av varetektsfengsling m.v.*). Justiskomiteen. Kildedokument: Ot.prp. nr. 81 (1999-2000)
- Innst.O.nr.13 (2007 – 2008). Innstilling fra justiskomiteen om lov om endringer i straffeprosessloven (*avgrensa dokumentinnsyn og provføring*). Justiskomiteen. Kildedokument: Ot.prp. nr. 76 (2006-2007)
- Jebens, S. E. (2004). *Menneskerettigheter i straffeprosessen*. Oslo: Cappelen akademisk forlag.
- Johansen, N. B. (2002). *Tillit og svik i narkotikamiljøet*. Rapport nr. 4/2002. Statens institutt for rusmiddelforskning (SIRUS).
- Justisdepartementet (2003). *Lyddoptaksprosjektet 1998 – 2003*. Styringsgruppens anbefalinger. Justis og politidepartementet.
- Kjelby, G. J. (1996). Forhandlinger og avtaler mellom påtalemyndigheten og siktede – straffeprosessuelle forlik? *Kritisk Juss*, nr. 4/1996, s. 227 – 256.
- Kleinig, J. (1996). *The ethics of policing*. Cambridge, UK: Cambridge university press.
- Kleinig, J. (2002). Rethinking noble cause corruption. *International Journal of Police Science & management*, 4, s. 287 – 314.
- Kleinig, J. (2008). *Ethics and Criminal Justice: An Introduction*. Cambridge, UK: Cambridge University press.
- Knutsson, J. og Noree, A. (2005). *Politiets bruk av skytevåpen i Norden*. Oslo: Politihøgskolen.
- KRIPOS (2008). Oversikt over drap i 2008. Nedlastet fra URL: www.politiet.no (Siste lesedato: 29.01.09).
- Lai, L. (1999). *Dømmekraft*. Oslo: Tano Aschehoug.
- Larsson, P. (2008). *Organisert kriminalitet*. Oslo: Pax forlag.
- Leksås, J. (2008). Avhør av sårbare personer. Fagartikkel, *Politiforum*, april 04/2008, s. 22 – 23.
- Lennon, J. (2009). A Defence Perspective. I: R. Billingsley (red.). *Covert Human Intelligence Sources. The `Unlovely Face of Police Work*. Hampshire, UK: Waterside Press, s. 29 – 41.
- Madinger, J. (2000). *Confidential Informant. Law Enforcement`s Most Valuable Tool*. New York, NY: CRC Press.

- Magnussen, S. (2004). *Vitnepsykologi*. Oslo: Abstrakt forlag as.
- Magnussen, L. (2006). *Retten til dokumentinnsyn. Med særlig vekt på Straffeprosessloven § 242*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Manning, P. K. (1980). *The Narcs `Game. Organizational and Informational Limits on Drug Law Enforcement*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Mares, H. (2002). Balancing public interest and a fair trial in police informer privilege: A Critical Australian perspective, *The International Journal of Evidence & Proof*, 6, s. 94 – 124.
- Marx, G. T. (1988). *Undercover. Police Surveillance in America*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Moran, J. (2005). 'Blue walls,' 'grey areas' and 'cleanups': Issues in the control of police corruption in England and Wales. *Crime, Law & Social Change*, 43, s. 57–79.
- Motgift (2006). Uniformert Uro. Artikkel i Motgift nr.4 / 2006.
URL: http://www.nnpf.no/asp/motgift_contentdetail.asp?IDMotgiftContent=17
(Siste lesedato: 26.06.09)
- Myhrer, T. G. (2001). Etterforskningsbegrepet. *Tidsskrift for strafferett*, nr. 1/2001, s. 6 – 30.
- Myhrer, T. G. (2003). Vanlig og ekstraordinær. Hva er avgjørende for om en metode anses som utradisjonell eller ekstraordinær? I: T. Myklebust og G. Thomassen (red.). *Det utfordrende politiarbeidet*. PHS Forskning 2003:3, s. 163 – 176.
- Natapoff, A. (2004). Snitching: The Institutional and Communal Consequences. *University of Cincinnati Law Review*, 73, s. 645 – 703.
- Natapoff, A. (2006). Beyond unreliable: How Snitches contribute to wrongful convictions. *Golden Gate University Law Review*, 37, s. 107 – 130.
- NESH (2006). Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teologi. Forskningsetiske komiteer.
- Neyroud, P. og Beckley, A. (2001). Regulating informers: the Regulation of Investigatory Powers Act, covert policing and human rights. I: R. Billingsley, T. Nemitz og P. Bean (red.). *Informers. Policing, Policy, Practice* Devon, UK: Willian Publishing, s. 164 – 175.
- Nemitz, T. (2001). Gender issues in informer handling. I: R. Billingsley, T. Nemitz og P. Bean (red.). *Informers. Policing, Policy, Practice*. Devon, UK: Willian Publishing, s. 98 – 109.
- Norsk Politi (2007). Oppgjør med uholdbare avhør. *Norsk politi*, nr. 2/2007.
- NOU (2004:6). *Mellom effektivitet og personvern*. Norges offentlige utredninger. Justis- og politidepartementet.

- NOU (1997:15). *Etterforskningsmetoder for bekjempelse av kriminalitet*. Norges offentlige utredninger. Justis- og politidepartementet.
- NOU (2007:7). *Fritz Moen og norsk strafferettspleie*. Norges offentlige utredninger. Justis- og politidepartementet.
- NOU (2001:12). *Rettsmedisinsk saksyndighet i straffesaker*. Norges offentlige utredninger. Justis- og politidepartementet.
- Olaussen, L.P. (2008). Utviklingen i tradisjonell forbrytelseskriminalitet det kommende tiåret. *Lov og Rett*, nr. 4/2008 s. 195 – 217.
- Oppen Gundhus, H. (2006). *For sikkerhets skyld. IKT, yrkeskulturer og kunnskapsarbeid i politiet*. Doktoravhandling, Institutt for kriminologi og retts sosiologi, Det juridiske fakultet, Universitetet i Oslo.
- Ot. prp. nr. 64 (1998-1999). Om lov om endringer i straffeprosessloven og straffeloven m v (*etterforskningsmetoder m v*). Justis- og politidepartementet.
- Ot.prp. nr. 40(1999-2000). Om lov om endringer i straffeloven og straffeprosessloven mv. (*tiltak for å beskytte aktørene i straffesaker mot trusler og represalier mv.*). Justis- og politidepartementet.
- Ot.prp. nr. 66 (2001-2002). Om lov om endringer i straffeprosessloven mv. (*hurtigere straffesaksbehandling, varetekstfengsling i isolasjon mv.*). Justis- og politidepartementet.
- Ot.prp. 24 (2002-2003). Om lov om endringer i straffeprosessloven mv. (*begrensninger i adgangen til dokumentinnsyn og bevisførsel*). Justis- og politidepartementet.
- Ot.prp. nr. 76 (2006-2007). Om lov om endringer i straffeprosessloven (*avgrensning av dokumentinnsyn og provføring*). Justis- og politidepartementet.
- Packer, H.L. (1996). *The limits of the criminal sanction*. London, UK: Oxford University press.
- Palermokonvensjonen (2001). *United Nations Convention against Transnational Organized Crime*. (The Palermo Convention). United Nations.
- PEW (2007). One in 100: Behind Bars in America 2008. The Pew Charitable Trust. URL: http://www.pewcenteronthestates.org/uploadedFiles/8015PCTS_Prison08_FINAL_2-1-1_FORWEB.pdf. (Siste lesedato: 14.11.08)
- PHS (2006). Deltagende observasjon. Kurs for informantveiledere, uke 46 2005, Politihøgskolen.
- PHS (2009). Forsvarerens rolle. Politihøgskolens utdanning i avhørsteknikk (K.R.E.A.T.I.V.). Politihøgskolen.

- POD (2002). *Handlingsplan mot narkotika. Politiets narkotikabekjempelse 2003 – 2008*. Politidirektoratet.
- POD (2003). *Rundskriv 2003/012 med vedlegg: Normalinstruks om politiets behandling av informanter*. Politidirektoratet.
- Politiforum (2003). Anmeldt for korrupsjon. *Politiforum*, nr. 4/03 s. 16 – 17.
- Politiforum (2006a). Nye politimetodene lammes. *Politiforum*, nr. 3/06 s. 6-7.
- Politiforum (2006b). Rask reaksjon fra riksadvokaten. *Politiforum*, nr. 3/06 s. 5.
- Potts, J. (2009). Debriefing: A New Way Forward? I: R. Billingsley (red.). *Covert Human Intelligence Sources. The 'Unlovely Face of Police Work*. Hampshire, UK: Waterside Press, s. 139 – 153.
- Rachlew, A. (1999). *Norwegian policeofficers perception of Investigative Interviewing- Implications for training*. Masteroppgave, Universitetet i Liverpool.
- Rachlew, A. (2003). Norske politiavhør i et internasjonalt perspektiv. *Tidsskrift for Strafferett*, nr. 4/2003, s. 400 – 439.
- Rasch-Olsen, A. (2008). *Informantbehandling i politiet. En kartlegging av konsekvenser og faktorer, som påvirker effektiviteten ved politiets bruk av informanter*. Masteroppgave, Politihøgskolen 2008.
- Regjeringen (2008). Mandat til Metodekontrollutvalget (Utvalgsleder: Nils Terje Dalseide)
URL: <http://www.regjeringen.no/nb/dep/jd/kampanjer/metodekontrollutvalget/om-utvalget/mandat.html?id=505385> (Siste lesedato 20.11.2008)
- Reuss-Ianni, E. og Ianni, F. A. J. (1983). Street cops and management cops: the two cultures of policing. Reprintet i T. Newburn (red.). *Policing. Key Readings*. (2005). Devon, England: Willan Publishing, s. 297 – 314.
- Riksadvokaten (1999). *Prioritering for iverksetting og gjennomføring av etterforskning og mål for straffesaksbehandlingen – 1999*. Riksadvokatens rundskriv Del II – nr. 1/1999.
- Riksadvokaten (1999a). *Restriksjoner ved varetekt*. Brev til Statsadvokatene og Politimestrene, 10.11.99.
- Riksadvokaten (2000). Vederlag til politiets kilder og provokasjon som etterforskningsmetode. Riksadvokatens rundskriv nr. 2/2000.
- Riksadvokaten (2002). *Etterforskning av drapssaker med ukjent gjerningsmann*. Riksadvokatens publikasjoner nr. 2/2002.
- Riksadvokaten (2006). *Varetekt*. Riksadvokatens rundskriv nr. 4/2006.
- Roberts, T. (2004). *The Human Factor. Maximising the use of police informants*. The New Police Bookshop, Benson Publications.

- Rosenfeld, R., Jacobs, B. og Wright, R. (2003). Snitching and the Code of the Street. *The British Journal of Criminology*, 43, s. 291-309.
- Sandberg, T. (2007). *Overgrepet. Justismordene på Fritz Moen*. Oslo: Cappelen Damm.
- Santiago, M.R. (2000). "The Best Interest of the Child" – Scrutinizing California's Use of Minors as Police Informants in Drug Cases. *McGeorge Law Review*, 31, s. 777 – 800.
- Scheck, B., Neufeld, P. og Dwyer, J. (2003). *Actual innocence. When justice goes wrong and how to make it right*. (Updated). New York, NY: Random House.
- Schreiber, A.J. (2001). Dealing with the Devil: An Examination of the FBI's Troubled Relationship With Its Confidential Informants. *Columbia Journal of Law and Social Problems*, 34, s. 301 – 368.
- Settle, R. (1995). *Police informers. Negotiation and Power*. Sydney: The federation press.
- Shaughnessy, J. og Zechmeister, E. (1997). *Research Methods in Psychology*. Fourth Edition. McGraw-Hill International Editions: McGraw-Hill.
- Shepherd, E. (1993). Ethical interviewing. *Issues in Criminological and Legal Psychology*, 18, s. 46 – 56.
- Skjelbred Larsen, R. (2003). Regulering og kontroll av utradisjonelle etterforskningsmetoder i United Kingdom. I: T. Myklebust og G. Thomassen (red.). *Det utfordrende politiarbeidet*. PHS Forskning 2003:3, s. 89 – 101.
- Skolnick, J. (1975). *Justice without trail*. Second edition. New York, NY: Wiley.
- Skolnick, J. (1982). Deception by Police. *Criminal Justice Ethics*, 40, s. 40 – 54.
- Skjorten, K., Bjørge, T. og Olaussen, L.P. (1999). *Forskning om vold*. Norges forskningsråd, Området for Kultur og samfunn. Oslo.
- Snertingdal, M.I. (2007). *Kalkulerende kjeltringer eller offer for omstendighetene? En kvalitativ studie av heroinomsetningens utvikling og aktører*. SIRUS rapport nr. 1/2007. Statens institutt for rusmiddelforskning. Oslo 2007.
- South, N. (2001). Informers, agents and accountability: some matters arising from the use of human information sources by the Police and Security Service. I: R. Billingsley, T. Nemitz og P. Bean (red.). *Informers. Policing, Policy, Practice*. Devon, UK: Willian Publishing, s. 67 – 80.
- Stangvik, G.K. (2002). Tid for selvransakelse blant advokater. Debattinnlegg, *Aftenposten morgen*, 11.12.2002 s. 8.
- St.meld.nr. 42 (2004-2005). *Politiets rolle og oppgaver*. Justis- og politidepartementet.
- Stortinget (2007). Interpellasjon fra Odd Einar Dørum til justisministeren. Møte mandag 5. mars 2007. Dagsorden nr. 56.

- U.S. Department of Justice, Office of the Inspector General (2005). *The Federal Bureau of Investigation's Compliance with the Attorney General's Investigative Guidelines*. Office of the Inspector General, September 2005.
- Warden, R. (2004). The Snitch System. How Snitch testimony sent Rande Steil and other innocent Americans to death row. A Center on wrongful convictions survey, Winter 2004 – 2005. *Northwestern University School of Law Center on Wrongful Convictions*.
- Weinstein, I. (1999). Regulating the Market for Snitches. *Buffalo Law Review*, 47, s. 563 – 644.
- Williksen, E. og Bjercknes, O.T. (2003). *Politirapport*. Nesbru: Vett & Viten.
- Williamson, T. og Bagshaw, P. (2001). The ethics of informer handling. I: R. Billingsley, T. Nemitz og P. Bean (red.). *Informers. Policing, Policy, Practice*. Devon, UK: Willian Publishing, s. 50 – 66.
- Zedner, L. (2004). *Criminal Justice*. Clarendon Law Series. Oxford, UK: Oxford University press.

Dommer**EMD:**

Khan v UK. Application (2000) No. 35394/97. Dom av 12 Mai 2000

Rowe og Davis v. UK (2000). Application No 28901/95. Dom av 16. Februar 2000.

Teixeira de Castro v. Portugal. (1998) Application No. 25829/94. Dom av 9. Juni 1998.

Edwards og Lewis v. UK (2003). Application Nos. 39647/98 og 40461/98. Dom av 22. Juli 2003.

UK:

R. v. Ward (2003). 1 WLR 619, 96 Cr App Rep 1, [1993] 2 All ER 577, Court of Appeal (Criminal division).

US:

Roviaro (1957). Supreme Court i *Roviaro v. United States*, 353 U.S. 53 (1957).

Norge:

Rt.1993 s.1121

Rt.1997 s. 869

Rt.1998 s.437

Rt.2000 s.1223

Rt.2003 s. 549

Rt.2004 s. 1642

Rt. 2006 s. 120

Rg.1998 s. 922 (Borgarting lagmannsrett – kjennelse).

Oslo Tingrett (2006). Oslo statsadvokatembeter mot Toska mfl. Dom avsagt 01.03.2006 med saksnr. 05-088857MED-OTIR/02

Borgarting Lagmannsrett (2006). Oslo statsadvokater mot Toska mfl. Kjennelse avsagt 24.08.2006 med saksnr. 05-115854AST-BORG/03

Løgndeteksjon og bevisvurdering

- Løgnforskningens tunnelsyn

ARTIKKEL 4

STIPENDIAT ASBJØRN RACHLEW

DET JURIDISKE FAKULTET, UIO

INNHold

1	INNLEDNING.....	side	1
1.1	Løgn-deteksjon og forskning.....	side	3
1.2	Bakgrunn. Politi, sakkyndighet og oppklaringspress.....	side	4
1.3	Hvor effektivt skal politiet være?.....	side	5
1.4	Løgn-deteksjon i politiet.....	side	6
1.5	Politiavhør, løgn-deteksjon og rettssikkerhet.....	side	8
1.6	Begrepsavklaring og videre avgrensning.....	side	11
2	AVSLØRING AV LØGN OG EKSISTERENDE FORSKNING.....	side	12
2.1	Kroppsspråk – den klassiske metoden.....	side	12
2.2	Polygrafetester – «Løgn-detektor».....	side	13
2.2.1	Hunden med nese for løgn.....	side	14
2.2.2	The bougious pipeline.....	side	16
2.2.3	Hvordan gjennomføres polygrafetester.....	side	18
2.2.4	Polygrafens digitaliseres.....	side	21
2.2.5	Tilståelsesfasen.....	side	23
2.2.6	Høy treffprosent, men manglende forklaring.....	side	23
2.2.7	Polygrafens opprinnelse.....	side	27
2.2.8	Løgn-avsløring som industri.....	side	28
2.2.9	Polygrafens arenaer.....	side	30
2.2.10	Myten forplanter seg – polygrafens i Norge.....	side	32
2.3	Voice Stress Analyser.....	side	35
2.4	Løgn-deteksjon og nevrologi.....	side	38
2.5	Hypnose.....	side	40
2.6	Innholdsanalyse – Statement Validity Assessment (SVA).....	side	41
2.7	Løgn avler løgn. Politiavhør og tilståelser.....	side	42
3	POLYGRAFENS RETTSLIGE POSISJON.....	side	44
3.1	USA.....	side	44
3.2	Norge.....	side	45
4	LØGN-AVSLØRING – En fristende snarvei.....	side	45
4.1	Apparatenes comeback.....	side	47
4.2	Noen avsluttende betraktninger.....	side	49
	Referanser.....	side	52

Løgn-deteksjon og bevisvurdering

- Løgnforskningens tunnelsyn

STIPENDIAT ASBJØRN RACHLEW
DET JURIDISKE FAKULTET, UIO

1 INNLEDNING

I «den gode saks tjeneste» har mennesker med makt tatt i bruk ekstreme virkemidler for å innhente bekreftelser om at deres versjon av «sannheten» er den (eneste) rette. I dag er det uproblematisk å hevde det innlysende: avhørsmetodene og torturapparatenes evne til å produsere pålitelig informasjon, egnet til å skille sannhet fra løgn, har aldri vært noe annet enn en myte. I beste fall en overtro, basert på frykt, uvitenhet og streng lojalitet. Holdt opp mot sine forfedre synes moderne løgn-detektorer mer sofistikerte, mer humane og, ikke minst, mer pålitelige. I ulike forskningsmiljø arbeides det intenst med å gi apparatene vitenskaplig tyngde. Utgangspunktet for denne artikkelen er imidlertid om samfunnet er tjent med at forskerne når sitt mål.

Ved første øyekast fremstår tanken om en pålitelig løgn-detektor som forlokkende. I en strafferettslig kontekst ville vi fått svar på gåter som våre rettssamfunn har slitt med til alle tider. En løgn-detektor med 100 % treffsikkerhet ville forandret vårt strafferettssystem totalt. Det er ikke vanskelig å underbygge påstanden. Saken mot Christer Petterson, mistenkt for drapet på Olof Palme, representerer en av utallige kriminalsaker som i realiteten hadde vært avklart straks mistanken mot ham oppsto.

Arbeidet med å utvikle en slik metode utgjør imidlertid en av menneskehetens mest redselsfulle historier. Min utgave av boken *The history of Torture* (Innes 1998) er skrevet på arabisk, men bokens illustrasjoner er dokumentert i europeiske museum¹ og i *Historien om Norge* (Alnæs 2000). Ulike metoder, instrumenter og apparater er blitt utviklet gjennom flere tidsepoker, på samtlige kontinenter. I mange tilfeller har myndighetene legitimert metodeutviklingen i jaken på «sannheten».

I et forsøk på å belyse hvorfor troen på løgn-detektorenes utrolige egenskaper har overlevd inn i vår tid, vil jeg kort redegjøre for utviklingen av disse apparatene. I denne sammenheng står polygraf-testen sentralt. Ved å belyse de institusjonelle og strukturelle kreftene som er tjent med at utviklingen fortsetter i samme spor, skimtes et bilde av prosesser som har lite med apparatene proklamerte egenskaper å gjøre.

¹ Se for eksempel: <http://www.torturemuseum.com> eller <http://www.torture-museum.com/> hvor det blant annet henvises til vitenskaplige kilder om temaet (Siste lesedato: 30.05.09).

Skillet mellom sannhet og løgn har klare paralleller til risikohåndtering, der skillet mellom sikkerhet og frykt også trekker opp grenser mellom de gode og de onde, allierte og fiender, lovlidige og lovbrytere. Fordi sikkerhet og risikohåndtering utgjør et av verdens mest solgte produkter, stimuleres løgnforskning av kommersielle markedskrefter. I denne artikkelen forsøker jeg å illustrere dette gjennom noen refleksjoner fra USA hvor løgndeteksjon er blitt en betydelig industri.

Gjennom den teknologiske utviklingen har ulike løgndetektorer etter hvert fått innpass i flere, vitenskapelige fagmiljø. Innenfor dette (og andre) fagfelt har imidlertid eksterne faktorer innflytelse på den faglige utviklingen, blant annet fordi produksjon av kunnskap ofte må kombineres med inntjening av penger. I et intervju med Daniel Langleben i WIRED (januar 2006) hevder pioneren innenfor den nyeste formen for løgndeteksjon, hjerneskanning (fMRI), at han opprinnelig ønsket å styre forskningen inn mot generell forskning av hjernens funksjoner, men at:

«I was hell-bent on building a lie detector, because that's where our funders wanted us to go».

I samme artikkel opplyser lederen av polygraf instituttet i det amerikanske forsvar² at det før 11. September 2001 fantes en håndfull laboratorier i USA som forsket på løgnavløring. I dag finnes det 50 tilsvarende laboratorier. Alder (2007) betegner utviklingen som *an American Obsession*, men forskning på løgnavløring har også fått fotfeste i Europa:

«[...] the intense research efforts of the last ten to fifteen years have resulted in an impressive corpus of new knowledge on deception detection[...]» (Granhag og Strömwall 2004).

Nedenfor vil jeg illustrere hvordan eksterne faktorer har preget utviklingen av et fag der vikarierende motiver synes å ha påvirket produksjonen av vitenskaplig kunnskap.

På tilsvarende måte som i ulike forskningsmiljøer, gir gjennombrudd i sak og fag også anerkjennelse og posisjon for aktørene i strafferettssystemet. Ved å opprettholde troen på om løgndetektorens utrolige egenskaper, tilføres politi og advokater informasjon som tilsynelatende styrker deres sak. Dette poenget vil jeg prøve å illustrere gjennom enkle case studier og eksisterende litteratur. I artikkelen presenterer jeg dessuten noen refleksjoner knyttet til løgndetektorenes latente egenskaper.

Historisk sett har sannhetsstimulerende instrumenter hatt flere funksjoner, blant annet i form av straff og undertrykkelse (Given 1997 s. 66). Denne artikkelen handler imidlertid om de ulike metodene som er utviklet for å gi svar på det tilsynelatende enkle spørsmålet: snakker mistenkte sant eller ikke? Spørsmålet er tilsynelatende enkelt fordi det, teoretisk og i operasjonalisert kontekst, reiser en rekke etiske og moralske spørsmål. Helt sentralt står spørsmålet om i hvilken grad myndighetene legitimt kan tvinge frem et svar som senere kan gjøres til gjenstand for granskning og analyser.

² Andrew Ryan, head of Department of Defense Polygraph Institute (DoDPI). Instituttet har fått nytt navn: Defense Academy for Credibility Assessment (DACA). Se URL: <https://www.daca.mil/home.asp> (Siste lesedato 20.04.09).

I *Saunders v. the United Kingdom* (1996 art. 68) støtter Den europeiske menneskerettighetsdomstolen (EMD) seg til tidligere avgjørelser (*Murray v. the United Kingdom* 1996 og *Funke v. France* 1993), og påpeker at politiet legitimt kan anvende tvang for å samle inn fysiske bevis, for eksempel en blodprøve. I samme dom konkluderer EMD med at ingen stat, uten å bryte artikkel 6 i Menneskerettighetskonvensjonen (EMK), kan tvinge en mistenkt til å forklare seg for myndighetene. I sin doktoravhandling *Ethics, Force and Violence in Policing* drøfter Halvorsen (2002 s. 51 – 59) hvorfor tvang er legitimt i det ene, men ikke i det andre tilfellet. Forklaringen knyttes blant annet opp mot EMKs begrunnelse i *Saunders v. UK*. Her la retten til grunn at blodprøver og andre tinglige bevis, i motsetning til tilståelser, har en eksistens: uavhengig av «the will of the suspect». I motsetning til fysiske gjensander, kan ikke muntlige bevis eksistere uten menneskets vilje eller fornuft (logiske sans). Under tvang rives muligheten for slik resonnering bort. De kognitive og emosjonelle prosessene som nødvendigvis må finne sted før mennesket når en erkjennelse, mangler. Fordi erkjennelsen utgjør selve kjernen i tilståelsen, eliminerer tvang bevisverdien (Halvorsen 2002 s. 56). Begrepet «tvang» er høyst relevant for artikkelens tema, men før de etiske spørsmålene knyttet til løgndeteksjon drøftes nærmere, kan det være hensiktsmessig å se på koblingen mellom avsløring av løgn, forskning og politi.

1.1 Løgndeteksjon og forskning

I 2004 ble status gjort opp da verdens ledende forskere på avsløring av løgn var samlet til konferanse i Göteborg. I motsetning til sine forfedre er det ikke lenger «sannheten» knyttet til religiøs eller politisk overbevisning som dagens løgnavslørende teknikker tar sikte på å avsløre - moderne apparatur og metodikk blir forsket frem for å assistere myndighetenes arbeid med å klarlegge den «objektive sannhet» i kriminalsaker.

I dokumentasjonen fra Göteborgkonferansen³; *The Detection of Deception in Forensic Contexts* (Granhag og Strömwall 2004), er fysisk smerte ikke ansett som en etisk forsvarlig komponent. Forskingen, presentert under konferansen, dokumenteres i selvstendige kapitler i boken. Selv om faget (løgnens psykologi) har utviklet seg i ulike retninger, synes bokens tittel å beskrive fagets sentrale problemstilling: å avsløre løgn i en rettslig kontekst.

Ulike fagdisipliner ved ulike forskningsinstitusjoner arbeider i dag med å utvikle metoder som skal gjøre det mulig å skille sannhet fra løgn. Motivasjon og legitimitet hentes i ønske om å forsyne vårt strafferettssystem med et revolusjonerende verktøy. En av forskningsfeltets mest siterte forskere påpeker blant annet:

«This knowledge can be used to enhance automated lie detection methods, guide neurological examination of the process of lie detection, improve the conduct of interviews used to detect deception and contribute to the training and selection of personnel involved in interviewing and judging others» (O'Sullivan 2007 s. 120)

Som sitatet indikerer, eksisterer det ofte ikke noe klart skille mellom løgndeteksjon og de prosessene som ofte assosieres med begrepet avhør. Løgndeteksjon har vært, og vil alltid

³ Deception detection in forensic contexts. A two-day symposium in Gothenburg, March 2003. Se Granhag og Strömwall (2004 s. 4) for en nærmere beskrivelse av konferansen.

forbli et sentralt element i avhørsprosessen.⁴ Polygraftesten (se del 2.2) representerer en av flere metoder.

Formålet med denne artikkelen er å redegjøre for utviklingen av faget løgndeteksjon, og å stille spørsmålet som synes nedprioritert og fraværende i store deler av den vitenskaplige faglitteraturen: Er samfunnet tjent med at forskerne når sitt mål? Hvilke konsekvenser ville det fått for rettsstaten, demokratiet og samfunnsstrukturene dersom forskerne lykkes, og politiet fikk tilgang til en 100 % pålitelig løgndetektor?

1.2 Bakgrunn. Politi, sakkyndighet og oppklaringspress

I alvorlige straffesaker har offentligheten høye forventninger til politiet. Forventningene skaper oppklaringspress og påvirker etterforskerens tankesett (Forst 2004, s. 17). Zender nyanserer bildet ved å påpeke at det er politiets *oppfatning* av offentlighetens forventninger som er avgjørende (Zender 2004, s. 132,139). Om presset skapes internt eller eksternt er ikke avgjørende; oppklaringspress gir næring til grunnleggende etiske spørsmål (Packer 1969 s. 58, Bratholm og Stridbeck 1998 s. 334, Martin 2001 s. 80, Halvorsen 2002 s. 149, Forst 2004 s. 70 m.fl). Om målet helliggjør midlet, eller mer presist: hvilke mål som helliggjør hvilke midler, utgjør et sentralt kriminalpolitisk spørsmål og et verdivalg av stor betydning. Bestrebelsene etter en metode (eller et apparat) som kan skille sannhet fra løgn fortjener etter mitt syn en plassering i denne kontekst.

Et sentralt poeng i denne sammenheng er at høye forventninger til oppklaring ikke bare påvirker politietterforskerens tankesett. Når politiet står fast og søker sakkyndig bistand, overføres forventningspresset til «eksperten». For den sakkyndige kan det være vanskelig å undertrykke den forførende tanken av å kunne tilby direkte og konkret hjelp. Fenomenet synes særlig fremtredende i alvorlige og vanskelige kriminalsaker hvor fagkyndige, som plutselig befinner seg i begivenhetenes sentrum, tilbyr tjenester basert på teorier uten konsensus i forskningsmiljøet de hevder å tilhøre (Canter og Alison 1999 s. 3).

Flere ledende forskere i det vitnepsykologiske fagmiljøet erkjenner kunnskapens begrensninger (DePaulo og Morris 2004, s. 15) og uttaler seg av prinsipp ikke om ulike aktørers troverdighet i konkrete saker (Granhag 2001, s. 144).

En forsker kunne selvsagt analysert et konkret utsagn med den metoden forskeren anser som den sikreste, og med vitenskaplig integritet konkludert med at det konkrete utsagnet, statistisk sett er løgn med (for eksempel) 80 % sikkerhet. Når enkelte forskere like fullt vegrer seg for slike oppdrag, synes deres innsikt å bygge på (minst) tre erkjennelser: (1) Løgndeteksjon er ikke en eksakt vitenskap. (2) Straffesakskjedens aktører er sårbare i saker der de føler behov for sakkyndige troverdighetsvurderinger. (3) Sakkyndige uttalelser tillegges mer vitenskaplig tyngde enn det er grunnlag for.

⁴ I sin artikkel: *En snarvei til sannheten? Bruk av løgndetektor i strafferettspleien*, anvender Anders Bratholm betegnelsen «avhørsmetoder» som en fellesbetegnelse for ulike løgnavløsningsmetoder, deriblant polygraftesten (Bratholm 1965 s. 1). I 1954 dannet polygraftestere i USA sin egen fagforening. Foreningen fikk navnet *Academy for Scientific Interrogation* (Segrave 2004 s. 57), noe som gir en klar indikasjon på at også praktikerne så koblingen mellom politiavhør og løgndeteksjon som naturlig.

Erkjennelse 1 hviler blant annet på forståelsen av at forskningen som den sakkyndige (forhåpentligvis) bygger sine konklusjoner på, i beste fall forteller noe om befolkningen generelt, ikke nødvendigvis noe om det konkrete utsagnet spesielt.

Erkjennelse 2 bygger på det pragmatiske resonnement om at beslutningstakeren (politi, påtaleansvarlige eller dommer) ikke har behov for sakkyndighet dersom spørsmålet i fokus er opplagt.⁵ Uten tilstrekkelig informasjon er bevisvurdereren usikker, og følgelig mer sårbar for å treffe uriktige avgjørelser. Behovet for sakkyndighet øker i takt med usikkerheten det sentrale spørsmålet reiser. Følgelig synes det å være en sammenheng mellom spørsmålets kompleksitet (usikkerhet) og behov for sakkyndighet. Årsaken til at partene søker sakkyndig hjelp er å finne i svaret til det grunnleggende spørsmålet: Hvem som snakker sant? Derfor (erkjennelse 3): Når en sakkyndig «løgn-detektor» uttaler seg om troverdigheten av et bestemt vitneutsagn, presenterer eksperten samtidig sin «vitenskaplig» funderte oppfatning av skyldspørsmålet. Uansett hvor stort forbehold den sakkyndige måtte ta, oppstår det en reel fare for at kvalifiserte gjetninger om skyldspørsmålet tillegges vitenskaplig objektivitet og tyngde.

I juridisk litteratur er spørsmålet omkring juryens forutsetninger til å vurdere bevis et tilbakevendende tema (Stridbeck 2000). Dersom norsk politi er omtrent på høyde med sine svenske og islandske kolleger, er heller ikke politiet spesielt godt rustet til å kritisk vurdere vitnepsykologiske spørsmål med nødvendig innsikt (Strömwall, Granhag og Hartwig 2004 s. 233, Bragason 2007). Ny forskning dokumenterer at det også kan bli vanskelig for dommere å vurdere kvalifiserte gjetninger med tilstrekkelig tyngde (Magnussen, Melinder, Raja og Stridbeck 2008).

Like fullt er det fortsatt enkelte som påtar seg rollen som sakkyndige troverdighetsvurderere, også i Norge (Se for eksempel Rt. 2005 s. 907, LB 1998 s. 1711, Rt. 1996 s. 1114 og LF 1995 s. 695). Jeg kommer tilbake til de sakkyndiges rolle i straffesakskjeden, men først til det prinsipielle spørsmålet om behovet for en pålitelig løgn-detektor.

1.3 Hvor effektivt skal politiet være?

Er behovet for et slikt apparat så påtrengende at forskningen kan forsvares? I utredningen om *Politimetoder i forebyggende øyemed* (NOU 2004:6) påpeker politimetodeutvalget at spørsmålet om nye politimetoder ikke er et spørsmål om effektivitet eller vern om den enkeltes integritet, men å finne et balansepunkt. «Hvor det skal ligge, vil til syvende og sist måtte bero på den enkeltes verdivalg» konkluderer utvalget (s. 176), og sender på den måten det kriminalpolitiske spørsmålet tilbake til politikerne og den stemmeberettigede leser.

Sitatet ovenfor gir assosiasjoner til Packers teorier om «Crime control» og «Due process».⁶ I sin klassiske bok *The Limits of the Criminal Sanction* (1969) presiserer Packer at teorien om de to normative modellene ikke må lede hen til en diskusjon om «enten eller». Det er, påpeker Packer, en fare for at aktørene i den kriminalpolitiske debatt inntar en for snever holdning, med den følge at modellene ikke representerer annet enn en ytterligere polarisering av

⁵ og/eller lar seg besvare (med tilstrekkelig tyngde) gjennom tradisjonelle etterforskningsmetoder.

⁶ Due Process - Betryggende prosessordning
Crime Control - Kriminalitetskontroll
(Min oversettelse. Se avhandlingens artikkel 3, del 4.7 for en nærmere beskrivelse)

debatten. I sin bok forsøker derfor Packer innledningsvis å identifisere hvilke verdier de to ulike posisjonene har til felles. Han fremhever at det alltid vil eksistere kriminalpolitisk uenighet, men påpeker betydningen av å identifisere verdier som de aller fleste kan slutte seg til (Common Ground),⁷ før vi debatterer de områdene som reiser kontroversielle spørsmål. Ved å isolere verdiene i de ulike modellene, mener Packer det blir lettere å identifisere de underliggende verdier som i den operative hverdag kontinuerlig kjemper for prioritet (s 153).

Hvilke verdier ligger så til grunn for utviklingen av en ufeilbar løgndetektor? Et slikt apparat, eller metodikk, vil åpenbart representere et effektivt virkemiddel og stimulere «kriminalitetskontroll». Apparatet vil raskt og effektivt kunne bekrefte politiets mistanke. Behovet for ytterligere bevisførsel reduseres dramatisk, og strafferettssystemets kontrollerende instanser blir overfladiske. Ved første øyekast vil en pålitelig løgndetektor samtidig stimulere de verdiene som ligger til grunn for en betryggende prosessordning. Når en uskyldig blir mistenkt vil apparatet raskt korrigere feilen, og således representere et betydelig rettssikkerhets tiltak.

Dersom vår refleksjon omkring instrumentets funksjon stoppet her, måtte konklusjonen bli at instrumentet stimulerer både effektivitet og rettssikkerhet, og at det således plasserer seg trygt inn ved siden av de verdier og den praksis vi anser som «allmenne oppfatninger» - et tiltak som de aller fleste kan slutte seg til. Muligens er dette en av årsakene til at det prinsipielle spørsmålet omkring løgndetektorens legitimitet synes fraværende i vitnespsykologisk litteratur. Har forskerne tatt det for gitt at et slikt instrument representerer noe udelte positivt?

Sannsynligheten for at et slikt apparat vil kommersialiseres, er overhengende.⁸ Etter mitt syn blir det derfor for snevert å vurdere de moralske spørsmålene i et strafferettslig univers. Før jeg leder oppmerksomheten mot noen ganske få, men grunnleggende konsekvenser et slikt apparat ville kunne få for samfunnet, synes det riktig å se nærmere på politiets arbeid med straffesaker. Selv om apparatene i dag anvendes på en rekke områder, er det primært etterforskningen av forbrytelser som danner bakteppe for den vitenskapelige utviklingen av ulike metoder for å skille sannhet fra løgn.

1.4 Løgndeteksjon i politiet

På 1980-tallet var tolkning av løgn gjennom kroppsspråk et sentralt tema i politiets faglitteratur (Vrij 2000, s 93). Myten om at dyktige etterforskere i England faktisk kunne denne kunsten levde videre på 90-tallet (Baldwin 1992). I USA arbeidet FBI ut ifra at deres etterforskere faktisk kunne det (Vessel 1998), og i Norge forsøkte drapsetterforskere å tilegne seg den samme kunsten (Aftenposten 1998, Rachlew 2003 s. 428).

Dette var situasjonen da jeg som politietterforsker dro til England i 1998 for å studere rettspsykologi.⁹ Av pensumlistene hadde jeg merket meg at ulike metoder for å avsløre løgn hadde en sentral plass. Jeg var topp motivert for å tilegne meg psykologenes innsikt på området; en innsikt jeg trodde ville sette meg i stand til å skille sannhet fra løgn i fremtidige politiavhør.

⁷ Common Ground – Almenne oppfatninger (se fotnote 6)

⁸ Denne påstanden forsøker jeg å underbygge nedenfor, se særlig artikkelens del 2.2.8 og 2.2.9

⁹ Centre for investigative psychology, University of Liverpool. Se URL: <http://www.i-psy.com/index.php> (Siste lesedato 20.04.09).

Som student fikk jeg tilgang til litteratur og tid til å lese. Jeg gjennomførte eksperiment med videokamera og medstudenter i rollen som løgnere og etterforskere (Rachlew 1998). Jo mer jeg leste av eksisterende litteratur, jo dypere ble min forvirring. Litteraturen jeg forholdt meg til var skrevet av ledende forskere på området (Memon, Vrij & Bull 1998, Köhnken 1987 og Ekman & O'Sullivan 1991). Det tok tid før jeg forsto at å tolke løgn gjennom kroppsspråk er en eksperimentell øvelse som ikke hører hjemme i politiavhør. Som påpekt av Baldwin (1992 s. 29 -min oversettelse):

«De fleste etterforskere har behov for grunnleggende (elementær) trening hvor fokus i all hovedsak rettes inn mot kommunikasjon og grunnleggende sosiale ferdigheter, ikke avansert psykologi».

Også nyere forskning på området støtter opp under de forskningsresultatene som gjorde meg så forvirret: Verken politi, psykologer eller dommere er mer treffsikre enn befolkningen generelt (Granhag, Strömwall og Hartwig 2004 s. 237, Magnussen 2004 s. 193). Meta-analyser av en rekke eksperiment, hvor menneskets evne til å skille sannhet fra løgn gjennom kroppsspråk er testet, avslører en treffprosent så vidt i overkant av 50 (Magnussen og Stridbeck 2001 s. 85, Bond, Jr. og DePaulo 2006, s. 214). Med andre ord: De fleste av oss kan like gjerne kaste krone og mynt, og bruke myntens vilkårlige landing som vår metode for avsløre løgn.

Flere studier indikerer faktisk en negativ korrelasjon mellom erfaring i politiet og testpersonenes evne til å skille sannhet fra løgn (Bull 2004 s. 260 og 264). Nyere forskning nyanserer bildet noe, men dokumenterer samtidig at jo mer politietterforskere følger instruksjonene i politimanualer som ignorerer forskningen på området, jo verre synes deres evne til å skille sannhet fra løgn å bli (Meissner og Kassin 2002 s. 478, Mann, Vrij og Bull 2004 s. 139). Årsaken til den negative sammenhengen synes å være at flere politimanualer, inkludert den mest innflytelsesrike (Inbau, Reid, Buckley og Jayne 1986 / 2001),¹⁰ tviholder på de stereotype oppfatningene (mytene) om hvorledes løgnere opptrer, og at politietterforskere er i stand til å skille løgn fra sannhet ved å observere disse (Mann m.fl. 2004 s. 146). Dessuten viser flere studier at politietterforskere har større tro på sin egen treffsikkerhet, enn hva øvrige testpersoner har. Videre har politietterforskere, holdt opp imot sivile testpersoner, en tendens til å klassifisere flere troverdige utsagn som løgn (Bull 2004 s. 264). Som påpekt av Kassin (2006 s. 212):

«It appears that special training in deception detection may lead investigators to make pre-judgments of guilt, with high confidence, that are biased and frequently in error».

Vrij (2008 s. 162) presenterer en oppdatert oversikt, og konkluderer med at det ikke eksisterer noen publiserte studier der politifolk har vært mer treffsikre enn øvrige testpersoner. I tråd med disse funnene fant Ottesen Wessel og Bollingmo (2007) at politi, i likhet med legfolk, men i motsetning til dommere, lot seg påvirke av vitners emosjonelle uttrykk når de ble bedt

¹⁰ Se Rachlew (2003) s. 407 – 421 for en beskrivelse av Inbau, Reid og Buckles avhørsmanual som ble publisert for første gang i 1962. Fjerde utgaven kom ut i 2001.

om å vurdere vitnets troverdighet. Resultatene indikerer at politiet ikke er seg selv bevisst hvordan de påvirkes av den emosjonelle tonen i forklaringene de innhenter (Ottesen Wessel og Bollingmo 2007 s. 24).

Studiene om politietterforskeres evne til å skille sannhet fra løgn gjennom kroppsspråk, kan kritiseres for manglende økologisk validitet. Men selv i realistiske eksperimenter, der erfarne etterforskere gis tid og anledning til å avhøre objektene, presterer ikke etterforskerne bedre enn sjansenivå (Hartwig, Granhag, Stömwall og Vrij 2004 s. 447).

Avsløring av løgn gjennom kroppsspråk og (manglende) «treffsikkerhet», har klare paralleller til en kriminologisk problemstilling som blant annet Mathiesen (2007) vier relativt stor oppmerksomhet i sin bok *Kan fengsel forsvares?* I sin drøftelse av holdbarheten av uskadeliggjøringsteorien, hvor langvarige fengselsstraffer forsvares med argumentet om at samfunnet skal beskyttes mot nye overgrep, stiller Mathiesen spørsmålet om hvor *treffsikkert* en kan forutsi hvem som kommer til å begå lovbrudd i fremtiden (Mathiesen 2007 s. 126).

På tilsvarende måte som ved løgnavsløring, forskes det i dag frem ulike metoder, prediksjonsinstrumenter, for å avsløre farlighet. Mathiesens redegjørelse av forskningen på området tegner et bilde av en vitenskap som ikke synes å ha kommet lengre enn løgnforskningen. Riktignok synes prediksjonsinstrumentene å gi en treffprosent over sjansenivå når testresultatet indikerer at vedkommende som testes ikke vil begå nye lovbrudd i fremtiden. Derimot oppnår instrumentene ikke høyere treffprosent enn 50 (kron og mynt) når testresultatet indikerer at vedkommende som testes vil komme til å begå nye lovbrudd i fremtiden. På tilsvarende måte som ved avsløring av løgn, produserer farlighetsprediksjoner det Mathiesen omtaler som «det fundamentale rettssikkerhetsproblemet», nemlig falske positive spådommer (Mathiesen 2007 s. 152).

1.5 Politiavhør, løgn-deteksjon og rettssikkerhet

I et rettssikkerhetsperspektiv gir resultatene fra den rettspsykologiske forskningen grunn til bekymring. Under avhør av vitner og mistenkte kan politiets feiltolkninger styre etterforskningen i gal retning, og i verste fall initiere en etterforskning som søker bekreftelser til en hypotese som baserer seg på en myte (Strömwall, Granhag og Hartwig 2004 s. 239-241). I lys av systematiske undersøkelser av straffesaker hvor uskyldige mennesker er dømt for forbrytelser de ikke har begått, fremheves politiets etterforskning gjennomgående som den primære årsak (Bratholm og Stridbeck 1998 s. 325, Zuckerman 1992, Martin 2001 s. 77, Innes 2003 s. 22, Forst 2004 s. 109, Savage og Milne 2007 s. 610 og MacFarlane 2006, m.fl.).¹¹ Følgelig representerer en feiltolkning av mistenktes kroppsspråk en alvorlig justisfeil. Alvorlig, fordi en justisfeil av denne karakter nødvendigvis inntreffer på et tidlig stadium av saken hvor annen informasjon er begrenset. Premature slutninger, kombinert med oppklaringspress skaper et miljø der ulike bekreftelsesfeller (confirmation bias) vil kunne prege den etterfølgende informasjonsinnsamlingen.¹² I alvorlige og bevismessig vanskelige

¹¹ MacFarlane (2006) gjennomgår en rekke bøker, studier og undersøkelser og fungerer således som en meta-undersøkelse av internasjonale studier som har undersøkt saker hvor uskyldige er dømt.

¹² I avhandlingens innledning (Del I) gjør jeg nærmere rede for den kognitive og sosialpsykologiske forskningen om ulike bekreftelsesfeller og hvordan psykologisk kunnskap om menneskets beslutningsevne kan forklare og forebygge justisfeil av denne typen.

straffesaker er ønsket om konkrete holdepunkter, noe fysisk, forståelig. En rekke aktører har i den anledning støttet seg til troen på at løgnen etterlater seg nettopp slike, fysiske reaksjoner. Granskningen av straffesakene mot Fritz Moen er illustrerende.

En av politietterforskerne som fikk Fritz Moen til å tilstå, har forklart at han kunne se på kroppsspråket til Fritz Moen at Moen snakket sant da han tilsto drapene (NOU 2007/7 s.128). Det er leit, men faglig interessant å lese at granskningsutvalget konstaterer at politiets etterforskning, etter de nevnte tilståelsene, rettet all sin oppmerksomhet inn mot Fritz Moen (NOU 2007/7 s. 72 og 116). Det er ikke så rart. Slik politiet så det, hadde jo Fritz Moen tilstått. Dessuten hadde etterforskerne, med egne øyne, sett at Moen var ærlig da de siste tilståelsene kom. Etterforskerens observasjoner gjelder altså ikke de første tilståelsene – de som ikke var i samsvar med politiets hypoteser (NOU 2007/7 s. 69 – 72 og 129).¹³

Noen enkeltstående studier indikerer spredte unntak når det gjelder menneskets evne til å tolke løgn gjennom kroppsspråk. I 2004 rapporterte to amerikanske forskere, etter å ha testet over 12 000 personer, at de hadde identifisert 29 enkeltindivider de betegnet som «Wizards», altså trollmenn/tankelesere (O'Sullivan og Ekman 2004, s. 269). I en kritisk vurdering av Ekman og O'Sullivans statistiske utregninger, hevder imidlertid Bond Jr. og Uysal at påstanden om trollmennene, rent statistisk sett, er grunnløse. I sin kritiske artikkel anfører Bond Jr. og Uysal at tilfeldighetenes spill forklarer hvorfor 29 av over 12 000 testpersoner oppnådde en treffprosent på over 80, tre ganger på rad (Bond Jr. og Uysal 2007 s. 109).¹⁴

I kombinasjon med den forlokkende tanken om en ufeilbar løgndetektor, er det muligens de spredte unntakene som fortsetter å motivere forskere til å finne nye og bedre metoder for å avsløre løgn. Før jeg redegjør for de ulike metodene vil det være riktig å påpeke at undervisningen av norske politietterforskere i avhørsteknikk i dag baserer seg på den forskningsbaserte kunnskapen der troen på politietterforskeres spesielle egenskaper til å identifisere løgn gjennom kroppsspråk beskrives som en myte (Rachlew 2003 s. 433, Vrij 2008 s. 2). I min studie av politiets informantbehandlere fremgår det at informantbehandlerne ikke har fått denne utdannelsen. Det kan være en av årsakene til at informantbehandlerne tror de er flinkere enn befolkningen generelt til å skille sannhet fra løgn gjennom tolkning av kroppsspråk (Se avhandlingens artikkel 3 del 3.2).

Hvorfor nordamerikanske avhørsmanualer opprettholder myten om at politiet kan tolke løgn gjennom kroppsspråk (Neuman m.fl. 2006), kan muligens forklares gjennom Goffmans teorier om *Vårt rollespill til daglig* (1959). I den norske utgaven av boken (1992) forklarer han:

¹³ Fritz Moen ble avhørt i over 150 timer. Flere av avhørene var over ti timer lange, det lengste varte i 15 timer (NOU 2007:7 s. 105). I granskningsrapporten står det ingen ting om hvorledes etterforskerne tolket Moens kroppsspråk da han fortalte at han var uskyldig, og at det han hadde forklart, bare var noe han sa for å slippe maset.

¹⁴ Testpersonene fikk først se ti personer på video. Fem løy, fem snakket sant. Testpersonene som oppnådde en treffprosent på 90, ble testet videre med ti + ti nye videosnutter. De som oppnådde en treffprosent på 80 eller mer på begge testene, betegnes som «Wizards» (trollmenn). I et tilsvarende svar til Bond Jr og Uysals kritikk, argumenterer O'Sullivan (2007) blant annet med at det neppe er tilfeldig at verdens beste golfspiller, Tiger Woods, vil slå 12 000 tilfeldig utvalgte golfspillere. Som beundrer av Tiger Woods har jeg ingen problem med å akseptere den påstanden, men jeg er usikker på hvor relevant den er.

«I disse aktiviteter (politi) er det rom for så meget dramatisk selvtutfoldelse at de eksemplariske utøverne – hva enten det er reelt eller fiktivt – blir berømte og inntar en spesiell plass i landets kommersielt organiserte drømmer» (Goffman 1992, s. 34).

Flere forskere har allerede anført at når befolkningen i USA blir klar over hvilke teorier og teknikker amerikansk politi arbeider ut ifra, risikerer politiet å miste den profesjonelle respekten de har (Gudjonsson 2003 s. 37). Min gjennomgang av tilgjengelig litteratur avslører et forunderlig bilde: FBI arbeider ut ifra teorien om at deres agenter kan tolke løgn gjennom kroppsspråk, samtidig som myndighetenes rådgivere i jaken på terrorister har slått fast at dette ikke er mulig.

«The severe methodological shortcomings in research to date should lead us to question whether what we think works really works, or what we think doesn't work indeed does not» (Hazlett 2006 s. 52).

Under den første verdenskonferansen i politiavhør i Quèbec 2002, ble grunnleggeren av det som trolig er verdens mest innflytelsesrike avhørsutdannelse, tidligere FBI agent Joseph P. Buckley¹⁵, konfrontert av forskningsmiljøet. Forskerne stilte seg blant annet undrende til at 4. utgaven av boken, *Criminal Interrogation and Confession* (Buckley m.fl. 2001), anbefaler avhørsteknikker som for første gang ble presentert i 1962, og som blant annet baserer seg på den (nå)avslørte myten. To år senere ble den andre verdenskonferansen i politiavhør arrangert uten amerikanske representanter. Arrangørene tolket dette som en boikott (Rachlew 2006 s. 2).

Når jeg nå stiller spørsmålet om samfunnet er tjent med at forskerne når sitt mål, ønsker jeg å presisere at majoriteten av forskerne innenfor det vitnepsykologiske forskningsmiljøet, har i løpet av de siste 20 årene, produsert omfattende kunnskap om løgnens psykologi, ikke minst vedrørende menneskets evne til å tolke løgn gjennom kroppsspråk. Forskerne har på den måten forsynt samfunnet med verdifull innsikt. Artikkelen kritiske spørsmål retter seg således ikke til dette arbeidet, snarere tvert i mot.

Men, i lys av løgndeteksjonens videre utvikling skimter jeg konturene av problemstillinger som hittil har vært rettet mot naturvitenskapen. Mitt poeng illustreres muligens best gjennom henvisninger til den bioteknologiske utviklingen. Her har utviklingen nådd så langt at forskerne allerede er i stand til å løse gåter som offentligheten har sett seg nødt til å stoppe med juridiske virkemidler, blant annet for å demme opp for de etiske problemstillingene økt innsikt reiser (LOV 1994-08-05 nr 56: Lov om medisinsk bruk av bioteknologi). At jeg trekker inn naturvitenskapen i et forsøk på å illustrere mitt poeng er ikke tilfeldig. Som jeg straks vil redegjøre for, arbeides det i dag intenst med å utvikle avanserte apparater og metoder for å avsløre løgn, også innenfor naturvitenskaplige fagdisipliner.

¹⁵ Joseph P. Buckley er medforfatter av manualen *Criminal Interrogation and Confessions*. Se fotnote 10 og URL: <http://www.reid.com/> for ytterligere informasjon. (Siste lesedato 02.04.09).

1.6 Begrepsavklaring og videre avgrensning

Som påpekt av Hartwig (2005 s. 1) kan «løgn» defineres på mange måter. I denne artikkelen er det unødvendig å problematisere begrepet ytterligere. I denne teksten vil det å lyve betraktes som en bevisst handling. I tråd med norsk strafferett¹⁶, sidestiller definisjonen en handling der noen bevisst holder tilbake informasjon, med en handling der noen bevisst formidler informasjon de tror ikke er sann, men som de forsøker å overbevise mottakeren om at den er det. De som forteller noe usant, men tror de snakker sant, omtales ikke som løgnere.

Skillet mellom politi- og militær aktivitet er rimelig klart i Norge. Skjæringspunktet er ikke like klart i alle land. Med mindre det eksplisitt fremgår av teksten, er det den sivile straffesaksskjeden som danner utgangspunktet for mine betraktninger. På tilsvarende måte er det den åpne, sivile forskningen som legges til grunn. Teksten er således avgrenset mot forsøk på å innhente informasjon fra fienden i krig.¹⁷ Jeg har imidlertid funnet det riktig å illustrere enkelte poeng med henvisninger til noen åpne, vitenskaplige kilder om amerikanske avhør på Cuba og i Irak.

I desember 2006 leverte en gruppe forskere, under ledelse av National Defense Intelligence College (NDIC), en 372 siders rapport til Bush-administrasjonen. Hensikten med rapporten var å berede grunnen for fremtidige avhør- og løgndeteksjonteknikker i arbeidet med å innhente «nyttig» og «pålitelig» informasjon fra og om terrorister. Rapporten, *Educating Information Interrogation: Science and Art Foundations for the Future* (NDIC 2006) beskriver ulike metoder og inkluderer detaljert informasjon om hvilke teknikker amerikanske agenter benyttet i ulike tidsperioder. At forfatterne konkluderte med at noen av teknikkene som amerikanske agenter anvendte i kjølvannet av 11. september 2001 var ulovlige og uetiske, kom ikke overraskende (Rachlew 2005). For amerikanske myndigheter må det imidlertid ha rokket ved deres tro på metodenes effektivitet når det i tillegg ble konkludert med at metodene er: utdaterte, at de bærer preg av amatørisme, og at de således er uegnet til å innhente pålitelig informasjon (NDIC 2006 s. 18, 35 og xxiii). Rapporten støtter seg til forskning, og slår fast at verken tolkning av kroppsspråk, polygraftester eller tortur er egnede teknikker til å skille sannhet fra løgn. Det vil si: Det foreligger ikke tilstrekkelig, vitenskaplig kunnskap til å hevde det motsatte (NDIC 2006 s 46, 85 og 37).

Med bakgrunn i sine analyser av politiets avhørsmanualer anfører forskerne at det kan synes som om amerikanske myndigheter, i mangel av vitenskaplig kunnskap og adekvat opplæring, har latt seg påvirke av actionfilmer på tilsvarende måte som befolkningen for øvrig (NDIC 2006 s. viii og ix).

Med hensyn til det prinsipielle spørsmålet som danner utgangspunktet for denne artikkelen; om samfunnet er tjent med at forskerne klarer å utvikle en pålitelig metode for avsløring av løgn, er jeg av den oppfatning at skillet mellom politiet og militære er av mindre betydning.

¹⁶ Se straffeloven § 163 og påtaleinstruksen § 8-5, 6.ledd.

¹⁷ For en nærmere beskrivelse av CIAs avhørsmetoder under den kalde krigen, se den tidligere hemmeligholdte manualen: KUBARK Counterintelligence Interrogation (CIA 1963) hvor eksperiment med blant annet narkotiske stoffer, smerte og hypnose omtales.

2 AVSLØRING AV LØGN OG EKSISTERENDE FORSKNING

I denne delen av artikkelen vil jeg redegjøre for forskningen om avsløring av løgn. Gjennomgangen vil gi referanser til litteratur hvor de ulike metodene og deres egenskaper beskrives mer inngående. Med bakgrunn i tilgjengelig litteratur og operativ erfaring som etterforsker og avhørsinstruktør ved Politihøgskolen, vil jeg forsøke å belyse metodenes plassering i det norske rettssystemet ved å rette et kritisk blikk på de sentrale juridiske, vitenskapelige og praktiske spørsmålene som de ulike metodene reiser. De prinsipielle spørsmålene vil jeg forsøke å belyse samlet i artikkelens avsluttende del. Løgn-deteksjon ved hjelp av ulike instrumenter, og da særlig polygraftesten, omhandles mer detaljert enn øvrige metoder. Årsaken er at denne metoden, i motsetning til de andre, har vært gjenstand for kritisk forskning i flere år.

I dag finnes det en rekke bøker og utallige artikler der ulike former for avsløring av løgn beskrives, testes, promoteres eller kritiseres. Mine referanser utgjør bare en brøkdel av det som er skrevet. Den første begrensningen ligger i språket: Mitt utvalg inkluderer tekster som er skrevet på engelsk, svensk og norsk. Hensikten er ikke å presentere en metaanalyse av eksisterende forskning. Det blir heller ikke riktig å beskrive litteraturgjennomgangen som fullstendig. Men, med utgangspunkt i feltets autoritative oppslagsverk har jeg forsøkt å tilnærme meg artikkelens prinsipielle spørsmål ved å følge sentrale referanser, innhente primærkildene og granske utvalgte tekster. Enkelte arbeider er viet større oppmerksomhet enn andre. I sin kronikk: *Kan bilder av hjerneaktivitet avsløre terrorister?* henviser Oullier (2006) til USA, hvor grensen mellom offentlige forskningsinstitutter og private selskaper stadig blir mindre. Løgn-deteksjon er fortsatt preget av mystikk, noe de kommersielle aktørene åpenbart er tjent med å opprettholde. Industriens forsøk på å kneble uavhengige og kritiske forskere har fått det svenske vitenskapsakademiet til å reagere (Kungl. Vetenskapsakademien 2009), og i min analyse av litteraturen velger jeg å se spesielt på tekster som ved første øyekast bærer preg av vitenskaplig uavhengighet og tyngde, men som ved nærmere undersøkelse viser seg å ha en eller annen tilknytning til det kommersielle marked.

2. 1 Kroppsspråk – den klassiske metoden

Som påpekt ovenfor er myten om løgnavsløring gjennom kroppsspråk avlivet i moderne, oppdatert forskning (Vrij 2008).¹⁸ Dersom forskningen sier noe spesifikt om forholdet mellom løgn og kroppsspråk, må det i tilfelle være at signaler vi *tror* indikerer løgn, som for eksempel begrenset øyekontakt og ukontrollerte kroppslige bevegelser, faktisk forekommer hyppigere hos de som snakker sant (Neuman mfl. 2006 s. 198, Bull 2004 s. 258). Forskerne forklarer sine empiriske funn med at løgneren deler de samme, stereotype oppfatningene som befolkningen for øvrig; også løgnere tror at løgnere unnviker øyekontakt og overkontrollerer sin atferd (Magnussen 2004 s. 198). I artikkelen *Vurdering av troverdighet. Hva sier forskningen?* gir Magnussen og Stridbeck (2001) en god og dekkende oversikt på norsk med eksempler hentet fra norske kriminalsaker. Magnussen og Stridbeck konkluderer med at forskningen det siste 10-året har produsert mye kunnskap, og at denne kunnskapen «[...] kan være et nyttig korrektiv til de mer folkloristiske antagelser om pålitelighet og troverdighet som av og til preger vår norske rettspleie» (s. 97). Boken *Detecting Lies and Deceit* (Vrij 2000/2008) synes å representere den autoritative kilden i internasjonal litteratur. I USA er Bella DePaulo en av de mest siterte forskerne.¹⁹

¹⁸ Aldert Vrij innleder sin siste bok (2008) med å avlive myten (s. 2). Om kroppsspråk og løgn, se særlig kapittel 6, *Lie Detection Without Using Specialised Tools* s. 141 – 188.

¹⁹ Se for eksempel DePaulo og Morris (2004) hvor et utdrag av hennes forskning beskrives.

Opp gjennom årene har forskere fremmet nye varianter om kroppsspråk og løgn. I 1998 bekreftet for eksempel den norske psykologen Roald Bjørklund at norske politietterforskere trente seg opp til å tolke løgn ut ifra øyebevegelser (Aftenposten 6. juni 1998). Metoden har sitt utspring fra teoriene om Neurolinguistic Programming (NPL) og ble tidligere omtalt i internasjonale avhørsmanualer for politiet som en metode etterforskeren kunne bruke for å skille sannhet fra løgn. Går mistenktes pupiller opp til høyre, eller ned til venstre osv. Det eksisterer imidlertid ingen publiserte studier som bekrefter fenomenet, og metoden vil følgelig ikke bli omtalt nærmere (Vrij 2000 s. 38, Borum 2006 s. 26).²⁰ Andre varianter forskes det imidlertid relativt intenst i. Blant annet har Ekman og Friesen fremmet teorien om *Micro-expressions*.

Gjennom et *Facial Action Coding System* skal det være mulig å oppdage ukontrollerte mikro-uttrykk i form av muskelsammentrekninger i ansiktet (Ekman and Friesen 1978, beskrevet i O'Sullivan og Ekman 2004 s. 272). Kort beskrevet går teorien ut på at løgnerens mikro-uttrykk fortøner seg annerledes enn hos dem som snakker sant. Sammentrekningene i ansiktet er imidlertid så subtile og kortvarige (ned til 1/25 sek) at den som skal tolke de må ha detaljerte videoopptak av den potensielle løgneren (Hazlett 2006 s. 48). Teorien er blitt en forretningside, og på internett kan man kjøpe den lisensbaserte guiden til 260 USD,²¹ en instruksjons CD for 49,95 USD²² eller boken som forklarer det hele (Ekman 2001). Gjennom produsentene av TV-serien «24», dramatiseres teoriene om mikro-uttrykk i den nye TV-serien; *Lie To Me*.²³ Forskere fra Robotics Institute, Carnegie Mellon University, Pittsburgh, USA arbeider med å forbedre dataprogrammet *Automated Face Analysis*, som skal automatisere hele prosessen, og følgelig gjøre teknikken mer pålitelig.²⁴ Det er interessant å registrere at forskeren som kom opp med ideen, Paul Ekman, er kritisk til andre løgnavslørende metoder, inkludert polygraftesten, blant annet på grunn av manglende vitenskapelig dokumentasjon (Ekman 2001 s. 191). I sin gjennomgang av ulike metoder for å avsløre løgn gjennom kroppsspråk, anfører imidlertid Magnussen at heller ikke Ekmans teorier om mikro-uttrykk synes å ha tilstrekkelig, vitenskapelig forankring (Magnussen 2004 s. 201). Flere forskere stiller seg skeptiske, ikke minst dersom en tar høyde for kulturelle forskjeller (Hazlett 2005 s. 48).

2.2 Polygraftester - «Løgn-detektor»

I 1978 ble Floyd Fay dømt for drap i Ohio, USA. Forut for domfellelsen signerte Fay en kontrakt med påtalemyndigheten. Dersom han besto polygraftesten ville saken mot ham bli henlagt. Som gjenytelse signerte Fay et dokument hvor han tillot påtelemyndigheten å fremlegge et eventuelt negativt resultat fra polygraftesten i en eventuell retts sak mot ham. Fay feilet polygraftesten og ble dømt for drap. To år senere ble de egentlige drapsmennene

²⁰ For kuriositetens skyld: Av domspremissene i Asker og Bærum herredsrett, sak nr. 96-815 M/01, fremgår det at det var denne metoden, Neurolinguistic Programming (NPL), som dommeren støttet seg til da tiltalte ble frifunnet for skattesvindler, blant annet fordi tiltalte: «[...]svar og hans ikke verbale oppførsel var fast og trygg uten unnvikende øyebevegelser av noen slag» (s. 13).

²¹ Se URL: http://face-and-emotion.com/dataface/facs/new_version.jsp (Siste lesedato: 01.04.09)

²² Se URL: <http://www.emotionsrevealed.com/> (Siste lesedato 01.04.09)

²³ Se URL: <http://www.paulekman.com/mett.html> og www.fox.com/lietome (Siste lesedato: 13.05.09)

²⁴ Se URL: <http://www.cs.cmu.edu/~face/> (Siste lesedato 01.04.09)

pågrepet og dømt i tråd med deres tilståelser (Ekman 2001 s. 190). Fay, som hele tiden visste at han var uskyldig, hadde som mange andre stolt blindt på polygrafens treffsikkerhet.

Det er nettopp troen på myten om polygrafan, til tross for forskernes reservasjoner, som gjør at den fortsatt anvendes. Nedenfor vil jeg illustrere og begrunne min påstand, og innleder med en historie hentet fra det gamle tyveriavsnittet ved Oslo politikammer:

2.2.1 *Hunden med nese for løgn*²⁵

En norsk politietterforsker med bakgrunn fra hundepatruljen tok med seg hunden sin inn på kontoret hvor han gjennomførte sine avhør. Under avhørets innledning oppfordret etterforskeren den mistenkte til å snakke sant. Når mistenktes svar ikke passet etterforskerens teori, trakk etterforskeren diskret på hundens hale. Hunden bjeffet, noe den mistenkte ble fortalt var et sikkert tegn på løgn. Etterforskeren moret seg med at noen tilsynelatende lot seg lure og tilsto sine ugjerninger. Avhørsmetodikken ble selvsagt ikke protokollert i politirapporten: Forut for drapet på Birgitte Tengs og avhørene av den siktede fetteren fra Karmøy²⁶, var det ikke kultur i norsk politi for å nedtegne det som *faktisk* foregikk i norske politiavhør (Rachlew 2003 s. 423, Gudjonsson 2004 s. 305, Rt. 2003 s. 1690 (avsnitt 49), Fahsing og Rachlew 2005 og NOU 2007:7 s. 102).

Historien fra Oslo politidistrikt om hunden som hadde nese for løgn virker utrolig. Poenget er imidlertid helt sentralt i den polariserte debatten om polygrafan. Som påpekt av Ben-Shakhar (2002 s. 116), er det alment kjent at polygrafan anvendes av politiet som et verktøy for å indusere tilståelser. Politietterforskere opplever sågar at noen mistenkte tilstår bare politiet foreslår en polygraftest. Andre tilstår når de ser, eller blir koblet opp til apparatets sensorer (Gudjonsson 1992 s. 190). I 1986 publiserte Furedy og Liss (1986) en kritisk artikkel hvor de blant annet påpekte (s. 94);

«The third source of confusion is that although the confession-inducing function is part of what is taught to polygraphers in their training, this function is seldom stressed or even discussed when the polygraph is presented to legal professionals.»

Bratholm henviser til den mest innflytelsesrike avhørsmanualen fra USA²⁷ hvor forfatterne hevder at deres erfaring med polygraftester, er at utfallet av testen ofte resulterer i tilståelser (Bratholm 1965 s. 9). Oppfatningen om at polygraftesten produserer tilståelser er den samme i dag.

²⁵ Mitt eneste empiriske bidrag i denne teksten er data hentet inn gjennom intervju av to pensjonerte politietterforskere. Årsaken til at jeg valgte å intervju kilder i tilknytning til denne teksten, er at jeg gjennom mitt arbeid i politiet ble fortalt en utrolig historie om en etterforsker som utviklet sin egen løgnedetektor. Historien ble bekreftet av begge kildene. En av kildene opplyste sågar at han var til stede ved en anledning, nærmere bestemt ved det gamle tyveriavsnittet ved Oslo politikammer som den gang holdt til på Victoria Terrasse.

²⁶ Våren 1995 ble Birgitte Tengs funnet drept. Nesten to år senere ble hennes (da) 19 år gamle fetter pågrepet, mistenkt for drapet. Etter tre uker med fullstendig isolasjon og lange politiavhør kom fetteren med en forklaring som politiet måtte anse som en tilståelse. Forklaringen ble imidlertid trukket tilbake. Etter domfellelse i første instans ble fetteren frikjent av juryen i lagmannsretten. Det norske politiets avhørsmetoder undergikk for første gang internasjonal granskning (Gudjonsson 2004). Granskningen avdekket blant annet at politiet ikke protokollerte hva som foregikk under de lange avhørene.

²⁷ Se fotnote 10 og 15.

I 2005 publiserte Special Agent Warner, som da tjenestegjorde ved FBI's Polygraph Unit i Washington, D.C., en artikkel i fagbladet *FBI Bulletin* (Warner 2005). Artikkelen har navnet *Polygraph testing: a utilitarian tool*, og beskriver en arkivstudie hvor FBI gransket 2641 polygrafstester, alle gjennomført i tidsperioden mellom januar 2001 og desember 2003 av sertifiserte FBI-polygrafstestere.

Warner innleder med å presisere at polygrafens motstandere henger seg opp i testens (manglende) validitet og pålitelighet (s. 10). Selv mener han at motstanderne burde se nærmere på testens utilitaristiske egenskaper; nemlig polygrafens evne til å produsere tilståelser, innrømmelser og annen nyttig informasjon. Warner (s. 11) begrunner sin oppfordring til kritikerne med at tilståelser og annen nyttig informasjon:

«[...] come about due to the *utility* of the polygraph and the determination of the examiner, irrespective of the instrument's reliability or validity.»

Videre (s. 12) at polygrafstestere (etterforskere), uavhengig av testens validitet og pålitelighet sverger til polygrafen fordi den:

«[...] has proven successful because any technique that examinees *believe* to be a valid test for deception likely can produce deterrence and admissions.»

Warners vage metodebeskrivelse gjør det vanskelig å ta stilling til studiets validitet og pålitelighet. Like fullt rapporterer Warner at 1325 av de 2641 mistenkte valgte å tilså eller gi etterforskerne annen informasjon av verdi for etterforskningen, og at disse tilståelsene kom som en direkte følge av polygraftesten (s. 12). Det Warners artikkel ikke sier noe om er at tallene som presenteres i denne FBI studien indikerer en tilståelsesrate på ca. 50 %: en prosentandel lavere enn for eksempel i England, hvor politiet ikke anvender polygraf under avhør (Gudjonsson (2003 s. 139).

Etter beskrivelsen av FBI studien, virker det som om Warners forsøker å skremme de leserne som eventuelt ikke har latt seg overbevise av tallenes tale (s. 12):

«If not, perhaps they [kritikerne] would do well to ponder a parent's worst nightmare. Your child is abducted and investigators come to you and say, "We have a suspect who we will be giving a polygraph to." Would you be so bold as to reply, "The polygraph technique is unreliable, find my child another way"?»

Slik jeg leser Warners retoriske spørsmålet (og øvrige innhold i hans artikkel) kan det synes som Special Agent Warner er lei av alt det «vitenskaplige maset» rundt polygrafens pålitelighet. Hva det egentlig handler om, presiserer Warner, er å oppklare saker, og i den anledning representerer polygrafen et uunnværlig, utilitaristisk verktøy (s. 13):

«Regardless of its validity or reliability, polygraph testing offers investigators another tool they can employ in interviews to help them obtain additional valuable information.»

FBI agentens forsøk på å imøtekomme kritiske forskere virker lite gjennomtenkt. Polygrafens utilitaristiske egenskaper er diskutert og kritisert i vitenskaplige tidsskrift 25 år før Warner belæring. For eksempel tok Jerome Skolnick tidlig avstand fra polygrafen, blant annet fordi

løgnen om apparatets pålitelighet genererer en avhørssituasjon hvor politiet påfører den avhørte det Skolnick beskriver som det høyeste nivå av ikkevoldelig tvang (Skolnick 1982 s. 51).

2.2.2 *The bougious pipeline (- når mistenkte tror politiet vet)*

For å forstå hva FBI agenten mener med at polygrafen er et nyttig verktøy for politiet, må spørsmål knyttet til verktøyets *funksjon* besvares. Richard Leo har skrevet en rekke artikler om amerikanske politiavhør av mistenkte. I sine analyser vurderer han avhørsmetodene²⁸ i lys av sosialpsykologisk teori, og forklarer at avhørsmetodikken i hovedsak består av to faser. Fase en handler om å forme mistenktes sinnstilstand. Her skal etterforskeren formidle et inntrykk av at mistenkte er avslørt. Politiet kan «bevise» at mistenkte er skyldig. Formålet med denne fasen er å etablere en subjektiv tilstand der den mistenkte opplever situasjonen som håpløs. Det er ingen ting han eller hun kan gjøre. Mistenkte vil bli dømt, uansett. En interessant observasjon i denne sammenheng er at mistenkte ledes inn i en virkelighetsoppfatning hvor bevisbyrden er snudd. Også uskyldige vil oppleve at de må bevise sin uskyld (Leo 2001 s. 235). Fase to handler om å overbevise den mistenkte om at det eneste som kan lede ham eller henne ut av den håpløse situasjonen, er å tilstå.

Polygrafens funksjon må sees i sammenheng med første fase. Som påpekt av Leo (2001 s. 235):

«The most effective technique used to convince the suspect of his hopelessness is to confront him with what appears to be objective and irrefutable evidence of his guilt. American law allows the police to state that they have physical or trace evidence, eyewitnesses, or even polygraph results that support their position of the suspect's guilt, when in fact such evidence may not exist.»

Forskere har lenge søkt etter kunnskap som kan forklare hvorfor noen mistenkte velger å tilstå, mens andre nekter. Svensk forskning viser at dersom mistenkte opplever avhøreren som human og empatisk, i motsetning til dominant, så øker sjansen for at mistenkte tilstår (Holmberg og Christianson 2002 s. 40). Flere studier har undersøkt variabler knyttet til lovbruddet som etterforskes, og nordamerikanske studier indikerer at tilståelsesraten er høyere for mindre alvorlige lovbrudd (Neuman og Salinas-Serrano 2006 s. 170). Forskere har også undersøkt i hvilken grad mistenktes alder, kjønn, tidligere domfellelser, etnisk bakgrunn, og rusmisbruk påvirker tilståelsesraten. Holdes eksterne forhold konstant, og fokus rettes inn mot de variablene politiet har legitim kontroll over, synes en variabel å gi signifikante utslag når en større gruppe undersøkes: Graden av bevis mistenkte *tror* politiet besitter mot han/henne (Moston mfl. 1992, Gudjonsson 2003 s. 157, Williamson 2006 s. 153, Neuman og Salinas-Serrano 2006 s. 171). Desto flere bevis politiet presenterer, jo større er sjansen for at mistenkte tilstår.

Selv om jeg her refererer til relativt ny, vitnepsykologisk litteratur, er det grunn til å presisere at også forhørsmanualer fra middelalderen beskrev teknikker som forteller oss at inkvisisjonens aktører også var vel klar over dette faktum.

²⁸ Se fotnote 10 og 15.

I tråd med moderne, nordamerikanske avhørsmetoder,²⁹ men i kontrast til norsk straffeprosess,³⁰ ble inkvisitoren trent opp til å presentere bevis som ikke eksisterte så overbevisende som mulig (Given 1997 s. 48).

I jakten på Deep Throat, i tilknytning til Watergateskandalen, understreket president Nixon poenget. Uvitende om at han ble avlyttet på sitt eget ovale kontor, røpet han seg: «I don't know anything about polygraphs, and I don't know how accurate they are, but I know they'll scare the hell out of people» (Marx 1988 s. 226,270).³¹ Presidenten hadde rett.

I nyere litteratur anvendes begrepet *The bougious pipeline*, som refererer seg til menneskets tendens til å avgi mer sannferdige svar når de overbevises om at intervjueren har mulighet til å sjekke svarene i etterkant. På oppdrag fra U.S. Department of Justice undersøkte Damphousse og medarbeidere (2007) påliteligheten av en ny type «løgndetektor». Apparatet *Voice Stress Analyser* (VSA) beskrives nedenfor (del 2.3), men et par hovedfunn presenteres her. I alt deltok 178 + 319 arresterte personer i eksperimentet. De første 178 arrestantene ble intervjuet på tradisjonelt vis med spørreskjema om sin omgang med narkotiske stoffer. Deretter ble deltagerens spurt om å avgi en urinprøve som senere ble holdt opp imot deres muntlige besvarelser. Ca. 40 % av de som avga positiv urinprøve opplyste under intervjuet at de ikke hadde brukt narkotika. I neste runde ble 319 arrestanter intervjuet, også de om sin omgang med narkotiske stoffer. Alle variabler ble kontrollert og holdt konstante med ett unntak. I den siste gruppen ble intervjuet gjennomført med den nye løgndektoren. Arrestantenes besvarelser ble klassifisert som løgn eller sannhet i henhold til apparatets proklamerte egenskaper.

Med hensyn til apparatets pålitelighet var resultatene nedslående, ikke minst i lys av at amerikansk politi allerede har investert mer enn 16 millioner dollar til innkjøp og opplæring i bruken av den nye løgndektoren (Damphousse m.fl. 2007 s. i). Holdt opp imot resultatene fra urinprøvene, maktet ikke apparatene å klassifisere mer enn 57 % av arrestantene korrekt. Kron-og- mynt gir som tidligere anført automatisk 50 %. Mest problematisk var apparatens tendens til å klassifisere mennesker med rene urinprøver som løgnere (falske positive) (Damphousse m.fl. 2007 s. 66).

Derimot oppdaget forskerne at apparatets tilstedeværelse under intervjuene hadde en tydelig og signifikant «bougious pipeline effekt». Som presisert ovenfor indikerte den første undersøkelsen, gjennomført uten «løgndetektor», at 40 % løy under intervjuet om sitt narkotikaforbruk. Da intervjuene ble gjennomført med den nye «løgndektoren» tilstede, var det kun 14 % av de arresterte som hevdet at de ikke brukte narkotika, men som likefullt testet positivt på urinprøven i etterkant. Forskerne konkluderte blant annet med å påpeke (s. 85):

²⁹ Amerikansk politi forsøker å utnytte dette fullt ut. I sin streben etter tilståelser trenes etterforskerne opp til å presentere bevis som ikke eksisterer (*Inbau, Reid og Buckley*, 1986 s. 136). Utover de juridiske og etiske spørsmålene en slik taktikk reiser, rapporterer flere forskere at taktikken også produserer falske tilståelser, blant annet ved at den uskyldige ikke lenger stoler på sitt eget minne og aksepterer «bevisene» politiet fremlegger. (*Gudjonsson* 2003, *Kassin* 1997). Se også NOU 2007:7 s. 284 for tilsvarende problemstillinger.

³⁰ Se Straffeprosessloven § 232, 2.ledd, jfr. § 92, 2. ledd hvor det fremgår at: «Løfter, uriktige opplysninger eller tvang må ikke brukes.»

³¹ Utdrag av samtalen, som skal ha funnet sted i White House Oval Office 24. juli 1971, er publisert gjennom nettstedet [www.antipolygraph.org](http://antipolygraph.org) med URL adresse: <http://antipolygraph.org/documents/nixon-polygraph-quotation.shtml> (Siste lesedato 07.04.09)

«When police officers report that VSA programs “work,” they generally mean that they were able to obtain a confession from suspects by telling them that the computer “said they were lying.” The potential problem, of course, is with false confessions[.].»

2.2.3 Hvordan gjennomføres polygraftester

Polygraftesten som anvendes i USA, gjerne kalt The Control Question Technique, består av fire faser. Kjennskap til disse gir en innføring i premissene hele prosedyren bygger på. I min redegjørelse nedenfor støtter jeg meg til kilder fra Europa, USA og Midtøsten (Vrij 2000 s. 175 – 180, Honts 2004 s. 104 – 108 og Ben-Shakhar 2002 s. 101 - 105).

Fase 1, «the pre-test interview». Her møtes den mistenkte og polygrafeksaminatoren, for å diskutere hvilke spørsmål som skal stilles senere i testen. Hovedpoenget med denne fasen er å sørge for at mistenkte forstår spørsmålene, og at han eller hun bare har anledning til å svare *ja* eller *nei* etter hvert som testen skrider frem. Eksaminatoren gir informasjon om videre testprosedyre, og presiserer at det hele er basert på frivillighet.³² I de påfølgende fasene vil polygrafeksaminatoren stille tre typer spørsmål.

Nøytrale spørsmål. Dette er generelle spørsmål en antar ikke vil generere nevneverdige fysiologiske reaksjoner. For eksempel: «Stemmer det at du er 38 år?» De fysiologiske reaksjonene til de nøytrale spørsmålene er å anse som filtre og tas ikke med i analysene. De nøytrale spørsmålene vil likevel kunne gi informasjon om mistenkte forsøker å manipulere testen ved å bite seg i tungen, stramme muskulaturen i bena eller lignende.

Relevante spørsmål. Dette er spesifikke spørsmål knyttet opp imot saken som etterforskes. For eksempel: «Stjal du pengene fra kassaapparatet?» Det er forventet at både skyldige og uskyldige i utgangspunktet svarer nei på disse spørsmålene.

Kontrollspørsmål. Dette er spørsmål som kan relateres til hendelsen, men som ikke har noe med selve saken å gjøre. Kontrollspørsmålene er med vilje formet vage og generelle. Dessuten dekker de lengre tidsperioder. For eksempel: «Har du, i løpet av din yrkeskarriere, noen gang løyet for din sjef?» Kontrollspørsmålene tilpasses den enkelte sak og person og skal være ubehagelige å besvare, både for skyldige og uskyldige.

Hensikten med de ulike spørsmålstypene vil bli forklart nedenfor, men først må vi gjennom fase to.

Fase 2, «the stimulation test», er designet for å overbevise vedkommende som blir testet om at apparatet er 100 % pålitelig. Som påpekt av Vrij (2000 s. 178) er det av avgjørende betydning for hele prosedyren at mistenkte faktisk tror at apparatet er ufeilbart. Agenter og politietterforskere som sertifiseres som polygrafestere får derfor opplæring i å lyve overbevisende, og gjennom løgnen «bevise» at apparatet fungerer. Dette gjøres på ulike måter. En ofte referert teknikk er å la mistenkte trekke et «tilfeldig» kort fra en kortstokk som politimannen har manipulert på forhånd (den klassiske tryllekunsten). Mistenkte er på dette tidspunktet koblet opp til de ulike sensorene, og får beskjed om å ikke røpe hvilket kort som ble trukket ut. Det aktuelle kortet plasseres tilbake i kortstokken før etterforskeren viser dem frem for mistenkte.

³² Hvor reell denne frivilligheten egenlig er er omdiskutert, også i Norge (Bratholm 1965 s. 7, Rt. 1996 s. 1114).

Mistenkte instrueres til å svare *nei* til alle kortene som snus, inkludert det aktuelle kortet. Deretter avslører etterforskeren overbevisende at han eller hun, uti fra den mistenktes fysiologiske reaksjoner, overført til digitale grafer på pc-en, nå vet hvilket kort mistenkte trakk. Slik (eller tilsvarende) forledes mistenkte til å tro at det ikke er mulig å lyve (Vrij 2000 s. 178, Marx 1988 s. 270, Ben-Shakhar 2002 s. 104). Parallellen til politihunden fra Vika Terrasse er slående. Som påpekt av Iacono (2001 s. 84):

«Although the CQT may be useful as an investigative aid and tool to induce confessions, it does not pass muster as a scientifically credible test».

Fase 3 – «the examination stage.» I denne fasen veksler polygrafeksaminatoren mellom å stille nøytrale-, kontroll- og relevante spørsmål. Mistenktes fysiologiske reaksjoner måles kontinuerlig. Serien med spørsmål gjentas gjerne 3-4 ganger. Prosedyren baserer seg på antagelsen om at skyldige vil få sterkere fysiologiske reaksjoner på de relevante spørsmålene, holdt opp mot kontrollspørsmålene. Som påpekt ovenfor er de relevante spørsmålene knyttet til den aktuelle saken. For eksempel: «Kvalte du din kone lørdag 20.05.07?» Kontrollspørsmålene er mer uklare og formet på en måte som skal få den mistenkte til å lyve benektende. For eksempel: «Fra 1999 og frem til i dag, har du noen gang vært skikkelig forbanna på din kone?»

Professor Charles R. Honts har vært polygraftester siden 1976. Han har en doktorgrad i psykologi og har publisert en rekke artikler om polygraftesten, blant annet sammen med David C. Raskin. Honts (2004 s. 107) forsvarer/forklarer fase tre slik: (mine understrekninger)

«The rationale of the comparison questions test predicts that guilty subjects will produce larger physiological responses to the relevant questions to which they know they are deceptive, than to the relatively unimportant comparison questions. Innocent subjects are expected to produce larger physiological responses to the comparison questions, to which they are assumed to be either deceptive, or at least uncertain of the veracity of their answer, than to the truthfully answered relevant questions».

Formålet med denne fasen er altså å få mistenkte, uskyldig eller skyldig, til å lyve når de stilles irrelevante kontroll spørsmål. Forutsatt at polygraftesteren lykkes med å manipulere den mistenkte til å avgi et løgnaktig svar, hviler hele neste fase – analysen – på antagelsen om at:

a) uskyldige vil produsere sterkere fysiologiske reaksjoner når de lyver om irrelevante ting, holdt opp mot reaksjonene de får når de forteller sannheten i relevante, saksrelaterte spørsmål.

videre at,

b) skyldige vil produsere mindre fysiologiske reaksjoner når du lyver om irrelevante ting, holdt opp mot reaksjonene de får når de lyver om relevante, saksrelaterte spørsmål.

For at dette skal oppnås må kontrollspørsmålene tilpasses både siktede, situasjonen og den aktuelle saken. For å sikre optimal effekt av kontrollspørsmålene starter manipulasjonen lenge før det nøye planlagte kontrollspørsmålet stilles, for eksempel slik:

«Jeg ønsker å finne ut om du er en type som kan utføre handlingene du er mistenkt for, nemlig drapet på din kone. En måte å finne ut dette på er å se tilbake på din tidligere atferd. Derfor kommer jeg til å stille deg en del spørsmål om din fortid. Dine svar vil hjelpe meg med å bedømme om du er en voldelig type».

Strategien er manipulativ i den forstand at mistenkte skal ledes til å lyve³³ når kontrollspørsmålene kommer: «Har du noen gang hatt tanker om, eller hatt lyst til å slå et annet menneske?»

Som påpekt av Ben-Shakhar (2002 s. 108) oppstår det, paradoksalt nok, et problem når mistenkte svarer ærlig på alle kontrollspørsmålene. Gitt at mistenktes ærlige og uforbeholdne svar på disse spørsmålene ikke genererer fysiologiske reaksjoner (som jo er i tråd med polygrafestens grunnleggende teori), oppstår det en reell fare for at uskyldige opplever sterkere fysiologiske reaksjoner på de relevante spørsmålene. De mistenkte vet at det er svarene på de relevante spørsmålene, ikke kontrollspørsmålene, som vil bli avgjørende for deres troverdighet. Furedy (1993 s. 265) påpeker at også uskyldige vil kunne oppleve en eller annen form for reaksjon knyttet til de direkte spørsmålene. I alvorlige straffesaker, for eksempel i tilknytning til anklager om incest, blir poenget tydelig: «Slikket du ditt barnebarn i skrittet?»

I 1997 utviklet Raskin og medarbeiderne en ny variasjon av kontrollspørsmål kalt *directed-lie test* (DLT) (Ben-Shakhar 2002 s. 108). Her er kontrollspørsmålene (beskrevet ovenfor) byttet ut med dirigerte / kontrollerte løgner, dvs. at avhører og mistenkte på forhånd (fase 1) blir enige om hvilke spørsmål som vil bli stilt og at mistenkte skal lyve på de avtalte kontrollspørsmålene. Det manipulative elementet står fortsatt helt sentralt (Raskin og Honts 2002 s. 16):

«It leads the subject to believe that admissions will cause the examiner to form the opinion that the subject is dishonest and is therefore guilty».

Kritikerne er ikke imponert og stiller seg undrende til hvordan slike avtalte løgner, som altså ikke har noe direkte med saken å gjøre, skal fungere som kontrollspørsmål til de relevante spørsmålene. Som påpekt av Knardahl (2003):

«Det uløselige problemet er at man aldri klarer å lage kontrollspørsmål som har like store konsekvenser for den tiltalte. Løgn om fortiden er noe helt annet enn det som står på spill i den aktuelle saken».

Videre, når avhører i fase én forklarer meningen med kontrollspørsmålene for mistenkte, vil han eller hun forstå betydningen av å avgi sterke reaksjoner på disse, noe som gjør det ennå enklere for skyldige å passere testen (Ben-Shakhar 2002 s. 108). På samme side refererer Ben-Shakhar til en artikkel hvor også polygrafestere uttrykker bekymring i samme retning.

³³ I moderne polygrafmanualer refereres disse spørsmålene til som: Probable-Lie Comparison Question. Se for eksempel Federal Psychophysiological detection of deception examiner handbook (2006 s. 15). Publisert på URL: <http://antipolygraph.org/documents/federal-polygraph-handbook-02-10-2006.pdf> (Siste lesedato 07.04.09).

Fase 4 – «analysen». Her eksisterer det (som i alle de andre fasene) ulike prosedyrer, men essensen er at eksaminator analyserer de fysiologiske reaksjonene og gir dem en skåre fra 0 til 3. Dersom eksaminatoren mener at de fysiologiske reaksjonene er meget sterke, gis skåren 3 eller -3. Dersom reaksjonen er sterkere på de relevante spørsmålene enn hva de er på kontrollspørsmålene, gis en negativ skåre (-1,-2 eller -3). Dersom reaksjonene er svakere på de relevante spørsmålene enn på kontrollspørsmålene, oppnår mistenkte en positiv skåre (+1,+2 eller +3). Når spørsmålene oppsummeres og mistenkte gis en tilstrekkelig lav skåre (avhengig av hvor mange spørsmål som er stillt), konkluderer eksaminator med at mistenkte har feilet testen og, implisitt, at han eller hun derfor er skyldig. En tilstrekkelig høy skåre vil resultere i en motsatt konklusjon. Ved en eventuell vag totalskåre (+-0), skal eksaminatoren konkludere med at testen ikke gav tilstrekkelig grunnlag for å trekke noen konklusjoner (inconclusive).

2.2.4 Polygrafene digitaliseres

I faglitteraturen betegnes denne analysen som «numerical scoring». Tilhengere av polygrafestestene anfører at tellesystemet er langt mer pålitelig enn hva tilfelle var for 25 år siden, da det ikke fantes noe standardisert tallsystem. Mer kritisk innstilte forskere stiller imidlertid store spørsmål, for eksempel ved at det forblir en subjektiv oppfatning å gradere grafene til verdier fra -3 til +3. Tilhengere av polygrafen har forsøkt å imøtekomme kritikken ved å «vitenskapliggjøre» analysen ytterligere gjennom nye, datastyrte softwareprogrammer. Her er det ikke lenger polygrafestestene som graderer grafene til -3 eller +3, det gjør dataprogrammet automatisk. I følge Raskin og Honts (2002 s. 21) ble dataprogrammet utviklet for å gjøre analysen, og følgelig hele polygrafestestene, mer «[...] powerful, objective, and totally reliable polygraph chart interpretation and decision making» (Raskin og Honts 2002 s. 21). I sitt bidrag til konferansen i Göteborg refererer Honts konsekvent til apparatene som: «state-of-the-science-field polygraph instruments», og påpeker at det i dag anvendes dataprogram for kalibrering, datalagring og dataanalyser (Honts 2004 s. 104).

Kritikerne holder imidlertid på sitt og påpeker at det spiller liten rolle om skåringssystemet gis et mer objektivt, og således «vitenskapelig» preg. Riktignok vil et softwareprogram potensielt eliminere subjektive vurderinger, men dataen som mates inn i programmet er og blir den samme. Den bygger på de samme forutsetningene, nemlig at skyldige og uskyldige reagerer ulikt med hensyn til kontroll- og relevante spørsmål, og at disse fysiske reaksjonene forårsakes av løgn osv. Som påpekt av Vrij (2000 s. 186), spiller det liten rolle hvor «vitenskapelig» skåringssystemet og analysene måtte bli. Kritikerne av teknikken vil neppe la seg overbevise. Vrij henviser i denne anledning til Furedy (1995 s. 57):

«Faulty decision algorithms will remain faulty whether or not they are realized in a computer program, and data based on flawed procedures will still yield flawed output... In other less technical and polite words: garbage in, garbage out».

I en artikkel fra 1995 understreker lederen av *US Department of Defense Polygraph Institute*, William J. Yankee at dagens polygrafestestene er noe helt annet enn hva de var på 1980-tallet. Yankee henviser i den anledning nettopp til digitaliseringen av hele prosessen. Det er nok en tilfeldighet, men allikevel interessant, når Yankee forsikrer oss om at polygrafinstituttet, når de i dag skal skille sannhet fra løgn, støtter sine beslutninger på algoritmer konvertert til et *Maintosh* kompatibelt språk (Yankee 1995 s. 65).

Katja Franko Aas (2005) innleder i sin bok: *Sentencing in the Age of Information: From Faust to Macintosh*, med å påpeke hvordan vår oppfating av akseptable tanke- og styresett i sosiale institusjoner, transformeres og påvirkes av dagens teknologiske samfunn. I boken utforsker Aas ulike retningslinjer, utviklet for strafferettsdommere, der informasjon om straffesaken og tiltalte mates inn og gis en skåre i form av et tall. Etter fastlagte mønstre transformeres informasjonen og kommer ut i andre enden, nå i form av «rett» straff (s. 16). Bokens tittel: *From Faust to Macintosh* illustrerer en utvikling (s. 83): Fra en tid da dommere avsa sin straff etter å ha lyttet til partenes beretninger, holdt dem opp mot hverandre, og gjennom tildelt yrkesmessig skjønn, avsa sin dom. Til en fremtid der informasjon mates inn i et datasystem, tilsynelatende fri for fordommer og andre menneskelige svakheter, som kalkulerer seg frem til den «korrekte» dom (s. 158).

Aas trekker veksler på en rekke kilder som gjør oss oppmerksom på konsekvensene som potensielt følger av en utvikling der datamaskinene (Macintosh) erstatter det søkende menneske (Faust). Jeg ser klare paralleller mellom Aas' og Yankees skildringer om hvordan beslutninger knyttet til straff og løgn transformeres. Fra en prosess der mennesket som skal straffes eller evalueres deltar i prosessen med sin historie, til en prosess der mennesket, gjennom Macintosh, settes til side og hvor tallene som utledes av prosesser iscenesatt av myndighetene, erstatter deres historie.

På tilsvarende måte som Aas (2005 s. 153) mener macintoshdommene er:

«[...] based on a belief that there is 'no mystery' in sentencing; that it can be made transparent and implemented within the matrix-framework».

..skaper Yankee, gjennom sin beskrivelse av Macintosh polygrafene, et inntrykk av at det heller ikke eksisterer noen myte eller mysterier i det vitenskapelige arbeidet med å skille sannhet fra løgn. Aas trekker veksler på Craig Calhouns beskrivelse av «*kategorisk identitet*» (Aas 2005 s. 108) hvor logikken baserer seg på en tenkning som plasserer mennesker i kategorier som samtidig demper tvetydighet og uklarhet. Riktig nok inkluderer polygrafmanualer opsjonen «inconclusive», en skåre som er så nøytral (+ - 0) at testen ikke danner grunnlag for de kategoriske konklusjonene sannhet/løgn (skyldig/uskyldig). Det er i denne sammenheng interessant å merke seg at Yankee i sin artikkel fremhever det digitale systemet, nettopp fordi datamaskinene, sammenlignet med manuelle evalueringer, reduserer inconclusive resultat. Datamaskinenes evne til å eliminere inconclusive resultat er sågar listet opp som et av flere oppløftende funn og danner grunnlaget for videreutvikling ved polygrafinstituttet (Yankee 1995 s. 65,66). Konklusjoner som ikke kan kategoriseres som enten (sannhet) eller (løgn) er med andre ord sett på som en svakhet som løgnforskningen skal eliminere, med drahjelp fra Macintosh.

Før jeg beskriver neste fase i polygraftesten, er det på sin plass å påpeke at flere kritikere stiller seg undrende til at tilhengerne av polygraftesten ikke ser (eller frykter) at mennesker som testes ikke nødvendigvis kan plasseres i enten-eller kategorien. Når relevante spørsmål stilles, vil flere reagere emosjonelt. Eksempelet med falske incestanklager er allerede nevnt. Det finnes mange flere. Uansett, når mistenkte er kategorisert starter neste fase:

2.2.5 Tilståelsesfasen

På side 180 betegner Vrij (2000) tilståelsesfasen som *den uoffisielle 5. fasen*. På bakgrunn av mine kilder, skrevet og publisert av FBI, synes betegnelsen *uoffisiell* ikke lenger dekkende. I denne fasen konfronteres mistenkte med at han eller hun har forsøkt å lyve, hvorpå eksaminator ber mistenkte om å forklare hvorfor grafene viser at mistenkte lyver. Formålet med denne fasen er å oppnå en tilståelse. Eller, som forklart av FBI: ³⁴

«The third and final part of the polygraph is called the interrogation. At this time, the examiner tries to persuade the person being examined to tell the truth. The examiner speaks in a professional and understanding way, trying to make the person being tested comfortable with telling the truth. After all, that is the purpose of the polygraph!»

Som påpekt ovenfor har nordamerikanske etterforskere lov å lyve under politiavhør. Hvor ofte de lyver om polygrafestens utfall vet jeg ikke, men som påpekt av Kassin (2006 s. 217):

«The polygraph is best known for its use as a lie-detector test but, because it is not admissible in most courts, police use it primarily to induce suspects to confess. Far too often, however, false confessions have been extracted by police examiners who told suspects they had failed a lie-detector test. This tactic is so common that Lykken (1998: 235) coined the term 'fourth degree' to describe it».

Kassin refererer videre til National Research Council som i 2003 advarte om faren for polygrafinduserte falske tilståelser. Når apparatene brukes på denne måten er fremgangsmåten etter mitt syn ikke mindre uetisk enn hundetrikset fra Victoria terrasse. Snarere tvert imot. Den (nå) pensjonerte etterforskeren fra Oslo politidistrikt forsvarte neppe hundetrikset bak påstander om en vitenskaplig forankret prosedyre, slik kritisk litteratur avdekker at nordamerikansk politi gjør. Ett av de mest ekstreme tilfellene må være straffesaken mot Billy Gene Davis som i 1990, etter å ha «feilet» to polygrafester, tilsto å ha drept sin ekskjæreste. Problemet var, rapporterer Leo og Ofshe (1998 s. 450), at ekskjæresten dukket opp i en annen stat – i live.

2.2.6 Høy treffprosent, men manglende forklaring

Tilhengere av polygrafan mener at testen, når den gjennomføres korrekt, representerer en pålitelig løgndetektor. Motstanderne mener at hele prosedyren er en eneste stor bløff (Grubin og Madsen 2005 s. 366). Debatten er så opphetet og polarisert at jeg finner det meningsløst å referere enkeltstudier. Det er interessant å registrere at det også innenfor fagmiljøet som forsker på polygrafan, også eksiterer to markante motpoler: Guilty Knowledge Test (GKT) og Control Question Technique (CQT).³⁵

³⁴ Se URL: <http://www.fbi.gov/kids/k5th/kidsk5th.htm>. Dette er en artikkel skrevet av FBI for barn. Her forklarer FBI, slik at barn skal «forstå», for eksempel hvordan en etterforskning, inkludert polygraftesting, utføres. (Siste lesedato 07.04.09)

³⁵ Innenfor disse finnes det igjen ulike retninger. Se NRC 2003, vedlegg A for en oversikt. De ulike teknikkene baserer seg på det samme apparatet (polygrafan), men innenfor de ulike retningene blir mistenkte stilt ulike (kombinasjoner av) spørsmål.

Kort fortalt baserer den ene skolen (Control Question Technique – CQT) sin prosedyre på teorien om at apparatet måler fysiologiske reaksjoner knyttet til emosjoner som mennesket opplever når det lyver (frykt, nervøsitet etc), og at disse skiller seg fra fysiologiske reaksjoner på mer nøytrale, kontroll- (sammenlignings-) spørsmål (Raskin og Honts 2002 s. 2).

Guilty Knowledge Test (GKT) har designet sin prosedyre ut ifra teorien om at skyldige, i motsetning til uskyldige, kjenner forbrytelsens (hendelsens) detaljer. Testpersonen vil derfor oppleve et sett med fysiologiske reaksjoner som fortoner seg annerledes når eksaminatorens spørsmål matcher informasjon som testpersonen allerede har lagret i sitt minnesystem. Dersom det var 15 000 kroner som ble stjålet fra en butikk, vil den som tok pengene, i motsetning til alle andre, reagere fysiologisk annerledes når dette beløpet blir nevnt, enn hva tilfelle er når andre beløp blir nevnt.

De som promoterer GKT kritiserer påliteligheten av den andre metoden og visa versa.³⁶ For eksempel mente den mest fremtredene forskeren bak GKT (David T. Lykken) at denne teknikken, i motsetning til CQT, har et trygt, teoretisk fundament og at GKT derfor er mer pålitelig, ikke minst med hensyn til polygrafens evne til å forebygge falsk-positive resultat (Vrij 2000 s. 199). En skjevhet mot falsk-positive vurderinger, hvor altså en uskyldig klassifiseres som skyldig, er selvsagt det verst tenkelige resultat en løgndetektortest kan produsere. Tilhengerne av CQT avviser kritikken og henviser til en rekke vellykkede studier, og forklarer uheldige saker og kritisk forskning med at deres prosedyre er blitt misbrukt og missforstått av useriøse aktører (Raskin og Honts 2002 s. 38).

David T. Lykken får i alt vesentlig støtte i forskningsmiljøet (Vrij 2000 s. 206, NDIC 2006 s. 83, Iacono 2001 s. 83, Ben-Shakhar 2002 s. 120), like fullt er det den andre teknikken (QCT) som primært anvendes av politiet i USA. I Israel og Japan synes politiet å sverge til Lykkens teknikk (GKT). Øvrige land som anvender polygrafester er blant annet Canada, Sør Korea, Mexico, Pakistan, Filippinene, Taiwan, Thailand og Kina (Vrij 2000 s. 171, Gronau m.fl. 2005 s. 147, Grubin og Madsen 2005 s. 362).

Motstanderne av polygrafestest, og de er det etter hvert blitt mange av,³⁷ hevder som anført ovenfor at polygrafestest, uansett om det er tale om CQT eller GKT, paradoksalt nok bygger på en løgn. I litteraturen refereres til utallige saker der apparatet åpenbart har feilet (Maschke og Scalabrini 2005). I 2003 publiserte The National Research Council rapporten *The Polygraph and lie detection* (NRC 2003): Atten forskere deltok i arbeidet med å produsere en vitenskaplig evaluering av polygrafestest. Om forskningen som polygrafestestens tilhengere refererer til, konkluderte NRC blant annet:

«Because the great bulk of polygraph research has been funded by agencies that rely on the polygraph for law enforcement or counterintelligence purposes, there is a significant potential for bias and conflict of interest in polygraph research» (s. 199).

«We find the general quality of research on the criterion validity of the polygraph to be relatively low. This assessment agrees with those of previous reviewers of this field» (s. 120).

³⁶ Det er ikke bare påliteligheten av GKT teknikken som tilhengerne av CQT teknikken angriper. De som promoterer CQT mener at GKT heller ikke er *anvendelig* i reelle kriminalsaker (Honts 2004 s. 105-106).

³⁷ Se URL: www.antipolygraph.org (Siste lesedato 14.04.09)

Det mest oppsiktsvekkende med rapporten var allikevel forskningsgruppens opplevelse av at flere av de føderale institusjonene som sponser forskning og utvikling av polygrafestest, holdt tilbake informasjon om polygrafens validitet:

«These experiences leave us with unresolved concerns about whether federal agencies sponsoring polygraph research have acted in ways that suppress or conceal research results or that drive out researchers whose results might have questioned the validity of current polygraph practice» (s. 118).

Selv om grensene ikke alltid er like klare, er det viktig å skille mellom forskere fra universitets- eller andre uavhengige forskningsmiljø som tester polygrafens egenskaper i fra forskere og andre som utgir seg for å være det, men som utelukkende har fokus på inntjening av penger. Jeg kommer tilbake til forretningsmennene og deres påvirkning av feltet, men først en kort oppsummering av den publiserte forskningen.

Forskning med utgangspunkt i den mest anvendte polygrafestest, CQT, rapporterer høy «treffsikkerhet» i sine laboratoriestudier.³⁸ Vrij (2008 s. 323) tilbyr en oversikt over tilgjengelige metaanalyser som etter hans mening oppfyller nødvendige, vitenskapelige krav. Oversikten viser at apparatene synes å være betydelig mer treffsikre enn mennesker; treffprosenten ligger mellom 60 og 84. Oversikten viser også at teknikken er mest sårbar for falske positive feil, dvs. at mennesker som snakker sant, feilaktig klassifiseres som løgnere. Vrij gir også en oversikt over metaanalyser der polygrafest (CQT) er testet i reelle straffesaker (s. 325). Ved første øyekast synes apparatene å prestere langt bedre enn sjanse (fra 53% til 89%), men som presisert av Vrij (s. 318) og NCR (s. 114), hefter det til dels store metodiske problemer ved feltstudiene, spesielt knyttet til utvelgelsen av saker. Resultatene fra de ulike metaanalysene varierer sterkt: fra 89 %, rapportert av forskerne som har vært fremtredende i utviklingen av CQT testen (Raskin og Honts 2002), til 53 %, rapportert av Carroll (1999) –en forsker som Vrij beskriver som en kritiker (opponent) av polygrafestest. NCR forklarer detaljert hvordan feltstudiene gjennomgående rapporterer høyere treffprosent enn hva de i realiteten presterer (s. 115), og som Vrij påpeker, viser det seg at når uavhengige bedømmere blir bedt om å tolke apparatens grafer, synker treffprosenten dramatisk. I en studie sank treffprosenten fra imponerende 90% til sjansenivå (55%), dette til tross for at de uavhengige bedømmerne var sertifiserte polygrafestere. Poenget er at de uavhengige, i motsetning til bedømmerne som også administrerer testene, ikke har tilgang til saksopplysningene før de konkluderer (Vrij 2008 s. 327). Studier uten uavhengige bedømmere er av så lav vitenskapelig kvalitet at de ikke er inkludert i Vrij eller NCRs oversikt.

Med bakgrunn i resultatene fra de kontrollerte laboratorieundersøkelsene, oppsummerer Vrij med at det synes rimelig å konkludere med at polygrafestere som anvender CQT-teknikken er i stand til å skille sannhet fra løgn over sjansenivå (s. 340). Som tidligere presisert forutsetter imidlertid denne teknikken at den som utsettes for den, faktisk tror at den virker (Vrij 2000 s. 206, Raskin og Honts 2002 s. 14 og 15).

³⁸ Se for eksempel Offe og Offe (2007) som testet til sammen 65 universitets- og politiskolestudenter med CQT teknikken. Trettifem studenter «stjal» verdisaker, 30 gjorde det ikke. Studentene ble delt inn i fire grupper: to av gruppene ble manipulert i henhold til teknikkens prosedyrer (se del 2.2.3), de to øvrige gruppene ble ikke manipulert. Samlet ble 80 % prosent av studentene klassifisert korrekt av polygrafestere (som var blinde med hensyn til skyldspørsmålet). Av de skyldige som ikke ble manipulert (17), falt treffprosenten ned til 53. Studien er også interessant fordi manipulasjonen, eller en «detaljert forklaring av kontrollspørsmålene» som forfatterne velger å kalle det, er vedlagt artikkelen.

Den andre polygrafskolen, GKT, rapporterer også en treffprosent betydelig over sjansenivå. Også her tilbyr Vrij (2008 s. 352) en oversikt over tilgjengelige metaanalyser fra laboratorieforskning med en «treffprosent» mellom 76 og 99. Problemet er at alle studiene det her er tale om, er laboratoriestudier, og som påpekt av Vrij, de få feltstudiene som er publisert, indikerer at «treffprosenten» synker. Faktisk er det bare publisert to feltstudier der teknikken er testet i reelle straffesaker, og selv om teknikken her identifiserte de uskyldige med høy presisjon (98 % og 94 %), sank presisjonen betydelig (76 % og 42 %) når skyldige ble koblet opp mot sensorene. Det er ikke tilfeldig at det er gjennomført så få feltstudier fra reelle straffesaker; metoden er vanskelig å administrere for politiet. Det er det flere grunner til. Det er blant annet vanskelig å formulere adekvate kontrollspørsmål, og i alvorlige saker er det ikke enkelt å formulere spørsmål som bare politiet og den skyldige kjenner svaret på (Vrij 2008 s. 350). I vitnep psykologisk litteratur om falske tilståelser er informasjon som «bare politiet og gjerningsmannen kjenner til», et tilbakevendende problem. Som påpekt av Gudjonsson (i trykk):

«A review of the anecdotal cases also demonstrates how dangerous it is to rely on apparent 'special knowledge' of crime details presented by the prosecution at trial as evidence of the defendant's guilt. Such 'special knowledge' is often communicated, either wittingly or unwittingly, by police officers during questioning and crime scene visits (Garrett, in press; Gudjonsson, 2003a)».

Som påpekt ovenfor mener Vrij og flere med ham at GKT har et trygt teoretisk fundament (Vrij 2008 s. 343, Ben-Shakhar og Elaad 2003 s. 132). Teknikken bygger på den etablerte kunnskapen om orienteringsrefleksen (OR) som i denne sammenheng gjerne illustreres med et eksempel som mange vil kjenne seg igjen i:

I festelig lag hører vi at mennesker rundt oss konverserer med hverandre, men fordi vi er opptatt med vår egen samtale lytter vi ikke, og legger følgelig ikke merke til hva de øvrige gjestene prater om. Plutselig registrerer vi at vårt eget navn blir nevnt, klart og tydelig, og orienteringsrefleksen inntreer umiddelbart. Uten bevisste overveielser oppstår det et behov der vi straks søker oversikt: Hvem nevnte vårt navn? I hvilken sammenheng osv.

GKT-teknikken bygger på forutsetningen om at de som kjenner detaljene fra forbrytelsen, i motsetning til uskyldige som ikke kjenner detaljene, vil oppleve at orienteringsrefleksen aktiviseres når detaljer fra forbrytelsen nevnes, noe som vil slå ut i form av fysiologiske reaksjoner hos de som har «guilty knowledge». De 18 forskerne som på oppdrag fra NCR fikk i oppdrag å evaluere polygrafene er imidlertid ikke overbevist.

Etter å ha gitt leseren en innføring i grunnforskningen rundt orienteringsrefleksen, konkluderer NCR med at de ikke kan ta argumentet om polygrafetestens teoretiske fundament på alvor (NCR 2003 s. 77). De betviler ikke at orienteringsrefleksen hos mennesker og dyr eksisterer, men ser ikke hvordan kunnskapen om denne kan anvendes i en polygrafetest, konstruert for å skille mennesker med «skyldig kunnskap» fra uskyldige. GKT-testen baserer seg blant annet på hypotesen om at orienteringsrefleksen inntreer automatisk - som en refleks - når den skyldige blir stilt ledende spørsmål som stemmer overens med sakens faktum. Dersom det var tilfelle, ville det ikke vært nødvendig for mistenkte å svare på spørsmålene: orienteringsrefleksen skulle inntre umiddelbart når det relevante spørsmålet ble stilt. Teknikken er også sårbar for mottiltak (Ben-Shakhar og Elaad 2003 s. 146), noe som er vanskelig å forene med orienteringsrefleksteorien (NCR 2003 s. 78). Anerkjente forskere

som Ben-Shakar og Elaad påpeker behovet for ytterligere forskning av mer realistisk karakter (Ben-Shakar og Elaad s. 2003 s. 145).

Magnussen (2004 s. 212) oppsummerer forskningen og konstaterer at hver femte uskyldig blir stemplet som skyldig i CQT-tester, mens rundt 40 % av de skyldige blir diagnostisert som uskyldige i GKT-tester. Han konkluderer med at: «Dette er et uakseptabelt høyt antall», og fordi polygrafene registrerer objektive fysiologiske reaksjoner, gir apparatet dessuten et skinn av vitenskaplig objektivitet og soliditet – noe det ikke har, presiserer Magnussen (2004 s. 214).

I Japan gjennomfører politiet ca. 5000 polygrafter hvert år. Så fremt politiet følger gjeldende prosedyrer, er resultatene fra polygrafterne (en variant av GKT teknikken) tillatt som bevis i domstolene (Nakayama 2003 s. 49 og 72). Selv om bildet muligens er noe mer nyansert enn det virker på lesere fra vestlige kulturer, er det liten tvil om at det japanske rettssystemet har ekstrem fokus på tilståelser. Som påpekt av Johnson (2002 s. 243): «When suspects confess, prosecutors charge about two-thirds of the time. When suspects do not confess, prosecutors seldom charge». I Japan dømmes nær sagt alle som stilles for domstolene (Johnson 2002 s. 215), og det er ikke vanskelig å forstå at systemet påfører politiet et betydelig press: uten mistenktes tilståelse, ingen sak. Dette er etter mitt syn relevant informasjon som Ben-Shakar og Elaad burde ha omtalt når de i sin appell for ytterligere anvendelse av GKT-polygrafene, henviser nettopp til Japan som eksempel til etterfølgelse (Ben-Shakar og Elaad 2003 s. 147).

I tråd med NCRs kritiske holdning, stiller Eriksson og Lacerda (2007 s. 171) seg undrende til majoriteten av de vitenskapelige studiene som tester ulike løgndetektorer. I litteraturen refereres det i alt vesentlig til påliteligheten (reliability) av apparatene, hvor nøyaktige eller unøyaktige de er. Men, påpeker Eriksson og Lacerda: Hva er hensikten med å måle hvor nøyaktig eller unøyaktig apparatene er, før apparatenes validitet er klarlagt; det vil si om apparatene faktisk måler det forskerne påstår at de gjør.

Forskere som promoterer polygraftertesting presiserer at deres apparater (eller teknikker) ikke måler «løgn» eller «sannhet». CQT-teknikken måler fysiologiske reaksjoner knyttet til stress, opphisselse osv. GKT-teknikken måler fysiologiske reaksjoner knyttet til «skyldig kunnskap». Når deres resultater diskuteres, er det imidlertid aldri noen tvil om hva testene (og utviklingen av apparatene) i realiteten handler om - eller hva apparatene er ment å brukes til:

«Finally, each participant was assigned a result (deceptive or non-deceptive) based on the scoring of physiological reactions classifying scores >0 as non-deceptive and scores <0 as deceptive» (Offe og Offe 2007 s. 295).

«[...] a properly conducted CQT is a highly accurate discriminator of truth tellers and deceivers» (Raskin og Honts 2002 s. 33).

2.2.7 Polygrafens opprinnelse

Myten om at løgneres emosjonelle reaksjoner gir andre fysiologiske utslag enn hos mennesker som snakker sant, går 1000 år tilbake i tid. I sin historiske gjennomgang av polygrafterne trekker Grubin og Madsen (2005) paralleller tilbake til tidsepoker hvor troverdighet ble testet gjennom prosedyrer som virker like absurde som politihunden ved Oslo politikammer. Under middelalderen var det for eksempel forventet i deler av Europa at ærlige mennesker ville klare

å holde armen i kokende vann lengre enn løgnere (Sullivan 2001 s. 215). I Kina skal de mistenkte ha blitt beordret til å tygge rispulver. Når de så spyttet dette ut, og pulveret fortsatt var tørt, ja da var de skyldige: Løgnere, mente man, får angst og følgelig redusert spyttproduksjon (Grubin og Madsen 2005 s. 358).

Utviklingen av apparatet som i dag kalles Polygraf må sees i sammenheng med utviklingen av den første kriminologiske skoleretningen, den italienske skole (Hauge 1989 s. 31). På 1890-tallet begynte Cecare Lombroso å eksperimentere med fysiologiske målinger. Med apparatet *Hydrospygmodigraf*, som måler blodgjennomstrømning, mente Lombroso at han kunne assistere politiet under avhør. Ved å koble mistenkte til apparatet ville Lombroso hjelpe avhøreren med å skille sannferdige svar fra løgnaktige svar (Sullivan 2001 s. 191). I 1921 konstruerte den amerikanske rettspsykiateren John Larson instrumentet som i dag anerkjennes som den første, moderne polygraf (Grubin og Madsen 2005 s. 360). I 1961, altså 40 år senere påpekte imidlertid Larson at polygrafen aldri var ment som noe annet enn et hjelpemiddel for politiet. I Vrij 2000, s. 174 siteres Larson:

«[...] the lie detector, as used in many places, is nothing more than a psychological third-degree aimed at extorting confessions as the old physical beatings were. At times I'm sorry I ever had any part in its development».

Selv om de tekniske anordningene med sensorer som måler hjerteslag, åndedrett, blodgjennomstrømning og svette virker langt mer sofistikert enn politihunden fra Victoria Terrasse, påpeker kritiske forskere at polygrafens primære funksjon er den samme som politihundens. Så lenge myten får leve, vil apparatet og avhørsprosessen som følger, forbli en sentral komponent i produksjonen av tilståelser. I et kontrollperspektiv representerer polygrafen således et effektivt verktøy, forutsatt at de som underkastes testen lar seg manipulere (Skolnick 1982 s. 50). Det er i denne anledning verdt å merke seg at mange mennesker vil fortsette å tjene penger på at myten holdes i live.

2.2.8 Løgnavløring som industri

Statlige og private interesser har latt seg forlede av polygrafens utrolige egenskaper. Så lenge myten opprettholdes er markedet stort. Å gjøre seg kjent med industrien som skaper og dekker markedets etterspørsel etter apparatet, gir assosiasjoner til Nils Christies bok; *Kriminalitetskontroll som industri* (1993): Skal en bygge fengsler, men mangler land å bygge på, virker jo tilbudet fra The Bibby Line om flytende fengsler forlokkende.³⁹

I avsnittene som følger dette vil jeg redegjøre for hvordan løgnavløringsindustrien tilbyr apparater som er både enklere og billigere enn polygraftersten. For politidistrikt med stramme budsjett fremstår nok slike tilbud som like forlokkende som flytende fengsler gjør for fengselsmyndighetene. Den forlokkende tanke om flytende fengsler og rimelige løgn-detektorer, forutsetter imidlertid at det ikke stilles kritiske spørsmål, verken til nyvinningenes faktiske egenskaper, eller til den grunnleggende ideen produktene bygger på.

Det finnes masse informasjon om ulike «løgn-detektorer» på internett. Ved å taste inn ordkombinasjonen «lie detection» på Google⁴⁰ får en bortimot en million treff.⁴¹ Man vil

³⁹ Se Christie (1993 s. 96) hvor han beskriver og reflekterer over annonsen til firmaet The Bibby Line som tilbyr flytende fengsler.

⁴⁰ www.google.com

raskt oppdage at web-sidene deler seg i to ulike kategorier: de som promoterer metodikken, og de som protesterer mot den. Interessant i denne sammenheng er at sidene som promoterer polygraftester ofte har noe å selge. Som påpekt ovenfor er det publisert en rekke vitenskaplige studier der polygrafens testes, men på internett oversvømmes de vitenskaplige bidragene av aktører som har tjenester å tilby: Enten i form av mer eller mindre komplekse apparater som skal avsløre løgn, eller i form av kurs og seminar hvor man kan lære å administrere apparatene. Konsultativ bistand tilbys også.

Det enkle søket på internett viser at polygraftesting en blitt industri i USA. Det eksisterer ulike foreninger og organisasjoner som promoterer polygraftesting og sine tjenester. Det er etter hvert blitt en kjent sak at det er mulig å lure apparatene (Iacono 2001, NRC 2003 s. 139), men det synes bare å ha ekspandert industrien. I dag får man, i tillegg til den originale polygraftesten, også kjøpt ulike måleinstrumenter som er designet for å avsløre om noen prøver å lure den originale testen.⁴² For eksempel koster *StingRay SE™ piezo film countermeasure cushion* 400 USD. Den lisensbaserte puten vil, i følge produsenten, avsløre om vedkommende som testes beveger seg unormalt på stolen under selve testen.⁴³

Christie skriver om utviklingen av teknologiske kontrolltiltak i fengsler om produkter som øker kontrollen over fangenes bevegelser innenfor murene. De første elektroniske armbåndene må åpenbart ha hatt mangler. Fangene har trolig lurt kontrollapparatet ved å bytte armbånd seg imellom. Gjennom å lese annonser i fagblader observerer Christie at det har oppstått et marked for mer sofistikerte armbånd, nå med fotografier av fangen og bærbart registreringssystem, designet for å sikre seg mot at fanger bytter armbånd (Christie 1993 s. 97). Parallellen til den lisensbaserte puten er slående. Gjennom introduksjonen av teknologiske anordninger oppstår det automatisk et marked for produktutvikling – og ekstrautstyr. Utviklingen fører med seg at det teknologiske utstyret blir stadig mer sofistikert. Behovet for samarbeid mellom bruker og leverandør øker. I ytterste konsekvens kan samarbeidet føre til et avhengighetsforhold som ingen av partene kan trekke seg ut av. For eksempel ved at politiet utvikler en metodikk som er prisgitt vedlikehold og service av utstyr, så komplekst at det kun er leverandøren som forstår det. Ivan Illich (1982) advarer mot en samfunnsutvikling han beskriver gjennom begrepet «radikale monopol». Radikale monopol oppstår «[...] når en produksjonsprosess utøver fullstendig kontroll over hvordan et påtrengende behov tilfredsstilles og stenger ute ikke-industrielle aktiviteter fra konkurransen» (s. 62 – min oversettelse). Radikale monopol oppdages som regel ikke før det er for sent, og kan bare forebygges gjennom politisk enighet mot tilvekst (Illich 1982 s. 70).

At det hele startet med et fantastisk apparat, introdusert under bristende forutsetninger, må fortone seg som fjern for de som i dag produserer og bestiller de nye versjonene med diverse tilleggsutstyr. Det blir umulig å reversere utviklingen uten å stille det grunnleggende spørsmålet: er det faktisk mulig å skille sannhet fra løgn ved hjelp av sensorer festet til

⁴¹ Den 7.04.09 fikk jeg ca. 750 000 treff.

⁴² Det finnes en rekke måter å påvirke / manipulere kroppens fysiologiske reaksjoner. I rapporten fra NRC (2003 s. 139) klassifiseres mottiltakene i fire kategorier. Ulike former for (1) Narkotiske stoffer, (2) mental dissosiasjon, (3) muskelsammentrekninger og (4) selvpåført smerte.

⁴³ Produktet tilbys av firmaet Limestone Technologies. Se URL: <http://www.limestoneetech.com/viewPublicNews.php?id=32> (Siste lesedato: 01.04.09). Tilbudene fant jeg via linker fra nettsidene til American Polygraph Association.

kroppens ytre – en forutsetning mange har lagt til grunn for utviklingen av egen kompetanse og karriere.

Klikker en seg inn på internettsidene som stiller seg skeptisk til polygrafesting, oppdager man at henvisningene og linkene går mer i retning av publiserte artikler i vitenskapelige tidsskrift⁴⁴ og andre tekster som kan lastes ned gratis.⁴⁵ Unntaket som bekrefter inntrykket er nettstedet *www.polygraph.com*, hvor den tidligere politimannen og polygrafester, Doung Williams, reklamerer for manualer og DVD-instruksjoner som vil hjelpe interesserte med å bestå hver eneste polygrafest man eventuelt måtte utsettes for. For nordamerikanere er dette en reell problemstilling. Som påpekt av Sullivan 2001 s. 194:

«[...] between June 1984 and June 1985 over 11,000 polygraph examinations were conducted in the course of such investigations. These are sizable numbers, but they were tiny compared to the millions of people who were screened as employees or prospective employees of corporate America. Banks, retail chains, even fast-food restaurants used polygraph testing to vet job applicants or subject them to periodic honesty checks».

Williams påpeker, i tråd med uavhengig forskning, at alle lett vil kunne feile en test, uansett om en er skyldig eller ikke. Med Williams hjelp, derimot, vil samtlige kunne bestå hver eneste test. Det koster kun 59,95 USD. Doung Williams er ikke eneste politimann som har snudd og rapportert at deres arbeid som polygrafester i politi og militæret, ikke har vært basert på annet enn myten om polygrafens treffsikkerhet (Furedy 1993 s. 267, Mallah 2001).

Forskernes primære innsigelser mot polygrafesten synes å være at det ikke finnes empirisk bevis eller teoretiske forklaringer som støtter opp under påstanden om at de fysiologiske reaksjonene apparatet faktisk måler, samtidig avslører om vedkommende snakker sant eller ikke. Til det er mennesket, heldigvis, for komplekst (NRC 2003).

2.2.9 Polygrafens arenaer

Hva er årsaken til at myten om polygrafesten er så seiglivet? Dersom en leser (i) politilitteratur, (ii) litteratur basert på forskning initiert av myndigheter, (iii) litteratur fra tilsynelatende uavhengig forskning, hvis deltagere mer eller mindre lever av myten i den forstand at polygrafen utgjør deres primære forskningsfelt, og (vi) organisasjons- og fagforeningsrelatert litteratur, hvis medlemmer også lever av myten i den forstand at deres arbeid består av å administrere eller opplære kolleger til å administrere polygrafester, slår det i alle fall meg at myten om polygrafesten er seiglivet fordi apparatet lever flere, selvstendige liv.

For det første plasserer apparatet seg i sentrum av et spennende forskningsfelt. Som jeg kommer tilbake til i del 2.3 er forskere (og andre som utgir seg for å være det) allerede i gang med å utvikle nye apparater som skal være mer pålitelige enn originalen. Formålet er det samme: å skille «sannhet» fra «løgn» med vitenskapelig presisjon. For noen forskere reiser dette faglig spennende og interessante spørsmål. For andre sikrer det driftsmidler og andre inntektskilder. En vesentlig del av forskningen må karakteriseres som industriforskning,

⁴⁴ Se for eksempel URL: <http://antipolygraph.org/> (Siste lesedato 01.04.09).

⁴⁵ Se for eksempel URL: <http://antipolygraph.org/lie-behind-the-lie-detector.pdf> (Siste lesedato 01.04.09)

sponset av staten (Se for eksempel Yankee 1995), men utviklingen av polygrafene foregår også på universitetsnivå (Se for eksempel Honts 2004 og Ben-Shakhar 2002). Hyppige henvendelser fra straffesakskjedens aktører og journalister, ofte i tilknytning til høyt profilerte straffesaker, stimulerer muligens forskernes interesse ytterligere.

I USA oppdaget myndighetene på et beleilig tidspunkt da tredjegrads avhør måtte opphøre (Leo, 1994 s. 94), at apparatet, uten vold eller trusler om vold, like fullt skapete frykt - frykten for å bli oppdaget.⁴⁶ I et kontrollperspektiv legitimeres produksjonen av frykt som et konstruktivt tiltak, egnet til å skremme potensielle lovbrytere til å avstå fra fristelsen om å bryte loven. I tillegg skaper polygraftesten frykt under avhør av mistenkte som forledes til å tro at det ikke er mulig å lure seg unna; altså en tilsynelatende effektiv etterforskningsmetode for politiet.

Private, risiko- og sikkerhetsbaserte virksomheter forsto raskt at de også kunne utnytte president Nixons forståelse av apparatets egenskaper - «they'll scare the hell out of people». Forsikringsselskap, ansettelsesbyråer og alle andre virksomheter som kunne tjene på myten om at ingen kunne lure polygrafene, tok den til seg og gav den ytterligere næring.

På samtlige arenaer fikk apparatet agenter som befestet mytens posisjon og gav den seiglivet røtter, langt ned i organisasjonene. Politietterforskere som sertifiseres får titler og posisjon som spesialletterforskere og gis anledning til å jobbe med spennende (prioriterte) kriminalsaker.

Forskerne som jobbet med ideene fikk garantert oppmerksomhet, ikke minst i media og forretningsmennene tjente penger. Jo dypere myten befestet seg, jo større avkastning i form av utstyr, opplæring og konsulentvirksomhet. I dette perspektivet er det ingen, med unntak av «kjeltringer og andre uærlige folk», som er tjent med at myten avlives.

Som påpekt av Christie (1993 s. 169) skaper dette et marked uten naturlige grenser. Hvem har ikke vært i en situasjon der ens troverdighet settes på prøve? Jeg tror Christie har rett i at institusjoner med tilstrekkelig makt, når det eksisterer sterke nok interesser for å diskreditere noen, ville tatt de fleste i en løgn eller to. I USA nådde problemene overflaten idet antall ofre hopet seg opp. Historiene om misbruk ble etter hvert så mange at spørsmålet om polygraftesting som ansettelsesverktøy nådde kongressen allerede i 1965. Der ble følgende konklusjon trukket (Grubin og Madsen 2005 s. 364):

«[...] there is no lie detector, neither man nor machine. People have been deceived by a myth that a metal box in the hands of an investigator can detect truth or falsehood».

Til slutt måtte myndighetene forby polygraftesting av jobbsøkere og andre arbeidstakere gjennom *The 1988 Employee Polygraph Protection Act*.⁴⁷ Forbudet gjelder imidlertid ikke for offentlig ansatte eller private selskaper som arbeider med sikkerhetsspørsmål. Ansatte her må fortsatt innfinne seg med å bli testet (Grubin og Madsen 2005 s. 366).

⁴⁶ Rundt 1930 startet bekymringene og avsløringene av at amerikansk politi anvendte vold under politiavhør. Som en følge av juridisk og sosialt press, måtte politiets avhørsmetoder reformeres (Leo 1994 s. 95). Som påpekt ovenfor ble den første, 'moderne' polygraftesten publisert i USA på 1920-tallet.

⁴⁷ Loven er tilgjengelig via hjemmesidene til United States Department of Labor. Se URL: <http://www.dol.gov/compliance/laws/comp-eppa.htm#overview> (Siste lesedato 02.04.09)

Årsakene til at arbeidsgivere anså/anser apparatene som «effektive» verktøy i ansettelsesprosesser, er de samme som beskrevet ovenfor: apparatet fremkaller frykt for å bli avslørt, og produserer tilståelser. Under ansettelsesintervjuet får håpefulle arbeidssøkere tydelig beskjed om at kun ærlige mennesker vil bli ansatt. Deretter kobles arbeidssøkeren opp mot (f.eks.) polygrafan, og intervjuet begynner: «Har du noen gang løyet for noen du er glad i?»⁴⁸ Når søkeren, som ønsker å være så ærlig som mulig, svarer ja på spørsmålet, følger arbeidsgiveren opp med en rekke oppfølgingsspørsmål: hvem løy du til, hvorfor løy du osv. Mange forledes på denne måten til å oppgi personlige opplysninger, som for eksempel om sin egen helsesituasjon, familieplaner, utroskap, seksuelle preferanser osv - personlige opplysninger som søkeren normalt ville ha holdt for seg selv (Segrave, 2004 s 122).

Som jeg vil redegjøre for nedenfor, har domstolene i en rekke land satt foten ned, men fortsatt holder altså flere politistyrker på retten til å gjennomføre polygraftester i tilknytning til sine avhør.

2.2.10 Myten forplanter seg – polygrafan i Norge

Hadde det vært opp til politiet, er jeg rimelig sikker på at også norske etterforskere hadde sikret seg tilgang til apparatet.

Til tross for Høyesteretts utfyllende begrunnelse om hvorfor polygraftesten må avskjæres som bevis i norsk strafferett (Rt. 1996 s. 1114), skrev Kriminalpolitisen et brev til riksadvokaten i 1998: Kripos ønsket en vurdering om hvorvidt politiet bør anskaffe polygraf til bruk under etterforskning. Av riksadvokatens svar fremgår det at politiets ønske om et polygrafapparat må utredes videre og grundigere av politiet, før riksadvokaten vurderer å bringe spørsmålet videre til departementet. Samme år skrev riksadvokaten et rundskriv til samtlige statsadvokatembeter hvor han påminnet om Høyesteretts avgjørelse, og informerte påtalemyndigheten om sitt standpunkt til polygrafan (Riksadvokaten 1998, Myhrer 2001 s. 115).

Nå fremgår det ikke av dokumentasjonen om norsk politi på dette tidspunktet trodde på myten om polygraftesten. I avisartikkelen jeg refererte til innledningsvis, hvor Bjørklund bekreftet at norske politietterforskere trente på løgndeteksjonsmetoden Nevrolingvistisk programmering,⁴⁹ er det nærliggende å tro at etterforskerne på Kripos, i likhet med meg selv, forholdt seg positive til politilitteraturen skrevet om emnet, uvitende om den kritiske forskningen på området.

Som jeg allerede har argumentert for, synes myten om polygraftesten å være seiglivet. Den lever, mer eller mindre sitt «selvstendige liv» i ulike miljøer - også i Norge. I tillegg til politiet, har også enkelte forskere bidratt til å opprettholde myten.

I 1998 skrev Bratholm og Svebak en leder som synes å være skrevet som en appell for en gjeninnføring av polygrafan i Norge. Sven Svebak er professor ved Institutt for nevromedisin ved NTNU og den eneste i Norge som driver med løgndetektortesting (*Gemini* 2001, NRK

⁴⁸ I polygrafmanualer refereres disse spørsmålene som: Probable-Lie Comparison Question. Se for eksempel Federal Psychophysiological detection of deception examiner handbook (2006).
URL: <http://antipolygraph.org/documents/federal-polygraph-handbook-02-10-2006.pdf> (Siste lesedato 02.04.09)

⁴⁹ Se del 2.1

2003).⁵⁰ I sin artikkel støtter Brathom og Svebak seg til en tilsynelatende tung, vitenskaplig kilde og skriver:

«I 1995 ble bruken av løgndetektor vurdert av det amerikanske tidsskriftet *Journal of Forensic Sciences*. En hovedkonklusjon var at metoden har minst 90 prosent treffsikkerhet når den anvendes profesjonelt i reelle saker» (s. 65).

Det er ikke lett å etterprøve påstanden som Bratholm og Svebak formidler. Noen ytterligere referanse gis nemlig ikke, men en gjennomgang av samtlige artikler, publisert i tidsskriftet angjeldende år, avdekker at *Journal of Forensic Sciences* ikke har vurdert bruken av løgndetektor. Den eneste artikkelen som omhandler polygrafesting i 1995, er en seks siders tekst, forfattet av W.J. Yankee. I denne sammenheng er det ikke uten betydning at forfatteren er titulert som *Director, Department of Defense Polygraph Institute*, en av institusjonene som NRC spesifikt omtaler i sin rapport vedrørende tilbakeholding av informasjon om polygrafens validitet (NRC 2003 s. 118).

Bratholm og Svebak (1998) formidler et inntrykk av at Yankees artikkel er en uavhengig, vitenskaplig evaluering av polygrafen. En gjennomgang av Yankees artikkel og referansene den bygger på, avslører det motsatte. Majoriteten av henvisningene som gis refererer seg til interne studier, med støtte fra polygrafinstituttet i det amerikanske forsvaret (Yankee 1995 s. 67,68). For øvrig bærer Yankees artikkel etter mitt syn preg av at han, som leder av polygrafinstituttet, synes å ha et behov for å formidle instituttets formidable utvikling det siste 10-året, ikke minst på den teknologiske siden (s. 63):

«More sensitive sensors; more efficient transducers; improved means of digitizing and recording physiological data; digitizing analog data at increasingly high sample rates; and algorithms to evaluate physiological data in an unlimited fashion, all represent technical innovations that will enhance the advancement of the new and evolving science of forensic psychophysiology».

Yankees beskrivelser gir inntrykk av at apparatet og polygrafesting er blitt en egen vitenskap. I artikkelen foreslår Yankee sågar et navn på den nye vitenskapen: *Forensic psychophysiology* (s. 64). Polygrafen har fått ny drakt: Den er digitalisert og så sofistisert at kunnskapen apparatet gir oss «vil styrke evolusjonen av rettspsykofysiologi som en akademisk disiplin» (s. 67). Tar leseren på seg briller, klare nok til å lese Yankees referanser, skimter en konturene av en drakt som ligner mistenkelig på den gamle: et nakent apparat. Nakent i den forstand at apparatet fortsatt mangler et teoretisk fundament. Verken Yankee eller kildene han refererer til kan tilby en vitenskaplig forklaring til hvordan det er mulig å skape dikotomiene «sannhet» og «løgn» ved å registrere fysiologiske reaksjoner.

⁵⁰ Et intervju med professor Sven Svebak, hvor han beskriver og demonstrerer polygrafen, ble sendt på NRK, Schrödingers Katt torsdag 16. oktober 2003. På spørsmål om polygrafens pålitelighet, svarte Svebak at dersom en forholdt seg til straffesaker, og kun inkluderte studier der en stiller krav til metodisk kvalitet så er det: kanskje fem-seks gode studier i verden som dokumenterer at løgntester treffer med kanskje en 97,98 prosent. (Direkte sitat, mine understrekninger). Jeg kan ikke se at Svebak har publisert noe skriftlig materiale om sin eventuelle forskning eller arbeid på området. Professor Stein Knardal ved psykologisk institutt i Oslo er intervjuet i samme program. Han påpeker at løgndetektorer er «ugyldige og ubrukelige» som bevismiddel i straffesaker. Et sammendrag av intervjuene er tilgjengelig på http://www.nrk.no/programmer/tv/schrodingers_katt/1.1851724. (Siste lesedato 01.04.09).

Gjennom Bratholm og Svebaks artikkel fra 1998 videreføres budskapet fra lederen av polygrafinstituttet i USA. I to nyere spesialoppgaver ved det Juridiske fakultet i Oslo, er polygrafestens tema, og i en av oppgavene har Yankees budskap om polygrafens treffsikkerhet slått rot:

«Resultater fra feltstudier med høy vitenskapelig kvalitet og en uavhengig ”fasit” viser at en profesjonelt gjennomført løgntest har en gjennomsnittlig treffsikkerhet på minst 90 % i konklusjoner om troverdighet (løgnaktighet). Blant annet var dette konklusjonen når bruken av løgndetektor ble vurdert av det amerikanske tidsskriftet ”Journal of Forensic Sciences”. Deres hovedkonklusjon var at metoden har minst 90 % treffsikkerhet når den anvendes profesjonelt i reelle saker» (2005 s. 14).

Etter mitt syn er oppgaven ellers godt skrevet og informativ. Men, uten reell mulighet til å etterprøve alle kilder, illustrerer oppgaven de samme problemene som NRC og øvrige forskere har påpekt.⁵¹ Sitatene nedenfor er hentet fra den (meg bekjent) siste drapssaken Svebak hadde med å gjøre. Partenes uttalelser indikerer på flere måter hvorfor det er behov for mer kunnskap om løgndeteksjon, også i Norge (Bergens Tidende 25. august 2007):

«96,1 prosent er omtrent samme score som Gamal Hosein hadde da jeg løgntestet han i 2003. Dommen mot ham var et forferdelig justismord, sier Svebak».

«Statsadvokat Jarle Golten Smørdal, som skal være aktor i saken, er lite imponert over løgndetektortesten. - Jeg vet ikke noe om dette, og det er uansett ikke adgang til bevisførsel om noe slikt, så han har kastet bort penger, sier Smørdal».

Det er over 40 år siden Anders Bratholm skrev sin første artikkel om polygrafen (Bratholm 1965). I artikkelen på drøfter han polygrafens juridiske, politiske, sosiale og etiske sider. I et tankespill forutsatte Bratholm at polygrafen var så pålitelig som det amerikanske politiet hevdet at den var,⁵² og erkjente at polygrafen i så fall kunne representere et hjelpemiddel for straffesakskjedens aktører. Like fullt konkluder Bratholm med at han på grunn av apparatets øvrige konsekvenser, må ta avstand fra etterforskningsmetoden (s. 15). Da Høyesterett besluttet å avskjære polygrafen som bevis i norsk rett (Rt. 1996 s. 1114), støttet dommerne seg åpenbart til Bratholms arbeid. Foruten en direkte henvisning til artikkelen (s. 1120), sentrerer kjennelsen seg rundt flere av Bratholms øvrige og helt sentrale betraktninger, inkludert problematikken omkring «illusoriske samtykke» (Bratholm s. 7, Rt. 1996 s. 1114 [s. 1121]), «invadering av personligheten» (Bratholm s 11, Rt. 1996 s. 1114 [s.1119]) og øvrige hensyn (Bratholm s. 15, Rt. 1996 s. 1114 [s. 1121]).

Bratholm og Svebaks artikkel fra 1998 oppleves som forvirrende ettersom artikkelen ikke har med noen av de innsiktene som demonstreres i Bratholms hovedartikkel fra 1965. Den nye teksten inkluderer ikke en gang en henvisning til de inngående drøftelsene Bratholm foretok,

⁵¹ Oppgaven er for øvrig veiledet av advokat John C. Elden, forsvareren til Gamal Hussain, som, sammen med Sven Svebak sto frem på TV2 med resultatene fra polygrafestens som utelukket Hussain som drapsmann.

⁵² På side 9 refererer Bratholm (1965) førstutgaven av den amerikanske avhørsmanualen; *Criminal Interrogation and Confessions* (1962) skrevet av Inbau og Reid hvor det blant annet hevdes; «at det praktisk talt ikke hender at en uskyldig blir utpekt som skyldig.» Senere utgaver av manualen er for øvrig omtalt her i fotnote 10,15 og 28.

40 år tidligere. De upresise kildehenvisningene i teksten fra 1998 er misvisende, og påstandene med henvisninger til VG om at «[...] riksadvokat Tor-Aksel Busch [...] har vist interesse for å ta løgndetektoren i bruk under etterforskningen[...]» (Bratholm og Svebak 1998 s. 66), er i strid med min redegjørelse av riksadvokatens syn på saken det samme år. Hva fikk Bratholm til å forlate sitt grunnsyn fra 1965, uten nærmere redegjørelse? Uten å spekulere nærmere over saken, fremgår det av min redegjørelse ovenfor at artikkelen fra 1998 bærer med seg et budskap i tråd med medforfatterens egeninteresse i spørsmålene knyttet til polygrafien.

2.3 Voice Stress Analyser

Det finnes en rekke ulike polygrafestere, apparater og prosedyrer. I tråd med min påstand om apparatets primære egenskaper, nemlig ideen om at den på kort sikt produserer tilståelser og på lengre sikt - inntekter, er det vært å merke seg at forfatterne av verdens mest innflytelsesrike avhørsmanual,⁵³ Fred Inbau og John Reid, også har vært sterkt involvert i utviklingen av løgndetektorindustrien i USA (Bratholm 1965 s. 3, Grubin og Madsen 2005 s. 361). Som påpekt av Skolnick (1982 s. 49): «Recall that Inbau and Reid were not only advocates of deceptive interrogation. They were also proponents and developers of polygraph examination techniques».

Når så andre forskere lanserte en ny, enklere og billigere måte å «skille sannhet fra løgn», ved å utvikle et apparat som måler stressnivået til mistenktes stemme, er interesse- og forretningsinstitusjonene som promoterer polygrafestene, meget kritiske til sin nye konkurrent.⁵⁴ En av årsakene er muligens at de som selger det nyeste apparatet på markedet, *Computerized Voice Stress Analyzer* (CVSA), forteller at de allerede har solgt tusenvis av apparater til politi og militære avdelinger.⁵⁵

Det nye produktet markedsføres som et «revolutionary crime-fighting tool» og selges, foruten politi og militære, til «select private clients». Det er interessant å følge deres linker til vitenskapelige studier, hvor en link bringer den potensielle kunden til dokumenter, rapporter og vitenskapelig publiserte studier som skal avsløre avsløre myten om konkurrenten (polygrafestene). Med hensyn til CVSAs treffsikkerhet, rapporterer «studier» og andre vitnesbyrd at dersom det digitale apparatet opereres riktig, skjelner apparatet mellom sannhet og løgn med alt fra 90 til 100 % nøyaktighet.

Apparatets popularitet må sees i sammenheng med at det er enklere i drift og bruk. Det er billigere og kan således oftere anvendes under avhør av mistenkte. På lik linje med polygrafestene og politihunden fra Victoria Terrasse, vil politiet ved å overbevise mistenkte om at apparatet ikke lar seg lure, skape tilstrekkelig frykt under avhøret. På kort sikt vil også dette apparatet gi avhøreren et ekstra ess i ermet.

⁵³ Se fotnote 51 og del 1.4. Merk at også Inbau og Reids avhørsmetodikk har måttet tåle hard kritikk fra forskere verden over (Sear og Williamson 1999, Kassin 1997, Rachlew 2003).

⁵⁴ Se for eksempel hjemmesidene til American Polygraph Association med henvisninger til ulike kilder som forteller hvor upålitelig (konkurrenten) Voice Stress Analyzer er.

URL: <http://www.polygraph.org/content/position-voice-stress> (Siste lesedato 30.04.09)

⁵⁵ Se hjemmesidene til National Institute for Truth Verification. URL: <http://www.cvsal.com/index.htm> (Siste lesedato 30.04.09).

For å illustrere poenget, siterer jeg tre setninger fra en amerikansk avhørsmanual for polygrafstere (Janniro 1991 s. 83). Manualen beskriver hvordan avhøreren skal introdusere polygrafstestens resultater i påfølgende avhør (jfr. den «uoffisielle» fase fem beskrevet i del 2.2.5):

«7. I promised that I would be honest with you here today and you promised me the same thing. You and I both know that you haven't been truthful now. I could respect you more if you just told me that you don't know how to deal with this...that you don't want to confess.

8. If you were to show me a picture of someone close to you. I could never persuade you that it was someone else. These [polygraph] charts are like a picture of truth or deception and we can't change them no matter what we say.

9. Simply portray absolute confidence and talk as though they had already confessed».

John J. Furedy har skrevet flere kritiske artikler om polygraftesting.⁵⁶ En avisartikkel fra *Canada.com* (2003), synes å bekrefte mine antagelser nevnt ovenfor. Av artikkelen fremgår det at politimesteren i Camrose, Canada, Chief Chalmers, er meget fornøyd med nyanskaffelsen av Computerized Voice Stress Analyzer:

«“We say, OK, if you're really telling the truth, prove it to us,” he said.

Chalmers said that in the first six months after purchasing the CVSA last August, it was used to solve 42 criminal cases.

"That's a dramatic increase. It's an integral part of our operation now."

He said people have been brought in on charges and in the course of their CVSA test, other crimes they had committed came to light.

Before buying the device, Camrose police had to share a \$20,000 polygraph machine with a number of municipal organizations. Only suspects of major crimes were eligible and there was a three-week wait list.

"That gave the suspects plenty of time to change their minds about taking the test," Chalmers said.

The chief read about the CVSA in a police magazine and ordered one of his officers to research its effectiveness.

"This is leading edge technology and it is advancing quickly across the U.S.," Chalmers said.

⁵⁶ Furedys artikler og kommentarer i media er lagt ut på hans internettsider ved University of Toronto. Se URL: <http://www.psych.utoronto.ca/~furedy/index.htm> (Siste lesedato 30.04.09)

"We talked to numerous departments that are using it and were convinced of its accuracy. The CVSA is 100 per cent accurate. With the polygraph, there's a grey area"».

Professor Furedy er også sitert i artikkelen med overskriften: *Lie detector 'useful interrogation prop'*.

«"It's pretty scary" that police have that kind of faith in the machine.

"It's a sign of a fundamentally superstitious society, certainly here in North America. The reality is that you can never determine with 100 per cent accuracy whether someone is telling the truth."

Lie-detection devices are a scare tactic he said, that can sometimes push people into confessing to crimes they didn't commit».

Mannen bak utviklingen av CVSA, «Dr.» Charles Humble, er en tidligere polygraftester. «Doktorgraden» i psykologi fikk han gjennom deltagelse på en bibelskole. Da NBC spurte ham om dette, svarte Humble at «doktorgradsundervisningen», besto av seks timer med bibelstudier. Humble påstår at hans apparat er 98 % pålitelig, men i TV-programmet kunne han ikke vise til en eneste vitenskapelig studie hvor apparatet er blitt testet (NBC 2006).

I samme TV-program vises autentiske videobiler fra politiafhøret der Michael Crowe tilsto drapet på sin 12 år gamle søster. Tilståelsen var falsk. Tvungen, internalisert falsk tilståelse kjennetegnes ved at avhørsobjektet begynner å tvile på sitt eget minne (Gudjonsson 2004 s. 298-310). Michael Crowe (nå som voksen), forklarer i tv-programmet at det var nettopp det som skjedde da politiet presenterte resultatene fra den «feilfrie» maskinen. Opptakene viser hvordan Michael Crowe (14), i håpløs fortvilelse, først benekter å ha drept sin søster. Deretter blir han konfrontert med resultatene fra løgndetektoren (CVSA). Etter hvert begynner Michael å tvile på sitt eget minne, og tilstår drapet.⁵⁷

I 2007 publiserte Eriksson og Lacerda en artikkel der de forklarer hvorfor verken CVCA eller den israelske versjonen, Layered Voice Analysis (LVA), fungerer som løgndetektorer. Lacerda er professor i lingvistikk og Eriksson er professor i fonetikk. Eriksson og Lacerda starter med å beskrive tilgjengelig materiale, inkludert tidligere publiserte studier, patentbeskrivelser og øvrig dokumentasjon fra forhandlerne. Deretter holder de denne informasjonen opp imot etablert lingvistisk og fonetisk vitenskapelig kunnskap, og konkluderer med at apparatene ikke er noe annet enn svindel og bedrageri: Den som ønsker å skille sannhet fra løgn, kan like godt basere sine slutninger på terningkast (Eriksson og Lacerda 2007 s. 191). Deres kritiske artikkel har fått konsekvenser.

Advokatene til firmaet som selger den israelske versjonen, *Nemesysco Ltd.*⁵⁸, har truet forlaget som utgav artikkelen med søksmål, og på tidsskriftets hjemmeside er artikkelen ikke

⁵⁷ En uke før rettsaken mot Crowe skulle starte, fikk politiet DNA treff på en mann som ikke hadde noe i familiens hus å gjøre. Crowe ble løslatt og drapsammen dømt. Straffesaken mot Michael Crowe er for øvrig filmatisert. *The Interrogation of Michael Crowe* (2002).

⁵⁸ Se URL: <http://www.nemesysco.com/> (Siste lesedato 18.05.09)

lenger elektronisk tilgjengelig. Det britiske forlaget, Equinox, gav etter for presset, noe som har fått det svenske vitenskapsakademiet til å reagere kraftig (Kungl. Vetenskapsakademien 2009):

«Kungl. Vetenskapsakademien ser allvarlig på det inträffade. Händelser av detta slag är ett hot mot forskningens frihet och i förlängningen mot den fria informationsspridningen i samhället. Hot om stämning får inte användas för att inskränka den vetenskapliga diskussionen».

Tidsskriftene *Science* og *Nature* har begge involvert seg i debatten, og i tråd med advarslene til Eriksson og Lecerda (s. 190), bekrefter *Science* (2009) at britiske myndigheter har kjøpt inn apparatene til et pilotprosjekt: 25 lokale trygd- og sosialkontor i UK anvender apparatet under sine telefonsamtaler med mennesker som søker stønad. En talsmann for et av kontorene er intervjuet i *Science* (2009 s. 863):

«“In our view, it’s been a great success,” says Harrow spokesperson Fergus Sheppard. “We estimate that we’ve saved £520,000.” From May 2007 to January this year, the system flagged 189 callers as “high risk,” and 84 eventually had their benefits reduced, he says. In addition, of 1948 callers flagged “no risk,” 474 voluntarily admitted that their original claims were inflated when they were told that they were being evaluated by the system. “They selfpoliced,” Sheppard says. “The system has a deterrent effect”».

I 2005 gjennomgikk Heckman, Happel og Ballo alle mekaniske løgndetektorer for US National Defense Intelligence College og konkluderte (Heckman m.fl. 2005 s. 85):

«Thus, despite the polygraph’s shortcomings, there is currently no viable technical alternative to polygraphy».

Som tidligere anført kom heller ikke polygrafen særlig heldig ut. Like fullt oppfordrer Heckman, Habel og Balle til videre forskning, både på teknikkene som baserer seg på stemme stress analyser og de nyeste, mest avanserte brain scanning variantene, gjennomført med neuro-teknologiske apparater.

2.4 Løgndeteksjon og neurologi

Høsten 2006 møttes nordiske forskere til *The 3rd meeting of the Nordic Network for research on Psychology and Law* (NNPL) i Turku, Finland.⁵⁹ En av konferansens Key-note speakers, professor Sean Spence, holdt sin forelesning om utviklingen av ulike metoder for løgndeteksjon der forskerne anvender tekniske installasjoner, i utgangspunktet designet for nevrologiske undersøkelser.

Et av apparatene som anvendes kalles Magnetresonanstomografi, oftest forkortet MRI (engelsk: magnetic resonance imaging) eller MR. Teknikken anvendes for å fremstille bilder av kroppsvev hos mennesker eller dyr. Videre anvendes fMRI - Funksjonell MRI, som er en teknikk for å måle funksjoner i hjernen. En dypere innføring i apparatenes tekniske virkemåte ligger utenfor denne artikkelens tema. Tradisjonelt anvendes apparatene i nevrologiske

⁵⁹ The Nordic Network for research on Psychology and Law (NNPL) har egne hjemmesider på internet. Se URL: <http://www.nnpl.net/nnpl/> (Siste lesedato 02.04.09)

undersøkelser i tilknytning til medisinske spørsmål. I motsetning til polygraftesten som måler reaksjoner i vårt perifere nervesystem (som er i kontakt med kroppens sansceller, muskler og kjertler), måler fMRI aktivitet i vårt sentrale nervesystem (hjerne og ryggmarg).

Fra forskningen om fMRI som løgndetektor, nøyer jeg meg med å referere til Spence og medarbeidernes konklusjon i artikkelen *Behavioural and functional anatomical correlates of deception in humans* (Spence m.fl. 2001 s. 2852):

«Our data suggest that by using a highly constrained behavioural protocol we may begin to delineate the cognitive components of deception in human subjects. fMRI may provide a feasible method for investigating their neural correlates. Though our protocol requires refinement, *our* data clearly implicate specific regions of frontal cortex in the functional anatomy of deception».

Denne formen for løgndeteksjon har allerede utløst en rekke vitenskapelige studier. For spesielt interesserte, henviser jeg til Heckman, Happel og Ballos gjennomgang av forskningen på området (Heckman m.fl. 2006). Deres tekst inngår som et kapittel i rapporten *Enducing Information*, som har som formål å berede grunnen for fremtidige avhørsteknikker for å innhente *nyttig* og *pålitelig* informasjon fra og om terrorister. Etter å ha innhentet og analysert all tilgjengelig litteratur som omhandler samtlige fysiologiske og nevrologiske studier der ulike apparater er testet som løgndetektor, konkluderte Heckman og medarbeiderne med at ingen av teknikkene, pr. i dag, er mer pålitelig enn polygraftesten. Terrorangrepene 11. september har imidlertid satt fart på forskningen (USA today 2006) og flere amerikanske firmaer, med flere forskere i staben, har allerede tatt patent på «fremtidens løgndetektor»,⁶⁰ fMRI.

Heckman og medarbeiderne refererer til vitenskapelige forskningsprosjekt hvor, i tillegg til metodene jeg har beskrevet ovenfor, følgende metoder beskrives og evalueres:

Elektrogastrogram (EGG) – Måler blant annet muskelsammentrekninger i mageregionen som forskere fra American College of Gastroenterology in Honolulu mener vil kunne supplere polygraftesten med nyttig informasjon om testpersonens troverdighet (Heckman m.fl. 2006 s. 66, CBS News 2005).

Radar Vital Signs Monitor (RVSM) – Måler flere av de samme fysiologiske reaksjonene som polygraftesten, men på avstand (Heckman m.fl. 2006 s. 67).

Øyebevegelser - Forskerne studerer raske, samtidige bevegelser av begge øyner i samme retning (Saccades) som initieres av hjernens frontallapp. Saccades fungerer som en mekanisme for fiksering og rapid eye movement (REM). Den sparsommelige forskningen synes ikke å gi støtte til teorien om at øynene er sjelens speil i bokstavelig forstand (Heckman m.fl. 2006 s. 71)

Thermal Imaging (Termografi) - Måler kroppstemperatur med ulike apparater. *Departement of Defense Polygraph Institute* i USA har eksperimentert med slike apparaters evne til å skille sannhet fra løgn, blant annet i kombinasjon med

⁶⁰ Internettssidene til *No Lie MRI, Inc* er informative. *Cephus Corporation*, likeså.

Se URL: <http://www.noliemri.com/index.htm> og <http://www.cephoscorp.com/> (Siste lesedato 30.03.09)

polygraftesten. En av studiene er klassifisert som hemmelig (Heckman m.fl. 2006 s. 72. Se også Vrij 2008 s. 339)

Narcoanalysis (Sannhetsserum) – Narkotika egnet til å redusere hemninger. Testet og forsket på av blant annet amerikanske etterretningsorganisasjoner med varierende resultater (Heckman m.fl. 2006 s. 74). Dette var en av avhørsmetodene som The Department of Justice's Office of Legal Counsel, gjennom det såkalte Bybee memorandum⁶¹, antydte overfor Bush-administrasjonen, kunne være tillatt i krigen mot terrorisme.

Elektroencefalogram (EEG) - Er en nevrofysiologisk måling og registrering av hjernens elektriske aktivitet. Elektroder festes til hodet. Teknikkens evne til å skille sannhet fra løgn utforskes i dag flere steder, men forskerne står overfor formidable utfordringer, blant annet fordi metoden er sårbar for ulike mottiltak (Heckman m.fl. 2006 s. 76. Se også Vrij 2008 s. 357).

Magnetoencephalography (MEG) – Måler magnetiske felt produsert av elektrisk aktivitet i hjernen. Ingen registrert forskning om apparatets evne til å skille sannhet fra løgn, men metoden gir blant annet forskerne mulighet til å analysere forandringer i aktivisering assosiert med gjenkjenning. For eksempel gjennom spørsmålet: Kjenner du personen på dette bildet? Heckman og medarbeiderne (2006) anbefaler derfor videre forskning (s. 77).

Muligens er det polygrafens økonomiske avkastning som har inspirert forskere som tidligere konsentrerte seg om medisinske spørsmål til å gå inn i forskningen vedrørende løgndeteksjon. Flere firmaer har allerede tatt patent på ulike metoder hvor fMRI anvendes som løgndetektorer. Firmaet *No Lie MRI*⁶² har flotte internettsider med henvisninger til publikasjoner i vitenskapelige tidsskrifter hvor de rapporterer imponerende treffsikkerhet i laboratorium kontrollerte studier (Langleben mfl. 2005 s. 262). Forskerne håper på sikt å overføre sine funn til mer realistiske studier, men som påpekt av Oullier (2006): «[...] direkte dekoding og tolking av et individs tanker, hukommelse og intensjoner gjennom registrering av hjerneaktiviteten, har fortsatt mer med science fiction enn med virkeligheten å gjøre». I sin siste bok om løgndeteksjon, skriver Vrij (2008 s. 387) at den største faren med de tekniske apparatene er at de som arbeider med, og tror på produktens fantastiske egenskaper, skulle klare å overbevise mennesker med beslutningsmyndighet.

2.5 Hypnose

Den siste «løgndetektor» jeg vil drøfte er hypnose. Mannen som satt varetektsfengslet i over sju måneder i tilknytning til Marianne Rugaas Knutsen forsvinning fra Risør⁶³ ble under varetektsfengslingen transportert til Oslo for å la seg behandle med hypnose ved Ullevål

⁶¹ Jay Bybee signerte memorandumet i kraft av sin stilling som Assistant Attorney General, men hvem som forfattet det er mer uklart. Dokumentet er publisert, blant annet på: http://www.washingtonpost.com/wp-srv/politics/documents/chenev/torture_memo_aug2002.pdf (Siste lesedato 20.04.09). President, Barack Obama, har uttalt at de juridiske memorandaene ikke lenger er US policy. Se for eksempel URL: <http://abcnews.go.com/Politics/wireStory?id=7354441> (Siste lesedato 20.04.09). Se også Kleinman og Alexander 2009 for en beskrivelse av utviklingen.

⁶² Se URL: <http://www.noliemri.com/> (Siste lesedato 15.04.09)

⁶³ Marianne Rugaas Knutsen forsvant fra sitt hjem i Risør, 28.08.1981.

sykehus. Politiet mente han hadde begått et drap. Selv kunne han ikke huske å ha begått noe drap, men kanskje ville hypnose hjelpe? I det påfølgende, over 30 timer lange politiavhøret, tilsto mannen, og henviste til «bilder» han hadde sett under hypnotisk kontroll av legen fra Ullevål. En av politietterforskerne som ledet de ekstremt lange avhørene er den samme etterforskeren som avhørte Fritz Moen som også tilsto drap han ikke hadde begått (NOU 2007:7) Den varetektsfengslede mannen ble aldri tiltalt for drap eller bortføring av Marianne. Senere analyser, foretatt av andre etterforskere ved Kripas, har utelukket mannen som gjerningsmann.

Hypnose som et rettslig verktøy er risikabelt, fordi et uriktig minnebilde kan virke så reelt at vitnet utvikler tillit til det (Schollum 2005 s. 71). Aftenpostens artikkel: *Foreslår å tillate hypnose i straffesaker*⁶⁴ skapte grobunn for bekymringer, i det artikkelens overskrift indikerte at forslaget kom fra daværende justisminister Dørum. Heldigvis rant det hele ut i sand. Årsaken var forhåpentligvis (og mest sannsynlig) at avisen hadde misforstått sin kilde. Riktignok har tidligere studier, gjennomført av forskere som tror på hypnose som en minnestimulerende teknikk, rapportert positive resultater, men metoden er kritisert for manglende empirisk dokumentasjon (Gudjonsson 1992 s. 171).

2.6 Innholdsanalyse – Statement Validity Assessment (SVA)

Gjennom innholdsanalyser studerer forskere, eventuelt etterforskere, form og innhold i politiforklaringer. Teorien bak SVA er at forklaringer som bygger på hukommelse fra virkelige hendelser er forskjellige fra fabrikkerte forklaringer, både i form og innhold (Magnussen og Stridbeck 2001 s. 92). Det er to årsaker til at innholdsanalyser ikke har fått en mer sentral plass i denne artikkelen. For det første er den mest kjente komponenten i *Statement Validity Assessment (SVA): The Criteria-Based Content Analysis (CBCA)*, ikke en metode for å avsløre løgn. CBCA er en sannhetsverifiserende teknikk og altså ikke en metode for å avsløre løgn (Vrij 2000 s. 157). Selv om CBCA og andre tilsvarende teknikker, for eksempel Reality Monitoring⁶⁵ reiser flere av de samme etiske- og bevisvurderingsrelaterte spørsmålene som tradisjonelle løgndetektorer, plasserer metodikken seg etter mitt syn trygt utenfor den etiske gråsonen løgndetektorene befinner seg i. Høyesteretts primære innsigelse mot polygraftesten som bevismiddel, ligger (slik jeg leser kjennelsen) i argumentet om at polygraftesten skal «[...] avsløre et ”kroppsspråk” som ikke kan kontrolleres, og den vil ved dette innebære en invadering av personligheten ved at sannheten fås frem uten at testpersonen har kontroll over det» (Rt. 1996 s. 1114 [s. 1119]). Innholdsanalyser har ikke denne, uheldige egenskapen. Strengt talt bør ikke ulike former for innholdsanalyser være noe annet enn tradisjonell bevisvurdering av vitneutsagn, der politiet eller domstolene, foretar en systematisk evaluering av vitnebevisets fasetter. Som påpekt av en av metodens grunnleggere:

«Den utsagepsykologiska realitetsanalysen som den nu har beskrivits är en form av kritiskt analytiskt tänkande, i villket det vardagliga förnuftet har satts i system och gjorts tillgängligt för kontroll[...].» (Trankell 1963/2004 s. 97)

CBCA er en strukturert sjekkliste, der bevisvurdereren støtter seg til momenter som psykologene mener bør vurderes i tilknytning til vitneutsagnets bevisverdi. For eksempel, dersom et vitne bebreider seg selv (2p), unnskylder overgriperen (2p), inkluderer

⁶⁴ Se URL: <http://www.aftenposten.no/nyheter/iriks/article581395.ece?service=print> (Siste lesedato 14.04.09)

⁶⁵ Kjernen av teoriene som metodikken Reality Monitoring bygger på er at minner fra ting vi har opplevd skiller seg fra minner som har sitt utspring i fiksjon. Se Vrij 2000 s. 157 – 165 for en dekkende innføring.

kontekstuelle detaljer ved å rapportere om uventede komplikasjoner (2p) i sin forklaring av hva som skjedde, så skårer vitnet til sammen $2+2+2=6$ poeng. Dersom kriteriene ovenfor fremkommer i vitnets forklaring klart og tydelig, gis skåren 2. Ett poeng gis dersom kriteriet nevnes, 0 poeng dersom kriteriet ikke nevnes. Jo høyere skår, jo mer troverdig er forklaringen. Det finnes ulike sjekklister (kriterier) og ulike skåringssystem, men prinsippet er det samme.

Etter oppdrag fra domstolene, initialt i tilknytning til evaluering av barns vitneprov, men senere også av voksne, ble metodikken utviklet (1950-tallet) og videreutviklet, primært av svenske og tyske rettspsykologer (Vrij 2000 s. 114). I boken *Svensk vittnespsykologi* (Wiklund og Sjöström 2004) står den «utsagepsykologiske realitetsanalysen» sentralt. I boken finner en skriftlige arbeider av den svenske pioneren, Arne Trankell og et kapittel der Astrid Holgersons anvendelse av teknikken beskrives i detalj. Dette skjer i tilknytning til hennes sakkyndige evaluering av Lisbet Palmes identifisering av Christer Pettersson (Holgerson 2004a s. 265–277). I svensk rett er teknikken prinsipper forankret gjennom NJA 1980 s. 725, hvor Høyesterett fremmet visse retningslinjer for hvordan en prøvning av vitnebevis bør skje (Diesen 2006).

Aldert Vrij (2008 s. 201 – 259) gir en grundig beskrivelse av innholdsanalyser som en sannhetsverifiserende metodikk. Han beskriver i sin bok metodikkens opprinnelse, utvikling, validitet, potensial og faremomenter. Disse må sees i sammenheng med mine betraktninger ovenfor, hvor jeg redegjør for de rettssikkerhetsproblemene som oppstår når en sakkyndig foretar en kvalifisert gjetning, og således gir gjetningen et slør av vitenskapelig tyngde. I motsetning til polygraftesten, og andre teknikker som ulike bidragsyttere mener egner seg til å skille sannhet fra løgn, er innholdsanalyser ingen snarvei til sannheten. I kapittelet *Den vittnespsykologiske arbeidsmetoden*⁶⁶ tar Trankell et oppgjør med forestillinger om at psykologer og andre «ekspertene» er i stand til å bedømme menneskers troverdighet ved å iakttatte vedkommende under politiavhør eller lignende settinger (Trankell 1963/2004 s. 41). På de neste 70 sidene beskriver Trankell alle variabler som må undersøkes, all data som må analyseres og kontrolleres, før en konklusjon (og de begrensningene som ligger i denne) kan fremmes. Som påpekt av Holgerson (2004b s. 142):

«Utsageanalytiska resonemang på common-sense-nivå (som ej grundar sig på systematisk analys) kan leda til helt felaktiga slutsatser».

Med hensyn til innholdsanalyser og deres bevisvurderingsmessige potensial, er det viktig å forstå at metoden aldri kan bli bedre enn kvaliteten og dokumentasjonen av det politiavhøret som skal evalueres. Uheldige avhørsmetoder, som for eksempel ledende spørsmål, vil prege informasjonen som analyseres. Uten lydopptak vil det forbli nytteløst å forsøke å gjennomføre en pålitelig innholdsanalyse.

2.7 Løgn avler løgn. Politiavhør og tilståelser

Ser en bort ifra problematikken rundt falske tilståelser, oppnår politiet og samfunnet åpenbare fordeler dersom mistenkte velger å tilstå under politiavhør (Ot.prp. nr. 81 [1999 - 2000] s. 44). I en tidligere artikkel har jeg beskrevet ulike teknikker som norsk politi har anvendt for å oppnå tilståelser (Rachlew 2003). Som tidligere anført bekrefter forskningen på området den

⁶⁶ Kapittelet jeg refererer til er en reproduksjon (nytrykk) av Trankells bok *Den vittnespsykologiske arbeidsmetoden*. Stockholm:Liber, 1963.

intuitive antagelsen om at jo sterkere bevis den mistenkte føler at politiet besitter mot ham eller henne, jo større er sannsynligheten for at den mistenkte velger å tilstå. Politiets etterforskning, og avhørerens evne til å utnytte informasjonen, er med andre ord av betydning for politiets evne til å oppklare straffesaker. I kapittelet *Investigative interviewing in the Nordic region*, beskriver Fahsing og Rachlew en taktisk avhørsmodell der politiets avhørere oppfordres til å utnytte potensielle bevis ved å utforske, eventuelt eliminere alternative forklaringer, før potensielle bevis forelegges den mistenkte. Den taktiske avhørsmodellen er utviklet i samarbeid mellom nordisk politi- og forskningsmiljø, og inngår i pensum på Politihøgskolens videreutdanning for etterforskere (PHS 2009). Modellen krever grundig etterforskning og planlegging, men er fri for bevisfabrikasjon og andre tilståelsesmotiverte manipulasjonsteknikker (Fahsing og Rachlew 2009).

I boken argumenterer vi for at det er mulig å gjennomføre effektive avhør av mistenkte, uten løgn eller manipulasjon. I denne sammenheng er det interessant å se på forskningsresultatene fra undersøkelser der forskerne innhenter og sammenligner data fra nordamerikanske politiavhør, med data fra politiavhør i land hvor politiet ikke har lov til å lyve under avhør. De komparative analysene avdekker et interessant bilde. Gudjonsson (2003 s. 139) beskriver det slik:

«It is evident from the most recent confession studies shown in Table 6.1 that the admission/confession rate is substantially lower in the USA than it is in England. The difference is in the region of about 15 %».

Gudjonsson advarer leseren mot å trekke for bombastiske slutninger, men at en ting synes klart: Selv om politiet i USA har lov til anvende polygrafstester under avhør og presentere bevis som ikke eksisterer, oppnår ikke nordamerikansk politi flere tilståelser enn politiet i England hvor slike teknikker er forbudt.⁶⁷ Med utgangspunkt i forskningen om hvorfor mistenkte tilstår, skulle jo politiet i USA oppnådd flere tilståelser enn i stater hvor politiet ikke har lov til å lyve. Gudjonsson presenterer flere, mulige forklaringer, blant annet at politiet i USA må forholde seg til *Miranda rights*, hvor politiet allerede under pågripelsen skal gjøre mistenkte kjent med sin rett til ikke å måtte forklare seg for politiet (*Miranda v. Arizona* 384 U.S. 436 [1966]). Selv tenker jeg følgende:

Stater som lar sitt politi utnytte det faktum at bevis induserer tilståelser, tenker for kortsiktig. Dersom politi, under avhør gis anledning til å presentere falske bevis – i håp om at mistenkte (a) er skyldig, (b) lar seg lure og (c) har en personlighet som faktisk påvirkes av dette, ignorerer Immanuel Kants tanker om betydningen av «universell gyldighet». I sin doktoravhandling trekker Halvorsen veksler på Kants moralfilosofi og minner oss om at dersom alle vet at alle lyver, blir det logisk umulig for hver enkelt å lyve. For at politiets løgn om håndfaste bevis skal virke, må folk stole på politiet, ellers faller poenget med å lyve bort (Halvorsen 2002 s. 24). I en tidligere tekst (Halvorsen 1995 s. 41) understreker Halvorsen poenget med å referere til filosofen Wittgenstein som sa at løgnen ikke er noe annet enn en parasitt på sannheten.

På sikt vil en slik taktikk trolig medføre at mange, inkludert de skyldige, antar at bevisene som presenteres mot dem under avhør, likegodt kan være fabrikkerte. Det kan medføre at færre stoler på politiet. Flere skyldige vil velge å gamble på at politiet ikke vet det de sier de

⁶⁷ I Rachlew 2003 s. 403 – 407 gis en kort redegjørelse for britisk avhørsmetodikk.

vet, og holde fast ved sitt standpunkt om ikke å tilstå. Noen vil nok fortsatt la seg lure. Jeg er imidlertid redd for at flere av disse vil være mennesker med høy suggestibilitet, enten i form av lav alder, manglende kognitive evner, overdreven tro på autoriteter, dårlig selvbilde eller hukommelse – egenskaper som øker faren for falske tilståelser (Gudjonsson 2003 s. 360-412).

3 APPARATENES RETTSLIGE POSISJON

Løgndetektorens rettslige stilling er ikke et sentralt tema for artikkelen, men enkelte prinsipielle momenter knyttet til polygrafens rettslige posisjon i USA og Norge inkluderes, for å underbygge sentrale spørsmål. Det betyr imidlertid ikke at løgndetektorenes rettslige stilling er uinteressant. Polygrafestestene har blant annet stått helt sentralt i spørsmål knyttet til bevisavskjæring, ikke minst i USA.

3.1 USA

I sin oversikt over polygrafestestens rettslige stilling i USA, innleder Daniels (2003 s. 327) med å presisere at polygrafestesten er det beviset som amerikanske domstoler har stilt seg mest skeptisk til, og følgelig avskåret oftere enn noe annet bevis. Sakene hvor beviset unntaksvis er blitt ført for retten, betegnes som «exceptional ones». Daniels følger opp med å konstatere ironien, nemlig at apparatet anvendes utstrakt av landets øvrige myndigheter.⁶⁸

I straffesaken *Frye v. United States*⁶⁹, avviste domstolene polygrafestesten (anno 1923) som bevis, og dermed alle andre «vitenskapelige», sakkyndige bevis som ikke er «[...] sufficiently established to have gained general acceptance in the particular field in which it belongs». Avgjørelsen etablerte presidens og fikk tilnavnet Frye-testen. Den ble stående i over 70 år, inntil Høyesterett i USA i saken mot *Daubert*⁷⁰ senket kravene og tillot sakkyndige uttalelser «based on scientific knowledge», egnet til å fremme «the trier of fact».

Selv om *Daubert*-testen åpnet noe opp, avskjæres fortsatt majoriteten av polygrafbevis som ønskes ført for domstolene. Domstolenes argumenter for å avskjære polygrafbeviset i USA faller i følge Daniels inn under en, eller en kombinasjon av, følgende kategorier: (a) frykt for at polygrafestesten i realiteten skal erstatte juryens funksjon, (b) frykt for at polygrafbeviset skal forvirre juryen, (c) polygrafestesten er for upålitelig, (d) polygrafbeviset opptar for mye av domstolens tid, (e) frykt for at polygrafeksaminatoren oppfattes som en karaktervitneekspert, (f og g) polygrafestestens problematiske forhold til det kontradiktoriske prinsipp (Daniels 2003 s. 330 - 335).

Som påpekt av National Research Council synes argumentet om polygrafestestens manglende vitenskapelige forankring noe tynt dersom det blir stående alene som argument mot å føre beviset. Hvordan skal i så fall rettssystemet forholde seg til mer klassiske bevis som fingeravtrykk, fottøyavtrykk, bitemerker, skriftgranskning og andre kriminaltekniske undersøkelser? Ingen av disse bevisene er på noen måte innhentet eller analysert etter vitenskapelige kriterier (NRC 2003 s. 202). Så var det da heller ikke pålitelighetsspørsmålet

⁶⁸ Daniel (2003 s. 327) lister i den anledning opp både lokale politimyndigheter, FBI, CIA og andre militære tjenester som flittige brukere av polygrafestesten, ikke minst i tilknytning til ansettelse av agenter.

⁶⁹ *Frye v. United States*, 293 F. 1013 (D.C.Cir. 1923).

⁷⁰ *Daubert v. Merrell Dow Pharmaceuticals, inc.*, 509 U.S. 579 (1993).

Høyesterett i Norge, betenksomt, hvilte sine argument på da problemstillingen for første gang dukket opp i norsk rett.

3.2 Norge

Høyesterett fant polygrafestens integritetskrenkende egenskaper så lumske, at prinsippet om fri bevisføring måtte vike. Høyesterett tok imidlertid ikke stilling til polygrafestens validitet. For meg utløser avgjørelsen intet savn; forskningen på området gir oss tilstrekkelig kunnskap om metodenes opprinnelse, egenskaper og pålitelighet. Dommen (Rt. 1996 s. 1114) ligger i bunn for fire senere avgjørelser hvor altså hensynet bak straffeprosessloven § 92 gis avgjørende vekt.

I sin innstilling inntok straffeprosesslovkomiteen (1969) et fremtidsrettet og, etter mitt syn, fornuftig standpunkt. Etter å ha argumentert for at polygrafesten ikke bør omhandles eksplisitt i lovens tekst, forutsatte komiteen at løgndetektorer ikke ville bli brukt «[...] uten i henhold til nærmere regler om bruken av dem» (s. 189). Komiteen konkluderte avventende med at «Tiden får vise om løgndetektor lar seg bruke på en måte som er tilstrekkelig betryggende» (s. 189).

Det er gått 38 år, og tiden har etter mitt syn vist at løgndetektorer ikke lar seg bruke på en måte som er tilstrekkelig betryggende.

Dersom Høyesterett hadde begitt seg inn i diskursen om polygrafens pålitelighet på midten av 1990-tallet, ville domstolen ha gjort seg selv og samfunnet en bjørnetjeneste. Hver gang amerikanske forskere produserer nye løgndetektorer, måtte retten ha tatt stilling til apparatet eller metodens pålitelighet. Det ville gitt næring til forskning og gründervirksomhet som etter mitt syn neppe hadde gagnet rettsstaten eller samfunnet. Min begrunnelse utdypes i tekstens avsluttende del, del 4.

4 LØGNAVSLØRING – EN FRISTENDE SNARVEI

I rettsforhandlinger, hvor rettsreglene gjør det mulig å trekke troverdige paralleller mellom «bevis» og «sannhet» (Innes 2003 s. 58), har altså dommere, i motsetning til politi, forskere og ledere med ansvar for ansettelser, ikke latt seg fascinere av apparatenes proklamerte egenskaper. Det er domstolene som har ansvaret for hvilken bevisverdi ulike vitneutsagn bør gis. Når domstolene ikke våger å lene seg til apparater som griper så direkte inn i skyldspørsmålet, underbygges min påstand: Polygrafesten og andre former for løgndetektorer har aldri kunne skille sannhet fra løgn.

Apparatets popularitet må sees i sammenheng med «de forlokkende perspektiver som bruken av løgndetektor åpner» (Bratholm 1965 s. 11) - så forlokkende at mange, meg selv inkludert, har latt seg forlede. Dette utnyttes av industrien. Det er utrolig hva som selger, bare tanken er forlokkende nok.

I samarbeid med tilsvarende organisasjoner i andre land har Forbrukerrådet publisert en rekke artikler som burde fått oss til å avstå fra å kjøpe dyre ansiktskremere som lover ungdommelig hud. Myten om at de dyreste kremene er de beste, er avlivet for lengst (Forbrukerrådet 2004, 2007). Like fullt står profesjonelle selgere, i galante uniformer og anbefaler kremene. På tilsvarende måte som polygrafestene, er ekspeditørene i parfymeriene også tjent med at troen på produktets egenskaper lever videre. I alle fall dersom de ønsker å gjøre et godt inntrykk på sine respektive sjefer i form av resultater.

I parfymeriene er det salg i form av kroner og øre som teller. Produktets kvalitet har en sekundær funksjon. Så lenge produktet selger og fortsetter å selge, er kvaliteten uvesentlig. For politiets etterforskere er det ikke kroner og øre, men oppklaring og saksbehandlingstid som teller (Hatlem 1999 s. 26). Politiets etterforskere søker oppklaring gjennom innsamling av bevis; et ofte tidkrevende arbeid. Når mistenkte tilstår, reduseres normalt tidsforbruket betydelig.⁷¹ Det er i dette perspektivet FBI-agent Warner beskriver polygraffesten som et effektivt, «utilitaristisk verktøy» (Warner 2005). Apparatet produserer «bevis», ikke primært for domstolene, men for etterforskeren som avhører mistenkte. Når politiet ikke prioriterer eller makter å samle inn tilstrekkelig informasjon gjennom tidkrevende etterforskning, tillater amerikansk rett at politiet forsøker snarveier: å konfrontere den mistenkte med fabrikkerte bevis. I likhet med alle andre snarveier man ikke kjenner utgangen på, involverer praksisen betydelig risiko.⁷²

Gevinsten er klar. Dersom vedkommende er skyldig og faller for bløffen ved å tilstå, kan saken få en raskere oppklaring; i beste fall en oppklaring som ellers aldri ville kommet i stand uten fabrikkerte bevis.

Risikoen er like klar. For det første er det ikke sikkert at løgnedetektoren, selv om den skulle konkludere riktig, representerer en snarvei. Som presisert ovenfor er løgngen ikke noe annet enn en parasitt på sannheten. På sikt vil de som avhøres og deres forsvarere (med rette) ikke kunne stole på det etterforskerne presenterer som faktum under avhør. Det logiske argumentet for å presentere falske bevis faller bort. I tillegg oppstår det en reell fare for at utbyttet av autentiske bevis også vil reduseres.

Fra et overordnet perspektiv om politiets rolle i samfunnet, risikerer politiet å miste tillit i befolkningen. Uansett hvor detaljert og transparent reglene måtte bli, vil en legitimering av bevisfabrikasjon føre til usikkerhet i møtet mellom politi og publikum, også utenfor avhørsrommet, for eksempel i trafikken: Kjørte jeg virkelig i 59 km/t? Snakker politiet sant? Er det foretatt en pålitelig måling, eller er det noe politiet sier for å få meg til å skrive under på forelegget?

Flere skyldige vil utvilsomt utnytte rettstilstanden, og med plausibel begrunnelse, nekte å avgi politiforklaring om påståtte bevis. For uskyldige vil politiets presentasjon av fabrikkerte bevis oppleves som et kraftig tillitsbrudd. Skolnick ser heller ikke bort ifra å anvendelse av løgn under politiavhør, skaper en mentalitet der målet helliggjør midlet. Dette kan bidra til å senke terskelen for at politiet anvender løgn også i andre settinger (1982 s. 53).

Dersom den skyldige velger å tilstå under politiavhør, men senere føler seg lur, viser forskning at slike tilståelser oftere trekkes tilbake enn tilståelser som ikke baseres på press og manipulasjon (Gudjonsson 2003 s. 35). Dersom tilståelsen er dårlig dokumentert, og / eller representerer det vesentlige bevis, kan tiden politiet håpet å spare ved å få den skyldige til å tilstå, raskt bli spist opp av tiden som vil gå med til å overbevise retten om at tilståelsen var

⁷¹ I justisdepartementets *Prosjekt hurtigere straffesaksbehandling* (Arbeidsgruppe I 2000 s. 165) fremgår det blant annet at: «[...]prosessøkonomiske hensyn taler med tyngde for å gi en vesentlig rabatt for siktede som tilstår.» Anbefalingen ble fulgt opp og resulterte i regelendring av straffeloven § 59, 2. ledd (Lov nr.7/2001).

⁷² Det sier seg jo selv, men jeg presiserer like fullt: Dersom politiet har tilstrekkelig med bevis er det selvsagt ikke nødvendig å tolke mistenktes kroppsspråk eller fabrikkerte ytterligere bevis for å få ham eller hun til å tilstå. Med andre ord, presentasjon av fabrikkerte bevis er kun aktuelt i straffesaker der politiet er usikre.

ekte. En slik saksgang kan bli meget tidkrevende, ikke minst dersom etterforskningen for øvrig levner flere spor av tilsvarende mentalitet.

Når politiet forsøker å lokke frem tilståelser gjennom påstander om feilet løgn-detektor-test, øker faren for falske tilståelser, og i særlig grad dersom den uskyldige har blind tro på testens pålitelighet (Gudjonsson 1993 s. 191, 257-258). Selv om falske tilståelser kan oppdages av politiet, vet vi at flere ikke oppdages før det er for sent (Leo og Drizin 2004 s. 891, NOU 2007:7).

I kriminalsaker der politiets etterforskning preges av snarveier, kommuniseres signaler om at politiet «vet» hvor etterforskningen vil ende. I granskningen av sakene mot Fritz Moen fremhaver utvalget at problemene som følger av en slik tankegang var en av hovedårsakene til at det gikk så galt (NOU 2007:7 s. 318,319), en konklusjon i tråd med tilsvarende granskninger i andre land (Zuckermann, 1992 s. 323-345). Et politi som søker snarveier står da også i direkte motsetning til de anbefalinger som Ask (2006 s. 52) foreslår at politiet bør innføre for å forebygge uheldige effekter av de psykologiske bekreftelsesfellene som oppstår når politiet former en mistanke.⁷³

På etterforskningsstadiet er bekreftelsesfellenes skumleste side deres latente egenskap til å gjøre vondt til verre for uskyldige mistenkte: Dersom mistenkte «feiler testen», vil politiet oppleve at mistanken er styrket, uansett om vedkommende er skyldig eller ikke.

I sine årlige prioriteringsskriv til politiet, presiserer riksadvokaten betydningen av høy kvalitet på politiets etterforskning: «Høy kvalitet er et ufravikelig krav og en forutsetning for at de øvrige mål kan nås» (Riksadvokaten 2009 s. 3). Dersom politiet lar seg friste, og forsøker å nå riksadvokatens øvrige mål (høy oppklaring og kort saksbehandlingstid) gjennom snarveier, fravikes kvalitetskravet grovt. Ulike former for løgn-deteksjon vil nødvendigvis ikke erstatte annen etterforskning, men i tråd med Eriksson og Lacerda (2007 s. 191), mener jeg det er alvorlig at apparatene (eller andre former for kroppsspråksanalyser) tillegges oppmerksomhet av politiets etterforskere. I tillegg til å stimulere bekreftelsesfeller, vil arbeidet med å produsere en «intern fasit» ta oppmerksomheten bort fra etterforskningsmetoder som er bedre egnet til å samle inn nøyaktig og pålitelig informasjon.

4.1 Apparatenes comeback, nå som risikooppdager.

Utviklingen av ulike forutsigelsesinstrumenter for prediksjon av farlighet avdekker utviklingstrekk som i grove trekk minner om utviklingen av metoder for å avsløre løgn: fra kliniske observasjoner til mer systematiske tester (Mathiesen 2007 s.140 og 150). Gjennom produksjonen av «state-of-the-science-field polygraph instruments», stemmestressanalyser, fMRI apparater osv., kan det, fra et teknologisk perspektiv, synes som om løgnavsløring har rast videre, og forbi prediksjon av farlighet. Slik er det imidlertid ikke. Fagene, å skille farlige fra ufarlige, de som lyver fra de som snakker sant, «oss fra dem», synes å utvikle seg parallelt, i alle fall i USA. Selv om polygrafen normalt avskjæres som bevis, også i nord-amerikanske domsstoler, er det verdt å merke seg at apparatet har funnet andre veier inn i deres rettslokaler. Som påpekt av Honts (2004 s. 103):

«The use of the polygraph with convicted sex offenders is increasing rapidly and has nearly universal acceptance by the courts in the United States».

⁷³ Se også fotnote 12.

En rekke stater har allerede innført obligatorisk polygrafesting av mennesker som er dømt for seksuelle overgrep og løslatt på prøve. I kapittelet *Post-conviction sex offender testing and the American polygraph association*, konkluderer Consigli med at polygrafesting er et meget effektivt verktøy til å forebygge nye, seksuelle overgrep (Consigli 2002 s. 249). Det er imidlertid verdt å merke seg at konklusjonen i alt vesentlig bygger på forfatterens egen erfaring som polygrafester fra «The Massachusetts Experience».

I dette pilotprogrammet inngår 84 av «de verste» seksualforbryterne fra Massachusetts, løslatt på prøve med vilkår om obligatorisk polygrafesting. I perioden mellom 1996 og 2002 hadde ingen av de løslatte deltagerne foregrepet seg på nytt (Consigli 2002 s. 249). På samme side skriver Consigli imidlertid at 30 løslatte (36 %) like fullt er plassert tilbake i fengsel som en følge av polygrafesting (!). Uten kjennskap til polygrafens utilitaristiske egenskaper⁷⁴ øker forvirringen når Consigli presiserer at en fysiologisk respons (som i følge Consigli indikerer løgn), i seg selv ikke vil medføre tilbakeføring til fengsel. For den som imidlertid kjenner begrepet «bougie pipeline»⁷⁵ og polygrafestens utilitaristiske egenskaper, blir tallene enklere å forstå:

Alle som deltok i programmet signerte et dokument der de gav avkall på sin rett til å nekte å forklare seg for polygrafesteren: Hver tredje deltaker i Massachusetts programmet var trolig av den oppfatning at de ikke kunne lure polygrafens og valgte derfor å innrømme at de enten hadde: a) drukket alkohol, b) bruk narkotika, c) sett på pornografi, d) hatt uautorisert kontakt med barn og/eller e) ikke overholdt sine øvrige bevegelsesrestriksjoner (Consigli 2002 s. 244).

Consigli's entusiastiske beskrivelse av polygrafesten som sender en av tre tilbake til fengslene, til tross for at de ikke har foregrepet seg på nytt, bringer tankene tilbake til del 2.2.8 om *løgnavløring som industri*. Selv om fangene løslates, tilsier løslatelsesvilkårene at det fortsatt er mulig å gjøre forretninger; og med polygrafesten utnyttes dette foretningspotensialet. Apparater som måler farlighet gjennom avsløring av løgn gir ytterligere næring til teoriene om kriminalitetskontroll som industri (Christie 1993). Polygrafens (og dens eventuelle etterfølgere) synes i dette perspektivet å representere en effektiv nyvinning som sørger for at foretningskonseptet effektiviseres ved at fangene kan brukes på nytt, nærmest som drivstoff i en turbomotor. The American Polygraph Association og deres leverandører lovpriser polygrafens og dens egenskaper som «risikooppdager». Fra 1999 til 2002 utdannet foreningen 342 polygrafestere med lisens til å «teste» prøveløslatte (Consigli 2002 s. 249).

Entusiasmen har spredt seg til Europa (Meijer, Verschuere, Merckelbach og Crombez 2008 s. 424). I sin gjennomgang av tilgjengelige studier fant Meijer og medarbeidere imidlertid ingen støtte for antagelsen om at polygrafesting er en pålitelig risikooppdager (s. 426). Mer kritisk: Gjennomgangen gav ingen støtte til antagelsen om at polygrafesting faktisk reduserer nye overgrep (s. 427). Derimot bekreftes «Bogus pipeline effekten», men Meijer og medarbeidere nyanserer bildet ved å påpeke at de rapporterte resultatene er utledet gjennom studier av løslatte som *frivillig* lot seg teste. I en av studiene som inngår i Meijer og medarbeideres gjennomgang, utgjorde den frivillige gruppen av «highly selected sample of motivated sex

⁷⁴ Se artikkelens del 2.2.1 hvor apparatets utilitaristiske egenskaper introduseres.

⁷⁵ Se artikkelens del 2.2.2 hvor begrepet The bougie pipeline introduseres.

offenders» kun 18 % av alle som ble forespurt om å delta (s. 427). Det er således grunn til å stille spørsmål om brudd på prøvevilkår og lignende innrømmelser fra de mest motiverte deltagerne, faktisk sikrer samfunnet fra nye overgrep. Meijer og medarbeidere tror ikke det. I tillegg til de etiske og rettssikkerhetsmessige spørsmålene som apparatene reiser, frykter Meijer og medarbeidere, i likhet med Eriksson og Lacerda (2007 s. 191), at dersom praktikerne streber etter «sannheten» gjennom løgndeteksjon, risikerer samfunnet også at potensielle lovbrøttere går fri. Ikke bare fordi skyldige kan lure testen og dermed fri seg fra mistanken, men først og fremst fordi fokus og ressurser nødvendigvis vil divergeres vekk fra øvrige, mer pålitelige etterforskningsmetoder (Meijer mfl. 2008 s. 428).

4.2 Noen avsluttende betraktninger

I artikkelens innledning stilte jeg spørsmålet om hvilke konsekvenser det ville ha fått for rettsstaten, demokratiet og samfunnsstrukturene dersom forskerne hadde lyktes, og politiet fikk tilgang til en 100 % pålitelig løgndetektor.

I sin bok demonstrerer Finstad (2000) hvordan ordenspolitiets «politiblikk» utvikles i gata med den naturlige følge at blikket nødvendigvis rettes ned mot de som lever der.

«Det er ikke bare politiblikkets manglende treffsikkerhet – å ramme uskyldige – som er et problem. I et lengre perspektiv kan treffsikkerheten være minst like problematisk» (Finstad 2000 s. 125).

Finstad begrunner sin bekymring med at et politi med et treffsikkert politiblikk risikerer å reproducere en klasse av utstøtte kriminelle. De som lever (og begår sine lovbrudd) i private bygninger og lukkede rom, fanges ikke opp med tilsvarende intensitet, og trenger følgelig ikke bekymre seg like mye over politiblikkets treffsikkerhet. I motsetning til politiblikket, som primært er ordenspolitiets verktøy, vil en pålitelig løgndetektor som tas i bruk av politiets øvrige avdelinger raskt utgjøre en trussel for alle og alt som kan etterforskes. Dersom politiblikket videreutvikles til et røntgenblikk en presisjon som makter å skille sannhet fra løgn, risikerer staten å produsere et samfunn fylt opp med lovbrøttere.

I USA, hvor enkelte forskere, politi og foretningmenn, gjennom et symbiotisk samarbeid har klart å opprettholde myten om apparatets fantastiske egenskaper, sitter i dag 756 av 100 000 innbyggere i fengsel. Til sammenligning er tallene fra Norge 69 pr. 100 000 (Walmsley 2009). Jeg påstår ikke at det eksisterer en direkte kobling mellom landenes fengselspopulasjon og deres ulike holdninger til polygrafen, men i lys av Packers teorier om «kriminalitetskontroll» og «betryggende rettsprosess» (1969),⁷⁶ der ulike verdiposisjoner kontinuerlig kjemper for prioritet, synes det som om troen på polygrafen (og andre løgndetektorer) er sterkere i samfunn der verdiene bak kriminalitetskontroll prioriteres. I Packers beskrivelse av hvordan disse verdiene vil påvirke politiets etterforskning, skriver han at tyngdepunktet i straffesakskjeden blir politiets etterforskning (s. 162): Alt som kan hjelpe politiet med å finne «sannheten» skal gis forrang (s. 189). Fordi tilståelser reduserer behovet for tidskonsumerende etterforskning og etterfølgende kontrollmekanismer, står innrømmelse av skyld helt sentralt (s. 162). Offentligheten kan ikke forvente at politiet skal løse kriminalsaker alene: «The best source of information is usually the suspect himself» (s.187). I motsetning til konkurrerende verdier som vektlegges i teorien om betryggende rettsprosesser – hvor alle former for snarveier som truer systemets pålitelighet må avvises (s. 165) – tillates

⁷⁶ Se fotnote 6.

en feilprosent der kriminalitetskontroll gis forrang – forutsatt at feilprosenten ikke blir så stor at det reduserer systemets avskrekkende effekt (s.165).

Selv om et pålitelig apparat kunne forebygge lidelse i form av uriktig domfellelse, følelsen av å ikke bli trodd som voldtektsoffer, osv., tror jeg et feilfritt apparat ville svekke rettsstaten. Straffesakskjedens aktører ville bli overflødig, redusert til å utføre rent overflattisk arbeid. Hvorfor bruke tid og penger til etterforskning, påtale, jury, forsvarer og dommere når ingeniører, biokjemikere eller nevrologer, raskt og effektivt kan avgjøre sentrale spørsmål med 100 % pålitelighet? Jeg er usikker på om betegnelsen politistat ville dekke de prosessene apparatet ville skape.

Et av Høyesteretts sentrale budskap i sin «dom» over løgn-detektoren, om at alle (skyldig eller uskyldig) vil føle seg forpliktet til å ta testen, ville fått ny mening med en pålitelig løgn-detektor. Som påpekt i artikkelens del 2.2.8 (løgnavløring som industri) er det naivt å tro at et nytt, 100 % pålitelig apparat ikke vil appellere (minst) like sterkt til markedet på linje med polygrafer og stemmestressanalyser. Så lenge testen er fri for smerte og relativt enkel å administrere, ville det bli umulig å hevde sin uskyld og samtidig nekte å ta testen. En eventuell regel om samtykke vil ikke bli reelt: Valgfriheten vil i praksis elimineres. Forholdet mellom arbeidstaker – arbeidsgiver, forsikringsselskap – forsikringstaker, kunde – selger, ektefeller og familie vil påvirkes radikalt. Først og fremst ville forholdet mellom staten og dens innbyggere ble forandret.

Under visse betingelser har vi akseptert DNA som bevis i sivile og strafferettslige prosesser. Selv om vårt arvestoff forteller mye, forteller det «bare» hvem vi er, og eventuelt hvor vi har vært. Om staten i tillegg skulle få tilgang til hva vi tenker, vil mennesket risikere å miste sin frihet. Gradvis, med raskere progresjon i vanskelige tider, ville instrumentet separere «de som har noe å skjule» fra «de som ikke har noe å skjule», eller «oss» fra «dem» - en tankegang som står sentralt i Svendsens fremstilling av *Ondskapens filosofi* (Svendsen 2001 s. 121). Apparatet ville føre til sosial ekskludering, med en tendens til å ramme mennesker med lav sosial status (Aas 2006). Det er i den anledning betegnende at britiske myndigheter har lansert et prøveprosjekt med «løgn-detektorer»; ikke i organisasjoner hvor det foretas store transaksjoner, men på sosialkontorene hvor det utbetales stønad til mennesker som søker støtte (Science 2009). I en avhørssituasjon eller bevisopptak der apparatet erstatter eksaminasjon og dialog, oppstår det en avpersonalisering, og som påpekt av Svendsen (2001 s. 127): «- avpersonalisering av en selv fører til avpersonalisering av andre».

Apparatet ville fremstå som en panoptisk maskin; ikke et fengsel, en fabrikk eller en skole, slik Bentham så for seg i 1787. Med gjennomsiktige celler og et kontrolltårn i midten hvorfra en vokter kunne kontrollere alt og alle. Mer som Foucault beskriver tanken om den panoptiske hovedvirkningen, der mennesket gjøres til objekt for informasjon, men aldri til et subjekt i en kommunikasjon, hvor den overvåkede «stadig skal og vite seg synbar» (Foucault 1994 s. 180). Bare kunnskapen om at det eksisterte en feilfri løgn-detektor ville i mange tilfelle være nok til å disiplinere og kontrollere, og som påpekt av Foucault (s. 182):

«Den som befinner seg i et synsfelt, og vet det, tar innover seg øvrighetens tvang. Han lar den spontant innvirke på seg, dvs. internaliserer herskeforholdet, og gjør seg til kilden for sin egen underkuelse».

Ved en av fabrikkene der nordamerikanske myndigheter nok har følt sterkest behov for Benthams panoptiske ide, Lawrence Livermore National Laboratory, nektet arbeiderne å underkaste seg myndighetenes pålegg om obligatorisk polygrafesting. Arbeiderne, som utvikler og produserer USAs atomvåpen, følte seg overkjørt av myndighetene og protesterte: «Polygraphy is not about increasing security or catching spies, it is solely about exercising political control through intimidation» (Segrave 2004 s. 174).

Jeg tror ikke det er plass til en feilfri løgn-detektor i et demokratisk samfunn. Selv om lovgiver ville gjøre et forsøk på å regulere anvendelsen av apparatet, ville det virke kunstig å ikke anvende det i store og viktige spørsmål. Uten et totalitært styresett ville apparatet risikere å sluke sitt eget hode: Hvem kunne stilt til valg, vel vitende om at ens innerste tanker ville bli offentlig eie?

En av verdens ledende forskere på området, DePaulo, hevder heldigvis at løgn-deteksjon er og antagelig alltid vil forbli en unøyaktig vitenskap (DePaulo og Morris s. 15). Dersom mine betenkeligheter er relevante, og forskerne i sin streben etter en sikker metode bare kan tilby apparater som fungerer delvis (mellom 50 og 99 %), så er det betimelig å stille spørsmålet om forskningens praktiske relevans, og mer grunnleggende: om forskningen på dette feltet representerer noe konstruktivt overhodet. Personlig ser jeg ikke behovet for et apparat som ikke fungerer, og skulle det utvikles et som fungerte, tror jeg heller ikke samfunnet er tjent med det.

Snakker den som står overfor meg sant? Spørsmålet er så komplekst at den beste måten forskere kan tjene rettssikkerheten på er å orientere partene om aktuell forskning, avlive eksisterende myter og for øvrig overlate bevisvurderingen til retten. Mitt standpunkt er inspirert av den svenske vitnepsykologen Pär Anders Granhag (Granhag 2001 s. 144), hvis synspunkter er i overensstemmelse med blant annet Straffeprosesslovkomiteens innstilling (1969 s. 215) og anførende, norske vitnepsykologer (Melinder og Magnussen 2003 s. 213). Avtroppende leder av rettsmedisinsk kommisjon, Randi Rosenqvist, følger samme spor: «*Sakkyndige [skal] ikke foreta bevisvurderinger, som å vurdere om en person lyver eller ikke*» (Rosenqvist 2003 s. 227).

Under arbeidet med denne artikkelen gav Aldert Vrij ut sin reviderte utgave av boken *Detecting Lies and Deceit* (2008). Førsteutgaven (2000) er allerede blitt et oppslagsverk i det internasjonale forskningsmiljøet. Det er derfor oppløftende at Vrij velger å vie bokens to siste sider (s. 414- 415) til avhørsteknikker som oppsto i samarbeidet mellom nordisk politi- og forskningsmiljø (del 2.7). I Fahsing og Rachlew (2009) er disse avhørsmetodikkene beskrevet i detalj, og i Hartwig, Granhag, Strömwall og Kronkvist (2006) er de samme teknikkene empirisk testet med oppløftende resultat. Dette er åpne og tradisjonelle etterforskningsmetoder, satt i system. Teknikkene stimulerer politiet til å søke alternative forklaringer på bevis de mener taler mot mistenkte. De bygger på etablerte rettsregler, i tråd med den europeiske Menneskerettighetskonvensjonens krav om rettfærdig rettergang. Metodikken krever ingen ledninger eller sensorer koblet til kroppen, ingen skanning av mistenktes hjerne, ingen korttriks, bjeffende hunder, løgn eller manipulasjon av omgivelsene. Derimot krever metodikken åpen etterforskning og systematiske forberedelser fra politiets side. Alle snarveiene jeg har redegjort for i teksten ovenfor er eliminert. Det vil de som snakker sant, i motsetning til de som lyver, oppleve som betryggende.

Litteratur

- ABC (2002). ABC-News, 'Innocent Until Proven Guilty?'. ABC primetime, 30. Mars 2006.
URL: <http://abcnews.go.com/Primetime/story?id=1786421>. Programmet kan sees på URL: http://www.youtube.com/watch?v=Rr3E_2KTxI0 (Siste lesedato 14.05.09),
- Aftenposten*, 06.06.1998. Holder øye med øynene. Artikkel i *Aftenposten*, morgen, 6.6.1998, s. 37.
- Alder, K. (2007). *The History of an American Obsession. The Lie Detectors*. New York, NY: Free Press.
- Alison, L. og Canter, D.V. (1999b). Profiling in Policy and Practice. I D. V. Canter og L. Alison (red.). *Profiling in Policy and practice*. Vol. II. Aldershot, U.K.: Dartmouth Publishing Ltd., s. 3 – 19.
- Alnæs, K. (2000). Historien om Norge. Episode 5. I heksenes rike. Vist på NRK.
URL: http://nrk.no/programmer/tv/historien_om_norge/3179946.html (Siste lesedato 14.04.09)
- Ask, K. (2006). *Criminal Investigation. Motivation, emotion and cognition in the processing of evidence*. Doktoravhandling. Department of Psychology, Göteborg University, URL: <http://hdl.handle.net/2077/676> (Siste lesedato 19.06.09)
- Baldwin, J. (1992). *Video Taping Police Interviews with Suspects: An Evaluation*. Police Research Series Paper 1. H.O. Police Research Group. London: Home Office.
- Ben-Shakhar, G. (2002). A Critical Review of the Control Questions Test (CQT). I: M. Kleiner (red.). *Handbook of Polygraph Testing*. San Diego, CA: Academic Press, s. 103 – 126.
- Bergens Tidene*, 25.08.2007. Drapstiltalt tok løgndetektortest. Publisert på internett.
URL: <http://www.bt.no/lokalt/bergen/article400198.ece> (siste lesedato: 14.04.09).
- Bond, Jr. C. og DePaulo, B.M. (2006). Accuracy of Deception Judgments. *Personality and Social Psychology Review*, 10 (3), s. 214-234.
- Bond, Jr. C., Uysal, A. (2007). On Lie Detection “Wizards”. *Law and Human Behavior*, 31 (1), s. 109 – 115.
- Borum, R. (2006). Approaching Truth: Behavioural Science Lessons on Educing Information from Human Sources. I: *Educing Information Interrogation: Science and Art. Foundations for the Future*. Intelligence Science Board Phase 1 Report. National Defence Intelligence College. Washington, DC, NDIC PRESS, s. 17 – 43.
- Bragason, O.O. (2007). Icelandic law enforcement personnel beliefs about cues to deception. Studie presentert på the 4th meeting of the *Nordic Network for research on Psychology and Law* (NNPL), Reykjavík, Iceland, 6. oktober 2007.

- Bratholm, A. (1965). En snarvei til sannheten? Bruk av løgndetektor i strafferettspleien. *Nordisk tidsskrift for kriminalvidenskap*. 53. årgang. G.E.C Gad – København, s. 1 – 15.
- Bratholm, A. og Stridbeck, U. (1998). Rettssikkerhet i praksis. En empirisk undersøkelse. *Lov og Rett*, nr. 6/1998, s. 323 – 363.
- Bratholm, A. og Svebak, S. (1998). Bruk av løgndetektor i straffesaker? *Lov og Rett*, nr. 2/1998, s. 65 – 66.
- Bull, R. (2004). Training to detect deception from behavioural cues: attempts and problems. I: P. A. Granhag og L. A. Strömwall (red.). *The Detection of Deception in Forensic Contexts*. Cambridge, England: Cambridge University Press, s. 251 – 268.
- Canada.com*, 1.10.2003. Lie detector 'useful interrogation prop'. Publisert på internett 1. Oktober 2003. URL: http://www.psych.utoronto.ca/~furedy/Papers/ld/lie_prop.htm. (siste lesedato: 24.06.09).
- CBS news*, 31.10.2005. Stomach May Act Like Lie Detector. Publisert på internett 31. oktober 2005. URL: <http://www.cbsnews.com/stories/2005/10/31/health/webmd/main997173.shtml> (siste lesedato 14.04.09).
- Christie, N. (1993). *Kriminalitetskontroll som industri*. Oslo: Universitetsforlaget.
- CIA (1963). *KUBARK Counter Intelligence Interrogation*. Reprintet av ParaScope, Inc. (1997-1999). Interrogation. The CIA's Secret Manual on Coercive Questioning.
- Consigli, J.J.E. (2002). Post-conviction sex offenders testing and the American polygraph association. I: Kleiner, M. (red.). *Handbook of Polygraph Testing*. San Diego, CL: Academic Press, s. 237 – 250.
- Damphousse, K.R., Pointon, L., Upchurch, D. og Moore, R.K. (2007). *Assessing the Validity of Voice Stress Analysis Tools in a Jail Setting*. Document No: 219031, Award No: 2005-IJ-CX-0047. U.S. Department of Justice.
- Daniels, C.W. (2002). Legal aspects of polygraph admissibility in the United States. I: M. Kleiner (red.). *Handbook of Polygraph Testing*. San Diego, CL: Academic Press, s. 327 – 338.
- DePaulo, B.M., Morris, W.L. (2004). Discerning lies from truth: behavioural cues to deception and the indirect pathway of intuition. I: P. A. Granhag og L. A. Strömwall (red.). *The Detection of Deception in Forensic Contexts*. Cambridge, England: Cambridge University Press, s. 15 – 40.
- Diesen, C. (2006). *Värderingen av utsagor*. Forelesning under PhD-seminar om bevisteori ved Det juridiske fakultet, UiO, 30. og 31. mai 2006.

- Ekman, P. (2001). *Telling Lies: Clues to Deceit in the Marketplace, Politics, and Marriage*. London, England: W.W. Norton & Company Ltd.
- Ekman, P. og O'Sullivan, M. (1991). Who can catch a liar? *American Psychologist*, 46, s. 913 – 920.
- Eriksson, A. og Lecerda, F. (2007). Charlatanry in forensic speech science: A problem to be taken seriously. *The international Journal of Speech, Language and the Law*, 14 (2), s. 169 – 193.
- Fahsing, I. A. og Rachlew, A. (2009). Investigative interviewing in the Nordic region. I: T. Williamson, R. Milne og S. P. Savage (red). *International Developments in Investigative Interviewing*. Devon, UK: Willan Publishing, s. 39 – 65.
- Fahsing, I.A, Rachlew, A. (2005). Sakkyndigrapport om bruken av uformelle samtaler i forbindelse med politiavhør. Agder Lagmannsretts behandling av ”Stoa-drapet”. Oslo, 20. mars 2005.
- Finstad, L. (2000). *Politiblikket*. Oslo: Pax Forlag A/S.
- Forbrukerrådet (2004). Antirynekremer. *Forbruker-rapporten*, mai 2004
- Forbrukerrådet (2007). Luksuskrem lurer deg. *Forbruker-rapporten*, januar 2007.
- Forst, B. (2004). *Errors of Justice. Nature, Sources and Remedies*. Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Foucault, M. (1994). *Overvåkning og straff. Det moderne fengselssystemets fremvekst*. 2. utgave på norsk. Oslo: Gyldendal.
- Furedy, J.J. og Liss, J. (1986). Countering Confessions Induced by the Polygraph: Of Confessionals and Psychological Rubber Hoses. *The Criminal Law Quarterly*, 29 (1), s. 92 – 114.
- Furedy, J.J (1993). The “control” question “test” (CQT) Polygrapher's Dilemma: Logico-Ethical Considerations for Psychophysiological Practitioners and Researchers. *International Journal of Psychophysiology*, 15, s. 263 – 267.
- Gemini Nr. 2-2001. Løgn og Bedrag? Intervju med professor Sven Svebak. Gemini Nr. 2-2001 s. 10-12.
- Given, J. B. (1997). *Inquisition and Medieval Society. Power, Discipline, and resistance in Languedoc*. London, England: Cornell University press.
- Goffman, E. (1959) *Vårt rollespill til daglig*. Oversatt av Kari og Kjell Risvik. Oslo (1992): Pax Forlag A/S.
- Granhag, P.A. (2001). *Vitnespsykologi*. Lund: Studentlitteratur.

- Granhag, P.A. og Strömwall, L.A. (2004). *The Detection of Deception in Forensic Contexts*. (red.). Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Gronau, N. og Ben-Shakhar, G. og Cohen, A. (2005). Behavioral and Physiological Measures in the Detection of Concealed Information. *Journal of Applied Psychology*, 90 (1), s. 147–158.
- Grubin, D. og Madsen, L. (2005). Lie detection and the polygraph: A historical Review. *The Journal of Forensic Psychiatry & Psychology*, 16 (2), s. 357 – 369.
- Gudjonsson, G.H. (1992). *The Psychology of Interrogations, Confession and Testimony*. Chichester, England: John Wiley & Sons, Ltd.
- Gudjonsson, G.H. (2003). *The Psychology of Interrogations and Confession. A Handbook*. Chichester, England: John Wiley & Sons, Ltd.
- Gudjonsson, G.H. (2004). Drap i Norge: Falsk tro som ledet til falsk tilståelse. *Tidsskrift for Strafferett*, nr. 3/2004, s. 287 – 315.
- Gudjonsson, G.H. (i trykk). False confessions in the Nordic countries: Background and current landscape. I P.A. Granhag (red.). *Forensic Psychology in Context: Nordic and international approaches*, Devon, UK: Willan Publishing.
- Halvorsen, V. (1995). *Normer, verdier og menneskerettigheter. En kort innføring i etikk*. Politihøgskolen, 1995.
- Halvorsen, V. (2002). *Ethics, Force and Violence in Policing*. Dissertation (Dr. Art.). Department of Philosophy, Faculty of Arts, University of Oslo.
- Hartwig, M. (2005). *Interrogating to detect deception and truth: Effects of strategic use of evidence*. Doktoravhandling, Psykologiska institutionen, Göteborgs universitet. URL: <http://gupea.ub.gu.se/dspace/handle/2077/191> (Siste lesedato 19.06.09)
- Hartwig, M., Granhag, P.A., Strömwall, L. og Kronkvist, O. (2006). Strategic use of evidence during police interrogations: When training to detect deception works. *Law and Human Behavior*, 30, 603 – 619.
- Hartwig, M., Granhag, P.A., Strömwall, L. og Vrij, A. (2007). Police officers' lie detection accuracy: Interrogating freely versus observing video. *Police Quarterly*, 7, s. 429 - 456.
- Hatlem, R. (1999). *Kvaliteten på politiets etterforskning*. PHS forskning 1999:3. Politihøgskolen.
- Hauge, R. (1989). *Kriminalitetens årsaker. Utsnitt av kriminologiens historie*. Oslo: Universitetsforlaget.

- Hazlett, G. (2006). Research on Detection of Deception: What We Know vs. What We Think We Know. I: *Educing Information Interrogation: Science and Art. Foundations for the Future*. Intelligence Science Board Phase 1 Report. National Defence Intelligence College. Washington, DC, NDIC PRESS, s. 45 – 61.
- Heckman, K.E., Happel, M.D. og Ballo, J.R. (2006). Mechanical Detection of Deception: A Short Review. I: *Educing Information Interrogation: Science and Art. Foundations for the Future*. Intelligence Science Board Phase 1 Report. National Defence Intelligence College. Washington, DC, NDIC PRESS, s. 63 – 93.
- Holgerson, A. (2004a). Vittnespsykologiskt yttrande i Palme-målet. I: N. Wiklund og U. Sjöström (red.). *Svensk vittnespsykologi. Utsagepsykologi i teori och praktik*. Lund: Studentlitteratur, s. 265 – 277.
- Holgerson, A. (2004b). Vittnespsykologins kunskapsbakgrund. I: N. Wiklund og U. Sjöström (red.). *Svensk vittnespsykologi. Utsagepsykologi i teori och praktik*. Lund: Studentlitteratur, s. 115 – 145.
- Holmberg, U. og Christianson, S-Å. (2002). Murderers' and Sexual Offenders' Experiences of Police Interviews and Their Inclination to Admit or Deny Crimes. *Behavioral Sciences and the Law*, 20, s. 31 – 45.
- Honts, C.R. (2004). The psychophysiological detection of deception. I: P. A. Granhag og L. A. Strömwall (red.). *The Detection of Deception in Forensic Contexts*. Cambridge, England: Cambridge University Press, s. 103 – 123.
- Iacono, W.G. (2001). Forensic 'Lie Detection': Procedures Without Scientific Basis. *Journal of Forensic Psychology Practice*, 1 (1), s. 75 – 86.
- Illich, I. (1982). *Det gemenskapande samhället*. Oversatt av Pèter Azil. Stockholm: Federativs forlag.
- Inbau, F.E., Reid, J.E. og Buckley, J.P. (1986). *Criminal Interrogation and Confessions*. Baltimore, MD: Williams & Wilkins.
- Inbau, F.E., Reid, J.E., Buckley, J.P. og Jayne, B.C. (1986). *Criminal Interrogation and Confessions*. Fourth edition. Gaithersburg, MD: Aspen Publishers.
- Innes, B. (1998). *The History of Torture*. Oversatt til arabisk av Dar Al Arabiyeh for Arab Scientific Publishers 2000.
- Innes, M. (2003). *Investigating Murder. Detective Work and the Police Response to Criminal Homicide*. Clarendon Studies in Criminology. Oxford, England: Oxford University Press.
- Janniro, M.J. (1991). *Interview and Interrogation, "Seeking the truth"*. US Department of Defense Polygraph Institute.

- Kassin, S.M. (1997). The psychology of confession evidence. *American Psychologist*, 52 (3), s. 221 – 233.
- Kassin, S.M. (2006). A critical appraisal of modern police interrogations. I: T. Williamson (red.). *Investigative Interviewing. Rights, research, regulation*. Devon, UK: Willan Publishing, s. 207 – 228.
- Kleinman, S. og Alexander, M. (2009). Try a Little Tenderness. Kronikk, *New York Times*, 10. mars 2009. URL: <http://www.nytimes.com/2009/03/11/opinion/11alexander-1.html> (siste lesedato: 01.07.09).
- Knardahl, S. (2003). Løgn-detektorer er ubrukelige. Kronikk. *Aftenposten*, Morgen 14.11.2003
- Kungl. Vetenskapsakademien (2009). Allvarligt angrepp mot forskningens frihet. Pressemelding, 07.05.2009. URL: www.flov.gu.se/digitalAssets/1274/1274446_pressmeddelandeKVA.pdf (siste lesedato: 27.05.09)
- Köhnen, G. (1987). Training police officers to detect deceptive eye-witness statements: Does it work? *Social Behavior*, 2, s. 1 – 17.
- Langleben, D.D., Loughead, J.W., Bilker, W.B., Ruparel, K., Childress A.R., Busch, S.I. og Gur, R.C. (2005). Telling Truth From Lie in Individual Subjects With Fast Event-Related fMRI. *Human Brain Mapping*, 26, s. 262–272.
- Leo, R.A. (1994) Police Interrogation and Social Control. *Social & Legal Studies*, 3, s. 93 – 120.
- Leo, R.A. og Ofshe, R. J. (1998). The consequences of false confessions: Deprivations of liberty and miscarriages of justice in the age of psychological interrogation. *Journal of Criminal Law & Criminology*, 88, s. 429 – 496.
- Leo, R.A. (2001). Interrogations and False Confessions in Rape Cases. I: R. R. Hazelwood og A. Wolbert Burgess (red). *Practical Aspects of Rape Investigation. A Multidisciplinary Approach*. Third Edition. Washington, DC: CRC Press, s. 233 – 241.
- Leo, R. og Drizin, S.A. (2004). The problems of false confessions in the post-DNA world. *North Carolina Law Review*, 82, s. 891 – 1007.
- MacFarlane, B. (2006). Convicting The Innocent: A Triple Failure of the Justice System. *Manitoba Law Journal*, 31, s. 403 – 483.
- Magnussen, S. og Stridbeck, U. (2001). Vurdering av troverdighet. Hva sier forskningen? *Tidsskrift for strafferett*, nr. 1/2001, s. 81-97.
- Magnussen, S., Melinder, A., Raja, A.Q. og Stridbeck, U. (2008). Faktorer som påvirker påliteligheten av øyevitner: Hva vet dommere og jurymedlemmer? *Lov og Rett*, nr. 8/2008, s. 472 – 482.

- Magnussen, S. (2004). *Vitnep psykologi. Pålitelighet og troverdighet i dagligliv og rettsal*. Oslo: Abstrakt forlag as.
- Mallah, M. (2001). Polygraphs and FBI Espionage Investigation. Publisert brev til US Senate Judiciary Committee. July 25, 2001. URL: <http://antipolygraph.org/articles/article-016.shtml> (Siste lesedato: 17.04.09).
- Mann, S., Vrij, A. og Bull, R. (2004). Detecting True Lies: Police Officers' Ability to Detect Suspects' Lies. *Journal of applied psychology*, 89 (1), s. 137-149.
- Martin, D. L. (2001). The Police Role in Wrongful Convictions: An International Comparative Study. I: S. D. Westervelt og J. A. Humphrey (red.). *Wrongly convicted. Perspectives on failed justice*. New Brunswick, N.J. Rutgers University Press, s. 77 – 98.
- Marx, G. T. (1988). *Undercover. Police Surveillance in America*. Berkeley, CL: University of California Press.
- Maschke, G.W. og Scalabrini, G.J. (2005). *The Lie Behind the Lie Detector*. 4th digital edition. www.antipolygraph.org. URL: <http://www.antipolygraph.org/lie-behind-the-lie-detector.pdf> (siste lesedato: 17.04.09)
- Mathiesen, T. (2007). *Kan fengsel forsvares?* Oslo: Pax forlag.
- Meijer, E.H., Verschuere, B., Merckelbach, H.L.G.J. og Crombez, G. (2008). Sex offender management using the polygraph: A critical review. *International Journal of Law and Psychiatry*, 31, s. 423 – 429.
- Meissner, C.A., og Kassin, S.M. (2002). “He’s guilty!”: Investigator Bias in Judgments of Truth and Deception. *Law and Human Behavior*, 26 (5), s. 469 – 480.
- Memon, A., Vrij, A., og Bull, R. (1998). *Psychology and Law. Truthfulness, Accuracy and Credibility*. London, England: McGraw-Hill Publishing Company.
- Melinder og Magnussen (2003). Barn som vitner: En gjennomgang av nyere forskning. *Tidsskrift for Norsk Psykologforening*, 3 (40), s. 204 – 217.
- Moston, S., Stephenson, G.M., Williamson, T. (1992). Effects of Case Characteristics on Suspect Behaviour during Police Questioning. *British Journal of Criminology*, 32 s. 23 – 40.
- Myhrer, T-G. (2001). Fra riksadvokaten, (del. 3.1.1 Løgn-detektor som etterforskningsmiddel). *Tidsskrift for Strafferett*, nr. 2/2001, s. 103 – 136 (115 – 117).
- NDIC (2006). *Educating Information Interrogation: Science and Art. Foundations for the Future*. Intelligence Science Board Phase 1 Report. National Defence Intelligence College. Washington, DC, NDIC PRESS.

- Neuman, A., Salinas-Serrano, D., Heymann, P. (2006). Custodial Interrogations: What We Know, What We Do, and What We Can Learn from Law Enforcement Experiences. I: *Educating Information Interrogation: Science and Art. Foundations for the Future*. Intelligence Science Board Phase 1 Report. National Defence Intelligence College. Washington, DC, NDIC PRESS, s. 141 – 233.
- NOU 2004: 6. *Mellom effektivitet og personvern*. Norges offentlige utredninger. Politi- og justisdepartementet.
- NOU 2007:7. *Fritz Moen og norsk strafferettspleie*. Norges offentlige utredninger. Politi- og justisdepartementet.
- NRK (2003). Går det an å måle at vi lyg? Intervju med professor Sven Svebak i Schrödingers Katt, NRK. Publisert 17.10.2003.
URL: http://www.nrk.no/programmer/tv/schrodingers_katt/1.1851724 (Siste lesedato:14.04.09).
- NRC (2003). *The Polygraph and Lie Detection*. National Research Council of the National Academies. Washington, DC: The National academies Press.
- Offe, H. og Offe, S. (2007). The Comparison Question Test: Does It Work and If So How? *Law and Human Behavior*, 31, s. 291 – 303.
- O'Sullivan, M. og Ekman, P. (2004). The wizards of deception detection. I: P. A. Granhag og L. A. Strömwall (red.). *The Detection of Deception in Forensic Contexts*. Cambridge, England: Cambridge University Press, s. 269 – 286.
- O'Sullivan, M. (2007). Unicorns or Tiger Woods: Are Lie Detection Experts Myths or Rarities? A Response to On Lie Detection "Wizards" by Bond and Uysal. *Law and Human Behavior*, 31, s. 117–123.
- Ottesen Wessel, E. og Bollingmo, G.C. (2007). *The emotional witness – A study of judgments of credibility*. Doktoravhandling, Psykologisk institutt, Det samfunnsvitenskapelige fakultet, UiO.
- Ot.prp. nr. 81 [1999 - 2000]. *Om lov om endringer i straffeloven og straffeprosessloven (bruken av varetekt/fengsling mv.)* Tilråding fra Justis- og politidepartementet av 22. september 2000, godkjent i statsråd samme dag.
- Oullier, O. (2006). Kan bilder av hjerneaktiviteten avsløre terrorister? Kronikk. *Le Monde diplomatique* (Oslo), februar 2/2006.
- Packer, H.L. (1996). *The limits of the criminal sanction*. London, UK: Oxford University press.
- PHS (2009). Utdanningskatalogen. Etter- og videreutdanningstilbud 2009. Politihøgskolen. URL: <http://www.phs.no/Etter--og-videreutdanning/> (Siste lesedato 14.09.09).

- Raskin, D. C., Honts, C.R. (2002). The Comparison Question Test. I: M. Kleiner (red.). *Handbook of Polygraph Testing*. San Diego, CL: Academic Press, s. 1 – 47.
- Rachlew, A. (1998). Non-verbal behaviour as clues to detect deception. Upublisert universitetsoppgave, Investigative Psychology, University of Liverpool.
- Rachlew, A. (2003). Norske politiavhør i et internasjonalt perspektiv. *Tidsskrift for Strafferett*, nr. 4/2003.
- Rachlew, A. (2005). Politiavhør og tortur. Kronikk. *VG*, fredag 27.mai 2005.
- Rachlew, A. (2006). Verdenskonferansen i politiavhør. Ukens spalte. Uke 28, 2006. Publisert på www.kriminalpolitikk.no (siste lesedato 17.04.09).
- Riksadvokaten (1998). Bruk av polygraf (løgndetektor) som hjelpemiddel under etterforskningen. Fra *Riksadvokatens Publikasjoner* nr. 3/2001. Materialsamling. Utradisjonelle eller ekstraordinære etterforskningsmetoder, s. 52 – 55.
- Rosenqvist, R. (2003). Sakkyndigerklæring i straffesaker. *Tidsskrift for Norsk Psykologforening*, 3 (40), s. 227 – 230.
- Schollum, M. (2005). *Investigative Interviewing. The Literature*. Office of the Commissioner. New Zealand Police, Wellington.
- Science (2009). Journal Flinches as Article on Voice Analyzer Sparks Lawsuit Threat. *Science*, 323, 13. February 2009, s. 863.
- Skolnick, J.H. (1982). Deception by Police. *Criminal Justice Ethics*, 1 (2), s. 40 – 54.
- Savage, S.P., Milne, B. (2007). Miscarriages of justice. I: T. Newburn, T. Williamson og Wright, A. (red.). *Handbook of Criminal Investigation*. Devon, UK: Willan Publishing, s. 610 – 627.
- Sear, L. og Williamson T. (1999). British and American Interrogation Strategies. I: D. V. Canter og L. Alison (red.). *Interviewing and Deception*. Vol. I. Aldershot, England: Ashgate / Dartmouth, s. 65 – 81.
- Segrave, Kerry (2004). *Lie Detectors. A Social History*. Jefferson, NC: McFarland & Company, Inc. Publishers.
- Spence, S.A., Farrow, T.F.D., Herford, E.A., Wilkinson, I.D., Zheng, Y. og Woodruff, P.W.R. (2001). Behavioural and functional anatomical correlates of deception in humans. *NeuroReport*, 12 (13), s. 2849 – 2853.
- Straffeprosesslovkomiteen (1969). *Innstilling om rettergangsmåten i straffesaker fra Straffeprosesslovkomiteen avgitt 1969*. Justis- og politidepartementet.
- Stridbeck, U. (2000). Juryordningen og rettsikkerheten. Kronikk. *Aftenposten*, morgen 26.06.2000.

- Strömwall, L.A., Granhag, P.A., Hartwig, M. (2004). Practitioners' beliefs about deception. I: P. A. Granhag og L. A. Strömwall (red.). *The Detection of Deception in Forensic Contexts*. Cambridge, England: Cambridge University Press, s. 229 – 250.
- Sullivan, E. (2001). *The Concise Book of Lying*. New York, NY: Picador USA.
- Trankell, A. (1963/2004). Den vittnespsykologiska arbetsmetoden. Reprintet i: N. Wiklund og U. Sjöström (red.). *Svensk vittnespsykologi. Utsagepsykologi i teori och praktikk*. Lund (2004): Studentlitteratur, s. 41 – 114.
- USA Today*, 26.6.2006. MRI tests offer glimpse at brains behind the lies.
URL: http://www.usatoday.com/tech/science/2006-06-26-mri-lie_x.htm (Siste lesedato 14.04.09).
- Vessel, D. (1998). Conducting Successful Interrogations. *FBI law Enforcement Bulletin*, 67 (10), s. 1 – 6.
- Vrij, A. (2000). *Detecting Lies and Deceit. The Psychology of Lying and the Implications for Professional Practice*. Chichester, England: John Wiley & Sons, Ltd.
- Vrij, A. (2008). *Detecting Lies and Deceit. Pitfalls and Opportunities*. Second Edition. Chichester, England: John Wiley & Sons, Ltd.
- Walmsley, R. (2009) World Prison Population List (eight edition). King's College LONDON. International Centre for Prison Studies. Tilgjengelig på internett: <http://www.kcl.ac.uk/depsta/law/research/icps/news.php?id=203> (Siste lesedato 02.04.09).
- Warner, W.J. (2005). Polygraph testing: a utilitarian tool. *FBI Law Enforcement Bulletin*, (4), s. 10 – 13.
- Wiklund, N. og Sjöström, U.(2004). *Svensk vittnespsykologi. Utsagepsykologi i teori och praktik*. (red.). Lund: Studentlitteratur.
- William G. (2001). Forensic 'Lie Detection': Procedures Without Scientific Basis, *Journal of Forensic Psychology Practice*, 1 (1), s. 75 – 86.
- Williamson, T. (2006). Towards a greater professionalism: minimizing miscarriages of justice. I: T. Williamson (red.). *Investigative Interviewing. Rights, research, regulation*. Devon, UK: Willian Publishing, s. 147 – 166.
- WIRED*, januar 2006, Issue 14.01. Don't Even Think About Lying.
URL: http://www.wired.com/wired/archive/14.01/lying_pr.html (siste lesedato 14.04.09).
- Yankee, W.J. (1995). The Current Status of Research in Forensic Psychophysiology and Its Application in the Psychophysiological Detection of Deception. *Journal of Forensic Sciences*, 40 (1), s. 63 – 68.

Zuckerman, A. (1992). Miscarriage of Justice – A root treatment. *Criminal Law Review*. May, 323-345.

Aas, K.F. (2005). *Sentencing in the Age of Information: From Faust to Macintosh*. London: Cavendish / Glasshouse Press.

Aas, K.F. (2006). 'The body does not lie': Identity, risk and trust in technoculture. *Crime, Media, Culture*, 2, (2), 143 – 158.

Dommer

EMD

Saunders v. the United Kingdom (1996). Application no. 19187/91. Judgment of 17th December 1996. (RJD No 24 1996-IV)

Murray v. the United Kingdom (1996). Application no. 18731/91. Judgment of 8th February 1996 (RJD No 1 1996-I)

Funke v. France (1993). Application no. 10828/84. Judgment of 25th February 1993. (Series A 256-A)

USA

Miranda v. Arizona 384 U.S. 436 [1966]) 384 U.S. 436. Certiorari to the Supreme Court of Arizona.No.759. Argued February 28 – March 1, 1966. Decided June 13, 1966

Frye v. United States, 293 F. 1013 (D.C.Cir. 1923)

Daubert v. Merrell Dow Pharmaceuticals, inc., 509 U.S. 579 (1993).

Norge

Rt. 2005 s. 907

LB. 1998 s. 1711

Rt. 1996 s. 1114

LF. 1995 s. 695

Rt. 2003 s. 1690

Asker og Bærum herredsrett, sak nr. 96-815 M/01

Sverige

NJA 1980 s. 725

Epilog

Det er gått fem år siden jeg fikk permisjon av politiet til å studere. Mitt prosjekt var å forske på egen virksomhet. Rustad (1998 s. 120) siterer Haraway og skriver at «[...] kunnskapen vi produserer, vil alltid være kontekstuell og delvis», og for meg blir det naturlig å avslutte avhandlingen med noen refleksjoner knyttet til egen kontekst. Helt sentralt står spørsmålet: På hvilken måte har min bakgrunn som politi påvirket min forskning. Ved å reflektere over egen kontekst kommer også kunnskapens begrensninger og muligheter frem.

Fri forskning

I de forskningsetiske retningslinjene som jeg har holdt mitt arbeid opp imot, fremheves kravet om fri forskning (NESH 2005 s. 10).¹ I retningslinjene skiller det mellom *grunnforskning* og *oppdragsforskning*, et tema jeg skylder leseren å avklare. Under stipendiatperioden har jeg fått lønn av politiet. Oslo politidistrikt har fått økonomisk støtte fra Justisdepartementet, men administrativt er det Oslo politidistrikt jeg har forholdt meg til, som for eksempel i tilknytning til søknad om forlengelse av stipendiatperioden. Formelt sett har politiet vært min arbeidsgiver, men utover kontraktens ordlyd: «Politidistriktet forutsetter at fremdriften i studiet følges [...]», har arbeidsgiver ikke fremmet noen krav eller føringer til mitt arbeid. Jeg har imidlertid forpliktet meg til å arbeide i «justissektoren» i fem år etter endt permisjon. Under permisjonen har jeg stått fritt: Jeg skrev prosjektbeskrivelsen, valgte temaer for de ulike artiklene, metode, systematikk og litteratur. Med unntak av en nær venn ved Politihøgskolen, har ingen i politiet lest noen av avhandlingens tekster før de leveres til bedømming ved fakultetet om noen dager. Mitt inntrykk er at politiet har sett det som en verdi i seg selv at jeg har fått forske selvstendig og fritt. Ut ifra definisjonen som trekkes opp i retningslinjene,² er mitt prosjekt således ikke å anse som oppdragsforskning. Det betyr imidlertid ikke at min bakgrunn og tilknytning til politiet er irrelevant når avhandlingen etter hvert skal evalueres.

Ved prosjektets oppstart var nærheten til mitt forskningsobjekt åpenbar. For å stimulere uavhengighet og tilstrekkelig distanse, leverte jeg fra meg politiskiltet, og dermed også min politimyndighet. At jeg innledet stipendiatperioden som «sivilist» hadde først og fremst symbolsk verdi, men sikret samtidig formell distanse. Jeg kunne ikke lenger pålegges eller påta meg oppdrag som krevde politimyndighet. Det viktigste grepet i distanseringsprosessen var bytte av kontor og arbeidsmiljø. Jeg ble tilbudt kontor ved Politihøgskolens forskningsavdeling, men valgte bevisst å søke kontorplass ved universitetet. Det første året var jeg relativt hyppig *innom* politiet, både som venn og som foreleser: Faglige seminarer var også naturlige sammenkomster. Gradvis ble det mindre politi og mer universitet. I dag føles politihuset på Grønland litt fremmed og stort. De siste to årene har jeg vært på *besøk* et par-tre ganger. Jeg tror ikke mine venner i politiet merker det, men fem år er gått og jeg føler meg i dag litt fremmed i deres miljø.

Opplevelsen av distanse slår ut på flere måter: Når jeg møter uniformert politi på gata, får jeg en fornemmelse av at jeg ser uniformen tydeligere enn da jeg arbeidet i politiet, muligens er mine kognitive personskjema justert; de patruljerende ser på en måte mer myndige ut enn hva de gjorde tidligere. Når jeg leser aviser eller ser på nyhetene, opplever jeg at det er «de», som uttaler seg. Jeg identifiserer meg ikke med den som intervjues i tilsvarende grad som tidligere.

¹ Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora. (NESH). *Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, jus og humaniora*, sist revidert desember 2005.

² Se fotnote 1, del E, side 29.

At det har oppstått en form for distanse oppleves også når jeg leser faglitteratur. Etterforskningsmetodene som beskrives, er blitt mer «forskningsobjekt» enn arbeidsverktøy. Jeg ser mer etter systemiske forbindelser og sammenheng, mindre etter gode teknikker som kan anvendes på sak eller i opplæringsøyemed.

Like fullt, på tilsvarende måte som internt rekrutterte stipendiater tar med seg sine kunnskaper og erfaringer fra universitetsmiljøet de rekrutteres fra, tar jeg med meg mine kunnskaper og erfaringer fra mitt miljø: som etterforsker i politiet, foreleser ved Politihøgskolen og som student ved universitetet i Liverpool, for å nevne noen.

Muligheter og begrensninger

Uansett bakgrunn bringer samfunnsvitere med seg personlige preferanser, egne fordommer og kunnskaper inn i sine prosjekt. Vi støtter oss på teori og etablerte prosedyrer for innsamling, analyse og presentasjon av våre observasjoner. For å tilfredsstillte forskningens krav til analytisk distanse og objektivitet, kreves også innsikt i arbeidets begrensninger og muligheter. Som Lai (1999 s. 51) har påpekt, bygger våre vurderinger og slutninger på et nettverk av mentale modeller: - kognitive skjema vi tolker omverden gjennom. Skjemaene er i all hovedsak ubevisste. Følelsen jeg opplever av distanse til forskningsobjektet er subjektiv, og selv om den skulle være reell, er den bare en forskyvning fra utgangspunktet. Det er med andre ord liten tvil om at mine tekster om politiet er påvirket av min bakgrunn fra politiet. I det ligger begrensninger og muligheter for produksjon av kunnskap. Slik jeg ser det, ligger begrensningene i første rekke i manglende fleksibilitet. Avhandlingen preges av perspektiv som faller meg naturlig: Å produsere og formidle kunnskap som i mine øyne har potensial til å utvikle politiets etterforskningsmetoder.

Kunnskapsbasert utvikling av politiets etterforskningsmetoder foregår på flere plan. I et vitnepSYkologisk perspektiv kan det handle om å styrke etterforskningsmetodens potensial for å samle nøyaktig og pålitelig informasjon. Forskning stimulerer åpenhet, og løfter etiske spørsmål opp til samfunnsdebatt. Forskning er egnet til å belyse og forankre god praksis, eller avdekke kritikkverdige forhold. Den gir beslutningstakere et empirisk fundament, og kan være en viktig premissleverandør når kryssende hensyn skal balanseres gjennom nye lover, bevilgninger eller andre systemiske endringer. For meg står forskningens mulighet til å avklare alternative handlingsvalg sentralt. Det er et legitimt samfunnsvitenskaplig utgangspunkt og egnet til å fange opp flere av de forskningsetiske tema som omtales i NESHS retningslinjer. Utgangspunktet kaster dessuten lys over sider ved politiets etterforskningsmetoder som i norsk sammenheng er lite påaktet fra før. Fokuset på utviklingen av politiets etterforskningsmetoder har imidlertid tatt plass, og skjøvet andre spørsmål til siden. Slik mister avhandlingen viktige perspektiv fra aktører som berøres av politiets etterforskning. Et illustrerende eksempel er fraværet av politiinformantenes perspektiv i artikkel 3, et perspektiv som ville belyst sentrale sider ved etterforskningsmetoden, men som altså ikke kommer frem i avhandlingen.

I sin kommenterte bibliografi over nyere nordisk politiforskning ser Høigård (2005 s. 105) en markert kløft mellom det hun beskriver som *universitetsforskning* og *myndighetsforskning*. Myndighetsforskningen karakteriseres gjennom sitt ovenfra- og styringsperspektiv der: «Forskningen skal være nyttig og veiledende for politiets arbeidsmåter og prioriteringer». Jeg kjenner meg igjen i dette perspektivet. Samtidig er det karakteristiske trekk ved myndighetsforskningen som jeg ikke kjenner meg igjen i. Høigård registrerer at det er ytterst sjelden at miljøene henviser til hverandres arbeider. Jeg har flere referanser til offentlige utredninger, politiinterne manualer og instruksverk. Men mine artikler er i hovedsak fylt opp

med referanser til universitetsforskning. Høigard ser behovet for kløften, men også de begrensningene den skaper, og etterlyser noen «minimusbroer over kløften» (s. 107). Kanskje er det nettopp her min kombinerte bakgrunn gir størst muligheter for produksjon av ny kunnskap.

Skjevhet og balanse

I likhet med den litteraturen jeg bygger på, er mine studier beheftet med en systematisk skjevhet: Forskningen som ligger til grunn for utviklingen av politiets etterforskningsmetoder bygger i stor grad på data fra de mest alvorlige lovbruddene, ofte fra de mest spektakulære i denne kategorien. Det empiriske grunnlaget innhentes i mindre grad fra de straffesakene som rammer flest. Vi vet for eksempel mer om avhørsmetodene som deler av norsk politi har anvendt under etterforskningen av drap (Rachlew 2003 s. 435, Gudjonsson 2004 s. 305 og NOU 2007:7 s. 107, og 284), enn hva vi vet om avhørsmetodene som politiet anvender i vinningsforbrytelser, brudd på veitrafikkloven, bruk og besittelse av narkotika osv.

Litteraturen som omhandler politiets arbeid med straffesaker der uskyldige er blitt dømt, er beheftet med tilsvarende skjevhet. Case-studiene jeg anvender i min avhandling, handler også om voldtekt og drap. Tilsvarende skjevhet finner vi for eksempel hos Gross og medarbeidere (2005). De undersøkte 340 frifinnelser fra USA i tidsperioden mellom 1989 og 2003. Av disse var 60 % uskyldig dømt for drap, 36 % var dømt for voldtekt, 3 % for alvorlige voldssaker. Kun 1 % omhandlet narkotika og vinningsrelaterte lovbrudd. Jeg minner om Gross og medarbeideres presisering: Årsaken til den skjeve fordelingen skyldes ikke at flere uskyldige dømmes for voldtekt enn for ran. Årsaken ligger hovedsaklig i utviklingen av DNA-teknologien og det faktum at politiet sikrer DNA-spor med større hyppighet i enkelte sakstyper.³ Bratholm og Stridbecks undersøkelse fra 1998 er et unntak. Her inkluderes alle former for lovbrudd, og av deres oversikt fremgår det at uskyldige trolig dømmes oftere for mindre alvorlige lovbrudd (Bratholm og Stridbeck 1998 s. 331 og 332). På bakgrunn av kriminalstatistikken er deres funn ikke overraskende. Poenget her er at også min avhandling, og litteraturen den bygger på, tar sitt utgangspunkt i alvorlige straffesaker.

I artikkel 3 om politiets anvendelse av informanter har jeg forsøkt å endre perspektivet og evaluert etterforskningsmetoden med tilsvarende perspektiv som de ansatte ved Institutt for kriminologi og retts sosiologi beskriver som «nedenfra og opp». Her belyser forskerne hvordan myndighetenes håndhevelse av lover og regler treffer utstøtte grupper som av ulike årsaker har falt utenfor det etablerte samfunn (Finstad 2000, Christie og Bruun 2003, Høigård 2007 mfl.).

I artiklene forsøker jeg å utnytte kunnskapen som allerede er produsert om etterforskningsmetodene jeg har valgt å studere. Artiklene er ingen fullstendig gjennomgang av tilgjengelig litteratur på området, men flere sentrale kilder er tatt med. Utvalget preges nødvendigvis både av min egen kontekst og tilfeldigheter, for eksempel at jeg fikk kontor i 6. etasje i Domus Nova på St. Olavs plass.

Det hender fra tid til annen at Nils Christie kommer innom kontoret for å spørre om hvordan jeg har det osv. Ved en slik anledning beklaget jeg overfor professoren at jeg følte tidspress, og at flere av de tekstene jeg kunne tenke meg å lese, ikke en gang hadde funnet veien til mitt kontor. Christie smilte, og anførte at mine bekymringer også var hans last her i livet. Her passer det kanskje å trekke frem en av de gule og rosa lappene jeg har samlet på i min grønne

³ Se avhandlingens innledning del 5 for en nærmere beskrivelse av Gross og medarbeideres analyse.

bok for gode ideer, - ideer som måtte dukke opp på bussen hjem, på ferie eller andre steder. På en av dem står det: «Arbeid i akademia (PhD – 4 ½ - 5 år) blir, i motsetning til erfaring [i politiet], bare vanskeligere og vanskeligere». Lappen er ikke datert, men jeg vet den er skrevet i en av de hektiske periodene der permisjonstiden fra politiet var i ferd med å renne ut, og hvor jeg innså at jeg ikke kom til å bli ferdig.⁴ Poenget jeg noterte meg må sees i sammenheng med samtalen med Christie og avhandlingens begrensninger: Uansett hvor mye en leser, vil en aldri få med seg alt. Lappen forteller noe mer: Den illustrerer et skille mellom kunnskapsbasert og erfaringsbasert arbeid – et sentralt tema i artikkel 3 om politiets anvendelse av informanter. Lappen forteller dessuten noe om min egen distanseringsprosess.

Det går mot slutten av stipendiatperioden og for meg er det naturlig å trekke noen paralleller mellom rollen som *forsker* ved universitetet, og rollen som *etterforsker* i politiet. Mye er likt og mye er annerledes: Skrivning, lesing, innsamling og vurdering av informasjon krever hardt arbeid – uansett hvor en jobber. Den største forskjellen ligger etter mitt syn i at arbeidet jeg produserer som forsker er mitt, alene. Riktignok har jeg fått veiledning og hjelp, og fakultetet har sentrale retningslinjer å forholde seg til, men det er min avhandling, mine valg og mitt ansvar. I politiets hierarkiske oppbygning er det riksadvokaten som bestemmer hvilke saksområder som skal prioriteres, politimesteren har ansvaret for straffesaksbehandlingen i politidistriktet. Avgjørende etterforskningsskritt skal godkjennes av retten osv. Kontrollmekanismene er mange, og ansvaret fordeles på en annen måte enn ved universitetet, hvor individuelle valg preger produksjonen i større grad enn i politiet. Friheten i akademia stimulerer kreativitet, ny tenkning og mangfold, men hvor stor frihet bør politiet gis for å sikre de samme verdiene?

Konteksten jeg har skrevet avhandlingen ut ifra påvirker også artiklens individuelle begrensninger og muligheter. Noen av disse har jeg skrevet fortløpende. Her vil jeg bare kort supplere med noen generelle opplysninger: Som påpekt av Finstad (2000 s. 350) vil ethvert forskningsprosjekt nødvendigvis ha et tidsmessig etterslep. Mitt prosjekt har pågått i fem år. I tilknytning til artikkel 1 og 2 er det av stor betydning at riksadvokaten er i ferd med å revidere retningslinjene som regulerer politiets vitnekonfrontasjoner. Politihøgskolen er også i gang med å utvide sitt utdanningstilbud til politiets informantbehandlere. Regjeringens oppnevnte utvalg som har etterkontrollert lovgivningen om inngripende etterforskingsmetoder har nettopp levert sin utredning (NOU 2009:15). I slike prosesser oppstår det relevant informasjon som hadde vært nyttig å inkludere i artiklene, men på et gitt punkt må alle prosjekt avsluttes. Utviklingen av kunnskap om politiets etterforskingsmetoder fortsetter på flere måter: Gjennom akkumulert kunnskapsproduksjon – der ny kunnskap tar utgangspunkt i, og bygger videre på eksisterende kunnskap, men også gjennom brudd fra etablerte tradisjoner gjennom ny tenkning og nye perspektiver. Med de forbehold som er tatt ovenfor håper jeg at avhandlingen representerer et bidrag.

Jeg innledet avhandlingen med Stein Inge Johannessens oppfordring til politiet om å ta *lærdom* av de feil som holdt ham uskyldig varetektsfengslet i 9 måneder. Forskningens viktigste bidrag er kanskje nettopp kunnskap som stimulerer utvikling av nye og bedre rutiner, egnet til å ta *lærdom* av erfaringene og kunnskapen politiet allerede besitter.

⁴ Første permisjon ble innvilget for 3 år. Det var «lang» tid: Meg bekjent hadde ingen i politiet blitt innvilget tilsvarende permisjon tidligere. Etter søknad ble permisjonen forlenget med ett år, deretter to ganger 6 måneder.

Litteratur

- Bratholm, A. og Stridbeck, U. (1998). Rettssikkerhet i praksis. En empirisk undersøkelse. *Lov og Rett*, nr. 6/1998, s. 323 – 363.
- Christie, N. og Bruun, K. (2003). *Den gode fiende*. 3. reviderte utgave. Oslo: Universitetsforlaget.
- Finstad, L. (2000). *Politiblikket*. Oslo: Pax Forlag A/S.
- Gross, S. R., Jacoby, K., Matheson, D. J., Monotgomery, N. og Patil, S. (2005). Exonerations in the United States 1989 through 2003. *The journal of criminal law & criminology*, 95 (2), s. 523 – 560.
- Gudjonsson, G. H. (2004). Drap i Norge: Falsk tro som ledet til falsk tilståelse. *Tidsskrift for Strafferett*, nr.3/2004, s. 287 – 315.
- Høigård, C. (2005). *En kommentert bibliografi over nyere nordisk politiforskning. Institutt for kriminologi og retts sosiologi*. Avdeling for kriminologi, Universitetet i Oslo, K-serien 2/2005.
- Høigård, C. (2002). *Gategallerier*. Oslo: Pax Forlag A/S.
- Lai, L. (1999). *Dømmekraft*. Oslo: Tano Aschehoug.
- NESH (2005). Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora. (NESH). *Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, jus og humaniora*, sist revidert desember 2005.
- NOU (2007:7). *Fritz Moen og norsk strafferettspleie*. Norges offentlige utredninger. Justis- og politidepartementet.
- NOU 2009:15. *Skjult informasjon – åpen kontroll. Metodekontrollutvalgets evaluering av lovgivningen om politiets bruk av skjulte tvangsmidler og behandling av informasjon i straffesaker*. Norges offentlige utredninger, Justis- og politidepartementet.
- Rachlew, A. (2003). Norske politiavhør i et internasjonalt perspektiv. *Tidsskrift for Strafferett*, nr. 4/2003, s. 400 – 439.
- Rustad, L.M. (1998). Kunnskap som delvise forbindelser. I: K. Asdal, A-J. Berg, B. Brenna, I. Moser og L. M. Rustad (red.). *Betatt av viten- bruksanvisninger til Donna Haraway*. Oslo: Spartacus forlag, s. 120 – 144.

Geir Overskeid
Psykologisk institutt
Universitetet i Oslo

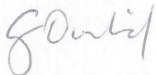
7. mai 2008

Til den det måtte angå

I 2007 var jeg sensor på Cecilie Rachlews hovedoppgave i psykologi, skrevet på basis av et forskningssamarbeid med hennes bror Asbjørn. Det var hele tiden klart for meg at oppgaven var resultat av slik felles innsats. Ved vårt institutt skrives hovedoppgaver rutinemessig på grunnlag av samarbeid mellom oppgaveforfatteren og en eller flere andre forskere. Så lenge dette er klart når karakteren settes, anses det uproblematisk.

Gode psykologiske hovedoppgaver blir tidvis bearbeidet til artikler i vitenskapelige tidsskrifter. I slike tilfeller er det vanlig at også samarbeidspartnere blir medforfattere på artikkelen, dersom de har bidratt tilstrekkelig til arbeidet som var basis for oppgaven. I en erklæring datert 6. mai 2008 informerer Cecilie Rachlew om samarbeidet med broren som lå bak hennes hovedoppgave. På grunnlag av det hun her forteller, er det etter mitt skjønn klart at Asbjørn Rachlew etter vanlige kriterier er kvalifisert for medforfatterskap på en eventuell artikkel skrevet med utgangspunkt i søsteren Cecilies hovedoppgave.

Med vennlig hilsen

Geir Overskeid
Førsteamanuensis, dr. psychol.

Asbjørn Rachlew
IKRS, Det juridiske fakultet, UiO
Postboks 6706, St. Olavs plass
0130 Oslo
Tlf. 2285 0111, 922 66 100
Epost:asbjorn.rachlew@jus.uio.no

Kjære deltager.

Mitt navn er Asbjørn Rachlew. Jeg arbeider normalt som politioverbetjent (politispesialist) ved voldsavsnittet i Oslo. For tiden har jeg 3 års studiepermisjon for å arbeide med en doktorgradsavhandling ved Det juridiske fakultet, Universitetet i Oslo. Studiet er finansiert gjennom et samarbeid mellom Oslo Politidistrikt, Justisdepartementet og Politihøgskolen. Tema for avhandling er politiets etterforskningsmetoder. Mine veiledere er professor Liv Finstad (kriminologi) og professor Ulf Stridbeck (strafferett).

Ledelsen i Oslo politidistrikt har lagt forholdene til rette for gjennomføringen av mine studier og, blant annet, gitt sin tillatelse til at du kan delta ved å besvare denne spørreundersøkelsen. Din deltagelse er helt frivillig. Av statistiske og analytiske årsaker vil du bli bedt om å oppgi om du er kvinne eller mann og hvilket erfaringsgrunnlag du har fra politiet. Derfor er prosjektet (rutinemessig) meldt til Personvernombudet for forskning (NDS). Du vil ikke bli bedt om å opplyse ditt navn. Undersøkelsen vil bli skrevet/publisert i et format der ingen enkeltpersoner kan identifiseres, heller ikke indirekte, for eksempel gjennom alder og tjenestested. Din besvarelse (og det datamaterialet den blir en del av) vil bli oppbevart og behandlet av meg, ingen andre. Du skal vite at jeg som forsker har taushetsplikt. All data vil bli fullstendig anonymisert ved prosjektlutt, sommeren 2008.

Med denne undersøkelsen ønsker jeg å initiere arbeidet med å utvikle forskningsbasert kunnskap om politiets anvendelse av informanter. Din deltagelse vil gi meg et rikere grunnlag og representerer således et viktig bidrag til forskningen. Politiets anvendelse av informanter er et viktig fagområde, med betydning for en rekke virksomheter i politiet. Jeg vil rette mine undersøkelser inn mot den delen av faget som grenser opp i mot etterforskning.

Resultatene fra undersøkelsen vil bli publisert i en av mine artikler som til sammen vil utgjøre min doktorgradsavhandling. Dersom du har spørsmål om publikasjoner eller min forskning i sin helhet, er det bare å ta kontakt.

Vennlig hilsen og på forhånd takk:

Asbjørn Rachlew

Spørreundersøkelse

For Informantbehandlere og Informantveiledere
ved Oslo Politidistrikt
2006

Avdeling / Avsnitt: _____

Ca. antall år på seksjonen: _____

Ca. antall år som etterretter: _____

Ca. antall år som etterforsker: _____

Ca. antall år som ordenspoliti: _____

Kjønn: Kvinne Mann

Funksjon: Informantbehandler* Informantveileder

* Sett gjerne ring rundt begge alternativene dersom det beskriver din arbeidsfunksjon best

Spørreundersøkelsen består primært av spørsmål med ulike svaralternativer. Noen av spørsmålene er mer åpne, med plass til tekst og kommentarer. Før du starter på spørsmål 1 (neste side) ønsker jeg at du setter ring rundt det svaralternativet som beskriver din arbeidssituasjon best. Om du ønsker kan du her (og underveis) utfylle svaret ditt med egne kommentarer.

Informantbehandling (informantveiledning) består av en rekke arbeidsoppgaver (rekruttering, forberedelser, møte, loggføring, kontroll, analyse etc). Hvor mye av din arbeidstid går med til informantbehandling (veiledning) i vid forstand?

Jeg arbeider ikke med noe annet	Jeg arbeider nesten ikke med noe annet	Jeg arbeider med informanter mer enn 50 prosent	Jeg arbeider med informanter litt mindre en 50 prosent	Jeg arbeider med informanter av og til	Svært sjeldent
---------------------------------	--	---	--	--	----------------

Evt. kommentarer _____

DEL 1. OPPLÆRING / UTDANNELSE

1. Hvor viktig, hvis i det hele tatt, føler du at opplæring / utdanning er for informantbehandlere / informantveiledere?

Det er et must	Meget viktig	Viktig	Ganske viktig	Til en viss grad	Ikke nødvendig
----------------	--------------	--------	---------------	------------------	----------------

2. Hvor mye opplæring / utdanning i informantbehandling fikk du da du gikk på Politi(høg)skolen? (Sett sirkel rundt skolen du gikk på)

Intensiv	Svært mye	Mye	Noe	Nesten ingen	Ingen
----------	-----------	-----	-----	--------------	-------

3. Hvor mye opplæring / utdanning i informantbehandling har du fått etter Politi(høg)skolen?

Intensiv	Svært mye	Mye	Noe	Nesten ingen	Ingen
----------	-----------	-----	-----	--------------	-------

4. Hvis noe, hva slags utdanning / trening har du fått? (Når, Hvor, varighet)

5. I hvilken grad har opplæringen møtt de operative kravene som stilles til deg som informantbehandler / informantveileder i dag?

Ekstremt bra	Meget bra	Bra	Ganske bra	Ikke særlig bra	Ikke i det hele tatt
--------------	-----------	-----	------------	-----------------	----------------------

6. Totalt sett, hva føler du om opplæringen du har fått?

Meget tilfreds	Tilfreds	ok	Kunne vært bedre	Ikke tilfreds	Absolutt ikke tilfreds
----------------	----------	----	------------------	---------------	------------------------

7. Har du mottatt noen form for utdanning / kurs i vitnepsykologi, intervju- og eller avhørsmetodikk?

Nei	Ikke som jeg kan huske	Ja, i form av Foredrag*	Ja, i form av kurs / utdanning*	Ja, i form av kurs / utdanning og foredrag*
-----	------------------------	-------------------------	---------------------------------	---

*Spesifiser (Når, hvor og varighet) _____

**8. Hvor ofte får du tilbakemelding på de informantmøtene du gjennomfører?
(For eksempel fra etterforsker, jurist, veileder, overordnede)**

Alltid	Som regel	Ofte	Noen ganger	Som regel ikke	Aldri
--------	-----------	------	-------------	----------------	-------

9. Hvordan har du tilegnet deg de kunnskapene du har i dag?

10. Føler du at du innehar de nødvendige ferdighetene som en informantbehandler / informantveileder bør inneha?

Ja, definitivt	Ja	Nesten	Ferdighetene bør forbedres	Nei	Absolutt ikke
----------------	----	--------	----------------------------	-----	---------------

11. Kunne du tenke deg mer opplæring?

Ja

Nei

Eventuelt innenfor hvilke tema / fagområder:

DEL 2. MOTIVASJON OG INTERESSE

12. Hva er årsaken til at du i dag jobber med etterretning? Les alternativene nedenfor og kryss av det eller de alternativene som beskriver din situasjon best, og /eller anfør den begrunnelsen som passer best.

- Jeg har alltid hatt lyst til å på en etterretningsavdeling og søkte så snart jeg fikk muligheten
- Jeg trivdes ikke i jobben som ordenspoliti og søkte etterretningsstilling så snart jeg fikk muligheten
- Jeg har jobbet en stund i ordenspolitiet, ønsket nye utfordringer og søkte meg til etterretning
- Jeg jobbet en stund som etterforsker, ønsket nye utfordringer og søkte meg til etterretning
- Det er her jeg har best anledning til å arbeide med det jeg anser som meningsfylt politiarbeid
- Jeg trivdes ikke med turnusjobbing og søkte meg til dagtidsjobb
- Jeg hospiterte ved URO og fikk lyst til å fortsette å arbeide med narkotikaproblematikk
- Jeg arbeidet tidligere ved narkotikaseksjonen og ble overført til etterretning v/ omorganisering
- Av private hensyn kunne jeg ikke lenger jobbe turnus og valgte derfor etterretning fordi det er dagtid
- For meg er det viktig å skaffe meg variert erfaring. Derfor arbeider jeg ved etterretningen nå.
- Etterretningen var det eneste som var ledig i politidistriktet. Derfor jobber jeg her.
- Jeg ble beordret -og det var helt greit for meg
- Jeg ble beordret mot min vilje
- Andre begrunnelser:

13. Går det an å si noe generelt om kollegaer som søker og blir ved din avdeling – har de noen felles trekk, evt. verdier, holdninger eller interesser som skiller dem fra politi ved andre avdelinger? Hvis ja, anfør stikkordsmessig hva dette eventuelt er.

14. Opplever du at forskjellige avdelinger er forbundet med ulik status innad i politiet?

Ja, definitivt. Noen avdelinger gir høyere status enn andre

Det er nok riktig til en viss grad.

Jeg tror noen opplever det slik, ikke jeg

Nei, jeg tror ikke det

Absolutt ikke. Det er andre faktorer som bestemmer hvor man jobber.

15. Dersom du mener at ulike avdelinger har ulik status innad i politiet, hvilke avdelinger har i så fall høy(est) status?

16. Dersom du mener at ulike avdelinger har ulik status innad i politiet, hvilke avdelinger har i så fall lav(est) status?

17. Hva skiller en dyktig informantbehandler fra en mindre dyktig informantbehandler? I relasjon til dette spørsmålet vil du i spørsmålene nedenfor bli bedt om å rangere ulike svaralternativer opp i mot hverandre.

Hvert spørsmål har tre alternativer. Hold de to første alternativene opp i mot hverandre og sett ring rundt det alternativet du mener er det viktigste. Dersom du føler at det ene alternativet er like betydningsfullt som det andre, setter du ring rundt "Like viktig".

Informantbehandlerens erfaring	eller	Informantbehandlerens personlige egenskaper	Like viktig	Vet ikke
Informantbehandlerens personlige egenskaper	eller	Informantbehandlerens formelle utdanning	Like viktig	Vet ikke
Informantbehandlerens formelle utdanning	eller	Informantbehandlerens erfaring	Like viktig	Vet ikke

18. Etter din mening, hva er en informantbehandlers aller viktigste arbeidsoppgave(r)?

19. Hvilke arbeidsoppgaver synes du er spennende / interessante som informantbehandler ?

20. Hva anser du som de viktigste, personlige egenskaper en informantbehandler bør ha?

20 b. Noen kilder tilfører politiet korrekt informasjon, andre forsøker å villedde politiet. En sentral oppgave i arbeidet med informantbehandling (veiledning) blir følgelig å vurdere kildens troverdighet. Hvorledes vil du rangere dine egne evner til å skille sannhet fra løgn gjennom å tolke kildens kroppsspråk? Med *sivilister* menes her befolkningen for øvrig.

Dårligere enn sivilister	Noe dårligere enn sivilister	Vet ikke	På samme nivå som sivilister	Noe bedre enn sivilister	Bedre enn sivilister	Klart bedre enn sivilister
--------------------------	------------------------------	----------	------------------------------	--------------------------	----------------------	----------------------------

21. Av forskningsrelatert politilitteratur omkring ordenspolitiet fremgår det at politiet anser noen oppgaver som *ordentlig* / *egentlig* eller *ekte politiarbeid* (pågrepelse, biljakt etc.) Andre oppgaver blir sett på som det motsatte (transport av dokumenter etc.) Er dette noe som også gjelder ved etterretningsavdelinger?

Ja, definitivt	Ja	Usikker	Nei	Nei, definitivt ikke
----------------	----	---------	-----	----------------------

22. Hva er i så fall eksempler på ordentlig / egentlig etterretningsarbeid?

23. Hva er i så fall eksempler på det motsatte, altså arbeid som utføres, men som egentlig ikke er (bør være) arbeid for en som arbeider med etterretning?

24. Hva er det som motiverer deg i ditt daglige arbeid som informantbehandler / informantveileder?

DEL 3. INFORMANTARBEIDET

25. Enkelte sider ved politiets virksomhet er mer regelstyrt enn andre. Hvilke avdelinger/virksomhet mener du har mest / minst rom for utøvelse av politimessig skjønn? Ranger de ulike virksomhetene nedenfor fra 1 til 4.

Avdelingen (virksomheten) du rangerer som 1 skal være det stedet du mener har mest regler å forholde seg til (minst rom for skjønn). Avdelingen du gir rangeringen 4 skal være det stedet du mener har minst regler å forholde seg til.

I enden av tabellen skal du anføre hvor mange (ca.) år du har arbeidet ved de ulike avdelingene (virksomhetene)

(1= mest regelstyrt, 4 = minst regelstyrt)

Rangering	Avdeling	Erfaring (år)
	Ordensavdelingen (patroljevirkosmhet, trafikk kontroll osv.)	
	Etterretning (informant behandling, infiltrasjon, spaning osv.)	
	Taktisk etterforskning (avhør, rundspøringer, rekonstruksjoner osv.)	
	Politiets påtalemyndighet (tvangsmidler, saksavgjørelse osv.)	

26. Av Liv Finstads bok *Politiblikket* (2000) fremgår det at over 40 prosent av arbeidet som utføres av ordenspolitiets patruljer initieres av politiet selv. Sett ring rundt det alternativet du mener beskriver din arbeidssituasjon best.

Full frihet. Vi velger selv hva vi skal arbeide med	Stor frihet Vi har mulighet til å velge hva vi skal arbeide med	Noe frihet Vi har til en viss grad mulighet til å velge hva vi skal arbeide med	Moderat frihet. Vår virksomhet er primært hendelsesstyrt, men noe frihet har vi	Begrenset frihet Det er primært sakene som styrer. Vi har få muligheter til å velge	Ingen frihet Det er sakene som styrer. Vi har ingen mulighet til å velge
--	--	---	---	---	--

27. Hva slags saksproblematikk jobber du mest med som informantbehandler / informantveileder? Sett en prosentvis sum etter det saksfeltet du mener beskriver din arbeidssituasjon best i dag.

Jeg jobber med grove ran i ca. _____ % av min arbeidstid

Jeg jobber med drap og drapsforsøk i ca. _____ % av min arbeidstid

Jeg jobber med grove tyveri i ca. _____ % av min arbeidstid

Jeg jobber med narkotikalovbrudd i ca. _____ % av min arbeidstid

Jeg jobber med sedelighetsforbrytelser i ca. _____ % av min arbeidstid

Jeg jobber med økonomisk kriminalitet i ca. _____ % av min arbeidstid

Jeg jobber med utlendingskontroll i ca. _____ % av min arbeidstid

Jeg jobber med trafficking i ca. _____ % av min arbeidstid

Jeg jobber med annet saksfelt* i ca. _____ % av min arbeidstid

Totalt _____ 100 % av min arbeidstid

* evt. andre saksfelt _____

28. Hvor stor prosentandel av ditt arbeid som informantbehandler / informantveileder retter seg inn mot bekjempelsen av det du vil karakterisere som organisert kriminalitet?

100 %	80-100 %	60 – 80 %	40 – 60 %	20 – 40 %	0 – 20 %
-------	----------	-----------	-----------	-----------	----------

29. I hvilken grad mener du at politiets bruk av informanter bidrar til oppklaring av ulike former for kriminalitet? Kryss av de svaralternativene som beskriver din oppfatning best for de ulike kriminalitetstypene.

Kriminalitetstype	I meget stor grad	I stor grad	Til en viss grad	Vet ikke	I liten grad	I ingen grad	Negativ grad*
Drap / Grov vold							
Ran av bank / verditransport							
Ran av person							
Store narksaker (2./3. ledd)							
Mindre narksaker (1. ledd)							
Sedelighetsforbrytelser							
Familievoldssaker							
Økonomisk kriminalitet							
Store, grove tyveri / heleri							
Mindre, grove tyveri / heleri							
Annet:							

* I tilfelle din erfaring tilsier at informantbehandling (generelt sett) har en negativ innvirkning med hensyn til oppklaring

30. Dette spørsmålet er delt i to (a og b).

I de straffesakene du kjenner til hvor informasjon fra informanter har bidratt til domfellelse, i hvilken grad tror du informant-informasjonen kunne vært innhentet på andre måter (for eksempel gjennom lukket spaning, avhør, ransaking, beslag, åstedsundersøkelser etc.) under;

a) initiering av sak:

I alle tilfellene	I mange av tilfellene	I flere av tilfellene	Vet ikke	I noen få tilfeller	Helt unntaksvis	Aldri
-------------------	-----------------------	-----------------------	----------	---------------------	-----------------	-------

b) under etterforskning av lovbruddet

I alle tilfellene	I mange av tilfellene	I flere av tilfellene	Vet ikke	I noen få tilfeller	Helt unntaksvis	Aldri
-------------------	-----------------------	-----------------------	----------	---------------------	-----------------	-------

31. Kjenner du til saker hvor politiets bruk av informanter hatt en negativ innvirkning med hensyn til oppklaring av straffesaker?

Ja, det skjer svært ofte	Ja, Det skjer ofte	Ja, det skjer, men ikke ofte	Vet ikke	Ja, men ikke nå lenger	Nei, dette skjer svært sjeldent	Nei, dette skjer aldri
-----------------------------	-----------------------	------------------------------------	----------	------------------------------	---------------------------------------	---------------------------

32. Eventuelt, på hvilken måte har politiets bruk av informanter bidratt negativt til oppklaring av de straffesakene du har arbeidet med som informantbehandler/veileder. Hva har (i grove trekk) eventuelt gått galt?

DEL 4. EFFEKTIVITET OG RETTSSIKKERHET

33. Hvilket alternativ mener du beskriver den norske straffesakskjeden best:

Det er for mye fokus på siktedes rettigheter. Det gjør politiet ineffektivt.	Det er mye fokus på siktedes rettigheter, det går litt utover effektiviteten	Vi har en passe balansegang mellom rettigheter og effektivitet	Vet ikke	Det er mye fokus på effektivitet, det går litt utover siktedes rettigheter	Det er for mye fokus på effektivitet, det går utover siktedes rettigheter
--	--	--	----------	--	---

34. Spørsmålet her er det samme som ovenfor (33), men denne gangen skal du ringe rundt det alternativet du tror kommer til å få flest svar blant dine kolleger i politiet generelt.

Det er for mye fokus på siktedes rettigheter. Det gjør politiet ineffektivt.	Det er mye fokus på siktedes rettigheter, det går litt utover effektiviteten	Vi har en passe balansegang mellom rettigheter og effektivitet	Vet ikke	Det er mye fokus på effektivitet, det går litt utover siktedes rettigheter	Det er for mye fokus på effektivitet, det går utover siktedes rettigheter
--	--	--	----------	--	---

35. Spørsmålet her er det samme som ovenfor (33, 34), men denne gangen skal du ringe rundt det alternativet du tror kommer til å få flest svar blant Norges voksne befolkning.

Det er for mye fokus på siktedes rettigheter. Det gjør politiet ineffektivt.	Det er mye fokus på siktedes rettigheter, det går litt utover effektiviteten	Vi har en passe balansegang mellom rettigheter og effektivitet	Vet ikke	Det er mye fokus på effektivitet, det går litt utover siktedes rettigheter	Det er for mye fokus på effektivitet, det går utover siktedes rettigheter
--	--	--	----------	--	---

36. Har du i løpet av din politikarriere endret ditt standpunkt med hensyn til balansepunktet mellom effektivitet (politiets fullmakter) og rettssikkerhet (individets rettigheter)?

Ja. Da jeg begynte i politiet mente jeg at politiet hadde for mye fullmakter	Ja. Tidligere hadde jeg ingen klar oppfatning av dette spørsmålet. Det har jeg nå	Nei. Mitt standpunkt er det samme som det alltid har vært	Ja. Da jeg begynte i politiet mente jeg at politiet hadde for lite fullmakter	Vet ikke. Jeg er usikker på om jeg har skiftet standpunkt
---	--	--	--	--

37. Påstanden nedenfor er hentet fra en offentlig utredning om politiets rolle i samfunnet fra 1981 (NOU 1981:35). Sett ring rundt det svaralternativet som beskriver ditt syn best med hensyn til påstandens gyldighet:

”Norge, som et demokratisk samfunn, kan ikke tåle et politi som er i stand til å løse alle oppgaver.”

Meninger som dette skader vårt demokrati	Dette er jeg uenig i	Jeg forstår ikke påstanden	Balanse ja, men dette er trukket noe langt	Litt sterkt formulert, men jeg er enig	Dette er jeg helt enig i
--	----------------------	----------------------------	--	--	--------------------------

38. Politidirektoratets normalinstruks (2003) og Riksadvokatens rundskriv (nr.2/2002) trekker opp reglene for politiets behandling av informanter hvor registrering, oppfølging, kontroll og notoriet står sentralt. Av alternativene nedenfor, hvilken beskrivelse mener du som informantbehandler / informantveileder gir det riktigste bilde av dagens regler?

Reglene gir politiet alt for vide muligheter	Reglene gir politiet litt for vide muligheter	Reglene er passe balanserte	Reglene begrenser arbeidet noe	Reglene begrenser arbeidet i for stor grad	Reglene gjør det umulig å drive informantbehandling
--	---	-----------------------------	--------------------------------	--	---

Ditt svar kan utdypes her hvis ønskelig: _____

DEL 5. LEDELSE KONTRA LINJE

39. I Sverige har flere undersøkelser identifisert til dels betydelig mistillit mellom linjene og ledelsen i politiet. I korte trekk går mistilliten ut på at de som arbeider i linjene føler at ledelsen ikke har tilstrekkelig kunnskap om utfordringene som linjene møter i sitt daglige arbeid, og at det således oppstår en avstand (gap) mellom linjen og ledelsen med hensyn til felles verdier, virkelighetsoppfatninger, prioriteringer. Videre, kommunikasjonen mellom ledelse og linjen fungerer ikke tilfredsstillende, ledelsen tar ikke tilstrekkelig hensyn til linjenes behov, etc. Nedenfor følger noen spørsmål som tar sikte på å klargjøre i hvilken grad forskernes beskrivelse av svensk politi passer i Norge.

I forhold til din *nærmeste overordnede*; hvilket alternativ stemmer best overens med din egen oppfatning? Jeg har:

100 % tillit	Høy tillit	Grei tillit	Moderat tillit	Lav tillit	Ingen tillit
--------------	------------	-------------	----------------	------------	--------------

40. I forhold til din *avsnittsledelse*; hvilket alternativ stemmer best overens med din egen oppfatning? Jeg har:

100 % tillit	Høy tillit	Grei tillit	Moderat tillit	Lav tillit	Ingen tillit
--------------	------------	-------------	----------------	------------	--------------

41. I forhold til din *seksjon / stasjonsledelse*; hvilket alternativ stemmer best overens med din egen oppfatning? Jeg har:

100 % tillit	Høy tillit	Grei tillit	Moderat tillit	Lav tillit	Ingen tillit
--------------	------------	-------------	----------------	------------	--------------

42. I forhold til *politidistriktets sentrale ledelse*; hvilket alternativ stemmer best overens med din egen oppfatning? Jeg har:

100 % tillit	Høy tillit	Grei tillit	Moderat tillit	Lav tillit	Ingen tillit
--------------	------------	-------------	----------------	------------	--------------

43. I forhold til *Politidirektorater*; hvilket alternativ stemmer best overens med din egen oppfatning? Jeg har:

100 % tillit	Høy tillit	Grei tillit	Moderat tillit	Lav tillit	Ingen tillit
--------------	------------	-------------	----------------	------------	--------------

44. I forhold til *Justisdepartementets politiavdeling*; hvilket alternativ stemmer best overens med din egen oppfatning? Jeg har:

100 % tillit	Høy tillit	Grei tillit	Moderat tillit	Lav tillit	Ingen tillit
--------------	------------	-------------	----------------	------------	--------------

45. I forhold til *politidistriktets påtalemyndighet*; hvilket alternativ stemmer best overens med din egen oppfatning? Jeg har:

100 % tillit	Høy tillit	Grei tillit	Moderat tillit	Lav tillit	Ingen tillit
--------------	------------	-------------	----------------	------------	--------------

46. I forhold til *ditt statsadvokatembete*; hvilket alternativ stemmer best overens med din egen oppfatning? Jeg har:

100 % tillit	Høy tillit	Grei tillit	Moderat tillit	Lav tillit	Ingen tillit
--------------	------------	-------------	----------------	------------	--------------

47. I forhold til *Riksadvokatembetet*; hvilket alternativ stemmer best overens med din egen oppfatning? Jeg har:

100 % tillit	Høy tillit	Grei tillit	Moderat tillit	Lav tillit	Ingen tillit
--------------	------------	-------------	----------------	------------	--------------

Med hensyn til spørsmålene ovenfor vedrørende din tillit til ulike ledelsesledd i politi og påtalemyndighet kan du evt. utdype dem her

DEL 6. POLITI OG PÅTALE

48. I europeisk sammenheng er det kun det norske og det danske rettssystemet som opererer med integrert påtale i politiet. I hvilken utstrekning har du som informantbehandler / informantveileder faglig kontakt med politidistriktets påtalemyndighet? Sett ring rundt det svaralternativet du mener beskriver ditt syn best.

Kontinuerlig	Daglig	Ukentlig	Månedlig	Svært sjeldent	Aldri
--------------	--------	----------	----------	----------------	-------

Nå har du kommet godt over halvveis i spørreskjemaet! Kanskje skal du innvilge deg selv en kaffekopp? Jeg mener i alle fall at du har fortjent det ☺

49. I hvilken utstrekning har du som informantbehandler / informantveileder sosial kontakt med politidistriktets påtalemyndighet?

Mye mer enn mine politikolleger	Litt mer enn mine politikolleger	Samme som mine politikolleger	Litt mindre enn mine politikolleger	Mye mindre enn mine politikolleger
---------------------------------	----------------------------------	-------------------------------	-------------------------------------	------------------------------------

50. Holdt opp i mot dine kolleger ved ordensavdelingen, hvor tett arbeider du med politiets jurister (påtalemyndigheten)?

Mye tettere	Klart tettere	Litt tettere	Samme	Vet ikke	Noe mindre	Klart mindre
-------------	---------------	--------------	-------	----------	------------	--------------

51. Holdt opp i mot dine kolleger ved etterforskningsavsnittene, hvor tett arbeider du med politiets jurister (påtalemyndigheten)?

Mye tettere	Klart tettere	Litt tettere	Samme	Vet ikke	Noe mindre	Klart mindre
-------------	---------------	--------------	-------	----------	------------	--------------

52. I hvilken grad påvirker det yrkeskulturen i politiet at påtalemyndigheten er integrert?

I meget stor grad	Stor grad	En viss grad	Vet ikke	I liten grad	Svært liten grad	Ingen innvirkning
-------------------	-----------	--------------	----------	--------------	------------------	-------------------

53. Med mindre du svarte "Ingen ting" eller "vet ikke" på spørsmålet ovenfor, hvilket alternativ beskriver svaret ditt ovenfor (spørsmål 52) best?

Påvirkningen er på alle måter positiv	Påvirkningen er stort sett positiv	Påvirkningen er både positiv og negativ	Påvirkningen er stort sett negativ	Påvirkningen er på alle måter negativ	Ingen innvirkning
---------------------------------------	------------------------------------	---	------------------------------------	---------------------------------------	-------------------

54. Hvilket alternativ mener du beskriver ditt syn på spørsmålet om integrert påtalemyndighet best?

Ordnningen bør avskaffes. Den integrerte påtalemyndigheten hemmer politiets arbeid	Ordnningen bør avskaffes. Politiet bør lede og styre sin egen virksomhet	Ordnningen bør avskaffes. Påtalemyndigheten mister nødvendig objektivitet	Dette er jeg usikker på	Ordnningen bør beholdes. Integrert påtalemyndighet hever kvaliteten på politiets arbeid	Ordnningen bør beholdes. Den integrerte påtalemyndigheten styrker rettssikkerheten og effektiviserer politiets arbeid
--	--	---	-------------------------	---	---

DEL 7. INTERESSER, SÆRTREKK OG MOTIVASJON

55. Betyr det noe for deg hvilken straff dommeren avsier i de sakene du har arbeidet med?

Ja. Det betyr svært mye for meg	Ja. Det betyr en del for meg.	Delvis, i noen få saker er det av en viss betydning	Nei, dette er av mindre betydning for meg	Nei, dette betyr ingenting for meg
---------------------------------	-------------------------------	---	---	------------------------------------

56. Hva med ledelsen din. Betyr det noe for dem hvilken straff dommeren aviser i de sakene dere arbeider med?

Ja. Det betyr svært mye for ledelsen	Ja. Det betyr en del for ledelsen	Delvis, i noen få saker er det av en viss betydning for dem	Dette er jeg usikker på	Nei, dette er av mindre betydning for ledelsen	Nei, dette betyr ingenting for ledelsen
--------------------------------------	-----------------------------------	---	-------------------------	--	---

57. Generelt sett, hva synes du om straffenivået i de sakene som du har arbeidet med?

Det dømmes alt for strengt	Det dømmes litt for strengt	Det dømmes passe	Dette er jeg usikker på	Det dømmes litt for mildt	Det dømmes altfor mild
----------------------------	-----------------------------	------------------	-------------------------	---------------------------	------------------------

Evt. kommentarer:

DEL 8. ORGANISERING, SAMARBEID, REGELVERK

58. Generelt sett, hvordan fungerer samarbeidet mellom etterforskere og informantbehandlere?
Samarbeidet mellom etterforskere og informantbehandlere er:

Alltid godt	Stort sett godt	Noen ganger godt, noen ganger tilfredsstillende	Noen ganger godt, noen ganger problematisk	Noen ganger godt, som regel problematisk	Som regler problematisk
-------------	-----------------	---	--	--	-------------------------

Evt. kommentar

59. Hva mener du? Kan en og samme person være vitne og informant i samme sak?

Ja, det er helt uproblematisk	Ja	Ja, men det er utfordrende	Ja, men det er problematisk	Nei, det blir for problematisk	Nei, definitivt ikke
-------------------------------	----	----------------------------	-----------------------------	--------------------------------	----------------------

60. Kan en siktet være kilde / informant i egen sak?

Ja, det er helt uproblematisk	Ja	Ja, men det er utfordrende	Ja, men det er problematisk	Nei, det blir for problematisk	Nei, definitivt ikke
-------------------------------	----	----------------------------	-----------------------------	--------------------------------	----------------------

61. Under etterforskning av konkrete straffesaker, for eksempel et grovt ran. Hvem leder informantbehandlingen? Dvs. hvem beslutter hvilke informanter som skal kontaktes, hvilken informasjon informanten skal gis, hvilke spørsmål som skal stilles, strategi osv. Er det primært:

Informantbehandler / informantveileder	Etterforsker / etterforskningsleder	Påtalejurist	Kombinasjon*
--	-------------------------------------	--------------	--------------

*

62. I 1999 utgav Oslo politidistrikt en instruks for informantbehandling. Denne ble fulgt opp av Politidirektoratet gjennom et rundskriv med *Normalinstruks om politiets behandling av informanter* i 2003. Disse må sees i sammenheng med Riksadvokatens rundskriv (nr.2/2000) om *Vederlag til politiets kilder og provokasjon som etterforskningsmetode*.

Har du endret måten du arbeider på som en følge av disse, relativt nye retningslinjene?

Ja, radikalt	Ja	Ja, litt	Nei, ikke noe særlig	Nei	Begynte etter 2003
--------------	----	----------	----------------------	-----	--------------------

63. Dersom du svarte bekreftende på spørsmålet ovenfor (62), kan du i korte trekk (stikkord) anføre hvilke endringer du i så fall har gjort?

64. Har øvrige informantbehandlere endret måten de arbeider på som en følge av disse, relativt nye retningslinjene?

Ja, alle	Ja, de fleste	Noen	Nei, kun noen få	Nei, ingen	Vet ikke
----------	---------------	------	------------------	------------	----------

65. I 2001 trådte lov om anonym vitneførsel i kraft. Den er endret flere ganger. Hvor ofte anvendes paragraf 130a om anonym vitneførsel i de sakene du har vært involvert i? Hvor hensiktsmessig / anvendelig er den?

66. Vedtagelsen av straffeprosesslovens §§ 242a og 292a i 2003 ble innført for å styrke politiets mulighet til å beskytte sine kilder, blant annet gjennom adgangen til å nekte forsvarer dokumentinnsyn. Høyesterett har ikke alltid gitt politi / påtalemyndighet medhold i disse sakene. Hvordan fungerer reglene i dag?

DEL 9. AKTUELLE TEMA, HENTET FRA LITTERATUREN

67. I Norge er det enighet om at både menn og kvinner bør arbeide som politi. I dag er ca. 36 prosent av de som blir tatt opp på Politihøgskolen kvinner. Hva synes du om kjønnsfordelingen i norsk politi generelt?

Prosentandelen av kvinner bør økes betraktelig	Prosentandelen av kvinner bør økes noe	Vi har en passe balanse	Prosentandelen av kvinner bør reduseres noe	Prosentandelen av kvinner bør reduseres betraktelig
--	--	-------------------------	---	---

68. Har kvinner de forutsetninger som skal til får å bli gode informantbehandlere?

Ja, kvinner egner seg bedre enn menn	Ja, definitivt	Ja, jeg tror det	Ja, men menn egner seg best	Nei, jeg tror ikke det	Nei, definitivt ikke
--------------------------------------	----------------	------------------	-----------------------------	------------------------	----------------------

69. I ditt fagmiljø, hvor stor prosentandel av informantbehandlerne / informantveilederne er kvinner?

Ca. 50 prosent er kvinner	Ca. 35 prosent er kvinner	Ca. 10 prosent er kvinner	Mindre en 10 prosent er kvinner	Jeg vet ikke om noen kvinnelige informantbehandlere / veiledere
---------------------------	---------------------------	---------------------------	---------------------------------	---

70. På Politihøgskolens utdanning i informantveiledning (2005) var det kun mannlige deltagere. Hva tror du er hovedårsaken (e) til dette?

71. Har du, eventuelt kolleger du kjenner, sett seg nødt til å lyve / holde tilbake opplysninger av betydning for saken i retten for å dekke over informanter eller informantbehandlers arbeid?

Det er en meget kjent problemstilling og hender ofte	Det er en kjent problemstilling og hender regelmessig	Det er en kjent problemstilling og hender av og til	Det hender, men ikke ofte	Nei, det tror jeg forekommer sjeldent	Nei, dette forekommer ikke
--	---	---	---------------------------	---------------------------------------	----------------------------

72. Ethiske spørsmål og dilemmaer har de senere årene fått økt fokus innenfor faget etterforskning, for eksempel innenfor faget avhørsteknikk. Hvilke etiske spørsmål og dilemmaer opptar informantbehandlerne?

73. Forskere har påpekt at det reiser særskilte spørsmål når unge mennesker rekrutteres som informanter. Har du, evt. din avdeling / politidistrikt, faste retningslinjer / policy med hensyn til unge informanter?

74. Har du, evt. din avdeling, særlige regler for anvendelse av informanter som sitter fengslet?

DEL 9. INFORMANTENE OG DITT FORHOLD TIL DEM

75. Hvordan rekrutterer du / dine informantbehandlere dine / sine informanter? Kryss av i de to tabellene nedenfor slik at summen til sammen blir 100 % (For eksempel 10 % og 90 %).

Opportunistisk (Arbeider relativt fritt ute, følger egen intuisjon, oppdager muligheter og forsøker å få innpass)

100 %	90 %	80 %	70 %	60 %	50 %	40 %	30 %	20 %	10 %	0 %
-------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	-----

Strategisk (Arbeider inn mot på forhånd bestemte miljø, i henhold til analyser og definerte satsningsområder etc.)

100 %	90 %	80 %	70 %	60 %	50 %	40 %	30 %	20 %	10 %	0 %
-------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	-----

76. Hvordan rekrutterer øvrige informantbehandlere sine informanter? Kryss av det alternativet som beskriver din oppfatning / inntrykk best.

Mer opportunistisk enn hva jeg har krysset av ovenfor	Mer strategisk enn hva jeg har krysset av ovenfor	Omtrent som jeg har krysset av ovenfor	Vet ikke
---	---	--	----------

77. Hvor mange (prosentvis) av dine informanter vil du anta er tidligere straffedømt?

100 %	80-100 %	60 – 80 %	40 – 60 %	20 – 40 %	0 – 20 %
-------	----------	-----------	-----------	-----------	----------

78. Hvor mange (prosentvis) av dine informanter vil du anta er kriminelt aktive?

100 %	80-100 %	60 – 80 %	40 – 60 %	20 – 40 %	0 – 20 %
-------	----------	-----------	-----------	-----------	----------

79. Slik du kjenner dine informanter, hva tror du har motivert dem til å gi deg informasjon?

Motivasjon	Hyppighet					
	Alltid	Svært ofte	Ofte	Av og til	Har opplevd det	Aldri
Penger (vederlag jfr. Riksadvokatens rundskriv nr.2/2000)						
Ønske om å slippe ut av varetekt						
Ønske om lemping av varetektsrestriksjoner						
Ønske om bedre soningsforhold						
Ønske om å få tilbake beslaglagte verdier						
Ønske om å få henlagt egen sak						
Ønske om å få bli i landet						
Ubetinget ønske om å hjelpe politiet med å oppklare kriminalitet						
Sørge for at politiet arresterer en bestemt person						
Sette konkurrentene ut av spill						
Spenning / eventyrlyst						
Opprette kontakter i politiet						
Rette oppmerksomhet vekk fra egen kriminell virksomhet						
Ukjent (du forstår ikke riktig hvorfor informanten gir info)						
Evt. andre grunner (motivasjonsfaktorer):						

Mange takk for at du tok deg tid til å besvare undersøkelsen! ☺